

การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้
ภาวะวิกฤตโควิด 19

คู่มือฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (การบริหารการพัฒนาสังคม)
คณะพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้

ภาวะวิกฤตโควิด 19

วัลย์ลิกา ลีสุวรรณ

คณะพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อาแว มะแส)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาแล้วเห็นสมควรอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (การบริหารการพัฒนาสังคม)

..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.Renliang Li)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อาแว มะแส)

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.สมศักดิ์ สามัคคีธรรม)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวิชา เป้าอารีย์)

บทคัดย่อ

ชื่อคุณิพนธ์	การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19
ชื่อผู้เขียน	นางสาววัลย์ลิกา ลิ้มสุวรรณ
ชื่อปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (การบริหารการพัฒนาสังคม)
ปีการศึกษา	2566

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพความเปราะบางที่ส่งผลกระทบต่อความยากจนและความเสี่ยงในการดำรงชีพรวมถึงการปรับตัวตลอดจนแนวทางการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพในภาวะวิกฤตโควิด 19 ของครัวเรือนยากจนในชุมชนแออัด กรุงเทพมหานคร การดำเนินการวิจัยเป็นไปตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อรวบรวมข้อมูลในชุมชนแออัด จำนวน 2 แห่งที่เลือกมาแบบเจาะจง คือ 1) ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน ซึ่งตั้งอยู่บริเวณชานเมือง และ 2) ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา ซึ่งตั้งอยู่ย่านใจกลางกรุงของกรุงเทพมหานคร การรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นหลัก เสริมด้วยการสังเกตและการสนทนากลุ่ม เครื่องมือในการวิจัยประกอบด้วยแบบสำรวจทรัพย์สินที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพ แนวคำถามสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึก แบบบันทึกการสังเกต และแบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

ผลการศึกษาพบว่าครัวเรือนยากจนในชุมชนแออัดส่วนมากมีทรัพย์สินที่จำเป็นต่อการดำรงชีพอย่างน้อย 3 ด้าน ได้แก่ ทรัพย์สินมนุษย์ ทรัพย์สินทางกายภาพ และทรัพย์สินทางการเงิน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ครัวเรือนยากจนสามารถปรับตัวและดำรงชีพอยู่รอดภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19 ด้วยการรับมือและปรับตัวบนพื้นฐานของทรัพย์สินที่มีอยู่หรือสามารถเข้าถึง ด้วยการแปลงทรัพย์สินต่าง ๆ ไปเป็นทุนในการดำรงชีพ อีกทั้งยังสามารถฟื้นคืนสู่สภาพเดิมได้ด้วยการประยุกต์ใช้ทุนที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เสริมด้วยการสนับสนุนจากทุนทางสังคม โดยสามารถบูรณาการความร่วมมือในรูปแบบเครือข่ายประชาสังคมและการพึ่งพาญาติพี่น้องซึ่งส่วนมากอาศัยอยู่ในชุมชนอื่น ๆ นอกกรุงเทพมหานคร

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างชุมชนพบความแตกต่างบ้างระหว่างทรัพย์สินที่มีหรือเข้าถึง และระดับการปรับตัวของสมาชิกชุมชนในภาพรวม โดยเกี่ยวข้องกับความแตกต่างของทรัพย์สินและแรงกระตุ้นให้มีการตื่นตัวเพื่อวางแผนในการรับมือกับภัยพิบัติในอนาคต ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายจึงควร

ส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งของทุนทางสังคมในรูปแบบเครือข่ายทางสังคมที่มุ่งเน้นการร่วมมือกัน
ช่วยเหลือบรรเทาทุกข์และดำเนินการอย่างต่อเนื่องเพื่อยกระดับการดำรงชีพภายหลังภาวะวิกฤต จะ
สร้างพลังขับเคลื่อนสังคมให้พัฒนาไปได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นรูปธรรมต่อไป

ABSTRACT

Title of Dissertation	ADAPTATION FOR LIVELIHOOD SECURITY IN COVID-19 CRISIS AMONG THE URBAN POOR IN BANGKOK
Author	Miss Wanlika Limsuwan
Degree	Doctor of Philosophy (Social Development Administration)
Year	2023

This research aims to examine the vulnerability affected by poverty and livelihood risk and the adaptation as well as plans to support and build up livelihood security in the COVID-19 crisis. The research operation was based on qualitative research methodology in which data were collected through fieldworks undertaken two slum communities in Bangkok metropolitan: (1) Rim Khlong Phraya Rajamontri, Bang Bon District, located in a sub-urban area, and (2) Wat Chonglom, Yannawa District, located in a city area. These two communities were selected purposively to investigate livelihoods of the urban poor in slum communities with some different contexts. Data were collected primarily by means of in-depth interview, supplemented by observation and focus group discussion. Livelihood assets survey, semi-structured interview guidelines, observation record form and focused group discussion form were used as data collection tools. The study found that most of poor households in the selected communities had at least three livelihood assets important for the urban poor, including human, physical, and financial assets, which helped them survive in the COVID-19 crisis. They coped and adapted their livelihoods based on these assets by transforming these assets to become livelihood capitals. Moreover, there were able to apply these capitals to recover from the crisis by managing their own capitals efficiently. This was supplemented by the support of social capitals gaining through cooperation in forms of civil networking and dependence on relative resided mainly outside Bangkok. Comparing between two communities, some differences were found related to livelihoods assets owned by

members or available to them in these communities and their overall level of adaptation which seemed to be associated with their differences in livelihood assets and motivation to be awakened to prepare for disaster coping plans in the future. Policy recommendation is strengthening social capital in the form of networking which focus on integrating aid management continuously. Improving a post-crisis livelihood security will further enforce a driving force of social development effectively and concretely.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะสำเร็จโดยสมบูรณ์ไม่ได้ หากขาดความร่วมมือและการสนับสนุนจากผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะครอบครัวของข้าพเจ้าที่ให้การสนับสนุนทั้งกำลังใจและกำลังทรัพย์

ขอขอบคุณกรุงเทพมหานครซึ่งเป็นหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนในเรื่องการลงพื้นที่วิจัย เจ้าหน้าที่สำนักงานเขตยานนาวาและบางบอน รวมถึงประชาชนในชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา และชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน ที่ให้ความร่วมมือเข้าร่วมโครงการวิจัย

คณาจารย์และบุคลากรคณะพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร ที่ให้การสนับสนุนทั้งด้านวิชาการและการใช้ชีวิตนักศึกษาในรั้วสถาบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผศ.ดร.อาแว มะแส ที่ให้ความกรุณาแนะนำการทำงานวิจัยของข้าพเจ้าด้วยความอดทน

ข้าพเจ้ามีความหวังเป็นอย่างยิ่งว่าวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะมีประโยชน์ต่อโลกวิชาการบ้าง แม้จะเป็นเพียงส่วนหนึ่งอันเล็กน้อยก็ตาม

วัลย์ลิกา ลิ้มสุวรรณ

ตุลาคม 2566

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ.....	ค
ABSTRACT.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฐ
สารบัญภาพ.....	ฒ
คำย่อ.....	ณ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามวิจัย.....	13
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	13
1.4 ขอบเขตของการวิจัย.....	13
1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา.....	13
1.4.2 ขอบเขตด้านพื้นที่และผู้ให้ข้อมูล.....	13
1.4.3 ขอบเขตด้านเวลา.....	14
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....	14
1.6 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	15
บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรม.....	17
2.1 ความยากจน (Poverty).....	17
2.1.1 แนวทางการวัดความยากจน.....	20
2.1.2 ความยากจนในชนบท.....	24

2.1.3 ความยากจนในเมือง	26
2.2 การดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable livelihood)	33
2.2.1 การดำรงชีพอย่างยั่งยืนในชนบท	44
2.2.2 การดำรงชีพอย่างยั่งยืนในเมือง.....	46
2.3 ความมั่นคงในการดำรงชีพ (Livelihood Security).....	49
2.3.1 ความเปราะบางในการดำรงชีพ.....	53
2.3.2 ความยืดหยุ่นในการดำรงชีพ (Livelihood Resilience).....	58
2.4 การปรับตัวในการดำรงชีพ (Livelihood Adaptation).....	59
2.4.1 แนวคิดเรื่องความสามารถ (Capacity).....	59
2.4.2 แนวคิดเรื่องผลตอบแทนจากการกลับสู่สภาวะเดิม (Resilience Dividend).....	61
2.5 การศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Related Publications).....	63
2.5.1 การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงในการดำรงชีพ.....	63
2.5.2 การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับวิกฤตโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19 Crisis).....	69
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	74
3.1 แนวคิดนำในการวิจัย.....	74
3.1.1 แนวคิดเรื่องความยากจน (Poverty Concept).....	74
3.1.2 แนวคิดเรื่องการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihood Framework).....	75
3.1.3 แนวคิดเรื่องความมั่นคงในการดำรงชีพ (Livelihood Security Concept).....	75
3.1.4 แนวคิดเรื่องการปรับตัวในการดำรงชีพ (Livelihood Adaptation Concept).....	75
3.2 การออกแบบและกระบวนการวิจัย	76
3.3 พื้นที่ศึกษาและผู้ให้ข้อมูล.....	78
3.3.1 การเลือกพื้นที่ศึกษา.....	78
3.3.2 การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูล	78
3.3.3 วิธีการจัดเก็บข้อมูล.....	79

3.3.4 เครื่องมือในการวิจัย	80
3.3.5 ระยะเวลาในการวิจัย	80
3.3.6 การพิทักษ์สิทธิของผู้เข้าร่วมการวิจัย	81
3.4 การรวบรวมข้อมูลและแหล่งข้อมูล.....	81
3.4.1 การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Study)	81
3.4.2 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview).....	82
3.4.3 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion).....	82
3.4.4 การสังเกต (Observation)	82
3.5 การตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล.....	82
3.5.1 การตรวจสอบข้อมูล.....	82
3.5.2 การวิเคราะห์ข้อมูล	83
3.5.3 การนำเสนอข้อมูล.....	83
บทที่ 4 การวิเคราะห์ทรัพย์สินและความเปราะบางของครัวเรือน	85
4.1 บริบทของพื้นที่ศึกษา	85
4.1.1 ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา	85
4.1.2 ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน	89
4.2 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลสำคัญและกรณีศึกษา.....	91
4.2.1 ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา	91
4.2.2 ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน	94
4.3 ทรัพย์สินที่ใช้เป็นทุนในการดำรงชีพ.....	97
4.3.1 ทรัพย์สินมนุษย์ (Human Asset).....	98
4.3.2 ทรัพย์สินธรรมชาติ (Natural Asset).....	101
4.3.3 ทรัพย์สินทางการเงิน (Financial Asset).....	104
4.3.4 ทรัพย์สินทางกายภาพ (Physical Asset).....	107

4.3.5	ทรัพย์สินทางสังคม (Social Asset).....	110
4.4	ความเปราะบางของครัวเรือน.....	118
4.4.1	สภาพความเปราะบางของครัวเรือนภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19	119
4.4.2	ผลกระทบจากภาวะวิกฤตโควิด 19	124
4.4.3	ผลลัพธ์การดำรงชีพ	126
บทที่ 5	การปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ.....	129
5.1	สถานการณ์ในปัจจุบัน.....	129
5.1.1	ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน	129
5.1.2	ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา	135
5.2	การปรับตัวในการดำรงชีพ.....	139
5.2.1	ความสามารถในการรับมือ.....	139
5.2.2	ความสามารถในการปรับตัว.....	144
5.3	การสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ.....	148
5.3.1	การรับรู้ศักยภาพและขีดความสามารถของตนเอง.....	149
5.3.2	การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร.....	150
5.3.3	การแบ่งปันข้อมูลข่าวสารเพื่อสร้างความร่วมมือแบบบูรณาการ	152
5.3.4	ความสามารถในการควบคุมตัวเองอย่างมีสติและตั้งใจ.....	153
5.3.5	ความยืดหยุ่นในการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์.....	154
5.4	ข้อสรุปท้ายบท.....	157
บทที่ 6	สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	159
6.1	บทนำ	159
6.2	สรุปผลการศึกษา.....	159
6.2.1	สภาพความเปราะบางที่เชื่อมโยงกับความยากจน	161
6.2.2	การปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ.....	162

6.3 อภิปรายผล.....	165
6.3.1 สภาพความเปราะบาง.....	165
6.3.2 การรับมือกับภัยพิบัติโควิด 19.....	166
6.3.3 การปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนในชุมชนแออัด	167
6.3.4 แนวทางสนับสนุนการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนในชุมชนแออัด.....	169
6.4 ข้อเสนอแนะ.....	169
6.4.1 ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้.....	169
6.4.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป.....	170
บรรณานุกรม.....	172
ภาคผนวก.....	186
ภาคผนวก ก เครื่องมือที่ใช้ในการสำรวจ.....	187
ภาคผนวก ข เอกสารเกี่ยวกับความยินยอมเข้าร่วมการวิจัย.....	201
ภาคผนวก ค เอกสารรับรองโครงการวิจัย.....	207
ประวัติผู้เขียน.....	210

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1.1 จำนวนประชากรในชุมชนที่ขึ้นทะเบียนกับกรุงเทพมหานคร	9
ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบประเภทของทรัพย์สิน	35
ตารางที่ 2.2 จุดแข็งและจุดอ่อนของกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน	43
ตารางที่ 2.3 ลักษณะของเมืองและชนบทที่อยู่ร่วมกัน (The Rural-Urban Continuum)	48
ตารางที่ 3.1 ข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษา	78
ตารางที่ 3.2 จำนวนผู้เข้าร่วมการวิจัย	79
ตารางที่ 3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นคำถามและวิธีรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล	83
ตารางที่ 4.1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลสำคัญชุมชนวัดช่องลม	92
ตารางที่ 4.2 ข้อมูลพื้นฐานของกรณีศึกษาชุมชนวัดช่องลม	93
ตารางที่ 4.3 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลสำคัญชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี	95
ตารางที่ 4.4 ข้อมูลพื้นฐานของกรณีศึกษาชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี	96
ตารางที่ 4.5 ทรัพยากรมนุษย์ในครัวเรือน	98
ตารางที่ 4.6 ทรัพย์สินธรรมชาติในครัวเรือน	101
ตารางที่ 4.7 ทรัพย์สินทางการเงิน	104
ตารางที่ 4.8 ทรัพย์สินทางกายภาพ	107
ตารางที่ 4.9 ทรัพย์สินทางสังคม	110
ตารางที่ 4.10 การมีทรัพย์สินห้าด้าน	113
ตารางที่ 4.11 ผลกระทบที่ได้รับจากภาวะวิกฤตโควิด 19	125
ตารางที่ 4.12 การประเมินรายได้	126
ตารางที่ 5.1 เปรียบเทียบลักษณะของการปรับตัวในการดำรงชีพ	148

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1.1 เส้นความยากจน สัดส่วนคนจน จำนวนคนจนทั่วประเทศ.....	5
ภาพที่ 2.1 กักตักความยากจน (The Deprivation Trap).....	18
ภาพที่ 2.2 จำนวนประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เมือง.....	28
ภาพที่ 2.3 จำนวนประชากรที่ตกอยู่ในความยากจน.....	28
ภาพที่ 2.4 ประเภทของทรัพย์สินหรือทุนในการดำรงชีพ (Livelihood Assets Pentagon).....	40
ภาพที่ 2.5 กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนในชนบท	46
ภาพที่ 2.6 กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนในเมือง.....	47
ภาพที่ 2.7 ตัวแบบความมั่นคงในการดำรงชีพขององค์การแคร์.....	51
ภาพที่ 2.8 ตัวแบบความเปราะบางสองด้านของบูลอ (The Two Sides of Vulnerability)	55
ภาพที่ 2.9 กรอบแนวคิดความสามารถในการฟื้นฟูของ OXFAM.....	61
ภาพที่ 3.1 แนวคิดนำในการวิจัย (Research Core Concept)	76
ภาพที่ 4.1 แผนที่ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร.....	86
ภาพที่ 4.2 แผนที่ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร	88
ภาพที่ 4.3 แผนที่ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน กรุงเทพมหานคร	89
ภาพที่ 4.4 การปลูกผักสวนครัวในกระถางเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี ..	103
ภาพที่ 5.1 ลักษณะบ้านเรือนและพืชผักที่ปลูกในชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน ...	134
ภาพที่ 5.2 ลักษณะบ้านเรือนและทางเข้าออกในชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา	138

คำย่อ

คำย่อ	ความหมาย
COVID-19	Coronavirus Disease of 2019
DFID	Department for International Development
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations
GDP	Gross Domestic Product
IFRC	International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies
ILO	International Labour Organization
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change
ISDR	International Strategy for Disaster Reduction
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development
OXFAM	Oxford Committee for Famine Relief
SAPs	Structural Adjustment Policies
UN	United Nations
UNDP	United Nations Development Programme
UNEP	United Nations Environment Programme
UN-HABITAT	United Nations Human Settlements Programme
WFP	World Food Programme
WHO	World Health Organization

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาประเทศตามแนวคิดกระบวนการทันสมัย (Modernization) ส่งผลให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจขึ้นอย่างรวดเร็วและเร่งรัดการขยายตัวของความเป็นเมือง (Urbanization) เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา ผลสืบเนื่องที่ตามมาคือเกิดการอพยพเข้าเมืองของชาชนบทอย่างมีนัยสำคัญ สิ่งที่สะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์นี้เชิงประจักษ์คือประชากรโลกจำนวนมากกว่าครึ่งหนึ่งอาศัยอยู่ในเขตเมือง (United Nations Human Settlements Programme, 2013) โดยส่วนมากเกิดจากการอพยพย้ายถิ่นฐานของประชากรจากชนบทเข้ามาสู่เมืองเพื่อแสวงหาโอกาสที่ดีในการดำรงชีวิต ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง รวมถึงวิถีการดำเนินชีวิตของคนเมืองด้วย สิ่งที่น่าเป็นห่วงคือการเติบโตอย่างรวดเร็วของประชากรเมือง อันนำมาซึ่งปัญหาอีกหลายประการตามมา ได้แก่ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม สุขภาพ ที่อยู่อาศัย และความยากจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาความยากจน (Poverty) ที่ได้กลายมาเป็นประเด็นสำคัญของการพัฒนาสังคมเมืองที่มีลักษณะเฉพาะ ซึ่งเชื่อมโยงกับความเปราะบาง (Vulnerability) บางประการ ในบริบทของพื้นที่เมือง (Urban context) ที่ส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีพ และนับเป็นความเสี่ยงที่คนจนเมืองต้องเผชิญอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก

ความยากจนในเมือง (Urban Poverty) เป็นผลกระทบที่สำคัญจากการพัฒนาสู่ความเป็นเมืองอย่างรวดเร็ว แต่ไม่สอดคล้องกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ซึ่งจะช่วยให้สามารถปรับตัวเพื่อเผชิญกับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและความไม่มีเสถียรภาพทางการเมือง อันเป็นสถานการณ์ที่เป็นความเสี่ยงและความท้าทายที่คนจนเมืองต้องเผชิญ โครงการตั้งถิ่นฐานมนุษย์แห่งสหประชาชาติ หรือ (United Nations Human Settlements Programme, 2019) ได้เสนอแนวทางในการวางแผนรับมือกับสภาวะวิกฤติ และแนวโน้มการเติบโตของเมืองเพื่อปกป้องชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนไว้ว่า ควรมีการเตรียมการที่สำคัญ 3 แนวทาง ได้แก่ 1) สร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิตของมนุษย์ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืน 2) ดำรงรักษาการลงทุนในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย และ

3) ขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงในเชิงบวก แนวทางที่กล่าวมาทั้งหมดนี้มีเป้าหมายเพื่อช่วยลดความเปราะบางในการดำรงชีพของคนจนเมืองในระยะยาว

กรุงเทพมหานครเป็นเมืองที่เติบโตอย่างรวดเร็วและดึงดูดให้ประชากรจากภูมิภาคต่าง ๆ อพยพเข้ามาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก จากข้อมูลจำนวนประชากรของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2563 ซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้น 69.8 ล้านคน แบ่งเป็นประชากรที่มีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านในกรุงเทพมหานครมากถึง 5.1 ล้านคน แต่เมื่อรวมจำนวนประชาชนจากพื้นที่อื่นที่เข้ามาอาศัย เรียนหนังสือ และทำงานด้วยแล้ว จะมีจำนวนทั้งสิ้นประมาณ 10.5 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 20 ของจำนวนประชากรทั้งหมดในประเทศไทย (ข้อมูล ณ วันที่ 26 พฤษภาคม 2563) (United Nations, 2020) ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากกระบวนการพัฒนาสู่ความเป็นเมืองในกรุงเทพมหานครดำเนินไปอย่างรวดเร็วตลอดระยะเวลาที่มีการวางแผนพัฒนาประเทศไทยยุคใหม่ การขยายตัวของความเป็นเมืองอย่างรวดเร็วของกรุงเทพมหานครนี้ทำให้ประชากรบางส่วนปรับตัวไม่ทัน ต้องประสบกับปัญหาความยากจนและกลายเป็นกลุ่มเปราะบางในที่สุด จากฐานข้อมูลสวัสดิการสังคมและฐานข้อมูลระบบการพัฒนาคนแบบชี้เป้า พบว่ากลุ่มเปราะบางในกรุงเทพมหานครลงทะเบียนรับเงินเยียวยาโควิด 19 จำนวน 948,054 คน ประกอบด้วย เด็กที่ได้รับเงินอุดหนุนเพื่อการเลี้ยงดู เด็กแรกเกิด ผู้สูงอายุที่ได้รับเบี้ย ยิงชีพ และผู้พิการที่มีบัตรประจำตัวคนพิการ คิดเป็นร้อยละ 8.8 ของกลุ่มเปราะบางทั้งหมดในประเทศไทยที่มีจำนวนทั้งสิ้น 10,754,205 คน (กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2563) ข้อมูลทางสถิติของการศึกษาเกี่ยวกับความยากจนและความเปราะบางของคนเมืองในเมืองใหญ่เช่นกรุงเทพมหานครมีความสำคัญอย่างมาก และควรเน้นประเด็นการบริหารจัดการความเสี่ยงจากการขยายตัวของความเป็นเมือง ทั้งนี้เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันและเพิ่มขีดความสามารถในการรับมือกับสภาวะวิกฤตและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและภัยพิบัติ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อสำคัญต่อการดำรงชีพของประชากรเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มคนยากจนที่มักจะอยู่ในภาวะเปราะบาง (Vulnerable Poor) จำเป็นต้องแสวงหาแนวทางในการจัดการกับภัยคุกคามเมือง (Urban Threats) โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของคนจนเมืองในประเด็นดังกล่าว ทั้งนี้เพราะผู้อาศัยอยู่ในเมืองมักจะถูกห้อมล้อมด้วยสภาพแวดล้อมที่มีความเสี่ยงที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

ในช่วงเวลากว่า 40 ปีที่ผ่านมา ประเทศไทยได้มีพัฒนาการซึ่งสามารถยกระดับจากการเป็นประเทศในกลุ่มที่มีรายได้ต่ำมาเป็นประเทศในกลุ่มรายได้ปานกลางค่อนข้างสูง อันเนื่องมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2542 – 2551 ก่อนวิกฤตการณ์เศรษฐกิจโลกตกต่ำ เศรษฐกิจของประเทศไทยมีอัตราการเติบโตวัดจากรายได้มวลรวมประชาชาติ (GDP) ถึงร้อยละ 4.7 และลดลงเหลือเพียงร้อยละ 0.1 ในปี พ.ศ. 2554 อันเนื่องมาจากมหาอุทกภัยครั้งใหญ่ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2557) ต่อมาธนาคารโลกได้วิเคราะห์อัตราความยากจนในประเทศไทย พบว่าในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2558 ถึง 2561 อัตราความ

ยากจนได้เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 7.2 เป็นร้อยละ 9.8 โดยมีจำนวนประชากรที่อยู่ในภาวะยากจนเพิ่มขึ้นจาก 4.8 ล้านคน เป็น 7.3 ล้านคน กระจายตัวอยู่ที่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ (World Bank, 2013); (Peter, 2020) สำหรับในพื้นที่เมือง ปัญหาความยากจนส่วนหนึ่งเป็นผลจากการพัฒนาประเทศที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยรวมและให้ความสำคัญแก่การขยายตัวของความเป็นเมืองโดยอาจขาดการวางแผนที่ดีพอ จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมืองในภาวะที่ไม่พร้อม

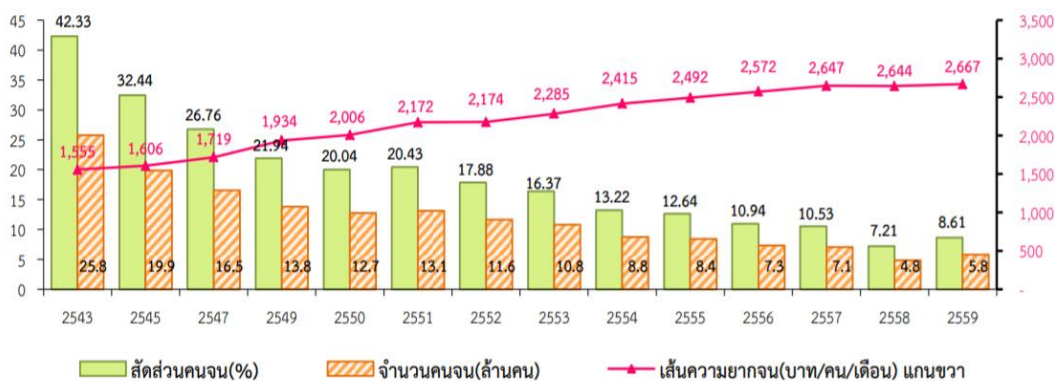
ความยากจน (Poverty) เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัจจัย 3 ด้าน ได้แก่ เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ทั้งนี้สาเหตุของความยากจนมีหลายประการ แต่ที่เห็นเด่นชัดและสามารถวัดได้อย่างเป็นรูปธรรมในบริบททางการเงิน คือ การขาดรายได้หรือความสามารถในการมีเงินสำหรับบริโภคอย่างเพียงพอ ที่สามารถชี้วัดได้จากดัชนีที่เรียกว่า “a dollar a day index”¹ หรือเป็นที่รู้จักกันในนามเส้นความยากจน (Poverty line) นั่นเอง (Chen, Ravallion, & Sangraula, 2008) นอกจากนี้ ยังสามารถพิจารณาความยากจนในบริบทที่ไม่ใช่การเงิน ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับความสุข (Wellbeing) เสรีภาพ (Freedom) และศักยภาพหรือความสามารถ (Capability) (Sen, 1985) รวมถึงความไม่มั่นคงในการดำรงชีพและการขาดความคุ้มครองทางสังคม (Robert Chambers, 1989) หรืออาจกล่าวได้ว่า ความยากจนเป็นเรื่องของการขาดโอกาสและความไม่เท่าเทียมกันทางการศึกษาและรายได้ (Wright, 2018) ถึงแม้ว่าการวัดความยากจนในบริบททางการเงินจะถูกวิพากษ์ว่าเป็นแนวคิดที่คับแคบ เนื่องจากละเลยการให้ความสำคัญกับปัจจัยทางสังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อม แต่ก็ยังเป็นแนวทางหลักในการวัดความยากจนที่ได้รับการยอมรับและแสดงผลเชิงประจักษ์ให้เห็นเป็นรูปธรรมที่สุด (Stewart, Shamdasani, & Rook, 2007; Wratten, 1995) กล่าวโดยสรุป ความหมายและวิธีการวัดความยากจนยังมีประเด็นที่ต้องถกเถียงเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนระหว่างสองแนวคิด ได้แก่ 1) แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์หรือแนวทางกระแสหลักที่ใช้รายได้ (Income) การบริโภค (Consumption) หรือตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ในการจำแนกกลุ่มคนยากจน และ 2) แนวคิดทางสังคมวิทยา หรือแนวทางเลือก ที่ใช้ภาวะขาดแคลนสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุและการแบ่งแยกทางสังคมเป็นตัวชี้วัดระดับความยากจน อีกทั้งยังอนุญาตให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดความหมายของความยากจนหรือคนจนด้วย โดยมีดัชนีในการชี้วัด ได้แก่ ความเปราะบาง

¹ A dollar a day index หรือ Poverty line เป็นดัชนีชี้วัดความยากจนระดับนานาชาติ โดยในปี ค.ศ.2015 ธนาคารโลกได้กำหนดให้มีค่า 1.90 ดอลลาร์สหรัฐฯ (ประมาณ 60 บาท) ต่อวัน เป็นเกณฑ์การประเมินที่อ้างอิงจากค่าใช้จ่ายในการได้มาซึ่งอาหาร (Food) และสิ่งจำเป็นที่ไม่ใช่อาหาร (Non-food) ที่สามารถช่วยให้ดำรงชีพอยู่ได้ และยังเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงมาตรฐานค่าครองชีพขั้นต่ำของสังคมด้วย (Minimum Standard of Living)

(Vulnerability) ซึ่งหมายถึงลักษณะและสถานะของบุคคลหรือกลุ่มคนที่มีผลต่อความสามารถในการคาดการณ์ รับมือ ป้องกัน และฟื้นฟูจากแนวโน้มและสภาวะวิกฤติและสิทธิอันพึงมีได้ (Entitlement) เช่น สิทธิมนุษยชน สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง และสิทธิที่จะได้รับการรักษาเมื่อเจ็บป่วย ฯลฯ

สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2561) ได้วิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความยากจน โดยพิจารณาจากข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ซึ่งบ่งชี้ว่า คุณลักษณะของคนหรือครัวเรือนที่มีโอกาสสูงที่จะตกเป็นคนจน ได้แก่ ผู้มีการศึกษาต่ำ (โดยเฉพาะต่ำกว่าระดับประถมศึกษา) ผู้ทำงานในภาคการเกษตร และครัวเรือนขนาดใหญ่ที่มีองค์ประกอบของสมาชิกครัวเรือนเป็นวัยเด็กและผู้สูงอายุในสัดส่วนที่สูง สาเหตุของความยากจนในประเทศไทยมีอยู่หลายประการ ได้แก่ 1) ความเข้มข้นของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งส่วนใหญ่เกิดขึ้นในเมือง โดยเฉพาะพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล ทำให้พื้นที่ชนบทขาดโอกาสที่จะได้รับการลงทุนในการสร้างงานสร้างอาชีพ 2) ความล้มเหลวของรัฐบาลในการจัดหาเครือข่ายรองรับความปลอดภัยทางสังคม ในกรณีที่อาจเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจขึ้น 3) ระบบการศึกษาที่ไม่ช่วยในการพัฒนาศักยภาพในการสร้างงานและสร้างรายได้แก่ประชาชนอย่างครอบคลุม และ 4) ความล้มเหลวในการดำเนินนโยบายปฏิรูปเกษตรกรรม ทำให้ประชาชนที่เป็นเกษตรกรจำนวนหนึ่งไร้ซึ่งสิทธิในที่ดินทำกิน อันนำไปสู่ผลิตภาพการเกษตรที่อยู่ในระดับต่ำและก่อให้เกิดปัญหาความยากจนตามมา ยิ่งไปกว่านั้น ประชาชนในชนบทส่วนหนึ่งประสบกับภาวะความยากจนเรื้อรัง อันเนื่องมาจากการมีที่อยู่อาศัยที่ไม่เหมาะสมและขาดโอกาสในการเข้าถึงการศึกษาและการจ้างงาน

ภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจของภูมิภาคเอเชียในปี พ.ศ.2540 วิกฤติเศรษฐกิจโลกปี พ.ศ. 2551 มหาอุทกภัยปี พ.ศ.2554 และปัญหาเสถียรภาพทางการเมืองของประเทศไทยในระหว่างปี พ.ศ.2556-2558 มีส่วนอย่างสำคัญในการผลักดันให้เกิดการอพยพของแรงงานจากพื้นที่ชนบทสู่เมือง และก่อให้เกิดปัญหาด้านที่อยู่อาศัยตามมา ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งของการเกิดขึ้นและขยายตัวของชุมชนแออัดในเมืองใหญ่ ๆ รวมทั้งกรุงเทพมหานครในปัจจุบันด้วย กรุงเทพมหานครเป็นเมืองใหญ่แห่งหนึ่งของโลกที่ถูกมองว่าเป็นศูนย์รวมแห่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การค้า และบริการ โดยเป็นพื้นที่สร้างผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติมากกว่าร้อยละ 50 ของประเทศไทยทั้งหมด ในขณะที่เดียวกันก็ยังมีคนจนในอัตราส่วนที่สูง คือ ร้อยละ 1.36 เมื่อเทียบกับสัดส่วนคนยากจนระดับประเทศที่สูงถึง ร้อยละ 8.61 (สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561) ในขณะที่ภาพรวมความยากจนของประเทศไทยมีแนวโน้มลดลงจากร้อยละ 42.33 ของประชากรทั้งประเทศในปี พ.ศ. 2543 เหลือเพียงร้อยละ 8.61 ในปี พ.ศ. 2559 (ภาพที่ 1.1)

ภาพที่ 1.1 เส้นความยากจน สัดส่วนคนจน จำนวนคนจนทั่วประเทศ

แหล่งที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ, (2561, น.2)

หมายเหตุ: วัตถุประสงค์เพื่อการอุปโภคบริโภค

อย่างไรก็ตาม ธนาคารโลกได้ประเมินว่าสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) จะทำให้จำนวนคนจนทั่วโลกสูงขึ้น ในขณะที่ สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2561) ได้วิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความยากจน โดยข้อมูลจากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนบ่งชี้ว่า คุณลักษณะของคนหรือครัวเรือนที่มีโอกาสสูงที่จะตกเป็นคนจน ได้แก่ ผู้ที่มีการศึกษาต่ำ (โดยเฉพาะที่ต่ำกว่าระดับประถมศึกษา) ผู้ทำงานในภาคการเกษตร และครัวเรือนขนาดใหญ่ที่มีองค์ประกอบของครัวเรือนเป็นวัยเด็กและผู้สูงอายุอยู่ด้วย

ลักษณะของความยากจนมีทั้งความเหมือนและความแตกต่างกันในบริบทของความเป็นเมืองและชนบท ความยากจนในชนบทเป็นเรื่องของความยากลำบากในการเข้าถึงบริการต่าง ๆ ของระบบสาธารณสุข ปลอดภัย สิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐาน และการขาดโอกาสในการเข้าถึงการศึกษาที่ดี รวมถึงข้อจำกัดของระบบสุขภาพ ระบบการศึกษา และกระบวนการทางเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ในขณะที่ความยากจนในเมืองมีความซับซ้อนกว่าในแง่ของความมั่นคงและความปลอดภัยในการดำรงชีวิต ทั้งนี้เพราะกระบวนการกลายเป็นเมืองทำให้เกิดความเสี่ยงสูงต่อการดำรงชีวิตในสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสมอันเนื่องมาจากปัญหามลภาวะและค่าครองชีพที่สูง (Rosida, 2018) อีกทั้งยังมีความแตกต่างกันในประเด็นของการเข้าถึงบริการต่าง ๆ ที่รัฐจัดให้ ยกตัวอย่าง เช่น คนจนในชนบทมักจะประสบกับปัญหาเรื่องสถานที่ตั้งของโรงเรียนและสถานพยาบาลที่อยู่ห่างไกล ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปยังที่ตั้งจำนวนมาก ในขณะที่คนจนในเมืองประสบกับปัญหาเรื่องค่าใช้จ่ายในการใช้บริการต่าง ๆ ที่มีราคาค่อนข้างสูงและเอื้อไม่ถึง นอกจากนี้ การดำรงชีพในชนบทมักจะขึ้นอยู่กับภาคเกษตรกรรม ซึ่งเน้นการพึ่งพาปัจจัยการผลิตที่เป็นทรัพย์สินทางธรรมชาติ เป็นหลัก แตกต่างกับการดำรงชีพในเมืองที่ขึ้นอยู่กับการใช้แรงงานนอกภาคเกษตรกรรม เช่น การทำงาน

ที่มีเงินเดือนทั้งในภาครัฐและภาคเอกชน การรับจ้างและการค้าขาย ซึ่งเน้นการใช้ปัจจัยการผลิตที่เป็นทรัพยากรมนุษย์และทรัพย์สินทางการเงินในการลงทุนและการดำรงชีพ โดยมีรายงานว่า คนจนในกรุงเทพมหานครจะต้องจ่ายเงินเพื่อซื้อสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น อาหาร น้ำดื่ม และก๊าซหุงต้มในสัดส่วนที่สูงกว่ารายได้ที่หามา ในขณะที่คนจนในต่างจังหวัดสามารถหาอาหารบางส่วนได้จากธรรมชาติเพื่อนำมาบริโภค เป็นต้น (ธนพล สราญจิตร, 2558) สภาพดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าถึงแม้ว่าจะเป็นคนจนเหมือนกัน แต่ก็ยังมีความแตกต่างกันไปตามบริบทของเมืองและชนบท ดังนั้นแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจนอาจแตกต่างกัน หรือเป็นแนวทางเดียวกันก็ได้ แต่กลยุทธ์ที่ใช้ต้องมีการดัดแปลงและปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับบริบทที่แตกต่างกันระหว่างความเป็นเมืองและชนบทด้วย

ในช่วงทศวรรษที่ 1980 - 1990 ภาวะความยากจนในเมืองของโลกเพิ่มขึ้นสูงมากกว่าทศวรรษก่อนหน้านั้น ทั้งนี้เป็นผลมาจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในระดับโลก ซึ่งในช่วงนั้นประเทศกำลังพัฒนาได้นำนโยบายการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ (Structural Adjustment Policies: SAPs) มาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและบรรเทาปัญหาความยากจนภายในประเทศ โดยเฉพาะประเทศในภูมิภาคเอเชีย ลาตินอเมริกา และแอฟริกา ผลกระทบจากนโยบายดังกล่าวยิ่งทำให้ปัญหาความยากจนในเมืองเพิ่มขึ้น โดยมีหลักฐานให้เห็นจากสินค้าอุปโภคและบริโภคที่มีราคาสูงขึ้น ในขณะที่ค่าจ้างแรงงานลดลง แรงงานล้มละลาย มีการลดค่าใช้จ่ายภาครัฐด้านสวัสดิการสังคม ฯลฯ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่านโยบายดังกล่าวส่งผลในทางตรงกันข้ามกับการแก้ไขปัญหาความยากจน (Oberdabernig, 2013)

สำหรับประเทศไทยมีการขยายตัวของพื้นที่เมือง (Urban area) โดยเฉพาะในกรุงเทพมหานครซึ่งได้ขยายเพิ่มขึ้นจาก 1,900 ตารางกิโลเมตร เป็น 2,100 ตารางกิโลเมตร ในระหว่างปี พ.ศ. 2543 - 2553 ส่งผลให้ในปัจจุบันกรุงเทพมหานครได้กลายเป็นเมืองใหญ่อันดับที่ 5 ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพื้นที่รองลงมาจากกรุงโตเกียว กรุงจาการ์ต้า กรุงมะนิลา และกรุงโซล โดยในปี พ.ศ. 2553 พื้นที่เมืองของกรุงเทพมหานครคิดเป็นร้อยละ 80 ของพื้นที่เมืองทั้งสิ้นในประเทศไทย (World Bank, 2015) การขยายตัวนี้เชื่อมโยงกับแนวทางการพัฒนาของชาติภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศตั้งแต่ฉบับที่ 3 เป็นต้นมา พื้นที่เมืองได้เข้ามามีบทบาทเป็นฐานเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศ โดยมีหน้าที่กระจายทรัพยากร และเชื่อมโยงการใช้ประโยชน์และการบริหาร การจัดสรรทรัพยากรการผลิตไปสู่ภูมิภาค อันทำให้เกิดเส้นแบ่งที่ไม่สมดุลระหว่างเมืองกับชนบท ผลจากการขยายของเมืองนี้ได้ทำให้เมืองกลายมาเป็นแหล่งงานและโอกาสทางเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศ เกิดการอพยพย้ายถิ่นฐานจากชนบทมาสู่เมือง (Urban-Rural Migration) อย่างมีนัยสำคัญ การเคลื่อนย้ายประชากรในลักษณะนี้ส่งผลให้เมืองมีลักษณะอีกด้านหนึ่ง คือ มีความเป็นพหุสังคม เนื่องจากมีคนจากหลากหลายวัฒนธรรมเข้ามาอาศัยอยู่ และเป็นพลวัต (ณัฐวุฒิ อิศวโกวิท)

วงศ์, ขวัญพร บุณนาค, & นภัส วัฒนโณาส, 2561) การพัฒนาสู่ความเป็นเมืองนี้ เป็นส่วนหนึ่งของ แนวคิดการพัฒนาให้ทันสมัยหรือพัฒนาไปเป็นสังคมอุตสาหกรรม ซึ่งมุ่งเน้นการสร้างเติบโตทาง เศรษฐกิจเป็นสำคัญ โดยได้รับอิทธิพลจากระบบเศรษฐกิจแบบตลาด (Market economy) และ วัฒนธรรมการบริโภคภายใต้ระบอบทุนนิยมซึ่งแทรกซึมอยู่ในชุมชนเมือง ดังนั้น ชุมชนเมืองจึงเป็น พื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางของความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ความศรัทธา หรือความสนใจที่คล้ายคลึงกัน (จารุวรรณ ขำเพชร, 2554)

องค์การสหประชาชาติได้ประเมินว่าภายในปี ค.ศ. 2050 จำนวนประชากรโลกจะเพิ่มขึ้น เป็น 9.8 พันล้านคน โดยประมาณ 6.7 พันล้านคนจะเกิดและอาศัยอยู่ในเมืองมากกว่าชนบท (Ritchie & Roser, 2019) การเพิ่มขึ้นนี้จะส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตที่คนจนเมืองต้องเผชิญ ซึ่งมีความแตกต่างจากคนจนในชนบท โดยเป็นปัญหาที่มีลักษณะเป็นประเด็นเฉพาะด้าน เช่น อาชญากรรม การว่างงาน และการมีที่อยู่อาศัยที่ไม่ถูกสุขลักษณะ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเมือง จะเป็นแหล่งสร้างงาน สร้างรายได้ และโอกาสในการเข้าถึงระบบสาธารณสุขและการศึกษามากกว่า ชนบท แต่มีเพียงผู้มีรายได้ปานกลางขึ้นไปเท่านั้นที่จะได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่ โดยมีความสามารถในการเช่า ซื้อ และเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในที่ดินและที่พักอาศัย ในขณะที่ผู้มีรายได้น้อยและคน ยากจนต้องอาศัยอยู่ในสถานที่ที่ไม่ถูกสุขลักษณะและไม่เหมาะสมต่อการดำรงชีวิต โดยเฉพาะชุมชน แออัด (Slum) ซึ่งพบได้มากในเมืองที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ปัญหาการอยู่อาศัยอย่างแออัดนี้ ส่งผลกระทบต่อความอยู่ดีมีสุขและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเป็นอย่างมาก (Fraser, 2015)

นักเศรษฐศาสตร์ได้ให้ความสนใจกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและปัจจัยที่เกี่ยวข้องใน การศึกษาความยากจนเมือง ซึ่งครอบคลุมแนวโน้มในระยะยาว (Long-term Trends) เช่น ปัญหา การส่งออก การลดค่าเงินและภาวะเงินเฟ้อ รวมทั้งผลกระทบในระยะสั้น (Short-term Shocks) เช่น น้ำท่วม ความแห้งแล้ง และโรคระบาด ฯลฯ ซึ่งปัจจัยเหล่านี้มีส่วนในการก่อให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมา เช่น การว่างงาน อาชญากรรม และความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ซึ่งล้วนแต่ทำให้เกิด ความยากจนในเมือง และส่งผลกระทบเชิงโครงสร้างจากนโยบายที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อป้อนตลาดหรือ การผลิตเชิงพาณิชย์มากเกินไป ทำให้ต้องมีการเก็บค่าใช้จ่ายในการใช้บริการซึ่งส่งผลกระทบต่อคนจน เมืองที่ต้องจ่ายเงินเพื่อใช้บริการสาธารณะต่าง ๆ ทั้งที่ไม่ควรจะต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ (Baker & McClain, 2008) จะเห็นได้ว่า ลักษณะสำคัญและโดดเด่นของความยากจนในเมืองล้วนเกี่ยวข้องกับ ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดภายใต้ระบอบทุนนิยม ซึ่งให้ความสำคัญมากเป็นพิเศษกับตลาดแรงงาน (Labor Market) โดยมีลักษณะเฉพาะในบริบทของความเป็นเมืองหลายประการดังต่อไปนี้

- 1) ความสำคัญของตำแหน่งในสังคมและความสามารถในการเข้าถึงตลาดแรงงาน ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ระดับ ความยากจน กล่าวคือ หากบุคคลใดมีตำแหน่งที่สำคัญในสังคมและมีความมั่นคงในตลาดแรงงานก็จะ ถือว่าอยู่เหนือภาวะความยากจน
- 2) ศักยภาพและความสามารถของแรงงานนอกระบบมีจำกัด ทำให้

ไม่สามารถเข้าถึงการจ้างงานในระบบได้ 3) ผู้ที่มีความเปราะบางและอยู่ในภาวะเสี่ยงมาก เช่น คนจน คนไร้บ้าน ผู้พิการหรือทุพพลภาพ จะไม่สามารถปรับตัวและเอาตัวรอดได้จากภาวะผันผวนของตลาด เช่น ภาวะค่าครองชีพสูงเกินกว่าค่าแรงขั้นต่ำที่ได้รับ เป็นต้น และ 4) วิถีชีวิตของคนในเมืองที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยทางวัตถุมากกว่าปัจจัยอื่น ๆ ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายเพื่อการดำรงชีวิตในแบบวัตถุนิยมสูง ปัจจัยเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อระดับความยากจนในเมืองและถือเป็นลักษณะพิเศษที่สร้างความแตกต่างระหว่างความยากจนในเมืองและความยากจนในชนบท (Wratten, 1995)

การอพยพโยกย้ายแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมืองในภาวะที่ไม่พร้อมเป็นสาเหตุหนึ่งของการเกิดปัญหาเรื่องการรुक้าที่สาธารณะและชุมชนแออัดในประเทศไทย โดยเฉพาะในพื้นที่กรุงเทพมหานครที่เป็นจุดหมายปลายทางของการอพยพสำหรับผู้อพยพจำนวนมาก ถึงแม้ว่าจะมีความพยายามในการแก้ไขปัญหาจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาที่อยู่อาศัยหลายรูปแบบไม่ว่าจะเป็นการสร้างแฟลตของการเคหะแห่งชาติ โครงการบ้านเอื้ออาทร โครงการบ้านมั่นคง และที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โครงการบ้านมั่นคงที่เน้นในเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนและดำเนินงาน แต่ก็ยังพบกับปัญหาด้านกฎหมายที่ดินที่ต้องอาศัยการเช่าที่ดินในระยะยาวโดยไม่มีสิทธิในการถือครองที่ดินแต่อย่างใด (Archer, 2008) เนื่องจากการเจริญเติบโตของเมืองที่ขับเคลื่อนด้วยระบบเศรษฐกิจภายใต้ระบอบทุนนิยมทำให้ที่ดินมีมูลค่าสูงขึ้นและที่ดินจำนวนมากมักจะถูกนำไปใช้เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ คนจนในเมืองจึงมักจะไม่มีความสามารถในการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินในเมืองเพื่อการสร้างที่พักอาศัย ก่อให้เกิดปัญหาสำคัญตามมา คือ การเป็นผู้ไม่มีความมั่นคงในที่อยู่อาศัยซึ่งพบมากที่สุดในกลุ่มคนจนเมือง โดยส่วนหนึ่งตัดสินใจไปอยู่อาศัยในพื้นที่สลัมซึ่งเป็นชุมชนแออัด ด้วยการเช่าที่ดินปลูกบ้านอยู่ บุกรุกที่สาธารณะ และเช่าบ้านหรือห้องเช่า ซึ่งพื้นที่เหล่านี้มักจะเป็นพื้นที่ที่ไม่ถูกสุขลักษณะทางกายภาพยกตัวอย่าง เช่น สภาพบ้านเรือนไม่มั่นคงแข็งแรง มีลักษณะปลูกชิดติดกัน มีทางเดินแคบ มีแหล่งน้ำเน่าเสีย ฯลฯ นอกจากนี้ หากพิจารณาในประเด็นเรื่องความยากจน ผลจากการศึกษาพื้นที่ชุมชนแออัดในประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศพบว่า ประชาชนในชุมชนแออัดในเมืองมักจะตกอยู่ในภาวะความยากจนมากกว่าคนจนในชนบท (Amis & Lloyd, 1990)

กรุงเทพมหานครมีความสำคัญในฐานะเป็นเมืองหลวงของประเทศไทย โดยมีลักษณะพิเศษคือ เป็นทั้งพื้นที่และองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น อีกทั้งมีการอพยพย้ายถิ่นฐานของชาวชนบทเข้าสู่พื้นที่เพื่อแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าให้กับชีวิตมากกว่าพื้นที่เมืองอื่น ๆ อันส่งผลให้จำนวนประชากรในกรุงเทพมหานครเพิ่มขึ้นมากอย่างต่อเนื่อง โดยในปัจจุบันมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 10,820,921 คน โดยมีทั้งประชากรผู้มีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านและประชากรแฝงหรือผู้ที่เข้ามาพักอาศัย ทำงาน และเรียนหนังสือโดยไม่มีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านในพื้นที่กรุงเทพมหานคร ประชากรทั้งหมดอาศัยอยู่ในพื้นที่ 1,569 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นความหนาแน่น 7,000 คนต่อตารางกิโลเมตร (สำนักงานปกครอง

และทะเบียน, 2563) โดยมีชุมชนที่จดทะเบียนกับกรุงเทพมหานคร ซึ่งมีสิทธิได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนด้านการพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคมจากกรุงเทพมหานคร รวมทั้งสิ้น 2,016 ชุมชน ในพื้นที่ 50 เขต แบ่งเป็นชุมชนแออัด จำนวน 641 ชุมชน คิดเป็นร้อยละ 31.80 ของจำนวนชุมชนทั้งหมด และมีจำนวนประชากร 677,804 คิดเป็นร้อยละ 32.94 ของจำนวนประชากรทั้งหมด (ตารางที่ 1.1)

ตารางที่ 1.1 จำนวนประชากรในชุมชนที่ขึ้นทะเบียนกับกรุงเทพมหานคร

ประเภทชุมชน	จำนวนชุมชน	บ้าน (หลังคาเรือน)	ประชากรชาย (คน)	ประชากรหญิง (คน)	ประชากรรวม (คน)
เคหะชุมชน	70	34,496	57,622	67,485	125,107
ชุมชนชานเมือง	353	53,345	112,215	123,321	235,536
ชุมชนเมือง	459	100,959	212,890	243,980	456,870
ชุมชนหมู่บ้านจัดสรร	417	135,826	220,830	262,508	483,338
ชุมชนอาคารสูง	76	25,854	39,340	39,992	79,332
ชุมชนแออัด	641	125,668	317,687	360,117	677,804
รวมทั้งสิ้น	2,016	476,148	960,584	1,097,403	2,057,987

แหล่งที่มา: สรุปรายชื่อข้อมูลจากสำนักพัฒนาสังคม กรุงเทพมหานคร, 2563.

- หมายเหตุ: 1. เคหะชุมชน คือ ชุมชนที่เคยอยู่ในความดูแลของการเคหะแห่งชาติรวมทั้งชุมชนที่การเคหะแห่งชาติยังคงดูแลอยู่แต่ได้ให้ความยินยอมในการจัดตั้งเป็นชุมชนได้
2. ชุมชนชานเมือง คือ ชุมชนที่มีพื้นที่ด้านเกษตรกรรมและชุมชนที่มีบ้านเรือนที่อยู่รวมกัน
3. ชุมชนเมือง คือ ชุมชนที่มีลักษณะของบ้านเรือนอยู่รวมกันค่อนข้างหนาแน่นแต่ไม่แออัด มีสาธารณูปโภค สาธารณูปการ และการคมนาคมสะดวก
4. ชุมชนหมู่บ้านจัดสรร คือ ชุมชนที่มีการจัดสร้างขึ้นตามกฎหมายว่าด้วยการจัดสรรที่ดิน ยกเว้นที่เป็นนิติบุคคล
5. ชุมชนอาคารสูง คือ ชุมชนที่มีสภาพเป็นแฟลต คอนโดมิเนียม อะพาร์ตเมนต์ หรืออาคารอย่างอื่นที่มีลักษณะเดียวกัน
6. ชุมชนแออัด หมายความว่า ชุมชนที่มีลักษณะบ้านเรือนหนาแน่น ประชาชนอยู่อย่างแออัด

ชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานครมีลักษณะโดยรวมบางประการคล้ายคลึงกันบ้างและแตกต่างกันไปบ้างตามแต่ที่ตั้ง โดยรวมแล้วมีลักษณะทางกายภาพที่เหมือนกันหลายประการ ได้แก่ ที่พักอาศัยที่มักจะถูกขังติดกัน ทางเดินในชุมชนมีขนาดเล็ก สภาพที่พักไม่มั่นคงแข็งแรง และบ้านหลังคาเรือนมีผู้อาศัยอยู่หลายคน ถึงแม้ว่าหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องจะพยายามเข้าไปช่วยแก้ไขปัญหา โดยการสนับสนุนงบประมาณในการพัฒนาชุมชน ทั้งในด้านกายภาพ สังคม และสิ่งแวดล้อมแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ครบทุกด้าน นอกจากนี้ ชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานครยังมีลักษณะเฉพาะอีกรูปแบบหนึ่งที่มีความคล้ายคลึงกับชุมชนในชนบท คือ การมีความสัมพันธ์ทางสังคมในเชิงเครือญาติ (Kinship) ค่อนข้างสูง ประชาชนในชุมชนแออัดดั้งเดิมล้วนแต่เป็นผู้อพยพโยกย้ายถิ่นฐานมาจากชนบทที่ชักชวนกันมาเป็นกลุ่ม เพื่อเข้ามาแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจในเมืองที่ดีกว่า โดยมากเมื่อสามารถตั้งหลักแหล่งได้แล้ว ก็มักจะชักชวนญาติพี่น้องจากชุมชนเดียวกันเข้ามาอาศัยอยู่ด้วยกัน อีกทั้งยังมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มคนที่มีวิถีชีวิตร่วมกันเป็นกลุ่มย่อย ๆ ในชุมชนใหม่นี้อีกด้วย ยกตัวอย่าง เช่น ชุมชนชาวอีสานที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานคร ถึงแม้จะมีการอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนในเขตกรุงเทพมหานครไม่ต่ำกว่า 30 ปีแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่เคยลืมเอกลักษณ์เฉพาะของถิ่นที่จากมา เมื่อเข้ามาอยู่ในพื้นที่ใหม่จึงยังคงรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นเดิมไว้ด้วย (ยงยุทธ บุราสิทธิ์, 2556)

สภาพความเป็นอยู่และการดำรงชีพของประชาชนในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานครไม่แตกต่างจากคนทั่วไปที่อยู่นอกชุมชนมากนัก อันเนื่องมาจากการเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ซึ่งจัดแบ่งกลุ่มคนออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มแรงงานในระบบ (Formal Sector) และกลุ่มแรงงานนอกระบบ (Informal Sector) อย่างไรก็ตาม คนงานในชุมชนแออัดส่วนใหญ่มักจะประกอบอาชีพเป็นแรงงานนอกระบบซึ่งเป็นอาชีพที่มีรายได้ไม่แน่นอน ตัวอย่างเช่น อาชีพรับจ้างทั่วไป ค้าขาย หรืออาชีพอิสระอื่น ๆ ในขณะเดียวกัน มีคนส่วนหนึ่งในชุมชนแออัดที่สามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองจนเลื่อนระดับเข้าสู่การเป็นแรงงานในภาคเศรษฐกิจในระบบ ทำให้มีรายได้ที่มั่นคงและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น แต่ท้ายที่สุดคนกลุ่มนี้มักจะอพยพโยกย้ายออกจากชุมชนแออัดไปอยู่ในที่อยู่อาศัยที่มีความมั่นคงกว่า แต่ก็ยังนับว่าเป็นส่วนน้อยของคนในชุมชนแออัด (รินบุญ นุชน้อมบุญ, 2554)

คนงานในชุมชนแออัดจัดเป็นกลุ่มเปราะบาง (Vulnerable Poor) ซึ่งมีความเสี่ยงสูงที่จะได้รับผลกระทบจากภัยคุกคามเมือง (Urban Threats) อันประกอบไปด้วย 1) แนวโน้ม (Trends) ซึ่งเป็นสถานการณ์ของความยากลำบากที่เกิดขึ้นต่อเนื่องยาวนาน โดยมักจะเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และประชากร การวิเคราะห์แนวโน้มทำให้สามารถทำนายผลกระทบที่จะเกิดขึ้นได้ ตัวอย่างเช่น ความเป็นเมือง การเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ ผลกระทบของโลกรภิวัตน์ และการเป็นสังคมผู้สูงอายุ ฯลฯ 2) ความผิดปกติ (Shocks) ซึ่งเป็น

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาอย่างกะทันหันในช่วงระยะเวลาไม่ยาวนานนัก แต่ส่งผลกระทบเป็นวงกว้าง ตัวอย่างเช่น น้ำท่วม ความแห้งแล้ง ความรุนแรงทางการเมือง โรคระบาด ฯลฯ และ 3) ฤดูกาล (Seasonality) เป็นการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประเด็นด้านสุขภาพ ตัวอย่างเช่น การแพร่ระบาดของโรคไข้หวัดใหญ่ในฤดูฝน ภาวะความแห้งแล้งในฤดูร้อน ฯลฯ

ปัญหาของคนจนเมืองมักจะเป็นปัญหาความยากจนรูปแบบใหม่ที่สะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบจากการพัฒนาสู่ความทันสมัย และเป็นตัวบ่งชี้ว่าการพัฒนาเมืองที่กำลังสร้างปัญหาความไม่เป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำในสังคม ซึ่งนับเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่ฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทย ถึงแม้ว่าจะมีความพยายามจากภาครัฐในการแก้ไขปัญหาด้วยวิธีการและแนวทางต่าง ๆ หลักฐานเชิงประจักษ์จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาความยากจนได้บ่งชี้ว่าเป็นแนวทางที่ใช้ในการบรรเทาปัญหาให้เบาบางลงในระยะสั้นเท่านั้น แต่ยังไม่ค้นพบแนวทางแก้ไขปัญหาคือชัดเจน จึงควรมีการคิดทบทวนแนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจนในเมืองโดยใช้กรอบแนวคิดความมั่นคงในการดำรงชีพที่ให้ความสำคัญกับความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์ เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้บนพื้นฐานของเสรีภาพและความปลอดภัย และธำรงไว้ซึ่งศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ (สุปรียา หวังพิชรพล et al., 2560)

ความมั่นคงในการดำรงชีพ (Livelihood Security) เป็นแนวคิดใหม่ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนในชุมชนหลุดพ้นจากภาวะความยากจน โรคภัยไข้เจ็บ ภัยพิบัติ ความรุนแรง และการละเมิดสิทธิมนุษยชน ซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของการสร้างความเข้มแข็งและยกระดับขีดความสามารถในการรับมือกับภัยพิบัติให้อยู่รอดได้ด้วยแนวทางของคนแต่ละกลุ่ม โดยเริ่มต้นจากการพัฒนาศักยภาพและสร้างความเข้มแข็งในระดับบุคคลและระดับครัวเรือน ด้วยการเข้าถึงการจ้างงานในระบบ หรืออาจเป็นแรงงานนอกระบบที่มีศักยภาพในการผลิต รวมถึงเพิ่มความสามารถในการเข้าถึงและครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินและที่อยู่อาศัย กระบวนการพัฒนาศักยภาพของชุมชนต้องเริ่มต้นด้วยการวิเคราะห์ความเปราะบางของชุมชนเพื่อให้รับรู้ขีดความสามารถในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงที่อาจจะเกิดจากแนวโน้มและความผิดปกติรวมทั้งวิกฤตการณ์ต่าง ๆ (Coping Capacity) ซึ่งเป็นความสามารถหรือศักยภาพของบุคคลหรือชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงโดยรวม โดยหมายรวมถึงการปรับตัวในทางพฤติกรรม การจัดการทรัพยากร และการเลือกใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม ซึ่งนอกจากจะทำให้สามารถหลีกเลี่ยงหรือบรรเทาผลกระทบทางลบที่จะเกิดขึ้นแล้ว ยังสามารถช่วยแปรวิกฤติให้เป็นโอกาสได้ด้วย (กระทรวงสาธารณสุข, 2558) นอกจากนี้ ยังสามารถพัฒนาไปสู่ความสามารถในการปรับตัว (Adaptive Capacity) และความสามารถในการฟื้นสภาพ (Resilience Capacity) ได้ด้วย (อรรถจักร สัตยานุรักษ์ & คณะ, 2563)

การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 หรือ โควิด 19 (COVID-19) สร้างผลกระทบด้านลบต่อวิถีชีวิตของประชากรทั่วโลก เช่นเดียวกับกับคนยากจนที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานคร ที่มีสภาพแวดล้อมทางกายภาพไม่เหมาะสมกับการที่จะต้องดำเนินชีวิตภายใต้แนวคิด “วิถีใหม่” (New Normal) ซึ่งได้แก่ การต้องอยู่บ้านเพื่อหยุดเชื้อและการรักษาระยะห่างทางสังคมที่ถูกตั้งขึ้นจากสมมติฐานของการมีพื้นที่มากเพียงพอและมีความเหมาะสมต่อการดำรงชีวิตแบบวิถีใหม่ แต่ไม่สามารถใช้ได้ง่ายกับประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดซึ่งดำรงชีวิตอยู่แบบหาเช้ากินค่ำ (อรรถจักร สัตยานุรักษ์ & คณะ, 2563) ใช้สาธารณูปโภคหลายอย่างร่วมกัน และพักอาศัยอยู่ในที่คับแคบร่วมกันอย่างหนาแน่น ทำให้ไม่สามารถรักษาระยะห่างระหว่างกันได้ (Du, King, & Chanchani, 2020) ทำให้คนจนที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดเป็นกลุ่มคนที่มีความเปราะบางและมีความเสี่ยงสูงต่อการได้รับผลกระทบด้านลบจากวิกฤตโควิด 19 ซึ่งนับเป็นวิกฤตสุขภาพระดับโลก (Global Health Crisis) ที่ส่งผลให้เกิดวิกฤตเศรษฐกิจโลก (Global Economic Crisis) นับเป็นภัยคุกคามรูปแบบใหม่ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีพของมนุษย์ในหลายด้าน เช่น ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น โดยผลกระทบที่เห็นเด่นชัดที่สุดในหมู่คนจนเมือง คือผลกระทบด้านเศรษฐกิจในรูปแบบของการตกงาน การขาดรายได้ และการไม่สามารถเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุขที่เพียงพอและเหมาะสมได้ ทำให้เกิดความเสี่ยงสูงในการเปิดรับผลกระทบทางลบจากภาวะวิกฤตดังกล่าวมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ

ด้วยเหตุที่ภาวะความเปราะบางที่มักจะมีฝังตัวอยู่ในสังคมและสิ่งแวดล้อมรอบตัวอย่างยาวนานของคนที่ยากจนในชุมชนแออัด ซึ่งอาจทำให้เกิดสถานการณ์ที่ยากลำบากต่อการดำรงชีพดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น การวิจัยนี้จึงได้คัดเลือกชุมชนแออัดในพื้นที่กรุงเทพมหานคร 2 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา และชุมชนริมคลองพระยาราชมณเฑียร เขตบางบอน เป็นพื้นที่ในการศึกษา โดยให้ความสนใจการวิเคราะห์ความเปราะบางของคนจนเมืองที่จะนำไปสู่การปรับยุทธวิธีในการดำรงชีวิตของคนจนเมือง บนพื้นฐานของแนวคิดความมั่นคงในการดำรงชีพ เพื่อหาข้อสรุปว่าการปรับตัวมีความเชื่อมโยงกับการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพและส่งผลกระทบต่อความสามารถของคนจนเมืองในการรับมือกับวิกฤตการณ์ที่เป็นภัยคุกคามได้อย่างไร ในขณะที่เดียวกัน การให้ความสำคัญกับการศึกษาผลกระทบทางลบของวิกฤตการณ์โควิด 19 จะช่วยให้สามารถวางแผนในการรับมือกับผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นตามมา และสามารถฟื้นฟูสภาพที่ดีขึ้นกว่าเดิม หากจะมีวิกฤตการณ์ที่เป็นภัยคุกคามต่อการดำรงชีพของมนุษย์ที่คล้ายคลึงกันเกิดขึ้นอีกในอนาคต

1.2 คำถามวิจัย

1.2.1 สภาพความเปราะบางของครัวเรือนในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานครในภาวะวิกฤตโควิด 19 มีอะไรบ้างและเป็นอย่างไร

1.2.2 ครัวเรือนในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานครปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19 อย่างไร

1.2.3 แนวทางที่จะสนับสนุนการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานครควรเป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษาสภาพความเปราะบางและความเสี่ยงต่อการดำรงชีพในภาวะวิกฤตโควิด 19 ของครัวเรือนในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานคร

1.3.2 เพื่อศึกษาการปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานคร

1.3.3 เพื่อหาแนวทางสนับสนุนการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานคร

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยนี้มุ่งศึกษาและวิเคราะห์ความเปราะบางของครัวเรือนในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานคร ผลกระทบด้านลบของความเปราะบางต่อการดำรงชีพของพวกเขา ลักษณะการปรับตัวที่เป็นอยู่ รวมทั้งค้นหาแนวทางที่จะช่วยสนับสนุนให้เกิดการปรับตัวในการดำรงชีพที่เหมาะสมต่อการรับมือกับแนวโน้มและสภาวะวิกฤติที่นับเป็นภัยคุกคามต่อการดำรงชีพของครัวเรือนได้ โดยพิจารณาเฉพาะภัยคุกคามภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19

1.4.2 ขอบเขตด้านพื้นที่และผู้ให้ข้อมูล

การวิจัยนี้ดำเนินการเฉพาะในพื้นที่ 2 ชุมชน ในกรุงเทพมหานคร ที่มีทั้งลักษณะที่เหมือนกันและแตกต่างกันในบางประการ ซึ่งถูกประเมินในเบื้องต้นว่าน่าจะได้รับผลกระทบแตกต่างกันจากวิกฤตการณ์ โควิด 19 ชุมชนแรก คือ ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี ซึ่งเป็นชุมชนแออัดย่านชาน

เมืองอยู่ในพื้นที่เขตบางบอน ประชาชนในชุมชนส่วนมากเป็นผู้อยู่อาศัยดั้งเดิมหรือเป็นคนพื้นถิ่น ส่วนชุมชนที่สอง คือ ชุมชนวัดช่องลม ซึ่งเป็นชุมชนแออัดในเมืองอยู่ในพื้นที่เขตยานนาวา ประชาชนในชุมชนส่วนมากเป็นผู้ที่อพยพโยกย้ายถิ่นฐานมาจากต่างเขตหรือต่างจังหวัด

ลักษณะที่คล้ายคลึงกันของทั้งสองชุมชน คือ สภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เป็นการปลูกบ้านเรือนอยู่ชิดติดกัน วัสดุที่ใช้ส่วนมากไม่ค่อยมีความคงทนถาวร และถูกจำแนกให้เป็นชุมชนแออัดในส่วนลักษณะที่แตกต่างกันของสองชุมชน คือ พื้นที่ตั้ง โดยชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ชั้นใน ส่วนชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ชานเมือง มีขนาดเล็กกว่า และอยู่ริมคลองพระยาราชนนตรี ซึ่งถูกนับเป็นทรัพย์สินหรือทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่พบในชุมชนวัดช่องลม

การเลือกชุมชนในการศึกษานี้ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ คือ เป็นชุมชนแออัดในพื้นที่กรุงเทพมหานคร ตามระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยชุมชนและกรรมการชุมชน พ.ศ. 2555² โดยนิยามคือ ชุมชนที่มีลักษณะบ้านเรือนหนาแน่น ประชาชนอยู่อย่างแออัด ภูมิศึกษาของการวิจัย คือ คราวเรือนยากจนที่อาศัยอยู่ในชุมชนดังกล่าว

1.4.3 ขอบเขตด้านเวลา

ผู้วิจัยกำหนดที่จะศึกษาข้อมูลในช่วงระยะเวลาที่มีการแพร่ระบาดของโควิด 19 และมีการประกาศใช้พระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ. 2548 ที่เกี่ยวกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (Covid-19) ในประเทศไทยซึ่งส่งผลกระทบต่อการดำรงชีพของประชาชนในชุมชนแออัดที่ถูกคัดเลือกเป็นพื้นที่ในการศึกษาวิจัย คือ ตั้งแต่วันที่ 26 มีนาคม 2563 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2563) ในส่วนของการลงพื้นที่ศึกษาและเก็บข้อมูล เริ่มต้นวันที่ 1 มีนาคม 2564 และสิ้นสุดวันที่ 30 พฤศจิกายน 2565

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

1.5.1 ได้รับความรู้และความเข้าใจสถานการณ์ความเปราะบาง ความเสี่ยง และการปรับตัวในการดำรงชีพภายใต้วิกฤตการณ์โควิด 19 ที่ครัวเรือนในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานครเผชิญในสถานการณ์ดังกล่าว

² ปัจจุบันมีการแก้ไขปรับปรุงใหม่เป็นระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยชุมชนและกรรมการชุมชน พ.ศ.2564 แต่ค่านิยามของชุมชนแออัดยังคงเดิม

1.5.2 สามารถประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนในชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานคร โดยจัดทำเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานด้านการแก้ไขปัญหาที่เกิดจากภัยคุกคามและเตรียมความพร้อมในการรับมือกับภัยพิบัติที่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคตกับคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครหรือในเมืองใหญ่อื่น ๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกัน

1.6 นิยามศัพท์เฉพาะ

คนจนเมือง (Urban Poor)	หมายถึง	กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานคร โดยมุ่งเน้นไปที่กลุ่มแรงงานที่ย้ายเข้ามาในพื้นที่เมือง และกลุ่มชุมชนดั้งเดิมในพื้นที่เมือง
ความยากจนเมือง (Urban Poverty)	หมายถึง	ภาวะความขาดแคลนปัจจัยในการดำรงชีพและไม่มี ความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมในบริบทเมือง
ชุมชนแออัด (Slum)	หมายถึง	ชุมชนแออัดตามระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วย ชุมชนและกรรมการชุมชน พ.ศ. 2555 และ พ.ศ.2564 คือ ชุมชนที่มีลักษณะบ้านเรือนหนาแน่น ประชาชน อยู่อย่างแออัด
ความเปราะบางในการดำรงชีพ (Livelihood Vulnerability)	หมายถึง	สถานการณ์ที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลไม่สามารถ ช่วยเหลือตนเองได้ เนื่องจากไม่สามารถเตรียมการ จัดการกับความเสี่ยงที่เกิดจากแนวโน้มหรือสภาวะ วิกฤตจนส่งผลต่อการดำรงชีพของตน
ความสามารถ (Capability)	หมายถึง	ศักยภาพหรือขีดความสามารถของบุคคลหรือชุมชนที่ ประสบความสำเร็จในการตอบสนองต่อความ เปลี่ยนแปลง
การดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihood)	หมายถึง	การดำรงชีวิตของมนุษย์ที่ต้องอาศัยการจัดการ ทรัพยากร 5 ด้าน ได้แก่ ด้านกายภาพ ด้านธรรมชาติ ด้านการเงิน ด้านสังคม และด้านมนุษย์ เพื่อลดความ เปราะบางที่ต้องเผชิญจากภัยคุกคาม ภายใต้ กระบวนการควบคุมของกลไกสถาบันบางประการจน เกิดเป็นผลลัพธ์ของการดำรงชีพ

การปรับตัวในการดำรงชีพ (Livelihood Adaptation)	หมายถึง	การปรับพฤติกรรมในชีวิตประจำวัน เพื่อให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ภายใต้วิกฤตการณ์โควิด 19 ตลอดจนการเตรียมความพร้อมเพื่อรองรับความเปลี่ยนแปลงในอนาคตที่สามารถคาดการณ์ได้ล่วงหน้า
ความมั่นคงในการดำรงชีพ (Livelihood Security)	หมายถึง	ความสามารถในการรับมือและฟื้นตัวจากภัยคุกคามที่ส่งผลกระทบต่อดำรงชีพของมนุษย์
ยุทธวิธีในการดำรงชีพ (Livelihood Strategy)	หมายถึง	รูปแบบ แนวทาง และวิธีการที่ใช้ในการบริหารจัดการภัยคุกคามต่อการดำรงชีพของมนุษย์
โควิด 19 (COVID-19)	หมายถึง	วิกฤตการณ์แพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 หรือ โควิด 19 ที่นับเป็นภัยคุกคามซึ่งส่งผลกระทบต่อดำรงชีพของมนุษย์ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม ภายภาพ และสิ่งแวดล้อม

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยเรื่อง “การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19” ได้ดำเนินการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจากเอกสารวิชาการประเภทต่าง ๆ แล้วนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อพัฒนาแนวคิดนำซึ่งถูกนำไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาดังต่อไปนี้

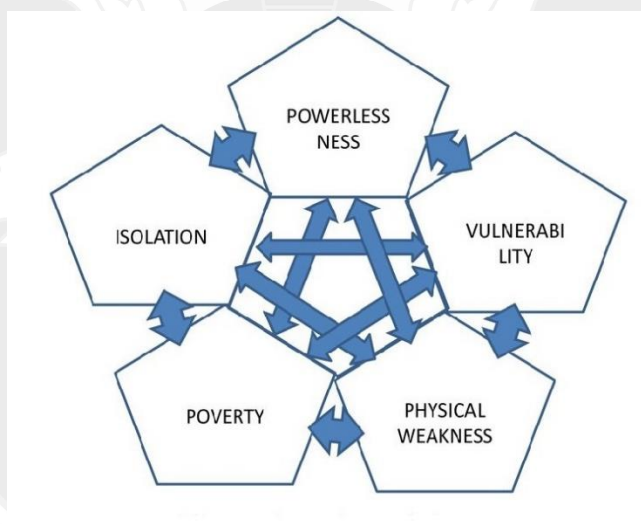
- 2.1 ความยากจน (Poverty)
- 2.2 การดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihood)
- 2.3 ความมั่นคงในการดำรงชีพ (Livelihood Security)
- 2.4 การปรับตัวในการดำรงชีพ (Livelihood Adaptation)
- 2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Related Publications)

2.1 ความยากจน (Poverty)

ความยากจนเป็นปรากฏการณ์ต่อเนื่องที่มีการอธิบายในหลายแง่มุม อีกทั้งสาเหตุของความยากจนมีความซับซ้อนและเป็นพลวัต นิยามของความยากจนจึงมีความหลากหลาย ขึ้นอยู่กับทัศนคติ มุมมอง และประเด็นที่เน้นในการศึกษาของผู้ให้นิยาม โดยอาจให้ความสำคัญกับการขาดรายได้ ความเปราะบาง ความไม่มั่นคง การถูกกีดกันทางสังคม และการขาดพลัง (Robert Chambers, 1989) โดยทั่วไปแล้วความยากจนมักจะถูกมองว่ามีความเกี่ยวข้องกับปัจจัยต่าง ๆ 3 ด้าน คือ เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง สาเหตุของความยากจนมีความสลับซับซ้อน ขึ้นอยู่กับบริบทต่าง ๆ ของพื้นที่ที่กลุ่มคนจนอาศัยอยู่ ตัวอย่างเช่นในบริบทด้านเศรษฐกิจ ความยากจนมักจะหมายถึงการขาดรายได้ หรือมีรายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายในการบริโภคสิ่งที่จำเป็นต่าง ๆ ต่อการดำรงชีพ ซึ่งมีตัวชี้วัดด้านรายได้ที่เป็นตัวเงินที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในด้านนี้ คือ “a dollar a day index” (Chen et al., 2008) นอกจากนี้ยังมีบริบทที่กว้างกว่าด้านเศรษฐกิจ ซึ่งอาจวัดได้จากความอยู่ดีมีสุข (Wellbeing Index) (Sen, 1985); (UNDP, 1990) เสรีภาพ (Freedom) และความสามารถ (Capability) (Sen, 1985) ความไม่มั่นคง (Insecurity) (Robert Chambers, 1989; C. O. Moser,

1998) การขาดการคุ้มครองทางสังคม (Lack of social protection) และขาดพลัง (Powerlessness) (Robert Chambers, 1995) ทั้งนี้ความแตกต่างของนิยามความยากจนมักจะเกี่ยวข้องกับคำถามว่าความยากจนคืออะไร? ผู้ถามคือใคร? และผู้ตอบคือใคร? (Robert Chambers, 2005)

ในทศวรรษที่ 1980 Robert Chambers (1989) ได้ศึกษาปัจจัยเรื่องการขาดพลัง (Powerlessness) และความโดดเดี่ยว (Isolation) ที่นำไปสู่ความยากจน โดยพบว่าการแก้ไขปัญหาดังกล่าวจะต้องอาศัยแรงจูงใจให้เกิดการมีส่วนร่วม (Participation) และกระตุ้นให้เกิดการศึกษาหาแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจนที่มุ่งเน้นไปในบริบทที่ไม่ใช่ด้านการเงินมากขึ้น ซึ่งได้แก่ การดำรงชีพ ความสามารถ ความเปราะบางไม่มั่นคง และเพศสภาพ โดย Chambers ได้สรุปความสัมพันธ์ให้เห็นในภาพที่ 2.1 โดยในเวลาต่อมา แนวคิดเรื่องความอยู่ดีมีสุขได้เริ่มมีการพัฒนาและเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับแนวคิดความยากจนในช่วงทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา (Allen & Thomas, 2000)

ภาพที่ 2.1 กับดักความยากจน (The Deprivation Trap)

แหล่งที่มา: Robert Chambers (2014)

ในบรรดามุมมองที่เห็นว่าความยากจนไม่ได้จำกัดเพียงแค່รายได้ Chambers ได้เสนอมุมมองที่ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการขาดพลังกับความยากจนในระดับครัวเรือนซึ่งถูกเบียดบังจากคนร่ำรวยและสามารถสรุปประเด็นได้อย่างน้อย 5 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง เป็นเรื่องของความยากจนทางวัตถุหรือการขาดแคลนทรัพย์สินที่ก่อให้เกิดรายได้ เช่น บ้าน ที่ดิน ปศุสัตว์ เป็นต้น ในขณะที่สมาชิกในครัวเรือนไม่ว่าจะอายุน้อยหรือมากเกินไปจะต้องทำงานหารายได้ให้ครัวเรือนเพื่อช่วยแสวงหาปัจจัยยังชีพเมื่อตกอยู่ในภาวะของความขาดแคลนปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ ประการที่สอง

ความโดดเดี่ยวทางสังคม ซึ่งมักจะหมายถึงการขาดการเข้าถึงตลาดและแหล่งข้อมูล ประการที่สาม การขาดพลัง ซึ่งมีนัยของการขาดอำนาจในการต่อรอง อันเนื่องมาจากความไม่รู้กฎหมาย และการแย่งงานกันทำของคนจำนวนมาก ประการที่สี่ ความเปราะบางไม่มั่นคง ซึ่งหมายถึงสถานการณ์ที่ต้องเผชิญกับภัยพิบัติต่าง ๆ ที่กระทบต่อการทำงานเพื่อแสวงหาปัจจัยยังชีพอย่างมาก เช่น ภัยธรรมชาติ อุบัติเหตุ ความเจ็บไข้ได้ป่วย พิษผลขยาไม่ได้ราคา ฯลฯ และประการสุดท้าย ความอ่อนแอทางกายภาพ ซึ่งหมายถึงสถานการณ์ที่คนวัยทำงานไม่สามารถทำงานได้ เนื่องจากความเจ็บป่วย ความทุพพลภาพ การอพยพโยกย้ายถิ่นฐาน เป็นต้น

Sen (1999) และ Nussbaum (2002) ได้ให้ความเห็นว่าการขาดเสรีภาพในการใช้ศักยภาพของตนเองได้อย่างเต็มที่ เป็นสาเหตุของความยากจน แนวคิดของเซนปรากฏในรายงานการพัฒนามนุษย์ขององค์การสหประชาชาติ ซึ่งให้ความสำคัญในเรื่องของรายได้ การศึกษา และอายุขัยว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ในขณะที่นุสbaum ได้ขยายความจากแนวคิดของเซนโดยพิจารณาในระดับปัจเจกบุคคลแทนระดับครัวเรือน และจำแนกกลุ่มเป้าหมายออกเป็น เด็ก สตรี ผู้สูงอายุ และผู้พิการ ซึ่งจะช่วยให้เกิดข้อเสนอที่ส่งผลให้นโยบายการแก้ไขปัญหาคความยากจนกำหนดลงไปตรงกับกลุ่มเป้าหมายมากยิ่งขึ้น

นักสังคมวิทยาจำนวนหนึ่งได้แบ่งความยากจนออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) ความยากจนสัมบูรณ์ (Absolute Poverty) หมายความว่าคนที่มีชีวิตอยู่ต่ำกว่าระดับความสามารถในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นนิยามที่ไม่ได้คำนึงถึงปัจจัยอื่น ๆ ที่กว้างไปกว่าความต้องการพื้นฐานหรือความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต (Basic Needs) ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้ว มนุษย์มีความต้องการมากกว่าปัจจัยสี่ที่เป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค แต่มีความต้องการทางสังคมและวัฒนธรรมเพิ่มมาด้วย และ 2) ความยากจนสัมพัทธ์ (Relative Poverty) เป็นการจำแนกความยากจนบนพื้นฐานการเปรียบเทียบมาตรฐานการดำรงชีวิตของคนกลุ่มหนึ่งกับสมาชิกอื่น ๆ ในสังคมที่ไม่มีปัญหาความยากจน โดยมีความต้องการทางสังคม (Social Needs) มากกว่าความจำเป็นพื้นฐานเข้ามาเกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังพิจารณาถึงความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ร่วมด้วย (สมชัย จิตสุชน, 2548)

กล่าวโดยสรุป ความยากจนนับเป็นปรากฏการณ์ต่อเนื่อง โดยเกิดขึ้นจากหลายสาเหตุที่มีความซับซ้อนและเป็นพลวัต นิยามของความยากจนจึงมีหลากหลายซึ่งขึ้นอยู่กับทัศนคติ มุมมอง และประเด็นในการศึกษาของผู้ให้นิยาม โดยสามารถจำแนกตามบริบทได้ 2 ประเภท คือ บริบททางการเงิน ซึ่งได้แก่ การขาดรายได้หรือไม่เกิดการบริโภค และบริบทที่ไม่ใช่การเงิน ซึ่งครอบคลุม ความอยู่ดีมีสุข เสรีภาพและความสามารถ ความไม่มั่นคง การขาดการคุ้มครองทางสังคม และการขาดพลัง นอกจากนี้แล้ว นักสังคมวิทยายังได้แบ่งความยากจนออกเป็น 2 ประเภท คือ ความยากจนสัมบูรณ์ ที่กล่าวถึงคนที่มีชีวิตอยู่ต่ำกว่าระดับความสามารถในการดำรงชีพ หรือกล่าวอย่างง่าย คือ คนที่มี

ปัจจัยยังชีพน้อยกว่าที่จำเป็นจะต้องมี และความยากจนสัมพัทธ์ ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบมาตรฐานการดำรงชีพของคนกลุ่มหนึ่งกับสมาชิกอื่น ๆ ในสังคมที่ไม่มีปัญหาความยากจน หรือกล่าวอย่างง่าย คือ คนที่มีน้อยกว่าคนอื่น ๆ ในสังคมโดยเปรียบเทียบนั่นเอง

2.1.1 แนวทางการวัดความยากจน

เนื่องจากมุมมองที่เกี่ยวข้องกับความยากจนมีหลากหลาย การวัดความยากจนเพื่อให้สอดคล้องกับมุมมองความยากจนจึงมีความหลากหลายที่สอดคล้องด้วยเช่นกัน ซึ่งในที่นี้ขอนำเสนอแนวทางการวัดความยากจนที่สำคัญ 4 แนวทาง ดังต่อไปนี้

2.1.1.1 แนวทางการเงิน (Monetary Approach)

เป็นแนวทางที่พัฒนาขึ้นตามหลักการทางเศรษฐศาสตร์และได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในการวัดระดับความยากจน เครื่องมือที่ใช้ประกอบด้วย เส้นแบ่งความยากจน (Poverty Line) และ ตัวชี้วัดความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (Basic Needs Index) แนวทางนี้ได้นำเสนอวิธีการวัดความยากจนจากรายได้ (หรือการบริโภค) ที่ทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในแต่ละวัน จุดแข็งของแนวทางนี้ คือ การอ้างอิงข้อมูลเชิงประจักษ์ที่สามารถวัดได้ คำนวณเปรียบเทียบ และแสดงให้เห็นได้ด้วยตัวเลขทางสถิติ ซึ่งสามารถเปรียบเทียบได้ทุกระดับ ตั้งแต่ระดับบุคคลไปจนถึงระดับนานาชาติ แต่ในขณะเดียวกันก็ถูกวิพากษ์ในประเด็นเรื่องการนำเส้นแบ่งความยากจนซึ่งเป็นเครื่องมือวัดระดับโลกมาใช้โดยไม่คำนึงถึงประเด็นเรื่องความแตกต่างทางบริบทของแต่ละประเทศหรือสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การละเลยประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relations) ซึ่งถือเป็นโครงสร้างที่สำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ที่จำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์กัน มีการถ่ายทอด แลกเปลี่ยนเรียนรู้ รวมถึงการพึ่งพาอาศัย ซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังมองข้ามสาเหตุของปัญหาความยากจนอันเป็นผลมาจากกระบวนการที่ยาวนานของอำนาจที่มีอิทธิพลต่อการบริหารความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม (Soria, 2007) นอกจากนี้ยังถูกตั้งคำถามถึงการใช้แนวทางนี้เป็นเครื่องมือในการกำหนดนโยบายการแก้ไขปัญหความยากจน โดยเป็นการแก้ไขที่เน้นไปยังผลกระทบของความยากจนซึ่งเป็นที่ปลายเหตุ ไม่ใช่แก้ไขที่ต้นตอหรือสาเหตุของการเกิดปัญหาความยากจน

2.1.1.2 แนวทางสมรรถภาพของมนุษย์ (Capability Approach)

เป็นแนวทางที่ถูกนำเสนอโดย อมาตยา เซน นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบลชาวอินเดีย ที่ไปทำงานในโลกตะวันตกมายาวนาน จึงมักจะเรียกว่า Sen's Capability Approach ซึ่งประกอบด้วยหลักคิด 2 ประการ คือ เสรีภาพที่จะมีความเป็นอยู่ที่ดีและเสรีภาพที่จะบรรลุถึงความ เป็นอยู่ที่ดี ซึ่งเขามองว่ามีความสัมพันธ์กันและจะช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคไปได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ เสรีภาพที่จะกระทำกิจกรรมพื้นฐานบางประการที่จำเป็นสำหรับความอยู่รอดและหลีกเลี่ยงจาก ภาวะความยากจนหรือสภาพการขาดแคลนบางอย่าง แนวคิดเรื่องความสามารถหรือศักยภาพนี้มี

ลักษณะเป็นกรอบทางทฤษฎีที่ยืดหยุ่น สามารถนำไปใช้ได้หลากหลาย ซึ่งก่อให้เกิดงานเขียนทางวิชาการแนวสหวิทยาการ ตลอดจนสถิติและตัวชี้วัดใหม่ทางสังคม อันนำไปสู่กระบวนการนวัตกรรมด้านนโยบายการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แนวทางการพัฒนามนุษย์ (Human Development Approach) อย่างไรก็ตาม แนวทางความสามารถนี้ถูกวิจารณ์ว่าเป็นแนวคิดทางทฤษฎีเชิงปทัสถาน มิใช่ทฤษฎีที่จะใช้อธิบายลักษณะหรือปรากฏการณ์ทางสังคม เช่น ความยากจน ความไม่เท่าเทียมกัน หรือความเป็นอยู่ที่ดี แต่เป็นเพียงกรอบทางทฤษฎีที่ช่วยให้เรากำหนดแนวคิดเพิ่มเติมเกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ เท่านั้น (ธีระ นุชเปี่ยม, 2561) กล่าวโดยสรุป แนวทางความสามารถของมนุษย์เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างความสามารถ เสรีภาพและโอกาส โดยในมุมมองของเซน ความสามารถ คือ เสรีภาพในความหมายของการมีโอกาสที่แท้จริง หรืออีกนัยหนึ่ง เสรีภาพ คือ การขยายโอกาสหรือการเข้าถึงสิ่งซึ่งพลเมืองถือว่ามีความสำคัญต่อการนำไปแก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความยากจนและการดำรงชีพ

2.1.1.3 แนวทางการลดการกีดกันทางสังคม (Social Exclusion Approach)

การกีดกันทางสังคมในมุมมองขององค์การอนามัยโลก เป็นกระบวนการที่ถูกผลักดันด้วยความไม่เท่าเทียมกันเชิงอำนาจ ซึ่งครอบคลุมอำนาจอย่างน้อย 4 ประการ ได้แก่ อำนาจทางเศรษฐกิจ อำนาจทางสังคม อำนาจทางการเมือง และอำนาจทางวัฒนธรรม โดยปกติแล้วอาจมีความแตกต่างทางอำนาจในระดับบุคคล ครัวเรือน กลุ่ม ชุมชน ประเทศ และระดับโลก อันเป็นผลพวงจากความไม่เท่าเทียมกันในด้านทรัพยากร ความสามารถ และสิทธิเสรีภาพ ซึ่งส่งผลกระทบต่อสุขภาพ และเป็นสาเหตุของการเกิดภาวะทุพพลภาพ หรือสุขภาพแย่ง (Ill-health) (Mathieson et al., 2008) ท้ายที่สุดแล้ว ผู้ที่มีอำนาจน้อยที่สุดก็จะถูกผลักดันหรือกีดกันออกไปจากสังคมที่อยู่ในปัจจุบัน ให้กลายเป็นคนชายขอบ³จนกระทั่งกลายเป็นคนนอกสังคมในที่สุด ในขณะที่ องค์การแรงงานระหว่างประเทศมองว่า การกีดกันทางสังคมเป็นกระบวนการและสถานะที่ป้องกันปัจเจกบุคคลในการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการมีสิทธิเสรีภาพที่พึงมีได้ (Frota, 2008) โดยเป็นแนวคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในกรอบความคิดทางสังคม การเมือง และสถาบัน ที่ส่งผลต่อการเกิดปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำทางสังคม ดังนั้น หากสามารถกำจัดการกีดกันทางสังคมได้ ปัญหาความยากจนก็จะพึงได้รับการแก้ไข

³ คนชายขอบในบริบทของการถูกกีดกันทางสังคมเป็นเรื่องของผู้คนที่อยู่นอกกรอบของการพัฒนารูปแบบต่าง ๆ หรืออาจจะถูกรวมอยู่ในกรอบของการพัฒนาด้วย แต่ได้รับการจัดสรรทรัพยากรไม่เท่าเทียมกัน โดยเป็นกลุ่มที่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาน้อยที่สุด

2.1.1.4 แนวทางการมีส่วนร่วม (Participatory Approach)

โคเฮนและอัฟฮอฟ (Cohen & Uphoff, 1977) ได้อธิบายว่าการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติการ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมประเมินผล จะส่งผลดีต่อการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของกลุ่มเป้าหมายในท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงจะต้องเกิดจากความพร้อม ความเต็มใจ และความกระตือรือร้นของประชาชนที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือโครงการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา ในขณะที่การมีส่วนร่วมในประเด็นของการแก้ไขปัญหาความยากจนจะต้องให้ความสำคัญกับเสียงของประชาชนในการอธิบายลักษณะของความยากจนที่พวกเขาต้องเผชิญ นับเป็นเครื่องมือปฏิบัติการที่เน้นเรื่องของพื้นฐานและแนวทางในการปฏิบัติมากกว่าเครื่องมือที่ใช้เทคนิคพิเศษ จุดเด่นของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาและแก้ไขปัญหาความยากจน คือ การช่วยเพิ่มคุณค่าให้กับการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อสร้างความเข้าใจในคุณลักษณะที่แท้จริงของความยากจน อันจะทำให้สามารถกำหนดนโยบายได้ตรงกลุ่มเป้าหมายของการพัฒนา นอกจากนี้ยังช่วยสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดการสร้างเครือข่ายใหม่ ๆ และช่วยในการเสริมพลังและสร้างความเข้มแข็งให้เกิดแก่เสียงของประชาชนในการมีส่วนร่วมวิพากษ์ประเด็นสาธารณะด้วย (ชูชิต ชายทวีป, 2561)

แนวทางทั้ง 4 ประการที่กล่าวมาข้างต้นมีความเชื่อมโยงกับการนิยามความหมายของความยากจน คือ ความยากจนมีหลายมิติ ไม่ใช่เป็นเรื่องของการมีรายได้น้อย ความขาดแคลน ความไร้อำนาจ หรือการถูกกีดกันเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งเท่านั้น หากแต่เป็นความเกี่ยวพันของหลายประเด็นร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อมโยงกันของแนวทางการมีส่วนร่วมและแนวทางการความสามารถของมนุษย์ที่ให้ความสำคัญกับประสบการณ์และการให้คุณค่าแก่ประชาชนให้ได้มีสิทธิ์ออกเสียงในการนิยามความยากจนด้วยตนเอง โดยนัยนี้ ความยากจนจึงมีความเป็นพลวัตบนพื้นฐานที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และเป็นไปได้ทั้งความยากจนระยะสั้น ความยากจนระยะยาว ความยากจนชั่วคราว และความยากจนเรื้อรัง ดังนั้น การศึกษาทำความเข้าใจกับพลวัตของความยากจนจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อการกำหนดนโยบายในการแก้ไขปัญหาความยากจน เนื่องจากคุณลักษณะเฉพาะของความยากจนแต่ละประเภทต้องการนโยบายในการทำงานที่แตกต่างกัน แม้กระทั่งบริบทแวดล้อมของความยากจนก็ยังส่งผลต่อนโยบายที่แตกต่างกันด้วย เช่น การแก้ไขปัญหาความยากจนในเมืองที่มีความเปราะบางมากต่อภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นฉับพลันจำเป็นต้องได้นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันความผันผวนระยะสั้น เช่น การคุ้มครองทางสังคม การสนับสนุนสินเชื่อ และการให้หลักประกันแรงงาน เป็นต้น ในขณะที่การแก้ไขปัญหาความยากจนในชนบทที่มีความเปราะบางอย่างมากต่อความผันแปรของฤดูกาล ต้องการนโยบายเกี่ยวกับการส่งเสริมการเพิ่มขึ้นของทรัพย์สินที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยการผลิต เช่น โครงสร้างพื้นฐานทางการศึกษา สาธารณสุข และสาธารณูปโภคต่าง ๆ รวมทั้งการประกันราคาพืชผลทางการเกษตรที่เหมาะสมด้วย

การที่ดัชนีทางการเงินถูกวิจารณ์ถึงความไม่เหมาะสมในการเป็นตัวชี้วัดความยากจนเชิงเดียวที่เน้นให้ใช้กันโดยทั่วไปในทุกบริบท ทำให้เกิดแนวคิดที่นำตัวชี้วัดทางสังคมมาช่วยประกอบการให้นิยามความยากจนใหม่ โดยให้ความเห็นว่าควรจะนำอายุขัยโดยเฉลี่ย อัตราการตายของทารก ภาวะโภชนาการ อัตราการรู้หนังสือ และอัตราการเข้าเรียนในโรงเรียน ดัชนีชี้วัดทางสังคมเหล่านี้สามารถใช้เป็นมาตรฐานตัวชี้วัดได้ทั้งในพื้นที่เมืองและชนบท โดยไม่ต้องคำนึงถึงความแตกต่างของราคาที่ต้องจ่ายเพื่อใช้บริการเหล่านี้ เพื่อเป็นการแก้ไขข้อจำกัดเหล่านี้ จึงได้มีการศึกษาทำความเข้าใจเพื่อจัดระเบียบดัชนีที่ใช้ในการวัดความยากจน โดยสร้างมาตรฐานการครองชีพขึ้นมา (Standard of Living) ซึ่งมีองค์ประกอบย่อย 3 ประการ ได้แก่ รายได้มวลรวม อัตราการรู้หนังสือ และอายุขัยเฉลี่ย โดยให้คะแนนเป็นลำดับตัวเลข นอกจากนี้ยังมีดัชนีอื่น ๆ อีก เช่น คุณภาพชีวิตด้านกายภาพ ความมั่นคงทางอาหาร ความมั่นคงในที่อยู่อาศัย และ สวัสดิการสังคม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ความพยายามดังกล่าวนี้ล้วนแล้วแต่เป็นการนิยามโดยบุคคลภายนอกที่ไม่ใช่จากคนยากจนโดยตรง จึงก่อให้เกิดข้อโต้แย้งในประเด็นการให้ค่านิยามของความยากจน โดยมีความเห็นว่าควรให้คนยากจนมีส่วนร่วมในการให้ความหมายด้วย และควรให้คุณค่ากับการนำกรอบแนวคิดประเด็นเชิงคุณภาพมาร่วมพิจารณาด้วย ซึ่งครอบคลุม เสรีภาพ ความปลอดภัย อัตลักษณ์ ความเคารพตนเอง ความสัมพันธ์ทางสังคม อิสระในการตัดสินใจ และสิทธิทางการเมือง เป็นต้น (Francis, 1991)

การมีส่วนร่วมในการกำหนดนิยามความยากจนของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับกระบวนการแก้ไขปัญหาความยากจนได้ให้ความสำคัญกับแนวคิดสำคัญ 2 แนวคิด คือ 1) แนวคิดเรื่องความเปราะบาง (Vulnerability) ซึ่งกล่าวถึงการไร้ที่พึ่ง ความไม่มั่นคงปลอดภัย และความเสี่ยงในการเผชิญกับแนวโน้มและสภาวะวิกฤต รวมถึงความตึงเครียดด้วย โดยมีความเชื่อมโยงกับทรัพย์สินหรือทุนในการผลิต ซึ่งหากวัดความยากจนด้วยรายได้หรือการบริโภคแล้ว การมีหนี้สินคือปัจจัยที่ส่งผลให้คนจนมีความเปราะบางเพิ่มมากขึ้น และเร่งรัดไปสู่การตกอยู่ในกับดักความยากจนได้มากที่สุดด้วย (Robert Chambers, 1989) และ 2) แนวคิดเรื่องสิทธิอันชอบธรรม (Entitlement) ที่อธิบายผลกระทบของความยากจนอันเป็นผลจากความแตกต่างและไม่เท่าเทียมกันทางสังคม โดยเป็นแนวคิดที่กล่าวถึงการควบคุมและใช้งานทรัพยากรระดับบุคคลและครัวเรือน ซึ่งผลกระทบดังกล่าวนี้อาจพบได้ในเรื่องของค่าจ้างแรงงาน การซื้อ-ขายสินทรัพย์ การผลิตสินค้า ลดการบริโภค หรือแม้กระทั่งการจัดหาสินค้าและบริการสาธารณะก็ตาม แนวคิดนี้เริ่มต้นด้วยการศึกษาความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ชนบท แล้วนำมาประยุกต์ใช้เพื่อทำความเข้าใจกับความแตกต่างของผลกระทบจากความยากจนที่เกิดขึ้นในพื้นที่เมือง ตัวอย่าง เช่น การวิเคราะห์กลยุทธ์ของครัวเรือนในการอยู่รอดจากสภาวะวิกฤต และภาระงานที่แต่ละกลุ่มและเพศสภาพต้องแบกรับในแต่ละครัวเรือนด้วย (C. Moser, 1993)

2.1.2 ความยากจนในชนบท

ความยากจนถูกกำหนดเป็นเป้าหมายสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development Goal-SDG) ซึ่งเห็นได้จากเป้าหมายที่ 1 คือ การยุติความอดอยากทั่วโลกทุกรูปแบบในทุกพื้นที่ ภายในปี ค.ศ.2030 ในขณะที่ข้อมูลจากธนาคารโลกรายงานว่ามีคนยากจนประมาณ 736 ล้านคน หรือร้อยละ 10 ของจำนวนประชากรโลกเป็นคนยากจน และส่วนมากประมาณร้อยละ 80 อาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบท (World Bank, 2018) ซึ่งเป็นผู้ที่มีความเปราะบางและเผชิญกับภาวะยากลำบาก ขาดโอกาสในการได้รับผลประโยชน์จากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและกระบวนการพัฒนา ปัจจัยที่มีส่วนกระตุ้นให้เกิดความยากจนในชนบท ได้แก่ การถูกเลือกปฏิบัติ ความโดดเดี่ยว ขาดแรงจูงใจและถูกลดทอนอำนาจทางการเมือง ภาวะที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรสินทางธรรมชาติและการดำรงชีพด้วยกิจกรรมทางการเกษตรเป็นสิ่งเดียวที่ทำให้เกิดรายได้ ทำให้พวกเขาต้องตกอยู่ในสภาวะความยากจน (De La O Campos, Villani, Davis, & Takagi, 2018)

ความยากจนในชนบทมีความแตกต่างจากความยากจนในเมืองมาก เนื่องจากคนจนในชนบทส่วนมากต้องพึ่งพิงรายได้จากเกษตรกรรมหรือการจ้างแรงงานในภาคการเกษตรเป็นหลัก หรืออาจกล่าวได้ว่าระบบเศรษฐกิจในพื้นที่ชนบทเป็นระบบเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยเกษตรกรรม ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลกระตุ้นให้คนจนในชนบทมีความเปราะบางที่มีความเสี่ยงสูงที่สุด และความเสี่ยงสูงต่อการได้รับผลกระทบจากความแปรปรวนของฤดูกาล (Seasonality) และการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ (Climate Change) มากที่สุด นอกจากนี้คนในชนบทยังมีความยากลำบากในการเข้าถึงสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานหลายประการ ทั้งระบบสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา ถนน ที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม ฯลฯ จนถึงบริการสาธารณะที่มีไม่เพียงพอต่อความต้องการ เช่น การสาธารณสุข การศึกษา การสื่อสาร การตลาด ฯลฯ แม้กระทั่งในพื้นที่ชนบทด้วยกันก็มีความแตกต่างและความไม่เท่าเทียมกันระหว่างกลุ่มคน โดยเฉพาะกลุ่มคนเปราะบาง ได้แก่ เด็ก สตรี ผู้สูงอายุ และผู้พิการที่ไม่มีทรัพยากรในการผลิตเป็นของตัวเองและมีโอกาสน้อยมากในการหารายได้เพื่อเลี้ยงชีพ หากขาดแคลนทรัพยากรที่เป็นพื้นฐานในการผลิต กลุ่มคนเหล่านี้มีความเสี่ยงสูงที่สุดเมื่อเทียบกับคนกลุ่มอื่น ๆ ในชนบทด้วยกัน (European Commission, 2008) สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมชนบทมีสาเหตุจากความเสี่ยงต่อความยากจนและการถูกกีดกันทางสังคม ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

2.1.2.1 ลักษณะทางประชากร นับเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญของการเติบโตทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงด้านประชากรศาสตร์จะส่งผลกระทบต่อการพัฒนาในทุกด้าน จำนวนประชากรที่เปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นได้จากการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานไปมาระหว่างชนบท-เมือง-ต่างประเทศ การเกิดและตายของประชากร และความเหลื่อมล้ำทางเพศสภาพ ในขณะที่ปัญหาสำคัญที่ประเทศกำลังพัฒนาเริ่มเผชิญ ได้แก่ สังคมผู้สูงอายุ (Ageing Society) ที่ส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจหลายด้าน ทั้งด้านการบริโภค การออมและการลงทุน ตลอดจนภาคการผลิตที่ได้รับ

ผลกระทบโดยตรงจากการลดลงของประชากรวัยแรงงาน ทำให้ภาครัฐต้องใช้งบประมาณในการแก้ไขปัญหา ด้วยการกระตุ้นให้มีการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต และการปรับปรุงทุนมนุษย์ เทคโนโลยี และนวัตกรรมเพิ่มมากขึ้น (สมประวิณ มันประเสริฐ, 2553)

2.1.2.2 ระบบสาธารณสุขปโภคและบริการสาธารณะ เป็นองค์ประกอบสำคัญของความยากลำบากในการดำรงชีพในสังคมชนบท มีการให้ความสำคัญกับการสร้างระบบสาธารณสุขปโภคและบริการสาธารณะในเมือง แต่ไม่พัฒนาระบบนี้ให้เพียงพอในชนบททำให้เกิดผลกระทบด้านลบอย่างมากต่อพื้นที่ชนบท เนื่องจากความห่างไกลของระยะทางในการเดินทางมาใช้บริการในเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประชากรกลุ่มเสี่ยง ตัวอย่างเช่น การให้บริการด้านการสาธารณสุขแก่กลุ่มผู้สูงอายุและผู้พิการ บริการศูนย์รับเลี้ยงเด็กแก่ผู้ปกครองที่ทำงานประจำ และบริการระบบขนส่งมวลชนแก่ผู้ที่ไม่มารถส่วนตัวหรือผู้ที่จำเป็นต้องใช้บริการในการเดินทางสัญจรไปมาเป็นประจำ ฯลฯ นอกจากนี้ ระบบสาธารณสุขปโภคและสาธารณูปการที่มีจำกัดในชนบทนับเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการแสวงหารายได้และสร้างการมีส่วนร่วมในสังคมของประชาชนในชนบทห่างไกล

2.1.2.3 ระบบการศึกษาและทรัพยากรมนุษย์ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยการให้การศึกษาและการฝึกอบรมมีความสำคัญต่อการยกระดับการมีทรัพย์สินหรือทุนมนุษย์ (Human Capital) ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจของพื้นที่ และยังเป็นดัชนีชี้วัดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างพื้นที่เมืองและชนบทด้วยอีกประการหนึ่ง สาเหตุของปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในชนบท คือ ความห่างไกลของสถานศึกษาและที่พักอาศัย การต้องเดินทางทุกวันด้วยระยะทางไกลส่งผลกระทบให้เกิดค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้นเกินกว่าความสามารถของครอบครัวยากจนในชนบทจะสรรหามาได้ นอกจากนี้แล้ว ยังมีปัญหาในเรื่องของคุณภาพการศึกษา ซึ่งเกิดจากการขาดแคลนสิ่งอำนวยความสะดวกและจำนวนบุคลากรทางการศึกษาด้วย รายงานทางการศึกษาของคณะกรรมการยุโรป ค.ศ.2008 ระบุว่าประเทศที่ประชากรมีการศึกษาต่ำมีแนวโน้มที่จะเกิดอัตราการจ้างงานต่ำและระดับความยากจนสูง ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า การวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์หรือทุนมนุษย์ในพื้นที่ชนบทแสดงให้เห็นถึงการตกอยู่ในกับดักที่ขัดขวางการเลื่อนระดับทางสังคม (Social Mobility Trap) ของคน ชาวชนบทจำนวนหนึ่งจึงดิ้นรนเพื่อให้หลุดพ้นจากสภาวะนี้ ด้วยการอพยพไปสู่เมืองที่เป็นแหล่งสร้างโอกาสทางสังคม (การศึกษา) และเศรษฐกิจ (การสร้างงาน สร้างรายได้ (European Commission, 2008)

2.1.2.4 ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด การที่วิถีชีวิตของคนในชนบทส่วนมากมักจะพึ่งพิงรายได้จากภาคเกษตรกรรม จึงมีความเปราะบางและความเสี่ยงที่จะประสบปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำที่เกิดจากฤดูกาลที่ผันผวนเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรและผู้ใช้แรงงานภาคการเกษตรนับเป็นกลุ่มเปราะบางที่สุดกลุ่มหนึ่งในสังคมปัจจุบัน เนื่องจากเมื่อหมดฤดูเพาะปลูกแล้วจะเกิดการว่างงานและขาดรายได้ หากได้รับผลกระทบซ้ำเติมจากแนวโน้ม (Trends) และภาวะ

วิกฤต (Shocks) ก็จะทำให้กลุ่มเปราะบางเหล่านี้ตกอยู่ในภาวะที่เรียกว่า “คนจนที่สุดของกลุ่มคนยากจน” (The Poorest of the Poor)

วจนปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำในชนบทที่เกิดจากความเชื่อมโยงกันของประเด็นที่เป็นสาเหตุทั้ง 4 ประการ ได้แก่ 1) ลักษณะทางประชากร 2) ระบบสาธารณสุขมูลฐานและบริการสาธารณสุข 3) ระบบการศึกษาและทรัพยากรมนุษย์ และ 4) ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดปัญหาความยากจนในพื้นที่ชนบทให้มีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างจากความยากจนในเมือง โดยเริ่มต้นจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรที่มีแนวโน้มของอัตราส่วนผู้สูงอายุเพิ่มขึ้น ในขณะที่อัตราส่วนของเด็กและคนวัยแรงงานคงที่หรือลดลง ทำให้เกิดปัญหาด้านประสิทธิภาพของแรงงานและภาวะฟุ้งฟิง ในขณะเดียวกัน ความห่างไกลจากศูนย์กลางของความเจริญในเมือง ความไม่เพียงพอของระบบสาธารณสุขมูลฐานและสาธารณสุขการในชนบทมักจะส่งผลกระทบต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ อีกทั้งผู้ที่มิทักษะฝีมือแรงงานมักจะอพยพโยกย้ายไปแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าทางเศรษฐกิจในเมืองและต่างประเทศ ในขณะที่ระบบขนส่งสาธารณะที่ไม่มีประสิทธิภาพและไม่เพียงพอจะทำให้เกิดผลกระทบด้านลบต่อระบบเศรษฐกิจที่ต้องมีการขนส่งสินค้าภาคเกษตรไปสู่แหล่งจำหน่ายที่อยู่ห่างไกล อันเป็นการเพิ่มต้นทุนและภาระให้แก่ผู้ผลิตซึ่งเป็นเกษตรกรโดยตรง

2.1.3 ความยากจนในเมือง

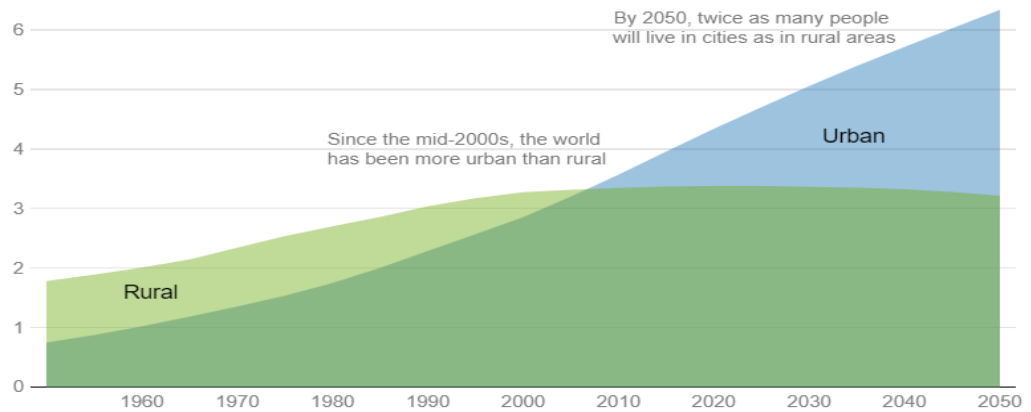
หลังทศวรรษที่ 1980 จำนวนประชากรที่อาศัยอยู่ในเมืองเพิ่มมากขึ้นทั่วโลก ซึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาตามแนวทางการพัฒนาตามความทันสมัย ตามมาด้วยแผนการปรับโครงสร้างของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ ส่งผลให้เกิดคนจนเมืองและความยากจนในเมืองเพิ่มมากขึ้น ซึ่งคาดการณ์ไว้ว่าภายในปี ค.ศ. 2000 มากกว่าร้อยละ 50 ของคนจนทั่วโลกจะอาศัยอยู่ในเมืองและมหานคร (Wratten, 1995) (ภาพที่ 2.2) ด้วยสภาพที่ค่อนข้างซับซ้อนและมีความมีพลวัตสูงของสังคมเมือง การให้นิยามความหมายของความยากจนเมืองจึงมีความแตกต่างจากในสังคมชนบทพอสมควร แม้เมื่อมองในประเด็นทางเศรษฐกิจก็ยังคงเป็นเรื่องของการขาดรายได้ โดยเป็นการวัดการบริโภคในระดับที่มีความสามารถสรรหามาได้ หากรายได้หรือการบริโภคอยู่ในระดับต่ำกว่าความจำเป็นจะถูกจัดว่าเป็นคนยากจน ซึ่งธนาคารโลกได้ใช้หลักเกณฑ์ในการจัดทำเส้นแบ่งความยากจนระดับบุคคล คือ ผู้มีรายได้ต่ำกว่า 1.90 ดอลลาร์สหรัฐฯ ต่อวัน จะถูกจัดให้เป็นคนยากจน (ภาพที่ 2.3) เช่นเดียวกันกับในสังคมชนบท แต่เมื่อพิจารณาในประเด็นทางสังคม ความยากจนมักจะเป็นเรื่องของความขาดแคลนสิ่งที่ไม่ใช่เงินหรือวัตถุ โดยหมายรวมถึงสวัสดิการสังคมที่ประชาชนควรจะได้รับด้วย เมื่อเปรียบเทียบระหว่างคนจนชนบทและคนจนเมืองแล้ว พบว่าคนจนชนบทมีวิถีชีวิตร่วมกันเป็นสังคมหรือชุมชนโดยมีโครงสร้างทางสังคมที่เกี่ยวข้องกันทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมร่วมกัน เป็นวิถีชีวิตที่มี

ความรู้สึกของการร่วมทุกข์ร่วมสุขเป็นกลุ่มเดียวกันที่เรียกว่ากลุ่มวัฒนธรรมย่อย (Sub-culture) ที่ช่วยสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคมสูงกว่ากลุ่มอื่น ทำให้แตกต่างจากคนจนเมืองที่ประกอบไปด้วยผู้อพยพมาจากหลากหลายพื้นที่ เมื่อมาอยู่ร่วมกันโดยไม่มีกรรวมกลุ่มวัฒนธรรมย่อยแล้ว จะทำให้เกิดความ เหลื่อมล้ำทางสังคมในเรื่องฐานะความเป็นอยู่ รายได้ และมาตรฐานการดำรงชีพ ความเหลื่อมล้ำเหล่านี้คือที่มาของวัฒนธรรมความยากจน (The Culture of Poverty) ซึ่งจะไม่ค่อยพบในสังคมชนบทที่ไม่มีความแตกต่างของวัฒนธรรมย่อย (Lewis, 1961; ศรีศักร วัลลิโภดม, 2561)

แม้ว่านักเศรษฐศาสตร์จำนวนหนึ่งได้ให้ความเห็นว่าภาวะระดับความยากจนโดยใช้ดัชนีด้านรายได้นั้นเพียงพอแล้ว เพราะสามารถวัดได้เห็นผลเชิงประจักษ์จริง แต่ในความเป็นจริงแล้ว รายได้มีความเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายประการที่นำไปสู่สาเหตุของการเกิดปัญหาความยากจนในเมืองที่แตกต่างจากในสังคมชนบท ยกตัวอย่างเช่น ค่าครองชีพในเมืองที่สูงขึ้นจากการขึ้นราคาสินค้าอุปโภคบริโภคและค่าใช้จ่ายบริการสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน อันเป็นผลกระทบที่ได้รับจากการพัฒนาสู่ความเป็นเมืองอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษที่ 1980 และ 1990 (Piachaud, 1993; Wratten, 1995) อย่างไรก็ตาม การใช้ดัชนีทางการเงินในการจำแนกความยากจนเพียงอย่างเดียวมักจะถูกวิจารณ์ว่าเป็นแนวคิดที่ยังเป็นปัญหาอยู่หลายประการด้วยเหตุผลดังนี้ คือ ประการแรก ดัชนีชี้วัดทางการเงินไม่ได้วัดความสามารถของบุคคลในการบรรลุเป้าหมาย ซึ่งความสามารถดังกล่าวเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การเข้าถึงการศึกษาและข้อมูลข่าวสาร สิทธิทางกฎหมายและการเมือง สุขภาพ และความมั่นคงหรือไม่มั่นคงปลอดภัย ประการที่สอง การให้ความสำคัญกับระดับครัวเรือนแต่ละเลยระดับบุคคล เพราะแต่ละบุคคลย่อมมีความสามารถในการหารายได้ต่างกัน อันเนื่องมาจากความแตกต่างทางอายุ เพศ และสถานะทางสังคม รวมถึงการมีจำนวนสมาชิกที่แตกต่างกันในแต่ละครัวเรือนด้วย ประการสุดท้าย ความจำเป็นของแต่ละบุคคลมีไม่เท่าเทียมกันหรือไม่เป็นมาตรฐานเดียวกัน เนื่องจากความต้องการสิ่งจำเป็นจะได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรม สภาพแวดล้อม และรสนิยมส่วนตัวของแต่ละบุคคลด้วย ยกตัวอย่างเช่น ประชาชนที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคที่มีอากาศหนาวเย็น อาจต้องการเครื่องทำความร้อนในบ้านและเครื่องนุ่งห่มเพื่อให้ร่างกายอบอุ่น ในขณะที่สิ่งของดังกล่าวไม่ได้มีความจำเป็นสำหรับประชาชนในทวีปแอฟริกาซึ่งเป็นภูมิภาคร้อนและแห้งแล้ง เป็นต้น

The Global Rise of City Dwellers

Worldwide urban and rural population (billions)

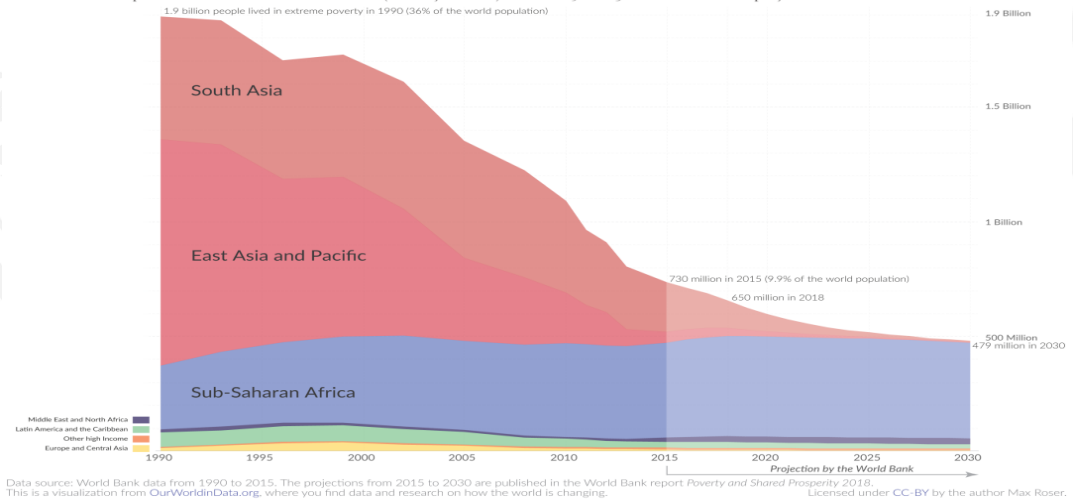

Source: UN World Urbanization Prospects

ภาพที่ 2.2 จำนวนประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เมือง
แหล่งที่มา: ธนาคารโลก (2018)

The number of people in extreme poverty – including projections to 2030

Extreme poverty is defined by the 'international poverty line' as living on less than \$1.90/day. This is measured by adjusting for price changes over time and for price differences between countries (PPP adjustment). From 2015 to 2030 the World Bank's projections are shown.

ภาพที่ 2.3 จำนวนประชากรที่ตกอยู่ในความยากจน

แหล่งที่มา: Roser & Ortiz-Ospina, 2013. (<https://ourworldindata.org/extreme-poverty>)

ความจำเป็นในการดำรงชีพและค่าครองชีพมีความแตกต่างกันระหว่างพื้นที่เมืองและชนบท เช่นกัน ประเด็นของการได้มาและการเข้าถึงแหล่งที่มา โดยคนจนในเมืองต้องซื้อสิ่งของที่จำเป็นในการดำรงชีพส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นอาหาร น้ำดื่ม น้ำใช้ หรืออื่น ๆ ซึ่งสิ่งจำเป็นเหล่านี้อาจแสวงหาได้ในพื้นที่ชนบทโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย แม้กระทั่งในเมืองเองก็มีความแตกต่างกันตามแต่ละพื้นที่ด้วย คนจนในเมืองมักจะประสบปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย เนื่องจากความหนาแน่นของจำนวนประชากรต่อพื้นที่มาก อีกทั้งที่อยู่อาศัยในเมืองมักจะมีราคาสูงตามกลไกการตลาดเรื่องอุปสงค์และอุปทาน นอกจากนี้ความต้องการที่อยู่อาศัยที่มีมากแล้ว ยังมีปัจจัยเรื่องการเดินทางจากที่อยู่อาศัยมายังสถานที่เรียนหรือทำงาน หากมีระยะทางไกลจะต้องเสียค่าใช้จ่ายและเวลาในการเดินทางเพิ่มขึ้น ซึ่งนับเป็นปัญหาที่คนจนเมืองต้องเผชิญอยู่เช่นกัน

แนวคิดเรื่องความยากจนเมืองได้ให้ความสำคัญกับประเด็นปัญหาเรื่องการขาดแคลนที่อยู่อาศัย อัตราการว่างงาน และความไม่เท่าเทียมกันทางรายได้ โดยละเอียดปัญหาเรื่องความไม่เท่าเทียมกันระหว่างชนบทและเมือง ถึงแม้ว่านโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจนเมืองได้ผ่านการพัฒนาตามกระบวนการทำให้ทันสมัยและนโยบายปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานแล้วก็ตาม แต่ก็ยังถูกวิจารณ์ว่าเป็นนโยบายที่ตั้งขึ้นมา เพื่อชนชั้นนำที่อยู่ในเมืองให้ได้รับประโยชน์จากการปรับปรุงระบบสาธารณสุขภาคและสาธารณสุขการ รวมทั้งการจัดเก็บภาษีเพิ่มขึ้น มากกว่าการช่วยแก้ไขปัญหาค่าครองชีพในเมืองโดยตรง (Lipton, 1976) ส่งผลให้เกิดข้อวิพากษ์ในประเด็นที่ว่า คนจนที่อาศัยอยู่สลัมในเมืองยังมีความยากลำบากในการใช้ชีวิตมากกว่าคนจนที่อาศัยอยู่ในชนบท (Vaughan, Lusty, & Harpham, 1988)

ความยากจนเมืองมีหลากหลายลักษณะ อีกทั้งยังมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดและเป็นผลกระทบมาจากการขยายตัวสู่ความเป็นเมือง ด้วยเหตุนี้ คุณลักษณะเฉพาะของความยากจนเมืองจึงถูกจัดกลุ่มเป็น 4 ประเด็นสำคัญ ดังนี้

2.1.3.1 ความเสี่ยงด้านสุขภาพในสภาพแวดล้อมของเมือง เป็นผลมาจากความใกล้ชิดกับพื้นที่อุตสาหกรรมและที่พักอาศัย ความหนาแน่นของที่พักอาศัยในพื้นที่ที่มีมลพิษส่งผลให้เกิดอัตราเร่งของการเติบโตเป็นเมือง ระบบการจราจรขนส่ง และระบบการจัดการของเสียที่ไม่มีประสิทธิภาพอันส่งผลกระทบต่อสุขภาพของประชากรที่อยู่อาศัยในบางพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่ชุมชนแออัด ซึ่งส่วนมากเป็นคนยากจนที่ไม่สามารถซื้อหรือเช่าที่พักอาศัยในย่านที่มีสภาพแวดล้อมที่ดีได้ เนื่องจากมีราคาสูง จึงจำเป็นต้องอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีราคาหรือค่าเช่าถูก แม้จะไม่เหมาะสมต่อการเป็นที่พักอาศัยเหมือนพื้นที่ในเขตอุตสาหกรรมหรือในเขตที่อยู่อาศัยซึ่งมีการจัดการอย่างเป็นระบบและมีความเจริญมากกว่า

2.1.3.2 ความเปราะบางที่เกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ ความเปราะบางนี้ มักจะเกิดขึ้นจากการที่ต้องดำรงชีวิตอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดของคนจนเมืองที่ต้องซื้อสินค้าเพื่อการอุปโภคบริโภคเกือบทุกอย่างในขณะที่การเข้าถึงบริการสาธารณะบางประการมีจำกัด โดยในประเด็นของความเป็นเมืองมีองค์ประกอบอยู่ 3 ประการที่มีความสำคัญต่อการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของความยากจนเมือง ได้แก่ เศรษฐกิจท้องถิ่น ที่อยู่อาศัย และการศึกษา (Mangen, 1993) ทั้งนี้ คนจนในเมืองมีความจำเป็นต้องใช้เงินในการซื้อสินค้าหรือบริการบางอย่างที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตในเมือง ทั้งที่เป็นปัจจัยสี่ ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค และสิ่งจำเป็นอื่น ๆ เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา และบริการทางการแพทย์ ซึ่งแตกต่างจากในชนบทที่อาจสรรหาบางสิ่งได้โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ หรือเสียค่าใช้จ่ายในอัตราต่ำ สภาพการณ์เช่นนี้ส่งผลให้เกิดแรงกดดันที่ผลักดันให้คนจนเมืองต้องแสวงหารายได้เพื่อให้เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน หากไม่มีทรัพย์สินหรือเงินเก็บออมแล้ว เมื่อเกิดแนวโน้มและวิกฤตการณ์ที่เสี่ยงต่อการดำรงชีพขึ้น จะเกิดเป็นแรงผลักดันให้คนจนเมืองมีภาวะความเปราะบางเพิ่มมากขึ้นด้วย

2.1.3.3 ความหลากหลายทางสังคม การแบ่งแยก และอาชญากรรม ด้วยเหตุที่ลักษณะของเมืองที่เป็นศูนย์รวมหรือเบ้าหลอมของความแตกต่างหลากหลาย (Melting Pot) ที่ดึงดูดให้เกิดการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานเข้ามาแสวงหาโอกาสทางการทำงานและการศึกษา ซึ่งส่วนมากจะเป็นการอพยพจากชนบทสู่เมือง หรือแม้กระทั่งการย้ายจากพื้นที่หนึ่งไปสู่อีกพื้นที่หนึ่งในเมืองเองก็ตาม ทำให้เกิดการผสมผสานทางเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรม ความหลากหลายทางสังคมนี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่สร้างความตึงเครียดและเกิดการแสวงหากลยุทธ์ในการเอาตัวรอดของคนจนเมืองควบคู่กัน โดยที่รูปแบบการใช้ชีวิต ความสัมพันธ์ทางสังคม เครือข่ายและความเป็นเพื่อนบ้านใกล้เคียงกันจะมีความแตกต่างจากรูปแบบที่พบในชนบท แต่ในบริบทของความเป็นเมืองและชนบทยังคงมีความเชื่อมโยงกันในลักษณะของความสัมพันธ์เชิงเครือญาติอยู่ และการอยู่ร่วมกันของคนจนในเมืองบนพื้นฐานของความเป็นชุมชนยังสามารถเป็นเครื่องมือช่วยในการแสวงหาโอกาสและบริหารจัดการรายได้ของคนจนเมือง (Castells, 1983) อย่างไรก็ตาม พื้นที่เมืองซึ่งประกอบไปด้วยความแตกต่างหลากหลาย หากไม่มีระบบการควบคุมดูแลหรือมีระเบียบข้อบังคับที่ชัดเจน ก็อาจสร้างปัญหาได้ โดยเฉพาะปัญหาอาชญากรรมที่มีต้นตอมาจากความยากจนและความยากลำบากในการใช้ชีวิต การว่างงานหรือขาดรายได้ อาจส่งผลให้เกิดปัญหาอาชญากรรม ความรุนแรง ยาเสพติด และความแตกแยกในครอบครัวตามมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในย่านที่พักอาศัยราคาถูกหรือพื้นที่จุดเสี่ยงของเมือง โดยมักจะพบว่าคนยากจนจะเป็นได้ทั้งตัวต้นเหตุและผู้ได้รับผลกระทบจากปัญหาเป็นส่วนใหญ่ (Wratten, 1995)

2.1.3.4 ความเปราะบางจากการแทรกแซงโดยเจ้าหน้าที่รัฐ นโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจนโดยส่วนมากอยู่ในรูปแบบของกิจกรรมที่เริ่มต้นและถูกควบคุมโดยรัฐในลักษณะของการวางแผนจากบนลงล่าง (Top-down Planning) ซึ่งเป็นกระบวนการแก้ไขปัญหาคอนจนที่ไม่มีสิทธิออกเสียงหรือมีส่วนร่วมในกิจกรรมและโครงการอย่างแท้จริง เพราะกิจกรรมทุกอย่างเกิดมาจากความต้องการของเจ้าหน้าที่รัฐ โดยละเลยความต้องการหรือความจำเป็นที่แท้จริงของคนจน (Rakodi, 1993) จึงมักจะเป็นการแก้ไขปัญหาที่ไม่ตรงจุดและทำให้เกิดการวิจารณ์ถึงข้อล้มเหลว หากเจ้าหน้าที่ผู้นำนโยบายไปปฏิบัติขาดการศึกษาและพิจารณานโยบายอย่างละเอียดรอบคอบ ไม่เข้าใจปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของคนจน และขาดธรรมาภิบาลที่ดี จะเปิดช่องให้เกิดการคอร์รัปชันได้ (สุปราณี ธรรมพิทักษ์, 2561) การจะลดปัญหาดังกล่าวนี้จึงควรใช้รูปแบบการวางแผนจากล่างสู่บน (Bottom-up Planning) ซึ่งมีความเป็นประชาธิปไตยมากกว่าในประเด็นของการมีส่วนร่วม โดยเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจนโยบายด้วย

แม้ว่าลักษณะ 4 ประการของความยากจนดังกล่าวอาจพบในชนบทได้เช่นกัน แต่ในสังคมเมืองที่มีความแตกต่างกันของพื้นที่ก็อาจจะพบแต่ละประเด็นได้ในระดับที่ไม่เท่าเทียมกัน จึงสามารถสร้างความตึงเครียดให้เกิดแก่การดำรงชีวิตและส่งผลกระทบต่อความอยู่ดีมีสุขของคนจนเมือง รวมถึงเพิ่มระดับความเสี่ยงต่อการตกอยู่ในวงจรความยากจน อีกทั้งยังอาจจะส่งผลกระทบต่อความสามารถในการรับมือได้ด้วย การวิเคราะห์ความยากจนเมืองจึงมีสองมุมมอง ซึ่งแต่ละมุมมองจะนำไปสู่แนวทางในการแก้ไขปัญหาที่แตกต่างกัน มุมมองแรกมาจากฐานคิดของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มีพื้นฐานมาจากลัทธิเสรีนิยม ปัจเจกชนนิยม และความชอบธรรมในการเลือกปฏิบัติ ที่นำมาซึ่งนโยบายการพัฒนาตามกลไกการตลาดเสรีควบคู่ไปกับนโยบายสังคมที่เน้นการบรรเทาทุกข์แบบชั่วคราว ในขณะที่อีกมุมมองหนึ่งมีรากฐานมาจากทฤษฎีของค้ายมาร์กซิสต์และแนวคิดความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ที่เน้นบทบาทของรัฐในการเข้าไปแทรกแซงเรื่องของการกระจายรายได้และทรัพย์สิน และมองปัญหาความยากจนในลักษณะของกระบวนการประกอบสร้างทางสังคม (Social Construction) มากกว่าการให้ความสนใจกับปัญหาความยากจนของปัจเจกบุคคล

อย่างไรก็ตาม ออสการ์ ลิวอิส Lewis (1961) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันที่ทำการศึกษารอบครัวคนยากจนในเมืองเม็กซิโกซิตีและซานโฮเซ ประเทศเม็กซิโก ได้โต้แย้งมุมมองระดับมหภาคของทั้งสองแนวคิด โดยได้เสนอทฤษฎีวัฒนธรรมความยากจน (Culture of Poverty) ซึ่งอธิบายว่าคนที่ตกอยู่ในภาวะความยากจนเป็นเพราะมีคุณสมบัติส่วนบุคคลที่แตกต่างจากคนในสังคมโดยทั่วไป กล่าวคือ เขาให้ความสนใจปัญหาความยากจนในระดับปัจเจกบุคคล โดยเห็นว่ามี ความเกี่ยวข้องกับการปรับตัวและปฏิกริยาของคนยากจนที่ตอบสนองต่อการเป็นคนชายขอบของการแบ่งชนชั้นในสังคมทุนนิยมที่มีความเป็นปัจเจกบุคคลสูง เป็นความพยายามที่จะรับมือกับความหมัดหวังหรือความสิ้นหวัง ซึ่งพัฒนามาจากการตระหนักรู้ถึงความยากในการที่จะประสบความสำเร็จในสิ่ง

2) กลุ่มชุมชนดั้งเดิมในพื้นที่ เป็นกลุ่มผู้อยู่อาศัยในชุมชนเดิม กลุ่มเกษตรกร กลุ่มอาชีพต่าง ๆ รวมถึงชุมชนทางวัฒนธรรมที่ได้รับผลกระทบเชิงลบจากกระบวนการพัฒนา ทำให้ขาดอำนาจต่อรองและถูกกีดกันจากกระบวนการกำหนดการพัฒนาในพื้นที่ของตน

3) กลุ่มแรงงานที่ย้ายเข้ามาในพื้นที่เมือง ทั้งที่เป็นแรงงานในระบบ (Formal Sector) และแรงงานนอกระบบ (Informal Sector) รวมถึงแรงงานต่างด้าวด้วย คนกลุ่มนี้มักขาดการรองรับด้านพื้นที่ โดยเฉพาะที่อยู่อาศัยและสวัสดิการสังคม ทำให้เกิดการรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการอาศัยอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ในเมืองจนกลายเป็นชุมชนแออัด

4) กลุ่มคนชายขอบ เป็นกลุ่มคนจนที่ยังไม่ได้รับสิทธิ โอกาส และศักดิ์ศรี ความเป็นมนุษย์อย่างเท่าเทียมกันกับประชาชนโดยทั่วไป โดยเฉพาะการไม่ได้รับการสร้างเสริมศักยภาพตามสิทธิที่พึงมีจากสังคม ซึ่งส่งผลให้เกิดความยากจนทางรายได้และขาดโอกาส คนกลุ่มนี้ถูกแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ คนชายขอบด้วยสภาพร่างกาย ได้แก่ กลุ่มผู้สูงอายุและผู้พิการ และคนชายขอบด้วยสถานะทางสังคม ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มเพศสภาพ และกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพให้บริการทางเพศ คนกลุ่มนี้มีโอกาสค่อนข้างน้อยที่จะหลุดพ้นจากภาวะความยากจน และไม่มีคุณภาพชีวิตที่เท่าเทียมกับคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม

2.2 การดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable livelihood)

แนวทางเกี่ยวกับการดำรงชีพ (Livelihood Approach) เป็นแนวทางที่สนับสนุนการให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยให้ความสำคัญกับการตอบสนองและการมีส่วนร่วม (Responsiveness and Participatory) ในการพัฒนาเพื่อยกระดับมาตรฐานความเป็นอยู่ของประชาชนทุกระดับชั้นและทุกภาคส่วนที่มีส่วนเกี่ยวข้องในโครงการหรือกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ แนวคิดนี้เริ่มต้นด้วยการตั้งคำถามถึงความแตกต่างในการดำรงชีพของบุคคลที่มีความหลากหลายในภูมิภาคและถิ่นที่อยู่ แต่เมื่อมาอยู่ร่วมกันก็สามารถปรับตัวเข้าหากันด้วยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และเรียนรู้ซึ่งกันและกันได้ (Scoones, 2009) การดำรงชีพถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของวิถีชีวิตประชาชนในชุมชนชนบท ซึ่งส่วนมากจะมีการดำรงชีพด้วยการพึ่งพาเกษตรกรรม ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihoods Approach) ได้รับการพัฒนามาจากแนวคิดการดำรงชีพ โดยมีการเพิ่มความซับซ้อนและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบและตัวแปรสำคัญที่ส่งผลกระทบซึ่งกันและกัน (ชนพฤษ์ ชามะรัตน์ & ทวีศักดิ์ เฟื่องทวี, 2563) ด้วยการบูรณาการแนวคิดสำคัญ ได้แก่ ความสามารถ ความเป็นธรรม และความยั่งยืนเข้าไว้ด้วยกัน แนวคิดทั้งสามนี้เป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายที่สนับสนุนซึ่งกันและกัน (Robert Chambers & Conway, 1992)

โดยเป็นกรอบแนวคิดที่ชี้ให้เห็นถึงวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และความสำคัญของการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนในชนบท คณะกรรมการการพัฒนาระหว่างประเทศของรัฐบาลสหราชอาณาจักร (Department for International Development – DFID) ได้จัดทำรายงานปกขาว (White Paper) ในปี ค.ศ.1997 เสนอแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนเพื่อสร้างความเข้าใจลักษณะของความยากจนและแนวทางในการหลุดพ้นจากความยากจน โดยมุ่งหวังที่จะขจัดความยากจนให้หมดไปอย่างน้อยร้อยละ 50 ของความยากจนระดับโลก (Global Poverty) ภายในปี ค.ศ.2015 แนวคิดนี้ช่วยในการจำแนกประเภทของปัจจัยที่สนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อการสร้างโอกาสในการดำรงชีพ อีกทั้งยังช่วยอธิบายความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างปัจจัยดังกล่าวนี้ และยิ่งไปกว่านั้นยังช่วยวางแผนงานและดำเนินโครงการการพัฒนาเพื่อให้เกิดความยั่งยืนอีกด้วย (Ashley & Carney, 1999) แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนให้ความสำคัญกับองค์ประกอบที่สำคัญ 6 ประการ คือ 1) ประชาชนเป็นศูนย์กลาง (People-centered) 2) ความเป็นองค์รวม (Holistic) 3) ความเป็นพลวัต (Dynamic) 4) การสร้างบนพื้นฐานความเข้มแข็ง (Building on strength) 5) ความเชื่อมโยงระหว่างมหภาคและจุลภาค (Macro-micro linkage) และ 6) ความยั่งยืน (Sustainability) (Scoones, 2009)

แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนได้รับการพัฒนาและปรับปรุงโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อตอบสนองเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (Millennium Development Goals: MDGs) จุดเด่นของแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน คือ การมีความยืดหยุ่น สามารถดัดแปลงให้เป็นเครื่องมือในการศึกษาได้หลากหลายประเด็น และให้ความสำคัญกับทรัพย์สินที่ใช้เป็นทุนในการผลิต เมื่อมองในประเด็นของทรัพย์สินแล้ว การดำรงชีพอย่างยั่งยืนเป็นเรื่องของความสามารถในการจัดการทรัพย์สินด้านต่าง ๆ ที่ประชาชนครอบครองหรือสามารถเข้าถึงได้ (อาแว มะแส, 2558) ในขณะเดียวกันแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนได้ให้ความสำคัญแก่การพิจารณาทรัพย์สินซึ่งถือเป็นปัจจัยทุนในการดำรงชีพโดยเฉพาะในบริบทของความเป็นชนบท โดยสรุปแล้วเป็นการให้ความสำคัญต่อทรัพย์สินที่นับเป็นปัจจัยทุนในการผลิตเท่าเทียมกัน (ตารางที่ 2.1) พัฒนาการของแนวคิดนี้เกิดจากผลกระทบของการพัฒนาที่เกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งทฤษฎีภาวะทันสมัย (Modernization Theory) มีอิทธิพลอย่างสูงและเป็นทฤษฎีกระแสหลักที่มักจะนำไปใช้ชี้้นำการวางแผนกระบวนการพัฒนาประเทศอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในประเทศโลกที่สาม โดยที่นโยบายการบริหารประเทศให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจเป็นหลัก เพราะเชื่อว่าการพัฒนาเศรษฐกิจจะนำพาประเทศไปสู่ความเจริญได้ แนวคิดการดำรงชีพก็ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีนี้ด้วยเช่นกัน ด้วยการมุ่งส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาบนฐานของทรัพย์สินทางกายภาพและทรัพย์สินทางการเงินเป็นหลัก อย่างไรก็ตามแนวคิดการดำรงชีพได้ถูกพัฒนาขึ้นจนกลายเป็นแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา และได้ให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องความยากจนเป็นอันดับแรก โดยมีการ

ปรับปรุงการให้คำนิยาม ตัวแบบ กรอบแนวคิด และหาความเชื่อมโยงกับประเด็นทางสังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อมด้วย การปรับปรุงนี้เริ่มต้นจากงานเขียนของแชมเบอร์สและคอนเวย์ (Robert Chambers & Conway, 1992) ที่อธิบายว่า “องค์ประกอบของการดำรงชีพ คือ ชีตความสามารถ ทรัพย์สิน และกิจกรรม ที่ใช้เป็นเครื่องมือในการดำรงชีวิต การดำรงชีพจะยั่งยืนเมื่อสามารถรับมือ และฟื้นฟูสภาพความเป็นอยู่ของครัวเรือนได้จากแรงกดดันและภาวะวิกฤต” ในขณะที่นิยามที่ได้รับ การยอมรับและถูกกล่าวถึงในงานวิชาการมากที่สุดเป็นของ Department for International Development (DFID) ที่เสนอขึ้นมาในปี ค.ศ.1998 ด้วยการพัฒนาต่อจากแนวคิดของแชมเบอร์ส และคอนเวย์ และงานเขียนของนักวิชาการอื่น ๆ เช่น เรนนี่และซิงห์ Singh and Rennie (1996) และสคูเนส Scoones (1998) โดยเพิ่มเติมในประเด็นของทรัพยากรธรรมชาติเข้าไปในองค์ประกอบ ของการดำรงชีพ ด้วยการอธิบายว่า องค์ประกอบของการดำรงชีพ คือ ศักยภาพหรือขีดความสามารถ ทรัพย์สิน (ซึ่งรวมที่เป็นทรัพย์สินทางวัตถุและทรัพย์สินทางสังคม) และกิจกรรมที่ใช้เป็นเครื่องมือใน การดำรงชีวิต การดำรงชีพจะยั่งยืนเมื่อสามารถรับมือและฟื้นฟูจากความกดดันและภาวะวิกฤตใน ขณะที่ยังคงไว้หรือกระตุ้นขีดความสามารถและทรัพย์สินทั้งในปัจจุบันและในอนาคต โดยไม่บั่นทอน หรือทำลายฐานทรัพยากรธรรมชาติ

ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบประเภทของทรัพย์สิน

Chamber (1995)	UNDP (1999)	Carney (1998)	Moser (1996; 1998)
ทรัพย์สินเชิงรูปธรรม	- ที่ดิน	- ทุนธรรมชาติ	- แรงงาน
- สินค้า เช่น อาหาร	- ปศุสัตว์	- ทุนมนุษย์	- โครงสร้างเศรษฐกิจ
และเครื่องประดับ	- ทักษะ	- ทุนการเงิน	และสังคม
- ทรัพยากร	- ความรู้	- ทุนกายภาพ	- ที่อยู่อาศัย
ทรัพย์สินเชิงนามธรรม	- ทรัพยากร	- ทุนสังคม	- ความสัมพันธ์ใน
- สิทธิในทรัพย์สิน	ธรรมชาติ		ครัวเรือน
- โอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร			- ทุนทางสังคม

หมายเหตุ: สร้างโดยผู้เขียน ปรับปรุงจาก Meikle, Ramasut and Walker (2001)

นอกจากนี้ คาร์นีย์ Carney (2003) ได้ชี้ชัดในงานเขียน เรื่อง ‘Sustainable Livelihoods Approaches: Progress and Possibilities for Change’ ว่า แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาความยากจน และสามารถนำมาใช้

เพื่อการบรรลุถึงเป้าหมายที่ตั้งไว้ รวมถึงการใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ปัญหาและความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น และอธิบายเพิ่มเติมว่า พัฒนาการของแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนมีที่มาจากสาเหตุสำคัญ 3 ประการ คือ 1) การขาดเจตจำนงร่วมกัน 2) การละเลยองค์ประกอบในการวิเคราะห์ และ 3) ข้อจำกัดของแนวคิดเมื่อต้องนำไปพิจารณาร่วมกับแนวคิดอื่น เนื่องมาจากแนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่มุ่งใช้ในการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนเป็นหลัก ซึ่งได้ให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับองค์ประกอบต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1) ประชาชนต้องเป็นศูนย์กลาง กล่าวคือ การแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืนจะต้องให้ความสำคัญกับเสรีภาพของมนุษย์และทางเลือก การดำเนินงานจะประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายถ้าให้ความสำคัญแก่ประชาชนมากกว่าทรัพยากร สิ่งอำนวยความสะดวก และบริการที่จัดทำให้แก่ประชาชน

2) มีการเสริมพลัง กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นได้ด้วยการมีสิทธิมีเสียงเพิ่มขึ้น เกิดการสร้างโอกาสและความเป็นอยู่ที่ดีสำหรับคนยากจน

3) มีความรับผิดชอบและมีส่วนร่วม กล่าวคือ คนยากจนต้องเป็นตัวแสดงหลัก ในขณะที่คนภายนอกต้องรับฟังและตอบสนองต่อความต้องการของคนจน

4) มีความยั่งยืน กล่าวคือ ต้องมีความสมดุลระหว่างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สถาบันสังคม และสิ่งแวดล้อม

5) มีหลายระดับและมีความเป็นองค์รวม กล่าวคือ กิจกรรมในระดับเล็กและผลลัพธ์ของกิจกรรมนั้นควรจะจุดประกายให้เกิดเป็นนโยบายที่มีประสิทธิภาพและธรรมาภิบาล โครงสร้างระดับมหภาคและจุลภาคจะช่วยส่งเสริมและสนับสนุนประชาชนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งและขีดความสามารถของตนเอง

6) ความเป็นหุ้นส่วน กล่าวคือ การขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงให้เกิดการสร้างความเป็นหุ้นส่วนโดยเริ่มจากการสร้างเครือข่ายของคนยากจนหรือภาคีเครือข่ายร่วมกับภาครัฐและภาคเอกชน

7) มีการกระจายตัว ซึ่งสามารถทำความเข้าใจความแตกต่างของแต่ละกลุ่มในประเด็นของทรัพยากร ความเปราะบาง การมีสิทธิเสียง และยุทธวิธีการดำรงชีพได้

8) มีระยะเวลาอันยาวนานและยืดหยุ่น กล่าวคือ การแก้ไขปัญหาความยากจนต้องใช้ความมุ่งมั่นยาวนานและแนวทางที่ยืดหยุ่นจึงจะประสบความสำเร็จ

ถึงแม้ว่าแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนจะมุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาความยากจนในทางทฤษฎี และสามารถดัดแปลงให้เข้ากับโครงการหรือกิจกรรมที่ดำเนินการ โดยมีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำรงชีพซึ่งผลประโยชน์ที่ตกแก่คนจนอย่างแท้จริงก็ตาม (Ashley & Carney, 1999) แต่ก็ยังมีประเด็นที่ทำให้เกิดข้อจำกัดบางประการ ได้แก่ สิ่งที่การดำรงชีพให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่สนับสนุนใหม่ที่ลดทอนอำนาจรัฐและปล่อยให้กลไกการตลาด

ทำงานได้อย่างอิสระ ในขณะที่มีข้อโต้แย้งเรื่องความยั่งยืนเกิดขึ้นและถูกให้ความสำคัญเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจแบบการตลาดเท่านั้น (Scoones, 2009)

กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของปัจจัยต่าง ๆ ที่นำไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายของแนวคิดการดำรงชีพ ประกอบไปด้วยปัจจัย 5 ประการ ได้แก่

1) บริบทของความเปราะบาง (Vulnerability Context) คือ สภาพแวดล้อมรอบตัวรวมถึงสถานการณ์ยากลำบากที่คนจนต้องเผชิญ โดยเป็นสถานการณ์ที่ไม่สามารถทำนายผลได้ ซึ่งส่งผลกระทบต่อตรงต่อการดำรงชีพและเป็นสาเหตุสำคัญที่ผลักดันให้ครัวเรือนตกอยู่ในภาวะความยากจน สถานการณ์ที่เกิดขึ้นบางสถานการณ์อาจดำเนินไปอย่างรวดเร็วและใช้เวลานาน ในขณะที่บางสถานการณ์อาจเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป แต่ลักษณะของทุกสถานการณ์ล้วนแต่ส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งสิ้น ซึ่งต้องมีการจำแนกภาวะวิกฤตที่เป็นสาเหตุจากภายนอกและสาเหตุที่เกิดจากคนในครัวเรือนเอง บริบทความเปราะบางมีหลายประเภท ได้แก่ ภาวะวิกฤต (Shocks) แนวโน้มของความเสี่ยง (Trends) และความผันแปรของฤดูกาล (Seasonality) ซึ่งมีลักษณะเฉพาะตัวดังต่อไปนี้

(1) ภาวะวิกฤต (Shocks) เป็นภาวะความเสี่ยงหรือผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน โดยไม่คาดคิดและไม่มีการวางแผนเตรียมตัวมาก่อน โดยเกิดขึ้นเป็นช่วงระยะเวลาสั้น ๆ แต่สามารถสร้างผลกระทบได้ในวงกว้าง เช่น น้ำท่วม ไฟไหม้ ความรุนแรงทางการเมือง วิกฤตเศรษฐกิจ โรคระบาด ฯลฯ

(2) แนวโน้มของความเสี่ยง (Trends) เป็นสภาวะการเคลื่อนไหวของปัจจัยต่าง ๆ ที่ดำเนินไปผ่านกาลเวลา เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในระยะยาว สามารถคาดการณ์ได้หรือมีเวลาเตรียมตัวในการรับผลกระทบ เช่น แนวโน้มประชากร (สังคมผู้สูงอายุ) นโยบายด้านเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี ฯลฯ

(3) ความผันแปรของฤดูกาล (Seasonality) เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยมีช่วงเวลาที่แน่นอน และสามารถคาดการณ์หรือเตรียมการรับมือได้ เช่น โรคที่มาพร้อมกับฤดูฝน ราคาสินค้าเกษตรที่ปรับตัวสูงขึ้นในฤดูร้อน ราคาน้ำมันที่ปรับตัวขึ้นในฤดูหนาว ฯลฯ

2) ทรัพย์สิน (Asset) และขีดความสามารถหรือศักยภาพ (Capability) กล่าวโดยรวมหมายถึง ความถึง ทรัพยากรที่คนเป็นเจ้าของหรือสามารถเข้าถึงการใช้งานเพื่อการดำรงชีพ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ปัจจัยทุนที่นำมาใช้ในกระบวนการดำรงชีพ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการเกิดผลลัพธ์การดำรงชีพ และส่งผลต่อการเลือกรูปแบบหรือแบบแผนการดำรงชีพ นอกจากนี้แล้วยังได้รับอิทธิพลโดยตรงจากบริบทความอ่อนแอและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและสถาบัน ทรัพย์สินสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ประเภท (ภาพที่ 2.4) ได้แก่

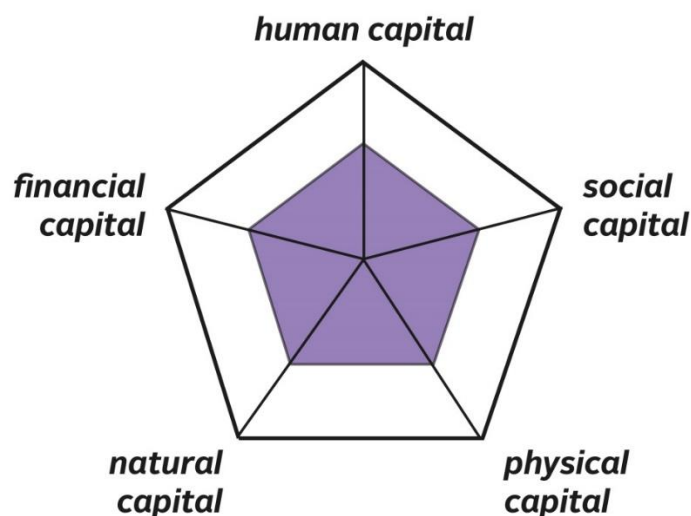
(1) ทรัพย์สินมนุษย์หรือทรัพยากรมนุษย์ (Human Asset) คือ ความสามารถเฉพาะตัวบุคคลที่ติดตัวมาแต่กำเนิดหรือเกิดจากการเรียนรู้และการสั่งสมประสบการณ์ เป็นตัวบ่งชี้ความสามารถของมนุษย์และเป็นคุณลักษณะที่มีคุณค่า ซึ่งคุณค่าดังกล่าวจะเพิ่มขึ้นเมื่อได้รับการลงทุนที่เหมาะสม (Schultz, 1962) ทรัพยากรมนุษย์เป็นทรัพย์สินที่จับต้องไม่ได้ประเภทหนึ่ง เนื่องจากไม่สามารถซื้อขายได้และเป็นประโยชน์แก่เจ้าของกรรมสิทธิ์เท่านั้น ประกอบไปด้วย สุขภาพ การศึกษา ทักษะ ความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ต่าง ๆ นอกจากนี้แล้วยังหมายรวมถึงความรู้ในเชิงปรนัยและความรู้ที่ซัดแจ่งของมนุษย์ ดังนั้น หน่วยงานหรือองค์กรที่มีทรัพยากรมนุษย์ขีดความสามารถสูงจะสามารถสร้างความสำเร็จให้แก่องค์กรได้ตรงตามเป้าประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ (กัลย์ ปิ่นเกษร, เฉลิมชัย กิตติศักดิ์นาริน, & จิราวรรณ คงคล้าย, 2560)

(2) ทรัพย์สินธรรมชาติหรือทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Asset) คือ แหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความหมายและมีอิทธิพลต่อการดำรงชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำรงชีพในชนบทที่ขึ้นอยู่กับการไหลเวียนของทรัพยากรและต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติมากที่สุด ทรัพยากรธรรมชาติส่วนมากเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่พบอยู่ในชนบท โดยเป็นทรัพยากรที่ถูกใช้ร่วมกัน ได้แก่ ดิน น้ำ อากาศ ป่าไม้ และความหลากหลายทางชีวภาพ ทรัพยากรธรรมชาติเป็นทั้งสาเหตุและผลลัพธ์ของการดำรงชีพและบริบทของความเปราะบาง และมีความสัมพันธ์โดยตรงกับทรัพยากรมนุษย์ กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การมีทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งช่วยสนับสนุนให้เกิดการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของบริบทความเปราะบางของมนุษย์ โดยเป็นทั้งแหล่งอาหารและปัจจัยในการช่วยเพิ่มพูนสุขภาพ ในปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติเริ่มมีความสำคัญเพิ่มขึ้นมากต่อระบบเศรษฐกิจ โดยเน้นในเรื่องของระบบเศรษฐกิจหมุนเวียน (Circular Economy) (Wautelet, 2018) ในการเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ทรัพยากรโดยเน้นกระบวนการผลิตทุกขั้นตอนสามารถทำงานหรือให้ผลผลิตเท่าเดิมโดยใช้วัตถุดิบและพลังงานน้อยลง

(3) ทรัพย์สินทางกายภาพ (Physical Asset) เป็นทรัพย์สินที่มีตัวตนและจับต้องได้สามารถนำมาใช้ในการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพเพื่อให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ รวมถึงการนำทรัพยากรธรรมชาติมาเปลี่ยนสภาพให้กลายเป็นทุนเพื่อความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีพ ทรัพย์สินทางกายภาพสามารถนับรวมถึงเครื่องมือในการประกอบอาชีพหรืออาจเป็นสินค้าเพื่อการอุปโภคและบริโภคในครัวเรือน ซึ่งบางขณะอาจเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคลหรือส่วนรวมก็ได้ ทรัพย์สินทางกายภาพแบ่งเป็น 2 กลุ่มหลัก ได้แก่ 1) ทรัพย์สินถาวร เป็นสิ่งที่สามารถสร้างขึ้นไปได้เพื่อใช้ในการผลิตเพื่อสร้างงานสร้างรายได้ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องจักรกล สิ่งปลูกสร้าง และทรัพย์สินทางปัญญา และ 2) โครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สนับสนุนกิจกรรมในการดำรงชีพ ได้แก่ ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา ระบบกำจัดน้ำเสีย ระบบการสื่อสาร การศึกษาและการสาธารณสุข

(4) ทรัพย์สินทางสังคม (Social Asset) เป็นบรรทัดฐานและค่านิยมร่วมของประชาสังคมที่ทำให้เกิดการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อทำประโยชน์ให้แก่สังคม (R. Putnam, 2001) โดยมีพื้นฐานแนวคิดอยู่ 2 ประการ คือ 1) เกิดจากการสะสมและเพิ่มพูนผ่านกระบวนการในการดำรงรักษาให้คงไว้ ถือเป็นการลงทุนเพื่อสร้างความสามัคคีแน่นแฟ้นแก่สมาชิก ผ่านทางกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การเข้าร่วมในงานวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และความเป็นเครือข่าย และ 2) เมื่อสะสมเพิ่มมากขึ้น จะทำให้กลายเป็นทรัพย์สินที่มีมูลค่าและสามารถแปลงไปเป็นทุนทางสังคมได้ ถึงแม้จะไม่สามารถตีค่าในรูปแบบตัวเงินแต่ก็สามารถนำไปใช้ประโยชน์หรือแลกเปลี่ยนเพื่อสร้างความร่วมมือระหว่างสมาชิกในกลุ่มและนอกกลุ่มได้ (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2558) หรือช่วยในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมได้เช่นกัน หัวใจของทุนทางสังคมมีอย่างน้อย 3 องค์ประกอบ คือ 1) ความสัมพันธ์ของความไว้วางใจกันในการแลกเปลี่ยนต่างตอบแทนระหว่างบุคคล 2) ความเชื่อมโยงกันระหว่างบุคคล กลุ่ม และเครือข่าย และ 3) กฎเกณฑ์ บรรทัดฐาน และข้อตกลงร่วมกัน (Carney et al., 1999) ทรัพย์สินทางสังคมเมื่อมองผ่านกรอบแนวคิดการดำรงชีพได้รับการยอมรับว่ามีความสำคัญอย่างมากในการช่วยให้คนยากจนรับมือและฟื้นตัวจากภาวะความยากลำบากได้ โดยมีลักษณะเด่นเป็นเรื่องของความไว้วางใจหรือความไว้วางใจกัน (Trust) อย่างไรก็ตาม แนวคิดนี้ได้ถูกวิจารณ์ว่าจะไปจำกัดความช่วยเหลือด้านงบประมาณและความรับผิดชอบของภาครัฐที่ควรจะทำ (Lyons & Snoxell, 2005) นอกจากนี้แล้วเมื่อเกิดการแปลงทรัพย์สินทางสังคมไปเป็นทุนทางสังคมแล้วก็ตาม ทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ยังมีความคลุมเครือไม่สามารถวัดได้เชิงประจักษ์ มีลักษณะของความเป็น “พวกเขาพวกเรา” ซึ่งหากไม่ได้ร่วมเป็นสมาชิกในกลุ่มแล้วอาจต้องถูกกีดกันให้กลายเป็น “คนนอก” ได้

(5) ทรัพย์สินทางการเงิน (Financial Asset) ถือเป็นทรัพย์สินที่ใช้เป็นเครื่องมือแสดงสิทธิเรียกร้องและภาระผูกพันระหว่างภาคเศรษฐกิจหรือบุคคล เป็นทรัพย์สินที่ใช้เพื่อให้บรรลุถึงเป้าประสงค์ของการดำรงชีพ ประกอบด้วยเงินตราหรือเงินสะสมที่นำมาใช้ประโยชน์ได้ หรือเป็นทรัพย์สินอื่น เช่น ทองคำและที่ดินที่ถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นทุนการเงิน หรือแม้กระทั่งสิ่งที่จับต้องไม่ได้ทางกายภาพแต่สามารถนำไปอ้างสิทธิประโยชน์ได้ในอนาคต เช่น สิทธิบัตร เครื่องหมายการค้า วัฒนธรรม ภูมิปัญญา เป็นต้น ทรัพย์สินทางการเงินมีลักษณะแตกต่างจากทรัพย์สินประเภทอื่น คือ มีสถานะเป็นทั้งทรัพย์สินและหนี้สินภายในเวลาเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ทรัพย์สินทางการเงินถือเป็นทุนที่มีความยืดหยุ่นมากที่สุด เพราะสามารถแปลงสภาพเป็นทุนประเภทอื่น ๆ เพื่อใช้ในการบรรลุเป้าหมายของการดำรงชีวิตได้โดยตรง

ภาพที่ 2.4 ประเภทของทรัพย์สินหรือทุนในการดำรงชีพ (Livelihood Assets Pentagon)
แหล่งที่มา: Jannikm (2014)

3) การเปลี่ยนผ่านโครงสร้างและกระบวนการ (Transforming Structures and Processes) เป็นองค์ประกอบที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อวิถีการดำรงชีพ ซึ่งประกอบด้วย นโยบาย (Policies) สถาบัน (Institutions) และกระบวนการต่าง ๆ (Processes) ซึ่งเป็นตัวกำหนดนโยบาย และกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการพิจารณาและควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรและทางเลือกในการดำรงชีพ นโยบายและสถาบันนับเป็นปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีพ โดยสามารถเข้าไปควบคุมการเข้าถึงทรัพย์สินและแก้ไขปัญหาความเปราะบางในภาวะวิกฤตด้วย สถาบันในที่นี้ประกอบด้วย องค์การและกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการควบคุมองค์ประกอบต่าง ๆ ดังนี้ 1) การเป็นสมาชิกสามัญของ องค์การ เช่น สหกรณ์และกลุ่มที่ขึ้นทะเบียนกับหน่วยงาน 2) องค์การในรูปแบบที่เป็นทางการ เช่น สหภาพแรงงานและกลุ่มออมทรัพย์ 3) สถาบันทางการเมือง เช่น รัฐสภา องค์การทางกฎหมาย และ พรรคการเมือง 4) สถาบันทางเศรษฐกิจ เช่น ตลาด บริษัทเอกชน ธนาคาร และระบบการจัดเก็บภาษี และ 5) สถาบันทางสังคมวัฒนธรรม เช่น ระบบเครือญาติ ศาสนา และประเพณีการแบ่งปัน เป็นต้น การมีนโยบายและสถาบันที่เอื้อต่อการแก้ไขปัญหาอย่างตรงจุดจะช่วยให้คนยากจนได้เข้าถึงการใช้ ประโยชน์จากทรัพย์สินได้อย่างเต็มที่ หากโครงสร้างและกระบวนการขาดธรรมาภิบาลที่ดี จะยิ่งสร้าง ความเปราะบางให้เพิ่มขึ้น และผลักดันคนจนให้กลายเป็นคนชายขอบของการพัฒนาและตกอยู่ใน ภาวะความยากจนได้

4) ยุทธวิธีการดำรงชีพ (Livelihood Strategy) เป็นแบบแผนของกิจกรรมที่ประชาชน เลือกใช้เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายในการดำรงชีวิต โดยสามารถพิจารณาจากเป้าหมายส่วนบุคคล

ทรัพย์สินที่ครอบครอง และความเข้าใจวิธีการจัดการทรัพย์สิน ยุทธวิธีการดำรงชีพอาจมีความหลากหลายผันแปรตามบริบทด้านต่าง ๆ ของแต่ละกลุ่มคนและครัวเรือน ทำให้แบบแผนทางเลือกที่เป็นไปได้สำหรับแต่ละครัวเรือนอาจแตกต่างกัน นอกจากนี้ ยุทธวิธีดังกล่าวยังหมายรวมถึงการพิจารณาสถานการณ์เฉพาะหน้า ซึ่งได้แก่ วิธีการหารายได้ การรับมือกับภาวะวิกฤตและการบริหารจัดการความเสี่ยง และการตั้งปณิธานไว้ในอนาคตวันข้างหน้าสำหรับบุตรหลานและคน อื่น ๆ ในครัวเรือนด้วย สำหรับคนในชนบทแล้วมักจะมียุทธวิธีในการดำรงชีพแตกต่างจากคนในเมือง รายได้ของครัวเรือนในชนบทมักจะมาจากไม่กี่แหล่ง โดยส่วนมากเป็นกิจกรรมทางการเกษตร เช่น เลี้ยงสัตว์ และปลูกพืชในฤดูทำการเกษตร นอกจากนี้อาจมีการทำงานประเภทอื่น ๆ นอกฤดูทำการเกษตรด้วย เพื่อหารายได้มาใช้ในการดำรงชีวิต และในบางครั้งอาจจะมีการทำกิจกรรมที่ไม่สร้างรายได้แต่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต ซึ่งหากเป็นครัวเรือนที่มีแรงงานพร้อมใช้ประโยชน์จำนวนมาก ก็จะทำให้เกิดความได้เปรียบมากกว่าครัวเรือนที่มีแรงงานพร้อมใช้ประโยชน์จำนวนน้อย ทั้งนี้ สถาบันมักมีอิทธิพลโดยตรงต่อยุทธวิธีการดำรงชีพ ด้วยการพิจารณาและตัดสินว่ารูปแบบและกิจกรรมการดำรงชีพใดถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย หรือมีความเหมาะสมและไม่เหมาะสมต่อเพศสภาพใด นอกจากนี้แล้ว ในบางครั้งสถาบันเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันท้องถิ่นมีอิทธิพลทางอ้อมต่อยุทธวิธีการดำรงชีพของประชาชนในประเด็นของการเข้าถึงและควบคุมทรัพย์สินในครัวเรือน

5) ผลลัพธ์ของการดำรงชีพ (Livelihood Outcome) ผลลัพธ์ของการดำรงชีพเป็นสิ่งที่สมาชิกในครัวเรือนได้รับผ่านยุทธวิธีที่ใช้ในการดำรงชีพ ซึ่งผลลัพธ์ที่ได้มีทั้งเป็นรูปธรรมและนามธรรม ตัวอย่างของผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรม เช่น การมีรายได้และทรัพย์สินเพิ่มมากขึ้น การมีสุขภาพดี และสถานภาพทางสังคมสูงขึ้น ส่วนผลลัพธ์ในเชิงนามธรรม เช่น การมีความมั่นคงปลอดภัยมากขึ้นและมีความเปราะบางลดลง ฯลฯ หากเกิดผลลัพธ์ที่ล้มเหลวก็จะยิ่งทำให้เกิดปัญหาด้านความมั่นคงในการดำรงชีพ เช่น ความขาดแคลนอาหารและรายได้ ความเสี่ยงสูงต่อการตกอยู่ภาวะวิกฤต และอาจทำให้สูญเสียทรัพย์สินที่มีอยู่ไปได้

แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนได้รับการพิสูจน์ว่าสามารถนำไปปรับใช้ในการศึกษาแบบสหวิทยาการ⁴ โดยศึกษาในประเด็นที่หลากหลายข้ามขอบเขตสาขาวิชาใดวิชาหนึ่ง เช่น วิเคราะห์รูปแบบการดำรงชีพของประชาชนในประเด็นเรื่องความยากจน (เศรษฐศาสตร์) ประเด็นด้านสิ่งแวดล้อม (วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม) ประเด็นด้านสุขภาพ (สาธารณสุข) ประเด็นด้านการเมือง (รัฐศาสตร์) ฯลฯ

⁴ สหวิทยาการ (Multi-disciplinary approach) ถูกมองว่าเป็นการวิเคราะห์ปัญหาจากความรู้ทางสาขาวิชาการต่าง ๆ จากผู้รู้ ซึ่งทำการศึกษา คิด และวิเคราะห์จากมุมมองของตน การจะเข้าใจปัญหาในลักษณะเป็นองค์รวม (Holistic) จึงต้องมีการจัดประชุมเพื่อถกประเด็นปัญหา หาคำตอบ และสร้างความเข้าใจให้ตรงกัน เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่อยู่ในแนวเดียวกัน (Common Conclusion)

นับเป็นกรอบแนวคิดที่ช่วยในการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส อุปสรรค และผลกระทบจากการพัฒนา โดยให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมและโครงการพัฒนาต่าง ๆ รวมทั้งทำความเข้าใจวิถีชีวิตของคนยากจน และช่วยในการศึกษาหาทรัพยากรพัฒนาทุกระดับ ตั้งแต่ระดับบุคคลจนถึงระดับโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเพิ่มความสำคัญให้กับการศึกษาวิจัยวิถีชีวิตและการดำรงชีพของคนจนจากมุมมองของตัวเอง

แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนสามารถปรับใช้กับการกำหนดนโยบายและการดำเนินกิจกรรมในการแก้ไขปัญหาความยากจนได้หลายประการ ประการแรก คือการสร้างความตระหนักรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างการเติบโตทางเศรษฐกิจกับปัญหาความยากจน ในลักษณะที่คนจนสามารถใช้ศักยภาพและความสามารถในการแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจ ประการที่สอง คือการคำนึงถึงความยากจนในมุมมองของตัวเอง ซึ่งไม่ได้จำกัดมุมมองเพียงแค่การมีรายได้ต่ำ แต่หมายรวมถึงประเด็นอื่น ๆ ร่วมด้วย ได้แก่ การที่สุขภาพไม่ดี การขาดการศึกษา การไม่ได้รับบริการทางสังคม การมีความเปราะบาง การขาดอำนาจต่อรอง ฯลฯ ประการที่สาม คือความพยายามช่วยลดความเปราะบางของคนจนในประเด็นของการเปิดรับความเสี่ยง ซึ่งอาจช่วยเพิ่มความโน้มเอียงไปทางการทำกิจกรรมที่ช่วยเพิ่มผลผลิตทางเศรษฐกิจมากกว่าเดิม และประการสุดท้าย คือการช่วยให้คนจนได้รับรู้สถานการณ์และความต้องการของตนเองดีที่สุด และตัดสินใจเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายหรือดำเนินโครงการที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีพของพวกเขา (Krantz, 2001; Serrat, 2017)

แอสลีย์และคาร์นีย์ Ashley and Carney (1999) แชมเบอร์ Robert Chambers (2005) และสคูเนส Scoones (2009) ได้ชี้ให้เห็นถึงจุดแข็งที่มีมากกว่าจุดอ่อนของแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนว่า แนวคิดนี้มีความโดดเด่น 2 ประการ ได้แก่ 1) การกำหนดให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ซึ่งทำให้พวกเขาสามารถจัดการกับประเด็นที่มีความซับซ้อนที่เกี่ยวข้องกับปัญหาความยากจน และ 2) มีความยืดหยุ่น โดยสามารถเพิ่มเติมมิติด้านอื่น ๆ เข้าไปในกรอบแนวคิดได้ตลอดเวลา เช่น มิติด้านวัฒนธรรมและมิติด้านการเมือง เป็นต้น ส่วนจุดอ่อนที่สำคัญของกรอบแนวคิดนี้ได้แก่ 1) การที่ไม่สามารถนำไปใช้วิเคราะห์ประเด็นใหญ่ ๆ เช่น ประเด็นด้านเศรษฐกิจระดับประเทศและสถานการณ์ระดับโลกได้ แต่เหมาะสำหรับใช้เป็นเครื่องมือวิเคราะห์ระดับจุลภาคมากกว่าระดับมหภาค และ 2) การละเลยเรื่องความสัมพันธ์กับประเด็นอำนาจทางการเมืองและความสัมพันธ์กับประเด็นวิถีการดำรงชีพและธรรมาภิบาล นอกจากนี้ กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนยังเหมาะกับการศึกษาภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นในระยะสั้น (Short-term Shock) ทั้งในประเด็นเรื่องการรับมือและการปรับตัว แต่ไม่เหมาะที่จะนำไปใช้กับการศึกษาแนวโน้มที่ต้องใช้เวลายาวนาน (Long-term Trend) จุดแข็งและจุดอ่อนของกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนดังกล่าวสามารถสรุปได้ดังตารางที่ 2.2 อย่างไรก็ตาม กรอบแนวคิดนี้เป็นเพียงกรอบแนวคิดสำหรับใช้ในการศึกษา

วิจัยเท่านั้น ไม่ได้เป็นทฤษฎีที่สมบูรณ์แบบในตัวเองหรือพิมพ์เขียวที่สามารถใช้ได้ทุกสถานการณ์ โดยต้องมีการปรับรูปแบบให้เหมาะสมโดยการเติมเต็มส่วนที่ขาดหายไป เพื่อให้สามารถนำกรอบแนวคิดนี้ไปปรับใช้กับทุกสถานการณ์

ตารางที่ 2.2 จุดแข็งและจุดอ่อนของกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน

จุดแข็ง	จุดอ่อน
พยายามทำความเข้าใจแบบแผนการดำรงชีพในความเป็นพลวัตและบริบททางประวัติศาสตร์	ไม่แยกแยะองค์ประกอบย่อยของบริบทความเปราะบาง เช่น แนวโน้มของเศรษฐกิจระดับมหภาคและความขัดแย้งทางการเมือง
สนับสนุนการสร้างแรงผลักดันเชิงสร้างสรรค์ในการวิเคราะห์แต่ละระดับ และตอกย้ำความสำคัญของการเชื่อมโยงระดับมหภาคกับระดับจุลภาค	สันนิษฐานว่าทรัพย์สินทางกายภาพสามารถเพิ่มขึ้นได้อย่างเป็นเรื่องปกติทั่วไป
รับรู้ความต้องการที่จะก้าวข้ามทัศนคติและมุมมองอย่างแคบ และชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงกันของทุกภาคส่วน	ไม่ค่อยให้ความสำคัญกับความไม่เท่าเทียมกันเชิงอำนาจ
เรียกร้องการสำรวจหาความเชื่อมโยงกันของกิจกรรมที่แตกต่างกันที่สร้างรูปแบบการดำรงชีพและให้ความสนใจต่อความสัมพันธ์ทางสังคม	ไม่แยกแยะความเป็นจริงว่าการส่งเสริมให้เกิดการดำรงชีพของคนกลุ่มหนึ่งอาจไปเพิ่มความเปราะบางให้แก่คนอีกกลุ่มหนึ่ง

แหล่งที่มา: รวบรวมและสรุปประเด็นจากธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย (2004)

การมีจุดเด่นในลักษณะการเป็นแนวคิดแบบองค์รวมโดยมีประชาชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา อีกทั้งยังมีความเป็นพลวัตซึ่งสามารถปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ให้เข้ากับบริบทหรือประเด็นที่ต้องการศึกษาได้หลากหลาย ทำให้แนวคิดมักจะถูกใช้มากในการศึกษาการพัฒนาชนบท (Rural Development) และยังสามารถนำไปปรับใช้ในการศึกษาการพัฒนาเมือง (Urban Development) ด้วย โดยการเพิ่มเติมองค์ประกอบบางประการให้เข้ากับบริบทของความเป็นเมือง นอกจากนี้ ยังช่วยในการออกแบบแนวทางหรือทางเลือกในการดำรงชีวิต โดยใช้ยุทธวิธีการดำรงชีพที่เหมาะสมกับความท้าทายที่คนจนเมืองกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นเรื่องของความเปราะบางที่เกิดจากความเสียหาย

และแนวโน้มของความเสียหายจากภัยพิบัติมากกว่าความผันผวนของฤดูกาล ความมุ่งหวังในการดำรงชีพของคนจนเมืองเป็นเรื่องของการพัฒนาขีดความสามารถในการปรับตัวเพื่อรับมือกับความเสียหายจากภัยพิบัติและธารังไว้ซึ่งทรัพย์สินที่จะแปรไปเป็นปัจจัยในการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทรัพย์สินทางกายภาพ ทรัพยากรมนุษย์และทรัพย์สินทางการเงิน ซึ่งภาครัฐและภาคประชาสังคมสามารถมีส่วนร่วมในการพัฒนาศักยภาพของคนจนเมืองได้ด้วยการสรรหาและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่คนจนเมืองสามารถเข้าถึงได้ง่ายและเปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอน (Meikle, Ramasut, & Walker, 2001)

กล่าวโดยสรุป ถึงแม้ว่าแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนจะมีความยืดหยุ่นในทางปฏิบัติ โดยสามารถเพิ่มเติมมิติที่เกี่ยวข้องหรือตัดมิติที่ไม่จำเป็นกับประเด็นที่ต้องการศึกษาออกก็ตาม แต่ในเชิงทฤษฎีแล้วมีพื้นฐานเหมือนกัน คือ การให้ประชาชนเป็นศูนย์กลาง ความเป็นองค์กรรวม การสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่มคนหรือชุมชน ความเกี่ยวพันของระดับจุลภาค-มหภาค และความยั่งยืนในประเด็นของสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และสถาบัน (Carney, 2003) อย่างไรก็ตาม การนำกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนไปใช้อาจมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ตามที่แต่ละหน่วยงานจะกำหนด องค์การ DFID, OXFAM, CARE และ UNDP ได้มีการปรับปรุงและพัฒนากรอบแนวคิดให้เข้ากับกิจกรรมและโครงการที่ดำเนินการอยู่ ถึงแม้ว่ากรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนจะประสบความสำเร็จในการเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการทำความเข้าใจประเด็นเรื่องการดำรงชีพของประชาชน แต่ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่สามารถนำไปใช้ในการทำความเข้าใจประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง กล่าวคือ กรอบการวิเคราะห์นี้ได้ละเลยการให้ความสำคัญกับปัจจัยทางการเมือง ซึ่งต้องวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองและอำนาจ โดยเห็นว่าการต่อรองทางการเมืองในเรื่องสิทธิเสรีภาพต่อทรัพย์สินในการดำรงชีพไม่มีความโปร่งใสและตรวจวัดได้ยากในเชิงโครงสร้างและนโยบายในระดับท้องถิ่น เนื่องจากโครงสร้างและระดับของอำนาจไม่คงที่และมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา (Banks, 2016; Baumann, 2000; Scoones, 2009)

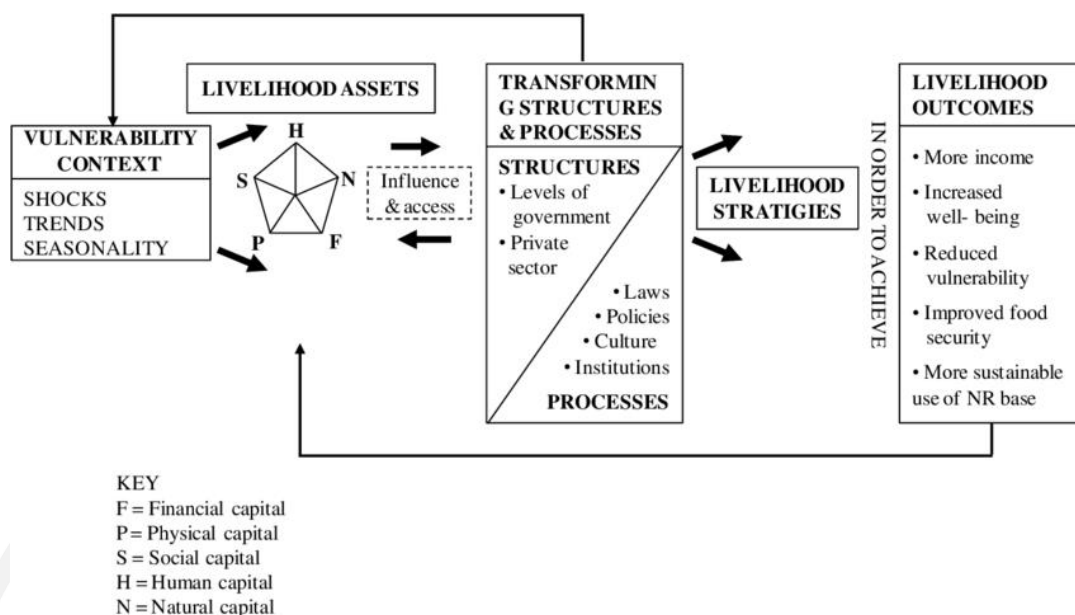
2.2.1 การดำรงชีพอย่างยั่งยืนในชนบท

แนวคิดการดำรงชีพในชนบทมีความสำคัญต่อการวางแผนและดำเนินการพัฒนาชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นของการแก้ไขปัญหาความยากจนและการจัดการสิ่งแวดล้อม ทรัพย์สินที่มีความสำคัญที่สุดจึงเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวชนบทต้องพึ่งพิงเพื่อเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตบนฐานของทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource Base) โดยจะไปเกี่ยวข้องกับความสามารถของระบบในการรองรับและธารังการผลิตไว้ ในขณะที่ต้องเผชิญกับแรงกดดันหรือสถานการณ์ยากลำบาก เช่น ราคาผลผลิตตกต่ำ น้ำท่วม ความแห้งแล้ง ฯลฯ (Scoones, 1998) ทรัพย์สินทางธรรมชาติที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีพของชาวชนบทประกอบไปด้วย

ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ดิน น้ำ อากาศ และแหล่งพันธุกรรมพืช และบริการจากธรรมชาติ ได้แก่ วัฏจักรน้ำและแหล่งกักเก็บมลพิษ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ชาวชนบทอาจเป็นผู้ถือครองเองหรือเป็นสมบัติสาธารณะที่พวกเขาสามารถเข้าถึงได้

ยุทธวิธีการดำรงชีพในชนบทถูกแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบหลัก ได้แก่ 1) ความเข้มข้นของการทำเกษตรกรรม ซึ่งต้องพิจารณาว่าเป็นการใช้ทุนจากภายนอกหรือเป็นการใช้ทุนและแรงงานจากภายในกลุ่มมากน้อยเพียงใด 2) การกระจายความเสี่ยงในการดำรงชีพ ด้วยการหารายได้จากหลายแหล่งโดยไม่ต้องพึ่งพารายได้จากเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว และ 3) การอพยพเพื่อไปแสวงหาโอกาสทางรายได้นอกภาคเกษตรกรรม จากการศึกษาวิธีการดำรงชีพในชนบทที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก ซึ่งทำให้เกิดความเสี่ยงสูงภายใต้บริบทความเปราะบางที่เกี่ยวข้องกับความผันผวนของฤดูกาล เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง และภัยธรรมชาติอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติจำกัด ทำให้มีปัจจัยการผลิตน้อยและไม่เพียงพอต่อความต้องการของครัวเรือน นอกจากนี้แล้ว ความแตกต่างของแต่ละพื้นที่ก็ทำให้เกิดความแตกต่างของปริมาณและประเภททรัพยากรธรรมชาติ เช่น บางพื้นที่มีป่าไม้มาก ในขณะที่บางแห่งเป็นทุ่งหญ้าหรือแหล่งทำการประมง ฯลฯ ความแตกต่างทั้งหลายนี้ทำให้ชาวชนบทในพื้นที่ต่างกันจำเป็นต้องใช้ยุทธวิธีการดำรงชีพที่แตกต่างกันเพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ นอกจากนี้แล้ว ยังมีประเด็นเรื่องความแตกต่างทางเศรษฐกิจและสังคม (Socio-Economics) ที่ส่งผลกระทบต่อแบบแผนการดำรงชีวิตของชาวชนบทแต่ละกลุ่มหรือชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความเป็นเจ้าของทรัพยากร ระดับรายได้ เพศ อายุ การนับถือศาสนา ชนชั้น สถานภาพทางการเมืองหรือสังคม และอื่น ๆ ความแตกต่างเหล่านี้ย่อมทำให้การกำหนดนโยบายในการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพในชนบทมีความแตกต่างกัน

กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนในชนบท (Rural Sustainable Livelihood Framework) นับเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับใช้ในการทำความเข้าใจวิธีการดำรงชีวิตของมนุษย์ ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมภายนอก ทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ นโยบาย และบริบทของสถาบัน โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญ 5 ส่วน ได้แก่ บริบทของความเปราะบาง ทรัพยากรการดำรงชีพ โครงสร้างและกระบวนการ ยุทธวิธีการดำรงชีพ และผลลัพธ์ของการดำรงชีพ (CARE, 2002) (ภาพที่ 2.5)

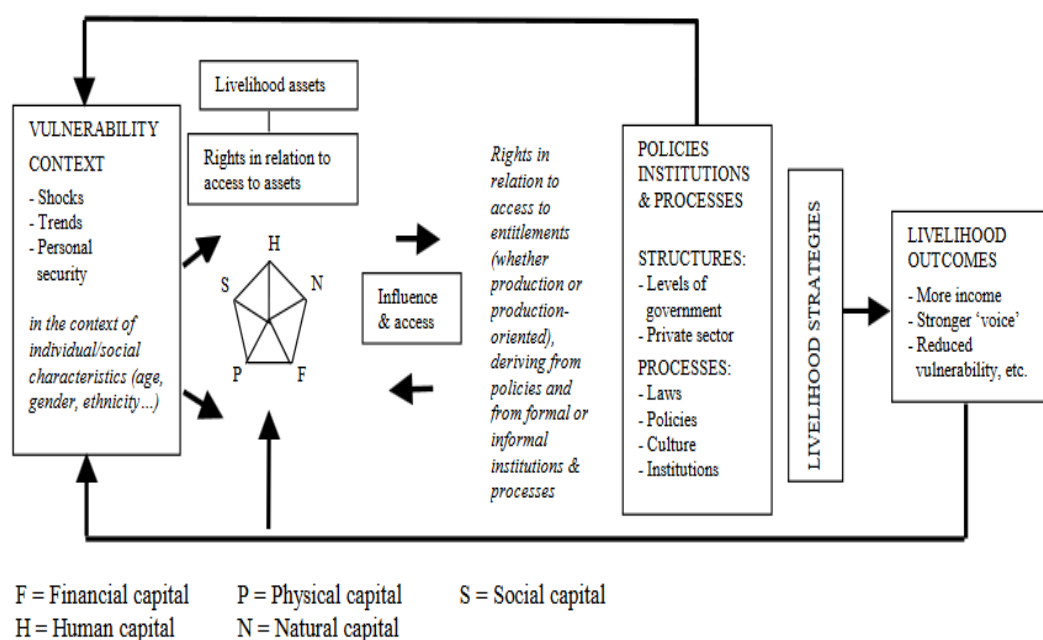
ภาพที่ 2.5 กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนในชนบท

แหล่งที่มา: Department of International Development, 2002. cited in Solesbury, 2003: 11. <https://cdn.odi.org/media/documents/172.pdf>

2.2.2 การดำรงชีพอย่างยั่งยืนในเมือง

แนวคิดการดำรงชีพในชุมชนเมืองมีความซับซ้อนและมีประเด็นเพิ่มเติมจากกรอบแนวคิดการดำรงชีพในชุมชนชนบท แนวคิดนี้ได้รับการพัฒนาและนำไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาชุมชนเมือง โดยเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการทำความเข้าใจผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนา ข้อจำกัด และทรัพยากรที่ส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีพอย่างยั่งยืนในสังคมเมือง โดยได้ให้ความสำคัญกับประเด็นของแนวโน้มของ ความเสี่ยงและความเสียหายที่อาจเกิดขึ้นกับผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตเมือง รวมทั้งในชุมชนแออัดเอง (Farrington, Ramasut, & Walker, 2002; Lyons & Snoxell, 2005) ความเสี่ยงและความเปราะบางของชุมชนเมืองเกิดขึ้นจากความผิดปกติที่สร้างความเสียหาย (Shocks) และแนวโน้มของ ความเสี่ยง (Trends) มากกว่าความผันแปรของฤดูกาล (Seasonality) ที่มักจะพบมากในชุมชน ชนบท ในประเด็นของความผิดปกติ ทั้งนี้ผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนเมือง โดยเฉพาะคนจนเมือง มักจะ ประสบปัญหาเรื่องของการอยู่อาศัยที่แออัด ข้อพิพาทเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน ปัญหาเรื่องสุขภาพ และ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ในประเด็นแนวโน้มของความเสี่ยง มักจะเป็นเรื่องความผันผวน ของภาวะเศรษฐกิจ การลดค่าเงิน การพลัดถิ่นฐานบ้านเกิดจากสงครามหรือความไม่สงบภายใน และการสูญเสียทรัพย์สินอย่างกะทันหัน (Oduro, Adamtey, & Kafui, 2015) เมื่อพิจารณาถึง องค์ประกอบของทรัพย์สินในการดำรงชีพ คนในชุมชนเมืองมักจะมีมุมมองที่จะให้เกิด

ความสามารถในการรับมือกับความผิดปกติ ด้วยการดำรงไว้ซึ่งทรัพย์สินและปัจจัยการผลิตไว้ได้ (Lloyd-Jones & Rakodi, 2002) (ภาพที่ 2.6) นอกเหนือจากนี้แล้ว ทรัพย์สินที่คนจนเมืองพึ่งพามากที่สุดในการดำรงชีพคือ ทรัพย์สินทางกายภาพ (Physical Assets) และทรัพย์สินทางการเงิน (Financial Assets) ซึ่งแตกต่างจากชุมชนชนบทอย่างเห็นได้ชัดเจน 3 ประการ คือ 1) คนจนเมืองเห็นว่าที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติมีความสำคัญน้อย (แต่ให้ความสำคัญกับคำว่า “พื้นที่ว่าง” มากกว่า) 2) ทรัพย์สินการเงินมีความสำคัญมากและคำนึงถึงการเชื่อมโยงในบริบททางการเมือง และ 3) ความแตกต่างโดยธรรมชาติของทรัพย์สินทางสังคมและทรัพยากรมนุษย์ (ตารางที่ 2.3)

ภาพที่ 2.6 กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนในเมือง

แหล่งที่มา: DFID cited in Farrington, Ramasut and Walker (2002, p.2)

ตารางที่ 2.3 ลักษณะของเมืองและชนบทอยู่ร่วมกัน (The Rural-Urban Continuum)

ประเด็น (Issues)	ชนบท (Rural)	เมือง (Urban)
1. การดำรงชีพ	ขึ้นอยู่กับประเภทเกษตรกรรม เช่น ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ป่าไม้ และ ประมง (เน้นปัจจัยการผลิต คือ ทรัพยากรทางธรรมชาติ)	ขึ้นอยู่กับการใช้แรงงานนอก ภาคเกษตรกรรม เช่น รับจ้าง และค้าขาย
2. การเข้าถึงการใช้ ประโยชน์จากที่ดินและสิ่ง ปลูกสร้าง	เข้าถึงได้ไม่ยาก	เข้าถึงได้ง่ายแต่ใช้ประโยชน์ ยาก เนื่องจากราคาตาม ท้องตลาดสูง
3. การรับบริการจาก ภาครัฐ	ห่างไกลจากการให้บริการภาครัฐ	ได้รับผลกระทบเนื่องจากการ ขาด ธรรมาภิบาลภาครัฐ
4. ระบบสาธารณสุขปโภค และสาธารณสุขการ	เข้าถึงยาก	กลุ่มผู้มีรายได้น้อยเข้าถึงยาก เนื่องจากราคาสูง อยู่ในที่บุงก และขาดธรรมาภิบาลภาครัฐ
5. ปัจจัยการเงิน	มีโอกาสน้อยในการหารายได้เป็น เงิน เนื่องจากต้องพึ่งพาสภาพ อากาศ	ต้องพึ่งพาปัจจัยการเงินในการ ดำรงชีพมาก
6. ทรัพยากรธรรมชาติ	เป็นปัจจัยการผลิตหลัก ลักษณะเฉพาะของความเป็นเมือง เช่น สถานที่ท่องเที่ยว ตลาดขาย สินค้าที่ไม่ใช่ผลิตภัณฑ์เกษตร	ที่พักอาศัยถือเป็นแหล่ง ทรัพยากรทางเศรษฐกิจที่สำคัญ เนื่องจากเป็นแหล่งผลิต สร้าง งาน สร้างรายได้
7. ลักษณะร่วมกัน		ลักษณะเฉพาะของความเป็น ชนบท เช่น พื้นที่เกษตรกรรม ในเมืองและความมีสังคมเครือ ญาติเหมือนในชนบท

แหล่งที่มา: รวบรวมและสรุปประเด็นจาก Farrington, Ramasut and Walker, 2002: 8.

ภายใต้บริบทของความเป็นเมือง (Urban Context) วิถีชีวิตและการดำรงชีพของประชาชน ถูกกำหนดด้วยความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นทางเศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อมที่มีความหลากหลายและซับซ้อน ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับภัยคุกคามเมืองที่เป็นผลมาจากการพัฒนาตามกระแสโลกาภิวัตน์ จึงต้องอาศัยโครงสร้างการทำงานที่มีประสิทธิภาพและมีธรรมาภิบาลที่ตีร่วมกันของ นโยบาย สถาบัน และกระบวนการต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐบาลท้องถิ่น (Local Government) ที่มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมความมั่นคงในการดำรงชีพให้แก่ประชาชนในเมือง ด้วยการจัดหา บริการที่จำเป็นในการดำรงชีพให้แก่ประชาชน ได้แก่ ระบบสาธารณสุข โภชนาการและการศึกษา และการสาธารณสุข เป็นต้น กลยุทธ์ที่ต้องดำเนินการให้เกิดประสิทธิผลควรจะต้องอยู่บนพื้นฐานของ สิทธิมนุษยชนและความยั่งยืน โดยประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทุกขั้นตอน (United Nations Environmental Programme, 2011)

สำหรับคนจนเมืองแล้ว ความเหนียวแน่นของความสัมพันธ์เชิงเครือญาติที่ยังคงรักษาอยู่กับ ญาติพี่น้องในชนบทนับเป็นปัจจัยที่สร้างความมั่นคงในการดำรงชีพที่สามารถพึ่งพาได้ในทุก สถานการณ์และตลอดเวลา ดังนั้น เราจึงสามารถพบเห็นการเคลื่อนย้ายของคนระหว่างชนบทกับ เมืองในลักษณะที่เป็นวัฏจักร (Circular Migration) หรือระบบคู่ขนาน (Dual System) และเป็น ความหวังในอนาคตว่าเมื่อประสบกับภาวะวิกฤตหรือประสบความสำเร็จในสิ่งที่มีหวังใด ๆ ก็ตาม พวกเขาสามารถที่จะเดินทางกลับคืนสู่ภูมิลำเนาเดิมได้ (เชษฐา พวงหัตถ์, 2556) เมื่อกล่าวถึงแรงงาน นอกระบบ (Informal Sector) ในบริบทของการพัฒนาเศรษฐกิจเมืองแล้ว พบว่ามีแรงงานนอกระบบ มากถึง 20.4 ล้านคน จากจำนวนผู้มีงานทำทั้งสิ้น 37.9 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 5.38 แสดงถึง ความสำคัญของแรงงานนอกระบบที่มีส่วนในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจเมืองในรูปแบบงานรับจ้างและ ค่าขายหรือธุรกิจขนาดเล็ก (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2563) แต่ในสถานการณ์จริงแล้วแรงงานนอก ระบบมักพบกับปัญหาในประเด็นการถูกกีดกันทางสังคม โดยเฉพาะในเรื่องของการได้รับบริการด้าน โครงสร้างพื้นฐานของเมือง ซึ่งควรจะเป็นหน้าที่ของรัฐบาลท้องถิ่นที่จะต้องจัดหาบริการที่มี ประสิทธิภาพให้แก่แรงงานนอกระบบ เพื่อให้ได้รับประโยชน์จากการจ้างงานและการพัฒนาเศรษฐกิจ เมืองที่พวกเขาได้มีบทบาทสำคัญด้วย

2.3 ความมั่นคงในการดำรงชีพ (Livelihood Security)

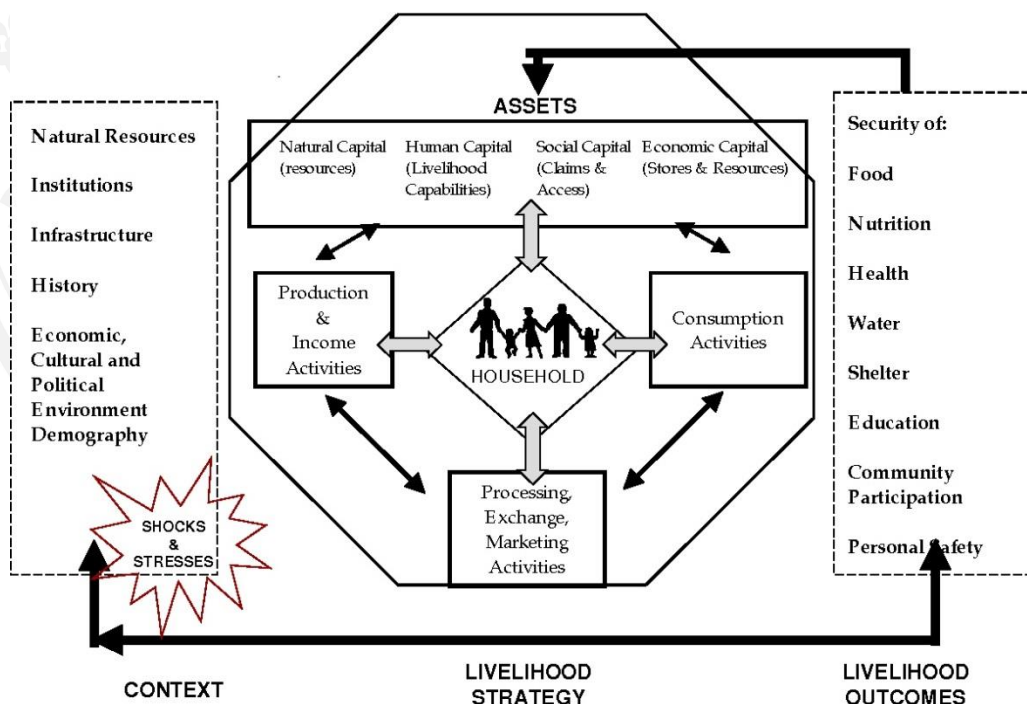
ความมั่นคงในการดำรงชีพมีความสำคัญต่อความอยู่ดีมีสุขของคนทุกกลุ่ม รวมทั้งคนจนใน ชุมชนเมือง ทั้งนี้ความอยู่ดีมีสุขของคนจนเมืองไม่สามารถสร้างได้จากการมีส่วนร่วมและการเสริมพลัง เพียงเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับความมั่นคงในการดำรงชีพด้วย คนจนเมืองจำเป็นต้องสร้าง ความสามารถในการรับมือกับแนวโน้มและภาวะวิกฤตและได้รับการสนับสนุนทางสังคมเพื่อสร้าง

ความเป็นอยู่ที่ดี (United Nations, 2011) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาทุกประเภทถูกพิจารณาในแง่ของ “ระดับ” จากระดับต่ำไปสูง หรือความเข้มข้นของการเข้าไปมีส่วนร่วม (Samah & Aref, 2011) การไม่ให้ความร่วมมือในการวางแผนด้วยตนเอง (Wandersman, 1981) การมีส่วนร่วมแบบภาคบังคับหรือแบบเป็นไปด้วยความสมัครใจ (Oakley & Organization, 1989) นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมาย (C. O. Moser, 1998) การมีส่วนร่วมยังถูกพิจารณาว่าเป็นเรื่องของความสมัครใจของประชาชนที่เข้าไปเกี่ยวข้องในกระบวนการตัดสินใจ ควบคุม และบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชนเพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์ที่ตั้งไว้ (Oakley & Marsden, 1984) ในขณะที่การรับรู้ผลลัพธ์ของการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นลักษณะของการที่ประชาชนได้รับโอกาสในการกำหนดรูปแบบการพัฒนาเป็นของตนเอง (Samah & Aref, 2011) ในการวิจัยนี้ คาดว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนจะช่วยในการพัฒนาศักยภาพและขีดความสามารถของประชาชนในการต่อรองในกระบวนการตัดสินใจ

ความมั่นคงในการดำรงชีพเป็นแนวคิดที่พัฒนามาจากทัศนพิสัยความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือน โดยให้ความสำคัญแก่อาหารเป็นอันดับแรกในความจำเป็นขั้นพื้นฐานทั้งหมด ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารในทวีปแอฟริกาในช่วงทศวรรษที่ 1980 ทำให้เกิดความอดอยากหิวโหย ประชาชนจำนวนมากโดยเฉพาะเด็ก ได้เสียชีวิตจากความอดอยาก จึงกระตุ้นให้เกิดความตระหนักและยกให้เป็นประเด็นปัญหาระดับโลก (T. R. Frankenberger, Drinkwater, & Maxwell, 2000) ในขณะเดียวกัน แนวคิดว่าด้วยสิทธิของอมาตยา เช่น Sen (1981) ก็ได้มุ่งความสนใจไปยังปัญหาความมั่นคงทางอาหารด้วย ซึ่งเมื่อพิจารณาประเด็นเรื่องความอดอยาก สามารถมองเห็นว่าความอดอยากไม่ได้เกิดจากความขาดแคลนอาหารเพียงสาเหตุเดียวเท่านั้น แต่มีความเกี่ยวข้องกับการไร้สิทธิในการได้มาซึ่งอาหารด้วย กล่าวคือ โดยทั่วไปแล้วประชาชนสามารถเข้าถึงอาหารได้ด้วยการผลิตขึ้นมาเอง ใช้จ่ายซื้อ ใช้ทรัพย์สินแลกมา หรือได้รับความช่วยเหลือจากชุมชน แต่ด้วยปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมบางประการทำให้เกิดข้อจำกัดในการเข้าถึงและได้มาซึ่งอาหาร บางครัวเรือนเกิดความขาดแคลนอาหารและถูกผลักดันให้ตกอยู่ในกับดักความยากจนในที่สุด แนวคิดสิทธิในการเข้าถึงอาหารถูกพิจารณาว่ามีจุดอ่อนและข้อจำกัดในเชิงมโนทัศน์และเชิงประจักษ์ แม้กระทั่งตนเองก็ยังยอมรับในข้อจำกัดถึงสี่ประการ คือ ประการที่หนึ่ง การเลือกที่จะอดอาหารเอง โดยไม่ได้ถูกบังคับหรือผลักดัน เช่น เลือกอดอาหารเพื่อประท้วงรัฐบาล ซึ่งเป็นการเลือกส่วนบุคคลเท่านั้น ประการที่สอง การเสียชีวิตจากความอดอยากที่เกิดขึ้นเพราะโรคภัยไข้เจ็บ ไม่ใช่ความอดอยากที่ถูกผลักดันด้วยความยากจนขาดแคลน ประการที่สาม ความคลุมเครือในเรื่องนิยามและรูปแบบของสิทธิที่พึงมีในการเข้าถึงอาหาร และประการสุดท้าย การเปลี่ยนแปลงของสิทธิที่ขอบธรรมทางกฎหมาย เช่น ขายที่ดินให้แก่นายทุนเพื่อนำมาซื้ออาหาร ทำให้สิทธิการถือครองที่ดินถูกเปลี่ยนมือ (Devereux, 2001)

Bohle (2009) ได้ให้ความเห็นว่า แนวคิดความมั่นคงในการดำรงชีพมีความเชื่อมโยงกับแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ ในประเด็นของการให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมการพัฒนา บนบรรทัดฐานของความเท่าเทียม สิทธิมนุษยชน ศักยภาพ และความยั่งยืน โดยเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อการสร้างคำถามในประเด็นของการจำแนกคนจนและกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการ การวางแผน และกำหนดนโยบายที่เอื้อประโยชน์ต่อคนจน (Pro-poor Policy) และนโยบายขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับประเด็นความเปราะบาง ความยากจน และการพัฒนา

องค์การ CARE USA ซึ่งเป็นองค์การสาธารณประโยชน์ในสหรัฐอเมริกาได้ประยุกต์ใช้แนวคิดความมั่นคงในการดำรงชีพบนพื้นฐานสิทธิมนุษยชน (Rights-based Approach) โดยการให้ความสำคัญกับประเด็นปัญหาและนโยบายที่แวดล้อมปัญหานั้น รวมถึงการสนับสนุนให้ประชาชนเกิดความกระตือรือร้นและมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพทุกประเภท ซึ่งปรากฏให้เห็นในลักษณะ 3 ประการ คือ 1) การครอบครองหรือเป็นเจ้าของความสามารถ (การมีศักยภาพ) 2) การเข้าถึงทรัพยากรหรือทุนในการผลิต และ 3) การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ องค์ประกอบทั้งสามประการนี้ถูกบรรจุอยู่ในตัวแบบความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือน ดังแสดงในภาพที่ 2.7

ภาพที่ 2.7 ตัวแบบความมั่นคงในการดำรงชีพขององค์การแคร์
ที่มา: CARE (2002)

อย่างไรก็ดี จุดเริ่มต้นของแนวคิดความมั่นคงในการดำรงชีพล้วนแล้วแต่เริ่มต้นจากการศึกษางานของ โรเบิร์ต แชมเบอร์ส และ กอร์ดอน คอนเวย์ Robert Chambers and Conway (1992) ที่กล่าวว่า “...การดำรงชีพจะยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อสามารถรับมือและฟื้นตัวจากภาวะตึงเครียดและวิกฤต โดยคงไว้หรือส่งเสริมให้เกิดศักยภาพและทรัพย์สิน รวมถึงสรรหาโอกาสในการดำรงชีพอย่างยั่งยืนไว้ให้แก่คนรุ่นหลัง” (A livelihood is sustainable which can cope with and recover from stress and shock, maintain or enhance its capabilities and assets, and provide sustainable livelihood opportunities for the next generation.) โดยนัยนี้ ความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนจึงถูกนิยามว่าเป็นวิธีการที่เหมาะสมและยั่งยืนในการเข้าถึงรายได้และทรัพยากรเพื่อให้ได้มาซึ่งความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ซึ่งหมายรวมถึง อาหาร น้ำดื่ม ระบบการสาธารณสุข โอกาสทางการศึกษา ที่พักอาศัย และเวลาในการมีส่วนร่วมของชุมชนและบูรณาการทางสังคม (T. Frankenberger, 1996)

ต่อมาแนวคิดเรื่องความมั่นคงในการดำรงชีพได้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จนกลายมาเป็นแนวทางที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาเรื่องการดำรงชีพในประเด็นของการจำแนกลักษณะของคนจนเมืองและคนจนชนบท การวางแผนงานโครงการและกิจกรรมการพัฒนาให้ตรงกับเป้าหมาย และบทบาทของท้องถิ่นในการนำนโยบายลงไปสู่การปฏิบัติ นอกจากนี้ การส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาตามแนวคิดเรื่องความมั่นคงในการดำรงชีพมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องความมั่นคงของมนุษย์ในประเด็นของการให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางของการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน สิทธิมนุษยชน ศักยภาพ และความยั่งยืน แนวคิดนี้มองคนยากจนเป็นตัวแสดงหลักในการบริหารจัดการทรัพย์สินด้วยมุมมองของคนยากจนเอง โดยสะท้อนออกมาในรูปแบบของทั้งโอกาสและอุปสรรคในการดำรงชีพ เพื่อให้เกิดการดำรงชีพที่มั่นคงยั่งยืน พร้อมทั้งให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

เมื่อเกิดการพัฒนามากขึ้นและพยายามเชื่อมโยงกับนโยบายการพัฒนา แนวคิดความมั่นคงในการดำรงชีพได้แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวพันกับประเด็นบางอย่าง ได้แก่ การตรวจสอบรากฐานทางทฤษฎีของความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างและองค์การ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างโครงสร้างและองค์การ และความเกี่ยวพันที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ในเชิงอัตวิสัยและจิตวิทยาที่ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างและองค์การและเป็นประเด็นทางการเมือง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความมั่นคงในการดำรงชีพที่คนจนแสวงหาอาจไม่ได้มาโดยง่ายนัก เนื่องจากภัยคุกคามต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นล้วนแล้วแต่แวดล้อมไปด้วยประเด็นทางการเมืองซึ่งเป็นเรื่องของความขัดแย้งทางผลประโยชน์ อย่างไรก็ตามกรอบแนวคิดหรือตัวแบบความมั่นคงในการดำรงชีพนับเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ยุทธวิธีการดำรงชีพที่ช่วยสนับสนุนการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของมนุษย์ ด้วยการวิเคราะห์สภาพความ

เปราะบาง และศักยภาพหรือขีดความสามารถในการปรับตัวและฟื้นฟูจากภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นซึ่งส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในการดำรงชีพของมนุษย์ (Ekblom, 2012)

2.3.1 ความเปราะบางในการดำรงชีพ

ความเปราะบางถูกจำแนกด้วยลักษณะและผลกระทบที่มีต่อชุมชน รวมถึงระบบต่าง ๆ ที่แวดล้อมชุมชนและทรัพย์สิน และทำให้เกิดความอ่อนแอจากผลกระทบจากอันตรายที่ได้รับ ความเปราะบางมีหลายมิติ ทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างของความเปราะบางที่เกิดจากปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ ได้แก่ โครงสร้างพื้นฐานที่มีการออกแบบไม่เหมาะสม การไม่ได้รับข่าวสารและข้อมูลสาธารณะ การขาดการเตรียมตัวเพื่อรับมือกับสาธารณภัย และการบริหารจัดการทรัพย์สินอย่างไม่มีประสิทธิภาพ ฯลฯ นิยามของความเปราะบางเมื่อพิจารณาในประเด็นของความเสี่ยงแล้วยังมีความหมายซึ่งขึ้นอยู่กับมุมมองของผู้ให้นิยาม ได้แก่ มุมมองของนักวิชาการ องค์กรที่ทำงานด้านการจัดการสาธารณภัย หน่วยงานที่ศึกษาวิจัยเรื่องภาวะโลกร้อน หรือแม้กระทั่ง องค์กรด้านการพัฒนาก็ตาม ความเปราะบางจึงมีความหมายกว้างขึ้นอยู่กับประเด็นที่นำไปศึกษา (Brooks, 2003) ซึ่งมีอย่างน้อย 3 ประเด็นที่ถูกกล่าวถึง ประเด็นแรก ความเปราะบางในฐานะสถานภาพของระบบ ก่อนที่จะมีปัจจัยกระตุ้นให้เกิดภาวะวิกฤต ซึ่งถูกจำแนกอย่างมีหลักเกณฑ์ให้เป็นความอ่อนไหว/อ่อนแอ ข้อจำกัด การไร้ความสามารถ หรือข้อบกพร่อง ประการที่สอง ผลพวงโดยตรงของปัจจัยเสี่ยงต่อภัยคุกคาม และประการสุดท้าย ความน่าจะเป็นหรือความเป็นไปได้ของผลลัพธ์ของระบบเมื่อเปิดรับความเสี่ยงจากภายนอกโดยตรง หากกล่าวถึงในลักษณะของความเสียหายที่เกิดจากภัยคุกคามต่อการดำรงชีพ เป็นสิ่งที่ควรศึกษาอย่างยิ่งในปัจจุบัน เพราะจะช่วยให้เข้าใจถึงสภาพปัญหาที่พวกเขาประสบ เช่น ความสูญเสียทางเศรษฐกิจจาก COVID-19 ซึ่งนับเป็นภัยคุกคามรูปแบบใหม่หรือภัยพิบัติประเภทหนึ่ง เนื่องจากก่อให้เกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิตในวงกว้าง เกิดการสูญเสียชีวิตและทรัพย์สินและทำให้ทรัพยากรถูกใช้จนหมดไปหรือเหลือจำนวนจำกัดเพื่อต่อสู้กับภัยพิบัตินี้

Robert Chambers (1989) ได้ให้ความหมายของความเปราะบางที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีพในระดับชุมชน โดยมองว่าเป็นสภาพการณ์ที่คนในชุมชนเปิดรับความเสี่ยง ความกดดันและความยากลำบากที่ชุมชนต้องเผชิญ และเห็นว่าความเปราะบางมีสองด้าน คือ 1) ความเปราะบางภายนอก เป็นการเผชิญหน้ากับแรงกดดันภายนอกและภาวะวิกฤต และ 2) ความเปราะบางภายใน เป็นการไร้ที่พึ่งและขาดความสามารถในการรับมือโดยปราศจากความสูญเสีย เมื่อพิจารณาความเปราะบางในบริบทที่แซมเบอร์อธิบายแล้วจะเห็นว่าภาวะวิกฤตเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลันและไม่สามารถคาดการณ์ได้ เช่น น้ำท่วม แผ่นดินไหว อัคคีภัย และโรคระบาด ในขณะที่แรงกดดันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องสะสม ซึ่งสามารถประเมินหรือคาดการณ์ได้ เช่น ราคาผลผลิตตกต่ำและ

การขาดแคลนทรัพยากร แชมเบอร์สได้เสนอความเห็นในการพิจารณาความเปราะบางที่อาจส่งผลต่อความไม่มั่นคงในการดำรงชีพ (Vulnerability as the inverse of security) ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับทรัพย์สินประเภทแรงงาน หรือทุนมนุษย์ และการบริหารจัดการทรัพย์สินของประชาชนเพื่อรับมือกับภาวะวิกฤต ซึ่งวัตส์ Watts and Bohle (1993) และบูลเอ Bohle (2001) ได้ต่อยอดแนวคิดของแชมเบอร์สเรื่องความเปราะบางภายในและภายนอก ด้วยการเสนอตัวแบบความเปราะบางที่มีหลายมิติ เรียกว่า ตัวแบบของบูลเอ (Bohle Model) (รูปที่ 2.8) ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างความเปราะบางทั้งสองด้าน ดังนี้

1) ความเปราะบางภายนอก คือ การเปิดรับความเสี่ยง (Exposure) ซึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวคิดสามประการ คือ

(1) แนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์ (Human-Ecological Perspectives) ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนประชากรและความสามารถในการจัดการสิ่งแวดล้อม

(2) ทฤษฎีการได้รับสิทธิ (Entitlement Theory) ที่ศึกษาความสัมพันธ์ของความเปราะบางกับการไร้ความสามารถของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพย์สิน ผ่านทางเครื่องมือที่เป็นกฎหมายเศรษฐกิจ

(3) แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy Approaches) ที่เชื่อมโยงความเปราะบางกับการเปิดรับความเสี่ยงของกลุ่มในบริบทความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม ในลักษณะที่กลุ่มหนึ่งมีอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองในการควบคุมทรัพยากรอยู่นอกกลุ่มอื่น

2) ความเปราะบางภายใน คือ ความสามารถในการรับมือ (Coping Capacity) ซึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดสามประการ ดังต่อไปนี้

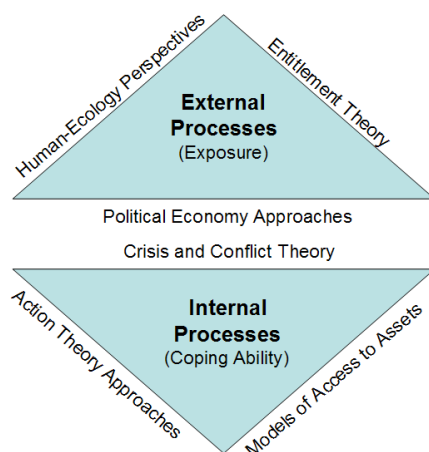
(1) แนวคิดทฤษฎีการกระทำ (Action Theory Approaches) ช่วยในการสรรหาเครื่องมือและแนวทางที่ประชาชนแสดงออกมา จะด้วยเจตจำนงเสรีหรือเพราะข้อจำกัดทางสังคม การปกครองหรือเศรษฐกิจก็เป็นได้ทุกรูปแบบ

(2) ตัวแบบการเข้าถึงทรัพย์สิน (Models of Access to Assets) ช่วยอธิบายถึงการบรรเทาความเปราะบางของประชาชนด้วยการเข้าถึงแหล่งของทรัพย์สินหรือทุน

(3) ทฤษฎีความขัดแย้ง (Crisis and Conflict Theory) ให้ความสำคัญกับการควบคุมทรัพยากรและทรัพย์สิน รวมถึงความสามารถในการบริหารจัดการกับภาวะวิกฤต และกระบวนการตัดสินใจในสถานการณ์ความขัดแย้งด้วย

หากพิจารณาจากตัวแบบความเปราะบางสองด้านของบูลเอ (ภาพที่ 2.8) ก็ จะเห็นความสัมพันธ์ระหว่างความเปราะบาง ความสามารถในการรับมือ และทรัพย์สิน ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า ยิ่งประชาชนมีทรัพย์สินมากก็จะมี ความเปราะบางน้อยลงและมีความสามารถในการรับมือกับภาวะวิกฤตมากขึ้น ในขณะที่กลุ่มเปราะบางที่สุดมักจะมีแค่เพียงทรัพย์สินหรือทุนทางสังคมซึ่งไม่เพียงพอ

ต่อการสร้างศักยภาพในการจัดการกับภาวะวิกฤตและสถานการณ์ความขัดแย้ง จุดแข็งของตัวแบบของบูเลอมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับประเด็นความสามารถหรือศักยภาพของมนุษย์ เพราะนอกจากจะสามารถอธิบายเรื่องความเปราะบางได้แล้ว ยังช่วยในการสร้างความเข้าใจถึงสาเหตุและที่มาของความเปราะบางได้ด้วย

ภาพที่ 2.8 ตัวแบบความเปราะบางสองด้านของบูเลอ (The Two Sides of Vulnerability)
แหล่งที่มา: Bohle, 2001: 4.

ความเปราะบางในภาวะวิกฤต คือ สิ่งที่เหลือตกค้างจากอันตรายที่เกิดขึ้นซึ่งไม่สามารถชี้ได้ด้วยการตรวจวัดแบบทั่วไป หรือเป็นการไม่มีความสามารถในการรับมือกับภัยพิบัติที่อาจเกิดขึ้นได้ (Villagrán de León, 2006) ซึ่งอาจเป็นระดับที่ระบบมีความไวต่อผลกระทบหรือผลข้างเคียงของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศโดยที่ไม่สามารถรับมือได้ (IPCC, 2007) ก็ได้ เราสามารถวิเคราะห์ภัยพิบัติได้ด้วยการพิจารณาสถานการณ์ก่อนได้รับผลกระทบ 3 ประการ คือ การเปิดรับอันตราย ความเปราะบางทางกายภาพ และความเปราะบางทางสังคม (Lindell et al, 2007) ในขณะที่ International Strategy for Disaster Reduction ISDR (2004) ได้อธิบายว่า 1) ความเสี่ยง (Risk) เป็นความน่าจะเป็นในการเกิดผลกระทบที่เป็นอันตรายและก่อให้เกิดความสูญเสีย เช่น บาดเจ็บ ตาย หรือทำลายวิถีการดำรงชีพ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และสภาพแวดล้อม 2) อันตราย (Hazard) เป็นความน่าจะเป็นหรือความเป็นไปได้ของเหตุการณ์ภายนอกที่เกิดขึ้นในพื้นที่หนึ่งในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งเป็นได้ทั้งอันตรายจากธรรมชาติ อันตรายจากเทคโนโลยี อันตรายที่มนุษย์สร้างขึ้น และอันตรายทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นจากพฤติกรรมมนุษย์ และ 3) ความเปราะบาง (Vulnerability) เป็นแนวโน้มที่จะได้รับผลกระทบและการไร้ความสามารถในการรับมือกับภัยพิบัติ ซึ่งถูกจำแนกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1) ความเปราะบางทางกายภาพ (Physical or Structural Vulnerability) เป็นความเปราะบางที่พิจารณาในประเด็นขององค์ประกอบของขนาด การเปิดรับ และการฟื้นตัวจากภาวะวิกฤต โดยให้ความสำคัญกับขนาดและการเปิดรับความเสี่ยงจากภาวะวิกฤตเป็นที่สุด โดยจะแยกพิจารณาการฟื้นตัวจากภาวะวิกฤตไปเป็นอีกส่วนหนึ่งของกระบวนการนโยบายที่ตอบสนองต่อความเปราะบางทางกายภาพ Closset, Feindouno, Guillaumont, and Simonet (2017) ซึ่งจะใช้ในการศึกษาในประเด็นการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศเป็นส่วนใหญ่ การวิเคราะห์ความเปราะบางทางกายภาพมักจะใช้วิธีการทางสถิติเป็นหลัก โดยการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณมาใช้ในการวิเคราะห์ ยกตัวอย่างเช่น ความหนาแน่นของจำนวนประชากรต่อพื้นที่ ระดับน้ำทะเลปานกลาง สถิติอุณหภูมิเฉลี่ยในรอบ 30 ปี และปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย แล้วนำมาคำนวณตามสูตรมาตรฐาน เพื่อให้ได้ผลการศึกษาที่ถือได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดความเปราะบางต่อประเด็นที่ทำการศึกษา

2) ความเปราะบางทางเศรษฐกิจ (Economic Vulnerability) เป็นความเปราะบางที่สามารถพิจารณาในระดับบุคคล ชุมชน และระดับชาติ มีสาเหตุมาจากการขาดทรัพยากรที่ใช้ในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ตนเอง เพื่อปกป้องตนเองให้สามารถจัดการกับภาวะวิกฤตได้ ซึ่งบริกกลิโอ Briguglio, Cordina, Farrugia, and Vella (2009) ให้ความเห็นว่าเป็นสภาวะการเปิดรับภาวะวิกฤตจากภายนอกที่มีองค์ประกอบสองประเภท คือ การเปิดรับเศรษฐกิจภายนอกและความเข้มข้นของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นการส่งออก ซึ่งหากเกิดวิกฤตเศรษฐกิจโลกจะส่งผลให้เกิดความเปราะบางทางเศรษฐกิจสูงขึ้น

3) ความเปราะบางทางสังคม (Social Vulnerability) เป็นความเปราะบางที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรมนุษย์มากที่สุด เนื่องจากเป็นเรื่องของการไร้ความสามารถของบุคคล ชุมชน และสังคมในการรับมือกับภัยพิบัติ เป็นคุณลักษณะเฉพาะของความสัมพันธ์ทางสังคม สถาบัน และระบบการให้คุณค่าทางวัฒนธรรม มีความเกี่ยวข้องกับระดับความเป็นอยู่ที่ดี ระดับการศึกษา สถานการณ์ความมั่นคง การเข้าถึงความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ระบอบธรรมาภิบาล ความเท่าเทียมกันในสังคม ความเชื่อในประเพณีและวัฒนธรรม เป็นต้น มีองค์ประกอบสำคัญอย่างน้อยสองประการ คือ ประการแรก ความไม่มั่นคงและไร้ที่พึ่งในการดำรงชีพ ซึ่งเป็นผลมาจากการได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคม และประการที่สอง การบริหารจัดการทรัพยากรและกลยุทธ์ที่ใช้ในการรับมือกับภัยพิบัติ อย่างไรก็ตาม ในประเด็นของการรับมือกับภัยพิบัติถูกวิจารณ์ว่าเป็นรูปแบบกว้าง ๆ ไม่ได้มีการชี้ชัดลงไปถึงคุณลักษณะเฉพาะของรูปแบบและช่วงเวลาที่เกิดขึ้น เนื่องจากการรับมืออาจจะเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นก่อนหรือหลังจากการเกิดภัยพิบัติก็ได้ ดังนั้น การวัดขีดความสามารถในการรับมือจึงเป็นเรื่องที่ต้องนำมาพิจารณาให้ละเอียดรอบคอบกว่านี้ จึงจะสามารถประเมินได้ ซึ่ง Neil Adger (1999) กล่าวว่าเป็นการตอบสนองต่อภาวะกดดันที่เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ภาวะกดดันดังกล่าวหมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่ไม่สามารถคาดการณ์ได้และทำให้เกิดความไม่มั่นคงในการดำรง

ชีพได้ เขาได้แบ่งความเปราะบางทางสังคมออกเป็นสองระดับ ได้แก่ ความเปราะบางส่วนบุคคล (Individual Vulnerability) และความเปราะบางส่วนรวม (Collective Vulnerability) โดยพิจารณาจากผลกระทบที่เกิดขึ้นและความสามารถในการรับมือซึ่งมีระดับที่แตกต่างกัน แต่มีความเชื่อมโยงกันผ่านระบบตลาดและสถาบันการเงิน

4) ความเปราะบางทางสิ่งแวดล้อม (Environmental Vulnerability) เป็นความเปราะบางที่เกิดจากการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติและคุณสมบัติของแหล่งทรัพยากร สามารถวิเคราะห์ได้ด้วยการใช้วิธีการทางสถิติเป็นหลัก โดยการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณมาใช้ในการวิเคราะห์ ยกตัวอย่าง เช่น จำนวนประชากร พื้นที่แห้งแล้ง ปริมาณน้ำฝน และพื้นที่ป่าชายเลน ฯลฯ ส่วนมากจะถูกใช้เป็นดัชนีชี้วัดในการศึกษาการดำรงชีพที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก

ความเปราะบางมีความสัมพันธ์กับความเสี่ยง (Risk) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นความเสี่ยงต่อภัยพิบัติที่ก่อให้เกิดการสูญเสียชีวิตและทรัพย์สินในระดับบุคคล ชุมชน สังคม และระดับชาติหรือนานาชาติ ความน่าจะเป็นของการเกิดผลกระทบที่เป็นอันตรายหรือการสูญเสียที่คาดการณ์ไว้ เช่น การบาดเจ็บล้มตาย วิถีชีวิตถูกทำลาย ระบบเศรษฐกิจล้มเหลว หรือสภาพแวดล้อมถูกทำลาย ล้วนแล้วแต่เป็นผลของความสัมพันธ์ระหว่างอันตรายทางธรรมชาติหรืออันตรายที่มนุษย์สร้างขึ้นกับสถานะความเปราะบาง

การรับมือกับความเสี่ยงมีหลายวิธี ได้แก่ 1) การตัดสินใจยอมรับผลกระทบและความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้น 2) การตัดสินใจหลีกเลี่ยงการทำกิจกรรมที่มีความเสี่ยง 3) การใช้เทคนิคที่เหมาะสมในการกำจัดความเสี่ยง และ 4) การย้ายความเสี่ยงไปไว้ที่แหล่งอื่น ซึ่งในประเด็นของการรับมือกับความเสี่ยงด้วยเทคนิคและวิธีการที่เหมาะสมนี้เป็นศาสตร์ประเภทหนึ่งที่เป็นแนวคิดด้านการบริหารจัดการ หากต้องรับมือกับภัยพิบัติที่อาจเกิดขึ้นและส่งผลกระทบต่อดำรงชีพของมนุษย์ เรียกว่า ศาสตร์ด้านการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติหรือการจัดการภัยพิบัติ (Disaster Management) เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของความเปราะบางในประเด็นของกรอบแนวคิดการจัดการภัยพิบัติแล้ว พบว่ามีความเกี่ยวพันอย่างแยกไม่ออกกับการเปิดรับภัยพิบัติ ความไวต่อการเกิดภัยพิบัติ และการปรับตัวหรือฟื้นฟูจากภัยพิบัติ

กล่าวโดยสรุป ความเปราะบางถูกพิจารณาว่าเป็นความสูญเสียที่อาจเกิดขึ้นและจำกัดเฉพาะความอ่อนแอทางกายภาพ แต่ในปัจจุบัน แนวคิดความเปราะบางมีนิยามที่หลากหลายซึ่งขึ้นอยู่กับว่าถูกนำไปศึกษาในประเด็นใดและหมายรวมถึงการเปิดรับต่อความเสี่ยง ความสามารถในการรับมือ ความสามารถในการปรับตัว ความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม จุดอ่อนด้านกายภาพ สถาบัน และเศรษฐกิจ ล้วนแล้วแต่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความเปราะบาง (Birkmann, 2007) การตีความและให้นิยามความเปราะบางตามประเด็นที่ศึกษาและทัศนคติของผู้ศึกษาที่หลากหลาย ทำให้แนวคิดความเปราะบางค่อนข้างจะคลุมเครือ ขึ้นอยู่กับการนำไปใช้ในสาขาวิชาใด แต่ถ้าพิจารณาในมุมมองของ

การศึกษาผลกระทบของภัยพิบัติต่อความมั่นคงในการดำรงชีพของมนุษย์แล้ว สามารถกล่าวได้ว่า ความเปราะบาง คือ การดำรงชีพของบุคคลหรือกลุ่มคนที่เปิดรับผลกระทบจากอันตรายที่อาจเกิดขึ้น และส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ทางสังคมของชุมชน (Cutter, 1996) ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีการบริหารจัดการความเสี่ยงที่เกิดจากภัยพิบัติเพื่อจำกัดการสูญเสียในภาพรวมต่อชุมชนให้มากที่สุด

2.3.2 ความยืดหยุ่นในการดำรงชีพ (Livelihood Resilience)

ความยืดหยุ่นในการดำรงชีพเป็นความสามารถของบุคคล ครัวเรือน และสังคม ที่จะรักษาและดำรงไว้ซึ่งวิถีการดำรงชีพที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤตการณ์หรือภัยพิบัติ ทั้งภัยจากธรรมชาติและภัยจากการกระทำของมนุษย์ ความยืดหยุ่นเป็นพฤติกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเสริมพลังให้แก่กลุ่มคนและสังคม ในแนวทางที่ประชาชนเป็นตัวแสดงหลัก ผ่านกิจกรรมการปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ (Sarker et al., 2019) ในขณะที่ปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อม สังคม การเมือง เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี เป็นปัจจัยภายนอกที่มีส่วนในการส่งเสริมให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีพในระดับบุคคล ครัวเรือน ชุมชน และสังคมด้วย (Panthi et al., 2015) นอกจากนี้แล้ว ยังบูรณาการเครือข่ายทางสังคมร่วมกับแนวคิดสิทธิมนุษยชน ซึ่งนับเป็นองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาศักยภาพของประชาชนให้สามารถรับมือ ปรับตัว และฟื้นฟูจากวิกฤตการณ์หรือภัยพิบัติได้ด้วย

วิกฤต COVID-19 เป็นโรคอุบัติใหม่ (Emerging Disease) หรืออุบัติภัยที่เกิดขึ้นแบบฉับพลัน (Outbreak) ซึ่งได้สั่นคลอนความเชื่อหรือแนวคิดอย่างน้อยสามประการ คือ ประการแรก ความเชื่อที่ว่าภัยพิบัติมีสาเหตุมาจากธรรมชาติที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ไม่ต่อเนื่องและส่งผลกระทบยาวนาน ประการที่สอง ความเชื่อที่ว่าความเสี่ยงและความเปราะบางเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นหรือไม่สามารถประเมินได้จนกว่าจะเกิดผลกระทบจากภัยพิบัติขึ้นมาก่อน และประการสุดท้าย ความเชื่อที่ว่ามนุษย์สามารถควบคุมภัยพิบัติได้ด้วยเครื่องมือและประดิษฐ์กรรมต่าง ๆ โดยไม่ได้คำนึงถึงการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ที่เป็นสาเหตุของความเสี่ยงเอง จึงนับเป็นความท้าทายรูปแบบหนึ่งของการรับมือหรือจัดการกับภัยพิบัติในการที่จะต้องเปลี่ยนทัศนคติของประชาชนให้ตระหนักถึงภัยพิบัติรูปแบบใหม่ที่มีสาเหตุมาจากระบบการพัฒนา ซึ่งเป็นภัยพิบัติจากน้ำมือมนุษย์ที่สามารถกระตุ้นให้เกิดความเสี่ยงและความเปราะบางต่อภัยพิบัติเพิ่มมากขึ้น

2.4 การปรับตัวในการดำรงชีพ (Livelihood Adaptation)

การปรับตัวในการดำรงชีพ หมายถึง ศักยภาพหรือความสามารถในการรับมือและปรับตัวภายใต้ภาวะวิกฤตที่ส่งผลต่อการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ มีแนวคิดที่เกี่ยวข้องอย่างสำคัญสองแนวคิด คือ แนวคิดเรื่องความสามารถ (Capacity) และแนวคิดเรื่องผลตอบแทนจากการกลับสู่สภาวะเดิม (Resilience Dividend)

2.4.1 แนวคิดเรื่องความสามารถ (Capacity)

2.4.1.1 ความสามารถในการรับมือ (Coping Capacity)

การรับมือกับแนวโน้มและสภาวะวิกฤตหรือภัยพิบัติ นับเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดการปรับตัวของมนุษย์เพื่อความอยู่รอดและมีความสามารถในการฟื้นตัวสูงในบริบทที่ตนเองอาศัยอยู่ สำหรับในพื้นที่เมือง ความสามารถในการรับมือนี้มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับกลยุทธ์ในการรับมือและการปรับตัวในการดำรงชีพ (Coping and Adaptive Strategies) ซึ่งเป็นความสามารถในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าต่อเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดว่าจะเกิดขึ้น และสร้างแบบแผนการดำรงชีวิตที่เหมาะสมในระยะยาว รวมทั้งการสร้างปัจจัยการผลิตจากทรัพย์สินที่มีอยู่ เพื่อให้เกิดความสามารถในการฟื้นตัวสู่สภาพปกติได้อย่างรวดเร็วเมื่อได้รับผลกระทบ (Farrington et al., 2002; วรากรณ์ สามโกเศศ, 2558) ความสามารถเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ด้วยการสร้างโครงสร้างพื้นฐานที่คนจนเมืองสามารถเข้าถึงได้ง่าย มีสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ ตลอดจนมีระบบการบริหารจัดการภาครัฐที่มีธรรมาภิบาลในลักษณะที่เอื้อให้สาธารณชนมีความเข้มแข็ง สามารถติดตามการใช้งบประมาณและตรวจสอบการใช้อำนาจที่ไม่ชอบธรรมของรัฐได้อย่างอิสระ

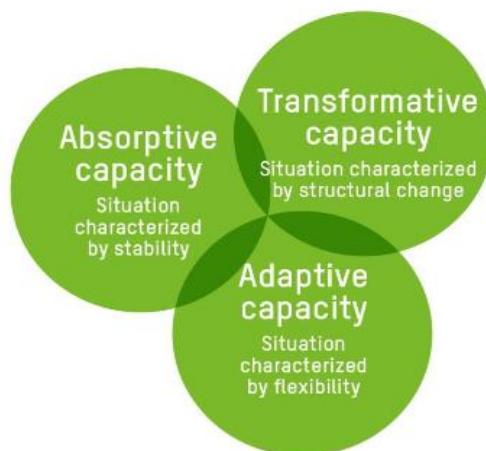
2.4.1.2 ความสามารถในการปรับตัว (Adaptive Capacity)

เป็นความสามารถและทักษะส่วนบุคคลหรือกลุ่มคน ในการตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อให้คงไว้ซึ่งความมั่นคงในการดำรงชีพ ซึ่งบางความหมายจะเน้นประเด็นของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Climate Change) โดยหมายถึงความสามารถของระบบในการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เกิดความสูญเสียในระดับที่ยอมรับได้ และสร้างโอกาสในการรับมือกับผลกระทบที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ (IPCC, 2014) ความสามารถในการปรับตัวถูกพัฒนาขึ้นมาจากความสามารถในการรับมือซึ่งมีความแตกต่างกันในแง่ของระยะเวลา โดยความสามารถในการรับมือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลันในช่วงเวลาสั้น ๆ ที่ไม่สามารถคาดเดาเหตุการณ์ได้ ในขณะที่ความสามารถในการปรับตัวจะเกิดขึ้นในช่วงเวลาต่อเนื่องยาวนานกว่า สามารถทำนายแนวโน้มในอนาคตได้ และมีเวลาในการคิดค้นหารูปแบบหรือกลยุทธ์ใน

การบริหารจัดการผลกระทบจากภัยพิบัตินั้นเพื่อให้เกิดความยั่งยืนขึ้น การพัฒนาความสามารถในการปรับตัวจะต้องใช้การผสมผสานแนวคิดความเปราะบางและแนวคิดการฟื้นฟูเข้าด้วยกัน ซึ่งทำให้เกิดข้อท้าทายสำคัญที่อาจเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาความสามารถในการปรับตัวอย่างน้อยสี่ประการ คือ ประการแรก ธรรมชาติของการปกปิดความสามารถในการปรับตัว ประการที่สอง การแลกเปลี่ยนหรือลักษณะที่มีการเปลี่ยนกันไปมาระหว่างความสามารถในการรับมือและความสามารถในการปรับตัว ประการที่สาม การละเลยความสำคัญของการศึกษาในบริบทของชุมชนเมือง และประการสุดท้าย การขาดข้อมูลหรือหลักฐานเชิงประจักษ์ ทำให้การพัฒนาความสามารถในการปรับตัวถูกข้ามขั้นตอนไปยังความสามารถในการฟื้นฟูโดยตรง

2.4.1.3 ความสามารถในการฟื้นฟู (Resilience Capacity)

ในความหมายที่ OXFAM (2013) ให้อธิบายในแผนกลยุทธ์องค์การ ปีค.ศ.2013-2019 ระบุว่า “การกระตุ้นให้เกิดความสามารถเชิงบวกในการจัดการความเปลี่ยนแปลงในเชิงรุกด้วยแนวทางที่คำนึงถึงการสร้างโลกที่ปราศจากความยากจน” ทั้งนี้ OXFAM ได้สร้างกรอบแนวคิดความสามารถในการฟื้นฟู (ภาพที่ 2.9) ซึ่งมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ 1) ความสามารถในการดูดซับ (Absorptive Capacity) เป็นความสามารถในการฟื้นคืนสู่สภาพปกติก่อนการได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติ ความสามารถนี้เกี่ยวข้องกับการหยั่งรู้ วางแผน รับมือ และฟื้นคืนจากสภาวะวิกฤตระยะสั้นที่เกี่ยวข้องกับเสถียรภาพ เนื่องจากมุ่งหวังผลในการป้องกันหรือจำกัดผลกระทบด้านลบที่มีต่อประชาชนในทุกระดับ 2) ความสามารถในการปรับตัว (Adaptive Capacity) เป็นสถานการณ์ที่แยกแยะได้ด้วยความยืดหยุ่น โดยเป็นความสามารถในการสร้างการเปลี่ยนแปลงที่เหมาะสม เพื่อการจัดการให้ดีขึ้นกว่าเดิมหรือปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่กำลังดำเนินอยู่ ยอมรับความเป็นไปของสิ่งที่เกิดขึ้นจริงแต่พยายามที่จะเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป อันเป็นการก้าวไปข้างหน้าอย่างต่อเนื่องโดยผ่านโครงสร้างและกระบวนการบริหารเพื่อปรับปรุงและพัฒนาการเรียนรู้และสร้างให้เกิดนวัตกรรม และ 3) ความสามารถในการเปลี่ยนแปลง (Transformative Capacity) เป็นสถานการณ์ที่แยกแยะได้ด้วยการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง ซึ่งเป็นสาเหตุและปัญหาที่ทำให้เกิดความเปราะบางและความเสี่ยง และให้ความสำคัญต่อประเด็นความล้มเหลวของการพัฒนาและความไม่เท่าเทียมกันทางอำนาจ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญส่วนหนึ่งที่กระตุ้นให้เกิดความเปราะบางและความเสี่ยง แนวคิดความสามารถในการฟื้นฟูของ OXFAM ได้เน้นถึงความจำเป็นในการกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาความสามารถขึ้น เพื่อประสิทธิผลของโครงการพัฒนาและให้ประชาชนตระหนักถึงสิทธิและความเป็นอยู่ที่ดีที่พึงมีได้ในสถานการณ์ภัยพิบัติ ความกดดัน และความไม่แน่นอน

ภาพที่ 2.9 กรอบแนวคิดความสามารถในการฟื้นฟูของ OXFAM

แหล่งที่มา: Jeans, E, Castillo, and Thomas (2017)

2.4.2 แนวคิดเรื่องผลตอบแทนจากการกลับสู่สภาวะเดิม (Resilience Dividend)

แนวคิดเรื่องความยืดหยุ่นตัวหรือการฟื้นฟู (Resilience) มีความสำคัญต่อการพัฒนาเมืองเป็นอย่างมาก โดยได้รับการพัฒนามาจากแนวคิดผลตอบแทนจากการกลับสู่สภาวะเดิม (Resilience Dividend) ซึ่งถูกนำเสนอและผลักดันโดยมูลนิธิรีออคกีเฟลเลอร์ ตั้งแต่ ปี ค.ศ. 2014 โดยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชุมชนเมือง หมายถึงการกระตุ้นทางเศรษฐกิจและสร้างงานสร้างรายได้ให้คนในชุมชน การลดความเหลื่อมล้ำของประชาชน และการเปิดกว้างให้ทุกคนได้รับประโยชน์ที่เท่าเทียมกันจากการเป็นผู้อยู่อาศัยในเมือง ซึ่งถือเป็นแนวทางหนึ่งในการสร้างผลตอบแทน โดยแนวคิดนี้ทำให้เกิดความคิดเชิงนวัตกรรมในการเตรียมรับมือกับภัยที่มาสู่เมือง เป็นการเตรียมความพร้อมในการแก้ไขปัญหาเพื่อให้เมืองกลับสู่สภาวะปกติหรือสภาวะที่ดีกว่าเดิมได้ (Banoczy & Kaplan, 2019) มีการตั้งข้อสังเกตว่า คนจนเมืองมักจะได้รับผลกระทบจากความเสียหายสะสมเรื้อรัง (Chronic Stress and Shocks) เช่น การอาศัยอยู่ในพื้นที่เสี่ยงต่อภัยธรรมชาติ และขาดความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเนื่องจากข้อจำกัดในการเข้าถึงบริการสาธารณะ ความไม่เท่าเทียมกันและการถูกกีดกันอันสืบเนื่องมาจากสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง (World Bank, 2017)

การที่จะพัฒนาศักยภาพของคนจนเมืองให้สามารถปรับตัวในการดำรงชีพได้จะต้องดำเนินการโดยอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการพัฒนาในลักษณะของพหุภาคี ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน และภาคการเมือง รวมทั้งการเสริมพลังให้ชุมชนด้วย โดยเป็นลักษณะของการเคลื่อนย้ายถ่ายเทความสามารถของคนจนในระดับชุมชน อีกทั้งยังมีความหมายในเชิงการเมืองว่าเป็นเรื่องของการสร้างพลังอำนาจ (Moore, 2001) ยิ่งไปกว่านั้น ยังเป็นเรื่องของการ

ประสานความร่วมมือกันระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งเป็นคนในชุมชนกับบุคคลภายนอก เช่น หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน รวมทั้งมีความเกี่ยวข้องกับการสร้างองค์ความรู้และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน (Stenning & Koichi, 2008) ด้วยเหตุที่การมีส่วนร่วมมักจะเกิดขึ้นจากกระบวนการเสริมพลังซึ่งทำให้ประชาชนเปลี่ยนจากผู้ตั้งรับมาเป็นผู้พยายามเข้าไปควบคุมและบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชนด้วยตนเอง (Cala & Simpson, 2001) จึงต้องอาศัยการมีทุนทางสังคม เพื่อจะสร้างประโยชน์จากผลลัพธ์การพัฒนาในลักษณะต่าง ๆ เช่น ความอยู่ดีมีสุขของชุมชน เป็นต้น (Oakley & Marsden, 1984) ดังนั้น การให้อำนาจแก่คนในชุมชนในการตัดสินใจ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับประโยชน์ และร่วมกันแก้ไขปัญหา รวมถึงบริหารจัดการความเสี่ยงด้วยตนเอง ถือเป็นความท้าทายในปัจจุบัน เนื่องจากแนวโน้มของปัจจัยเชิงสาเหตุที่สำคัญในศตวรรษที่ 21 มีสามประการด้วยกัน อันได้แก่ 1) อัตราเร่งของการกลายเป็นเมือง (Urbanization) ที่สูงขึ้นทวีคูณ โดยที่อัตราการเพิ่มของประชากรทำให้เมืองเกิดความเปราะบางในแง่ของความสามารถในการจัดหาและให้บริการระบบโครงสร้างขั้นพื้นฐาน รวมถึงการรับมือกับปัญหาสังคมที่อาจเกิดขึ้น 2) โลกาภิวัตน์ (Globalization) ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม อันเป็นผลให้ความเปราะบางแพร่กระจายไปอย่างรวดเร็วและทั่วถึง และ 3) การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Climate Change) ทำให้พื้นที่เมืองได้รับผลกระทบจากสภาพอากาศแปรปรวนและระดับน้ำทะเลสูงขึ้นจนส่งผลกระทบต่อที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองด้วย (Rodin, 2015) ดังนั้น แนวทางในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของคนจนเมืองจึงต้องประกอบด้วยลักษณะห้าประการ ดังนี้

2.4.2.1 การรับรู้และคำนึงถึงความเปราะบางของทรัพย์สินที่ตนเองมีอยู่ เพื่อจะได้วางแผนและเลือกใช้ยุทธวิธีในการดำรงชีพที่เหมาะสมกับความเสี่ยงที่กำลังเผชิญ

2.4.2.2 การเข้าถึงข้อมูล ความรู้และทางเลือกที่มีทั้งหมด เพื่อช่วยในการตัดสินใจในกระบวนการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ทางเลือกที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพ

2.4.2.3 การแบ่งปันข้อมูลข่าวสารที่มีอยู่เพื่อสร้างความร่วมมือกันแบบบูรณาการ

2.4.2.4 ความสามารถในการควบคุมตนเองอย่างมีสติและตั้งใจ หากเกิดข้อผิดพลาดขึ้นกับส่วนใด ส่วนอื่นที่เหลือก็สามารถบริหารจัดการต่อได้

2.4.2.5 การปรับตัวอยู่ตลอดเวลา มีความยืดหยุ่นสูง สามารถประยุกต์ให้เข้ากับสถานการณ์จริงได้ โดยสามารถดำเนินการต่อเนื่องไปได้โดยไม่ขาดตอน

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคั้งนี้ เมื่อพิจารณาให้การระบาดของ COVID-19 เป็นภัยพิบัติหรือวิกฤตการณ์รูปแบบหนึ่ง การพัฒนาศักยภาพและขีดความสามารถในการรับมือและปรับตัวเพื่อให้อยู่รอดภายใต้สถานการณ์ความยากลำบาก น่าจะทำให้ง่ายต่อการฟื้นฟูกลับสู่สภาพเดิมได้รวดเร็วและได้รับผลกระทบน้อยที่สุด กระบวนการบริหารจัดการวิกฤต COVID-19 เป็นสิ่งที่ต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบภายใต้ความร่วมมือจากทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน

และภาคการเมือง เพื่อสร้างกลไกการดำเนินการให้เกิดขึ้น โดยให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางของปฏิบัติการ และทุกภาคส่วนร่วมให้การสนับสนุนทางวิชาการ เทคนิควิธีการ ข้อมูล และทรัพยากรในการดำเนินงานสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ทั้งนี้เพื่อมุ่งพัฒนาศักยภาพของชุมชนจากระดับความสามารถในการรับมือไปถึงระดับความสามารถในการฟื้นตัวจากภัยพิบัติ อันจะช่วยตอบสนองต่อความจำเป็นของกลุ่มเปราะบางในชุมชนอย่างเร่งด่วน ในขณะที่ดำเนินการประเมินและคาดการณ์ความจำเป็นในระยะยาวของประชาชน โดยให้คำนึงถึงความมั่นคงในการดำรงชีพของประชาชนเป็นสิ่งสำคัญ

2.5 การศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Related Publications)

2.5.1 การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงในการดำรงชีพ

อาแว มะแส (2558) ดำเนินการวิจัยเรื่อง “การส่งเสริมการดำรงชีพอย่างยั่งยืนในชนบทด้วยการพัฒนาพื้นฐานชุมชน” เพื่อศึกษาปัญหา ความเปราะบาง และการปรับตัวในการดำรงชีพของชุมชนชนบทด้วยการพัฒนาพื้นฐานชุมชน โดยเปรียบเทียบระหว่าง 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านจำรุง จังหวัดระยอง ชุมชนบ้านดอกบัว จังหวัดพะเยา และชุมชนเกาะยาวน้อย จังหวัดพังงา ใช้แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research Method) ด้วยการค้นคว้าเอกสารรูปแบบต่าง ๆ ทั้งสิ่งตีพิมพ์และเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ ผลการศึกษาพบว่า แนวทางการพัฒนาพื้นฐานชุมชนที่มีความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนช่วยสนับสนุนการดำรงชีพอย่างยั่งยืนด้วยการสร้างระบบสวัสดิการชุมชน โดยสมาชิกในชุมชนได้มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันในการปรับปรุงคุณภาพชีวิต ให้สามารถปรับตัวได้ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกในปัจจุบัน ผู้วิจัยให้ข้อเสนอแนะว่าควรมีการส่งเสริมการพัฒนาพื้นฐานชุมชนที่อาศัยทรัพยากรท้องถิ่นมาประยุกต์ดัดแปลงให้เกิดรายได้และสร้างการดำรงชีพที่พึ่งพาตนเอง โดยภาครัฐและหน่วยงานภาคีที่เกี่ยวข้องควรให้การสนับสนุนให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่อง จึงจะนับเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

บัวพันธ์ พรหมพักพิง (2560) ศึกษาความเปราะบางของครัวเรือนในเมืองอุดรธานีภายใต้บริบทการขยายตัวของเมือง โดยวิเคราะห์ความเปราะบางของครัวเรือนของผู้ที่อาศัยอยู่ในตัวเมืองอุดรธานี และได้แบ่งความเปราะบางของครัวเรือนออกเป็น 6 ด้าน ได้แก่ 1) ความเปราะบางด้านการดำรงชีพ 2) ความเปราะบางด้านอาหาร 3) ความเปราะบางด้านน้ำ 4) ความเปราะบางด้านสุขภาพ 5) ความเปราะบางด้านเครือข่ายทางสังคม และ 6) ความเปราะบางด้านภัยธรรมชาติ ใช้วิธีการศึกษาด้วยแบบสอบถามเพื่อสำรวจครัวเรือนผู้อาศัยอยู่ในพื้นที่เทศบาลนครอุดรธานีและเทศบาลตำบลหนองบัว ซึ่งเป็นพื้นที่เขตเมือง ผลการศึกษาพบว่าครัวเรือนมีความเปราะบางด้านเครือข่ายทางสังคมสูงที่สุด

ภายใต้ข้อค้นพบใหม่ในประเด็นของการให้และการรับ นอกเหนือจากความสัมพันธ์แบบญาติพี่น้อง และทุนทางสังคม กล่าวโดยสรุปคือ ถึงแม้ว่าในเมืองจะมีเครือข่ายทางสังคมอยู่ก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเครือข่ายที่ยังมีความเปราะบางอยู่ ซึ่งทำให้ยากต่อความมีศักยภาพในการรับมือและปรับตัวภายใต้สถานการณ์วิกฤตที่เกิดขึ้น ดังนั้นจึงควรมีนโยบายที่ให้ความสำคัญในการสร้างเครือข่ายความสนใจร่วม (Common Interest) ที่จะสามารถช่วยในการรับมือและปรับตัวกับภาวะวิกฤตได้ และนำไปสู่ข้อเสนอแนะในการศึกษาเพิ่มเติมว่าควรจะมีการประเมินความเปราะบางในหลายระดับ (Multi-scale) และหลายวิธี (Multiple Approaches) เพื่อที่จะสามารถชี้ให้เห็นความเปราะบางในพื้นที่เขตเมืองได้อย่างชัดเจน

ธนพุกษ์ ชามะรัตน์ and ทวีศักดิ์ เฟื่องทวี (2563) ดำเนินการวิจัยเรื่อง “ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนแม่หญิงพิการลาว หลังจากการฝักอบรมวิชาชีพในนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว” โดยใช้แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาผ่านกรอบการวิเคราะห์ตามแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน และตรวจสอบคุณภาพของข้อมูลด้วยวิธีสอบทานสามเส้า ผลการศึกษาพบว่า ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของแม่หญิงพิการลาวมี 4 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ 1) การลงทุน โดยใช้ทุนมนุษย์ที่เป็นความรู้ที่ได้รับจากการฝักอบรมอาชีพเพื่อหารายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัว 2) การดิ้นรนต่อสู้ โดยใช้ทุนมนุษย์ในการต่อสู้เอาชนะขีดจำกัดของร่างกายเพื่อให้ได้มาซึ่งทักษะวิชาชีพ 3) การแก้ไขปัญหา โดยใช้ทุนทางสังคมจากหน่วยงานเครือข่ายต่าง ๆ ที่สนับสนุนในเรื่องของการดำรงชีพ และ 4) ความยั่งยืน เป็นการบูรณาการ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนทางกายภาพ และทุนทางการเงิน เข้ามาช่วยสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของแม่หญิงพิการลาว

United Nations Environmental Programme (2011) ได้จัดทำโครงการศึกษาความมั่นคงในการดำรงชีพและความสัมพันธ์กับประเด็นการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การอพยพ และความขัดแย้งในพื้นที่ซาเฮล (Sahel)⁵ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศในพื้นที่และหาพื้นที่เสี่ยงภัย (Hotspots) และความเกี่ยวข้องกับการดำรงชีพที่พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงให้ข้อเสนอแนะต่อนโยบายในการจัดการความขัดแย้งที่ส่งผลให้เกิดการ

⁵พื้นที่เขตรอยต่อกึ่งทะเลทรายบริเวณทะเลทรายซาฮารา ซึ่งแบ่งทวีปแอฟริกาเป็นเหนือและใต้ มีพื้นที่ตั้งแต่มหาสมุทรแอตแลนติกไปจนจรดทะเลแดง มีจำนวน 48 ประเทศซึ่งส่วนใหญ่เป็นประเทศยากจน ประชากรมีรายได้เฉลี่ยต่ำ แต่ถือเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ เนื่องจากอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เช่น เพชร ทองคำ น้ำมัน และก๊าซธรรมชาติ

อพยพออกนอกพื้นที่ วิธีการศึกษาใช้การจัดทำแผนที่ การศึกษาจากเอกสาร การลงพื้นที่เพื่อทำการสังเกต และกรณีศึกษา ผลการศึกษาพบปัจจัยเสี่ยงที่สำคัญ 3 ประการ คือ 1) การเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศที่ส่งผลกระทบต่อการค้ารังซีฟ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มคนที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ เช่น เพาะปลูกพืช ทำประมง และเลี้ยงสัตว์ 2) อัตราการอพยพออกนอกพื้นที่เพื่อหนีภัยธรรมชาติและความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น และ 3) ความตึงเครียดขยายตัวเพิ่มขึ้นจากการแย่งชิงทรัพยากรขาดแคลน โดยมีการจัดตั้งกองกำลังติดอาวุธเข้าควบคุมทรัพยากรด้วย คณะผู้วิจัยได้เสนอให้มีการศึกษาเพิ่มเติมโดยการวิเคราะห์แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศในอดีตเพื่อทำความเข้าใจผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของประชาชน กลไกในการรับมือกับภัยคุกคาม และความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงกับความขัดแย้งและการอพยพ

Eklom (2012) ศึกษาความมั่นคงในการดำรงชีพ ความเปราะบาง และความหย่อนตัว ในพื้นที่หมู่บ้านชิบูเน ตอนใต้ของประเทศโมซัมบิก (Chibuen, Southern Mozambique) ด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับทัศนพิสัยเชิงประวัติศาสตร์ร่วมสมัย การสัมภาษณ์เชิงลึก การประเมินผล ข้อมูลโบราณคดีและนิเวศวิทยาบรรพกาล โดยใช้กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนเป็นแนวทางในการวิเคราะห์เพื่อชี้ให้เห็นถึงความมั่นคงในการดำรงชีพในแงุ่มที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ ผลการศึกษาพบว่ายุทธวิธีดำรงชีพในการสร้างความหย่อนตัว ความหลากหลายในการใช้ทรัพยากร เครือข่ายทางสังคมและการค้ามีประวัติต่อเนื่องมายาวนาน ความเปราะบางเกิดขึ้นจากกระบวนการที่ทำให้เกิดความไม่มั่นคงของสภาพแวดล้อมทางสังคม และผลลัพธ์จากการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพจากในอดีตต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องยาวนานได้ส่งผลกระทบต่อความสามารถทางสังคมในการรับมือกับความเปราะบางในปัจจุบัน ข้อเสนอแนะในตอนท้าย คือ ผลลัพธ์และขนาดของความเข้มแข็งของเครือข่ายทางสังคมควรจะทำให้เป็นปัจจัยที่ชี้วัดการดำรงชีพ ยิ่งไปกว่านั้น นโยบายในการบรรเทาความเปราะบางควรสร้างขึ้นจากความไม่มั่นคงด้านสภาพแวดล้อมที่แท้จริง และสร้างความเข้มแข็งให้แก่โครงสร้างท้องถิ่นเพื่อช่วยในการกระจายความเสี่ยงที่เกิดขึ้น

Massmann and Wehrhahn (2014) ศึกษาความเปราะบางทางสังคมต่อภัยธรรมชาติบริเวณชายฝั่งทะเลในประเทศไทย โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม ด้วยการเลือกกรณีศึกษา 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์สึนามิภาคใต้ในปี ค.ศ. 2004 และ 2) กลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากมหาอุทกภัยในกรุงเทพมหานครในปี ค.ศ. 2011 ผลการศึกษาพบว่า การสัมภาษณ์เชิงลึกทำให้ได้รายละเอียดของข้อมูลที่แสดงให้เห็นถึงวิธีการบริหารจัดการความเสี่ยงอย่างยั่งยืน เนื่องจากเป็นวิธีการที่เปิดกว้างและมีความยืดหยุ่น ฉายให้เห็นภาพรวมของความเปราะบางของพื้นที่ นอกจากนี้แล้วยังสามารถกล่าวได้ว่า ความหลากหลายของรายได้และเครือข่ายทางสังคมมีบทบาทสำคัญในการช่วยลดความเปราะบางจากภัยสึนามิ ในขณะที่กลุ่มที่ได้รับ

ผลกระทบจากน้ำท่วมกรุงเทพฯ เมืองครุฑชุมชนที่เข้มแข็งสามารถรับมือกับสถานการณ์น้ำท่วมได้ด้วยสถาบันการเงินชุมชนผ่านโครงการเงินออมและเงินกู้

Banks (2016) ได้ศึกษาข้อจำกัดของการดำรงชีพในประเด็นของเศรษฐกิจการเมืองต่อความยากจนเมืองในกรุงดักกา ประเทศบังคลาเทศ โดยใช้กรอบแนวคิดการขับเคลื่อนด้วยตัวแสดง (Actor-oriented Framework) เพื่อทำความเข้าใจรากฐานของปัญหาความยากจนเมืองที่ส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีพของครัวเรือน โดยให้ความสำคัญกับอิทธิพลทางการเมืองที่มีต่อการกระจายทรัพยากร และปัญหาธรรมาภิบาลอย่างไม่เป็นทางการที่กลุ่มชนชั้นนำใช้ในการจัดสรรทรัพยากรให้แก่กลุ่มผู้มี รายได้น้อยและคนยากจน ผู้วิจัยได้สำรวจตำแหน่งและบทบาทของชนชั้นนำในภาคธุรกิจและการจ้าง งาน พบว่าทำให้เกิดข้อจำกัดต่อการดำรงชีพของคนยากจน โดยเฉพาะผู้ที่พักอาศัยแบบผิดกฎหมาย เช่น คนในชุมชนที่รูก้ำที่สาธารณะในกรุงดักกา นอกจากนี้แล้ว ผู้วิจัยยังพบว่าเครือข่ายทางสังคมมี บทบาทสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ที่ต้องทดแทนบุญคุณ (Clientelist Relationships) ในลักษณะที่กลุ่มชนชั้นนำให้ความช่วยเหลือคนยากจนในด้านการดำรงชีพ แต่ก็เรียกร้องการตอบ ทอดแทนบุญคุณกลับคืน ซึ่งยิ่งทำให้เกิดความไม่มั่นคงในการดำรงชีพของคนจนเพิ่มมากขึ้น

A. Fraser (2014) ศึกษาความเปราะบางของคนจนเมืองที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดที่เป็นชุมชน บุกรุก หรือเรียกว่า “การตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองอย่างไม่ถูกต้องตามกฎหมาย” (Informal Urban Settlement) ในกรุงโบโกตา ประเทศโคลัมเบีย โดยได้เสนอกรอบแนวคิดใหม่ในการศึกษาความ เปราะบางของคนจนเมืองที่พิจารณาจากรูปแบบของการดำรงชีพที่ล่อหลอมให้เกิดความเปราะบาง ในประเด็นทางสังคมและการเมือง และแนวทางการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในการสำรวจ นโยบายของรัฐในการประเมินความเสี่ยงของคนจนเมืองต่อภัยพิบัติ เพื่อหาคำตอบว่าชุมชนแออัดที่ อาศัยอยู่อย่างผิดกฎหมาย มีกลยุทธ์ในการปรับตัวอย่างไรในสถานการณ์ภัยพิบัติจากแผ่นดินถล่ม วิธี การศึกษาเป็นการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลัก การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการ ความเสี่ยงจากภัยพิบัติของชุมชน และการรวบรวมข้อมูลเชิงสถิติเกี่ยวกับเหตุการณ์แผ่นดินไหวและ ดินถล่ม ผลการศึกษาพบว่าปัจจัยทางการเมืองมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดความเปราะบางของ คนจนเมืองในพื้นที่เสี่ยงภัย เนื่องจากรัฐบาลท้องถิ่นไม่ให้ความสำคัญและไม่ให้การรับรองทาง กฎหมายแก่ชุมชนที่จัดตั้งอย่างผิดกฎหมาย ทำให้นโยบายที่ออกมามีลักษณะที่แฝงด้วยการกีดกันทาง สังคม ยิ่งไปกว่านั้น กระบวนการได้มาซึ่งนโยบายไม่ได้มีการวิเคราะห์ความเปราะบางทางสังคมและ ความเสี่ยงก่อน ทำให้เป็นนโยบายที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ตรงจุด ผู้วิจัยได้เสนอแนะให้มีการแก้ไข ปัญหาเรื่องความมั่นคงในที่อยู่อาศัยก่อน โดยการรับรองสิทธิทางกฎหมายให้แก่ชุมชน เพื่อให้เกิด ความครอบคลุมทางสังคม (Social Inclusion) และเพื่อให้เกิดธรรมาภิบาลในการแก้ไขปัญหาให้แก่ การอาศัยอยู่อย่างไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาที่ต้นเหตุอย่างแท้จริง

Chiron (2016) ได้ศึกษาพื้นที่กึ่งเมืองรอบจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการพัฒนาไปสู่ความเป็นเมืองมากที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย เป็นการศึกษาผลกระทบของการพัฒนาสู่ความเป็นเมืองที่มีต่อการดำรงชีวิตและความสามารถในการรับมือกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่ทำให้วิถีการดำรงชีพของเกษตรกรเปลี่ยนแปลงไป โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อทำความเข้าใจกับความเป็นมาของทรัพย์สินในการดำรงชีพ ผลการศึกษาพบว่ารายได้ครัวเรือนที่สำคัญที่สุดมาจากกิจกรรมนอกภาคการเกษตรที่หลากหลายซึ่งมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการดำรงชีพ อย่างไรก็ตาม รายได้จากกิจกรรมการเกษตรยังคงเป็นรายได้หลักเพื่อใช้ซื้อสินค้าและบริการ ภัยคุกคามหลักต่อความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือน คือ ภาวะความแห้งแล้ง การสูญเสียแหล่งทรัพยากรในการผลิตอาหาร ซึ่งเป็นทั้งทุนธรรมชาติและทุนกายภาพที่นำไปสู่การต้องลงทุนในตลาดมากขึ้น และส่งผลให้เกิดความเสี่ยงในการดำรงชีพเพิ่มมากขึ้น ทำให้ครัวเรือนต้องใช้กลยุทธ์ในการปรับตัว (Adaptive Strategies) เพื่อตอบสนองต่อภาวะความแห้งแล้ง อย่างไรก็ตามยังพบว่ามีครัวเรือนส่วนน้อยที่ใช้วิธีการบริหารจัดการน้ำเพื่อให้เพียงพอต่อการใช้งานตลอดฤดูร้อน เช่น การขุดลอกคลองและขุดบ่อเพื่อใช้กักเก็บน้ำ และการเปลี่ยนมาปลูกพืชที่ใช้น้ำน้อย เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว ภาครัฐยังให้การช่วยเหลือเกษตรกรโดยการจ่ายเงินชดเชยให้ 1,000 บาท ต่อไร่ แต่ก็ยังไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ ทำให้หลายครัวเรือนต้องไปกู้เงินนอกระบบและเผชิญกับปัญหาเรื่องนี้ในระยะยาวในที่สุด

Beringer and Kaewsuk (2018) ได้ทำการศึกษาความเปราะบางในการดำรงชีพกับประเด็นการพัฒนาสู่ความเป็นเมืองและความไม่แน่นอนของสภาพแวดล้อมในจังหวัดขอนแก่น เริ่มต้นด้วยการวิเคราะห์ความท้าทายในการจัดการกับปัญหาน้ำท่วมที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของประชาชนที่อยู่ในภาคเกษตรกรรมซึ่งยังต้องพึ่งพิงทุนธรรมชาติในการดำรงชีวิต ในขณะที่นโยบายในการแก้ไขปัญหาที่ผ่านมามักจะใช้วิธีก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น เขื่อนและระบบระบายน้ำ ที่ไม่ได้คำนึงถึงการวางแผนก่อสร้างเพื่อบรรเทาความเสี่ยง คณะผู้วิจัยมีข้อโต้แย้งว่าการพัฒนาสู่ความเป็นเมืองโดยไม่มี การวางแผนก่อนจะยิ่งทำให้เกิดความเสี่ยงต่อน้ำท่วมและเพิ่มความเปราะบางในการดำรงชีพ และนำมาซึ่งปัญหาความยากจนรูปแบบใหม่กับคนในพื้นที่กึ่งเมือง (Peri-urban) หรือปริมณฑลด้วย งานวิจัยเรื่องนี้ได้เสนอความเห็นว่าการพัฒนาสู่ความเป็นเมืองจะสร้างให้เกิดทั้งโอกาสและอุปสรรคต่อการสร้างความเข้มแข็งเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการปรับตัวของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่น้ำท่วม โดยการสร้างโอกาสในการจ้างงาน วิธีการศึกษาใช้รูปแบบผสม (Mixed Method) ระหว่างวิธีวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ โดยศึกษาดัชนีชี้วัดความเปราะบางด้วยแบบสำรวจครัวเรือน ข้อมูลสถิติปริมาณน้ำฝน และการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก ผลการศึกษาพบว่าการดำรงชีพในระดับครัวเรือนมีความเปราะบางปานกลางต่อปัญหาน้ำท่วม โดยมีสาเหตุมาจากความเปราะบางทางการเงิน (Financial Vulnerability) เช่น รายได้และหนี้สิน และความเปราะบางทางกายภาพ (Physical Vulnerability) เช่น ที่อยู่อาศัย ระบบเมือง และโครงสร้างพื้นฐาน และได้ข้อ

สรุปว่าปัจจัยหลักของการพัฒนาสู่ความเป็นเมืองที่ไม่ได้มีการวางแผนมาก่อนที่ส่งผลให้เกิดความเสี่ยงต่อน้ำท่วม คือ ขาดการบังคับใช้กฎหมายที่ดิน การตรวจสอบการใช้ประโยชน์ของบ้านและที่ดินไม่มีประสิทธิภาพ การทำลายหน้าดิน การขาดธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการน้ำ และระบบบำบัดน้ำเสียที่ไม่มีประสิทธิภาพ

Török (2018) ทำการศึกษาและวิเคราะห์ความเปราะบางทางสังคมต่ออุทกภัยในประเทศโรมาเนีย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจำแนกกลุ่มเปราะบางทางสังคมในชุมชนท้องถิ่น ผ่านการพิจารณาจากปัจจัยทางประชากรศาสตร์ สภาวะทางเศรษฐกิจและสังคม และสภาพแวดล้อมรอบตัว และเพื่อจัดทำแผนที่แสดงระดับความเปราะบางทางสังคมของชุมชนในประเทศโรมาเนีย วิธีการศึกษาใช้วิธีการเชิงปริมาณด้วยการสร้างแบบจำลอง Geographical Weighted Regression (GWR) ผลการศึกษาพบว่าผลกระทบด้านลบจากอุทกภัยมีความสัมพันธ์กับความเปราะบางทางสังคม โดยชุมชนที่มีความเปราะบางทางสังคมสูงจะได้รับผลกระทบด้านลบจากอุทกภัยมากกว่าชุมชนที่มีความเปราะบางทางสังคมต่ำ ซึ่งชุมชนที่มีความเสี่ยงมากจำเป็นต้องมีการเพิ่มทุนทางการเงิน (Financial Capital) เพื่อใช้ในการบรรเทาผลกระทบด้านลบและสร้างความยั่งยืนให้แก่ชุมชน

Shahzad et al. (2019) ทำการศึกษาความเปราะบาง ความอยู่ดีมีสุข และการปรับตัวในการดำรงชีพภายใต้สภาวะการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศในพื้นที่แถบภูเขาในประเทศปากีสถาน ซึ่งมีความเสี่ยงต่อการเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติที่ส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีพของประชาชนที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ วัตถุประสงค์ของการวิจัยนี้เพื่อวิเคราะห์ความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งวิเคราะห์ความเปราะบาง ความเสี่ยง และผลกระทบต่อความอยู่ดีมีสุขของประชาชน รวมถึงสำรวจความสามารถในการฟื้นตัวและกลยุทธ์ที่ใช้ในการดำรงชีพด้วยวิธีการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีพของคนในชุมชนท้องถิ่น โดยทำให้เกิดการสูญเสียแหล่งทรัพยากรที่ใช้ในการดำรงชีพ ได้แก่ น้ำดื่ม อาหาร เชื้อเพลิง ผลิตภัณฑ์จากป่าไม้และแหล่งน้ำ นอกจากนี้แล้วยังทำให้เกิดผลผลิตตกต่ำ และเกิดความไม่เท่าเทียมกันทางรายได้ เนื่องจากความสามารถในการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรที่แตกต่างกัน อันส่งผลกระทบต่อ การได้มาซึ่งรายได้ สุขภาพ การศึกษา และความจำเป็นขั้นพื้นฐาน การศึกษาครั้งนี้มีข้อเสนอแนะให้หน่วยงานภาครัฐให้การสนับสนุนกระบวนการพัฒนาความสามารถในการรับมือไปเป็นความสามารถในการปรับตัว

2.5.2 การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับวิกฤตโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19 Crisis)

Mahler, Lakner, Aguilar, and Wu (2020) ได้ศึกษาผลกระทบของ COVID-19 ต่อความยากจนระดับโลก โดยคาดการณ์ไว้ว่าภายในเดือนเมษายน ค.ศ.2020 จะมีผู้ตกอยู่ในภาวะความยากจนแร้นแค้น (Extreme Poverty) ประมาณ 40-60 ล้านคนทั่วโลกซึ่งวัดจากเส้นความยากจน โดยจะพบในพื้นที่แถบแอฟริกาตอนใต้ของทะเลทรายซาฮารามากที่สุด การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวัดความยากจนแร้นแค้นที่เกิดขึ้นจาก COVID-19 โดยใช้ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจระดับครัวเรือน และประมาณการเติบโตใน 166 ประเทศ ผลการศึกษาพบว่า COVID-19 เป็นสาเหตุของความยากจนระดับโลกถัดจากวิกฤตเศรษฐกิจเอเชียในปี ค.ศ.1998 โดยทำให้ความยากจนเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 8.2 ในปี 2019 เป็นร้อยละ 8.6 ในปี 2020 หรือมีจำนวนคนยากจนเพิ่มขึ้นจาก 632 ล้านคน เป็น 665 ล้านคน เมื่อทบทวนและตัดสาเหตุของความยากจนที่ไม่เกี่ยวข้องกับ COVID-19 ในบางประเทศออกไป สามารถประมาณการได้ว่า COVID-19 จะทำให้มีคนยากจนถึง 49 ล้านคนในปี ค.ศ.2020 ซึ่งการที่จะได้รับผลกระทบมากที่สุดประกอบด้วยสองปัจจัย คือ ปัจจัยแรก ผลกระทบต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และปัจจัยที่สอง จำนวนประชากรที่มีรายได้ใกล้เคียงกับเส้นแบ่งความยากจน โดยองค์การการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ได้ประเมินว่าประชากรที่จะตกอยู่ในความยากจนแร้นแค้นจำนวน 23 ล้านคนอยู่ในประเทศแถบแอฟริกา และ 16 ล้านคนอยู่ในประเทศแถบเอเชียใต้ ส่วนนอกเหนือจากนี้จะกระจายอยู่ทุกทวีปทั่วโลก

Sumner, Hoy, and Ortiz-Juarez (2020) ได้ศึกษาผลกระทบจาก COVID-19 ที่มีต่อเศรษฐกิจของประเทศกำลังพัฒนา ด้วยข้อมูลที่ได้จากการสำรวจรายได้ต่อหัวและการชะลอตัวของการบริโภคต่อครัวเรือนของโครงการ World Bank's PovcalNet โดยการกำหนดอัตรารายได้ต่อหัวไว้ที่ร้อยละ 5 ร้อยละ 10 และร้อยละ 20 และคำนวณผลกระทบของแต่ละอัตราโดยใช้เส้นแบ่งความยากจนที่ระดับ 1.90, 3.20 และ 5.50 ดอลลาร์สหรัฐฯ ผลการศึกษาพบว่าวิกฤต COVID-19 ได้สร้างความท้าทายแก่เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในการยุติความยากจนให้ได้ภายในปี ค.ศ.2030 เนื่องจากอัตรารายได้ความยากจนแร้นแค้นได้เพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดจนเป็นครั้งแรกนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา ซึ่งในบางภูมิภาค เช่น แอฟริกาและเอเชียใต้ที่มีจำนวนคนยากจนถึงสองในสามของคนยากจนทั่วโลก พบว่าความยากจนได้เพิ่มขึ้นไปเท่ากับระดับความยากจนเมื่อสามสิบปีที่แล้ว เมื่อตรวจสอบที่อัตรารายได้ร้อยละ 20 สามารถประเมินได้ว่าจำนวนคนยากจนมีถึง 420-580 ล้านคนทั่วโลก เมื่อเทียบกับสถิติในปี ค.ศ.2018

Thompson (2020) ได้สรุปงานวิจัยขององค์การยูนิเซฟไว้ว่า ยูนิเซฟได้ทำการสำรวจจำนวนของเด็กที่อยู่ในครอบครัวยากจนในวิกฤต COVID-19 พบว่าหากไม่มีการแก้ไขปัญหาอย่างเร่งด่วนแล้ว จะมีเด็กที่ตกอยู่ในภาวะยากจนถึง 86 ล้านคนทั่วโลกภายในสิ้นปี ค.ศ.2020 เนื่องจากวิกฤตนี้เป็น

วิกฤตด้านเศรษฐกิจและสังคมซึ่งส่งผลกระทบต่อการทำงานของครัวเรือนที่ยากจน ยกตัวอย่างเช่น ครอบครัวยากจนที่ไม่สามารถเข้าถึงระบบการรักษาพยาบาลที่เหมาะสม จะต้องพยายามรักษาสุขภาพของตัวเองซึ่งนับเป็นเรื่องยาก การอาศัยอยู่ร่วมกันในพื้นที่จำกัดโดยไม่สามารถเว้นระยะห่างทางสังคมได้ (Social or Physical Distancing) จะยิ่งเพิ่มความเสี่ยงต่อการติดเชื้อมากขึ้นและส่งผลกระทบต่อให้เกิดความเปราะบางและความไม่มั่นคงในการดำรงชีพได้ องค์การ Save the Children และ UNICEF ได้ร่วมกันเสนอแนะระบบป้องกันทางสังคม (Social Protection System) เพื่อช่วยเหลือเด็กที่อยู่ในครัวเรือนยากจน ประกอบไปด้วย ความช่วยเหลือทางการเงิน โครงการอาหารกลางวันในโรงเรียน และเงินสงเคราะห์บุตร โดยรัฐบาลจะต้องกำหนดเป็นนโยบายและดำเนินการระบบป้องกันทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับบริบทของสถานการณ์ COVID-19 ในแต่ละประเทศ

Ariyapruchya, Nair, Yang, and Moroz (2020) นักเศรษฐศาสตร์จากธนาคารโลก ได้ทำการศึกษาผลกระทบของวิกฤตไวรัสโคโรนา 2019 ในประเด็นของความยากจนและความไม่เท่าเทียมกันในประเทศไทยภายใต้คำถามว่า ประเทศไทยจะสามารถลดผลกระทบของ COVID-19 ที่มีต่อเศรษฐกิจไทยด้วยการขยายตาข่ายความปลอดภัยทางสังคมให้แก่กลุ่มเปราะบางและทบทวนระบบการป้องกันทางสังคมได้อย่างไร? ในปี ค.ศ.2015 ประเทศไทยใช้งบประมาณร้อยละ 3.7 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติในเรื่องสวัสดิการแห่งรัฐ ซึ่งนับว่าน้อยมากเมื่อเทียบกับเวียดนามและจีน ร้อยละ 6.3 และเกาหลีใต้ ร้อยละ 10.1 ในเรื่องของการใช้งบประมาณด้านสวัสดิการสังคม แต่เมื่อเกิดวิกฤต COVID-19 ขึ้น ประเทศไทยได้ใช้งบประมาณแก่ระบบป้องกันทางสังคมเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 15 เพื่อใช้ในการต่อสู้กับภาวะวิกฤตนี้ อย่างไรก็ตาม ผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจทั่วโลกทำให้ประเทศไทยต้องเพิ่มความระมัดระวังต่อข้อกังวลอย่างน้อย สามประการ ได้แก่ ประการแรก การลดลงของจำนวนนักท่องเที่ยวส่งผลต่อธุรกิจค้าปลีกและให้บริการ ประการที่สอง อัตราการบริโภคในประเทศที่ลดลงสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาเรื่องค่าจ้างแรงงานและรายได้ และประการสุดท้าย การลดอัตราการผลิตในห่วงโซ่อุปทาน (Supply Chain) อย่างเช่น อุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์และชิ้นส่วนรถยนต์ได้ส่งผลกระทบต่อส่งออกของประเทศไทย ทำให้ธนาคารโลกคาดการณ์ว่าอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจในปี ค.ศ.2020 ของประเทศไทยจะลดลงโดยติดลบถึงร้อยละ 5 (-5%) เนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนนโยบายไปช่วยเหลือทางด้านสวัสดิการสังคมเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ยังมี

ข้อเสนอแนะให้รัฐบาลนำมาพิจารณาเป็นการสร้างระบบการป้องกันทางสังคมที่เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ (A fit-for-purpose social protection system)⁶ ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

1) รับรองหลักประกันทางโอกาสให้แก่กลุ่มเปราะบาง ซึ่งประกอบไปด้วย หลักประกันทางรายได้และสิทธิประโยชน์ด้านสวัสดิการสังคม

2) สร้างกลไกในการดำเนินโครงการด้านการป้องกันทางสังคมเพื่อสนองตอบวิกฤต COVID-19 ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การให้เงินสงเคราะห์เพื่อช่วยเหลือคนยากจนและกลุ่มเปราะบาง โดยต้องมีกลไกในการดำเนินงานให้ลงไปสู่กลุ่มเป้าหมายโดยตรงได้อย่างถูกต้อง รวดเร็ว และครบถ้วน

3) การป้องกันทางสังคมจำเป็นต้องอาศัยนโยบายด้านตลาดแรงงานที่อยู่บนพื้นฐานของเศรษฐกิจฐานความรู้ (Knowledge-based Economy) ผ่านกระบวนการฝึกอบรมเพื่อเพิ่มความรู้และทักษะให้แก่ประชาชนให้เป็นแรงงานทักษะสูงมากขึ้น

Toth (2020) ทำการศึกษาผลกระทบของ COVID-19 และบทบาทของสถาบันการเงินชุมชนในประเด็นความมั่นคงทางอาหารในเมียนมาร์ โดยการทบทวนและวิเคราะห์เอกสารด้านนโยบายและการถกประเด็นกับผู้นำสถาบันการเงินชุมชนของเมียนมาร์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อกระตุ้นให้เจ้าหน้าที่ด้านนโยบายให้ความสำคัญกับบทบาทของสถาบันการเงินชุมชนต่อภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในประเด็นด้านความมั่นคงทางอาหาร ทั้งด้านการผลิต การค้า และการตลาด ผลการวิเคราะห์พบว่า การหยุดชะงักของสถาบันการเงินชุมชนในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจจะส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์สำคัญอย่างน้อยสามประการ คือ ประการแรก ความไม่มั่นคงทางอาหารรุนแรงขึ้น โดยทำลายการฟื้นตัวทั้งในระยะสั้นและระยะกลาง ประการที่สอง ผลผลิตตกต่ำที่เกิดขึ้นจากฤดูมรสุม และประการสุดท้าย อันตรัยต่อศักยภาพและการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจของสถาบันการเงินชุมชน อย่างไรก็ตาม สถาบันการเงินชุมชนมีศักยภาพในเชิงบวกในการเพิ่มทรัพย์สินให้แก่สมาชิก โดยเฉพาะทุนทางการเงินในรูปแบบการให้กู้ยืม ซึ่งถึงแม้ว่าจะเป็นการเป็นจำนวนไม่มากนัก แต่ก็ช่วยบรรเทาสถานการณ์ยากลำบากของสมาชิกได้ นอกจากนี้แล้ว สถาบันการเงินชุมชนยังมีบทบาทในการจัดหา ระบบการป้องกันทางสังคมในกรณีที่สมาชิกได้รับผลกระทบจากวิกฤต COVID-19 โดยจะสามารถขอขยายระยะเวลาในการจ่ายเงินกู้คืนได้จนกว่าจะฟื้นตัวจากภาวะวิกฤต

Ramos and Hynes (2020) นักวิจัยขององค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา (OECD) ได้เสนอแนวคิดการฟื้นฟูอย่างเป็นระบบเพื่อรับมือกับปัญหา COVID-19 และวิกฤต

⁶ A fit-for-purpose social protection system เป็นระบบที่ต้องดำเนินการวิเคราะห์ผลกระทบที่อาจเกิดจากนโยบายภาครัฐก่อนการนำไปปฏิบัติ เพื่อสร้างความมั่นใจว่านโยบายดังกล่าวจะมีความเหมาะสมและถูกต้องตรงกับวัตถุประสงค์ที่วางไว้

ในอนาคต โดยเป็นแนวคิดใหม่ต่อความท้าทายทางเศรษฐกิจซึ่งสนใจประเด็นการทำงานและการเชื่อมโยงของระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตอบสนองของระบบในภาพรวม วิกฤต COVID-19 ได้ลดระดับความสามารถในการฟื้นฟูของระบบหลักและสร้างความล้มเหลวต่อเนื่องไปยังส่วนต่าง ๆ ในระบบ แนวคิดการฟื้นฟูได้เสนอแนวทางการเตรียมระบบเศรษฐกิจและสังคมเพื่อรับมือกับภาวะวิกฤตการระบาดของ COVID-19 ไม่เพียงแต่จะสร้างความเสียหายแก่ระบบสาธารณสุขแต่ยังนำไปสู่วิกฤตเศรษฐกิจทั่วโลก ซึ่งจำเป็นต้องใช้งบประมาณในการฟื้นฟูระบบสูงมาก นับเป็นวิกฤตของอุปสงค์และอุปทานด้วย⁷ OECD ได้สนองตอบภาวะวิกฤตด้วย 2 แนวทาง ดังนี้ 1) ชี้ให้เห็นถึงความกังวลเร่งด่วนต่อภาวะวิกฤต เป็นการจำแนกประชาชนและกิจกรรมที่มีความเสี่ยงสูงต่อการแพร่ระบาด ซึ่งมีความยากลำบากในการต้องเลือกจัดลำดับความสำคัญระหว่างสุขภาพ เศรษฐกิจ สังคม และเป้าหมายอื่น ๆ ที่ตามมาโดยไม่ได้คาดการณ์ไว้ล่วงหน้า และ 2) เสนอแนวคิดในการบริหารจัดการระยะยาว โดยแนวคิดการฟื้นฟูมีความจำเป็นจะต้องได้รับการสนองตอบเป็นนโยบายเร่งด่วน COVID-19 ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการสงวนทรัพยากรไว้สำหรับเหตุการณ์ฉุกเฉินจำเป็นหรือเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ในอนาคต และชี้ให้เห็นความจำเป็นในการสร้างความเข้มแข็งแก่ความร่วมมือในระดับนานาชาติเพื่อสร้างกรอบแนวคิดการเตรียมความพร้อมสำหรับภาวะฉุกเฉิน โดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ เช่น ข้อมูลเชิงสถิติ ในการต่อสู้กับภัยคุกคามต่อระบบและช่วยป้องกันไม่ไห้ระบบล้มเหลว ความสำเร็จในการรับมือกับภาวะโรคระบาดขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์กันของปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ได้แก่ สถานภาพของระบบก่อนเกิดภาวะวิกฤต บรรทัดฐานทางสังคม นโยบายที่ตอบสนองอย่างรวดเร็วและจริงจัง และการทดสอบให้เห็นผลจริง OECD ได้เสนอให้ใช้กลยุทธ์การฟื้นฟูคู่กับนโยบายการจัดการความเสี่ยงซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวคิดด้านความเสี่ยงและการฟื้นฟู (Risk-based and Resilience-based Approaches) ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดแบบเดิมที่ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูกลับสู่สภาพเดิมก่อนเกิดภาวะวิกฤต แต่พัฒนาขึ้นโดยให้ความสำคัญให้แก่ความสามารถของระบบเพื่อการทำนาย ควบคุม ฟื้นตัว และประยุกต์ใช้ในการรับมือกับภัยคุกคามต่อระบบดังกล่าวด้วย

Mizanur Rahman et al. (2020) ได้ทำการวิจัยสภาวะการดำรงชีพ การรับมือ และความช่วยเหลือที่คนจนเมืองในชุมชนแออัดและคนจนในชนบทของบังคลาเทศได้รับภายใต้ภาวะวิกฤต COVID-19 โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ทางโทรศัพท์และการสังเกตในพื้นที่ พิจารณาจากดัชนีชี้วัดความ

⁷ การซื้อขายอุปกรณในการป้องกัน COVID-19 นับเป็นตัวอย่างของภาวะชะงักงันด้านอุปสงค์และอุปทาน (Supply and Demand Shocks) ที่เกิดขึ้นพร้อมกัน จากการที่ภาคธุรกิจต้องหยุดดำเนินการพร้อมกันจนกระจายเป็นวงกว้าง ทำให้การผลิตสินค้าลดลงในขณะที่ความต้องการสินค้าเพิ่มมากขึ้นเป็นเท่าตัวทำให้สินค้าขาดแคลนและมีราคาสูงขึ้นมาก

เพราะบาง 3 ประการ คือ รายได้ที่ลดลง ความไม่มั่นคงในการดำรงชีพ และการบริโภคที่ลดลง ผลการวิจัยพบว่าคนจนเมืองและคนจนชนบทต่างได้รับผลกระทบด้านลบจากวิกฤต COVID-19 ในระดับที่แตกต่างกัน โดยคนจนเมืองในชุมชนแออัดได้รับผลกระทบมากกว่าในทุกดัชนีชี้วัดเมื่อเปรียบเทียบกับกัน อันเนื่องมาจากโครงการปกป้องทางสังคม (Social Prevention Programs) ของบังคลาเทศ จะให้ความสำคัญแก่กลุ่มเปราะบางที่เป็นคนจนในชนบทมากกว่า นอกจากนี้แล้ว คณะผู้วิจัยยังได้ระบุถึงข้อจำกัดในการศึกษาที่ดำเนินการภายใต้เวลาจำกัดซึ่งอาจได้รับข้อมูลไม่ละเอียดมากพอ จึงได้เสริมด้วยการนำข้อมูลทางสถิติมาช่วยในการวิเคราะห์ดังกล่าวด้วย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัย เรื่อง “การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19” ดำเนินการตามวิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Methodology) ตามแนวทางการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study Approach) และมีการออกแบบการวิจัยที่มีความยืดหยุ่น คำนึงถึงการสนับสนุนซึ่งกันและกัน โดยมีผู้วิจัยเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุด (Patton, 1990; ชาย โพธิสิตา, 2556) รายละเอียดของวิธีการศึกษาวิจัยสามารถนำเสนอตามหัวข้อต่อไปนี้

- 3.1 แนวคิดนำในการวิจัย
- 3.2 การออกแบบและกระบวนการวิจัย
- 3.3 การเลือกพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมาย
- 3.4 วิธีการรวบรวมข้อมูลและแหล่งข้อมูล
- 3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 แนวคิดนำในการวิจัย

การวิจัยนี้ได้มีการศึกษาแนวคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาสังเคราะห์และพัฒนาแนวคิดนำในการวิจัย แนวคิดสำคัญ ๆ ที่ศึกษาและนำมาใช้มีดังต่อไปนี้

3.1.1 แนวคิดเรื่องความยากจน (Poverty Concept)

กล่าวถึงความหมายของความยากจนในมุมมองที่แตกต่างกัน ระหว่างมุมมองด้านการเงิน และมุมมองที่ไม่ใช่การเงิน เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างความยากจนในชนบทและเมือง ซึ่งในการศึกษานี้เน้นพิจารณาความยากจนในเมืองที่ส่งผลกระทบต่อให้เกิดความเปราะบางและความเสี่ยงในการดำรงชีพของคนจนเมือง

3.1.2 แนวคิดเรื่องการค้าขายที่ยั่งยืน (Sustainable Livelihood Framework)

กล่าวถึงการดำรงชีพที่ยั่งยืนว่าจะต้องได้รับการสนับสนุนจากประชาชนในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ด้วยการดึงประชาชนให้มีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำความเข้าใจวิถีการค้าขายของมนุษย์ที่มีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมภายนอก ทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ นโยบาย และบริบทของสถาบัน โดยมีองค์ประกอบสำคัญ 5 ประการ คือ บริบทของความเปราะบาง ทรัพย์สิน โครงสร้างและกระบวนการ ยุทธวิธีการดำรงชีพ และผลลัพธ์การค้าขาย ซึ่งการค้าขายที่ยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อประชาชนสามารถรับมือและฟื้นตัวจากภัยคุกคามได้ด้วยตนเอง

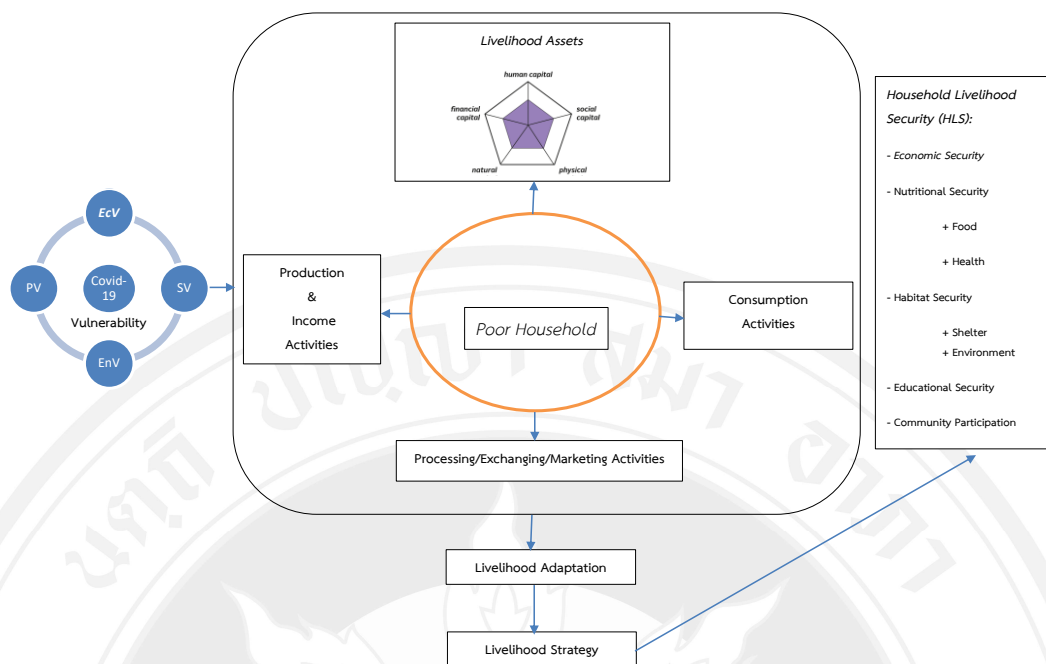
3.1.3 แนวคิดเรื่องความมั่นคงในการดำรงชีพ (Livelihood Security Concept)

เป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นประเด็นการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงในการดำรงชีพของมนุษย์ โดยให้ประชาชนในท้องถิ่นเป็นตัวแสดงหลักและเป็นศูนย์กลางในกิจกรรมการพัฒนาทุกด้าน นับเป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ที่ให้ความสนใจกับความมั่นคงปลอดภัยของปัจเจกบุคคล (ประชาชน) ผ่านการปกป้องและเสริมพลังเพื่อมุ่งแก้ไขปัญหาที่เป็นภัยคุกคามต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ มีการวิเคราะห์ความเปราะบางของครัวเรือนที่มีความสัมพันธ์กับกระบวนการสร้างศักยภาพในการรับมือกับภัยคุกคาม ซึ่งเป็นการช่วยเสริมสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของมนุษย์ด้วย

3.1.4 แนวคิดเรื่องปรับตัวในการดำรงชีพ (Livelihood Adaptation Concept)

กล่าวถึงศักยภาพหรือความสามารถในการรับมือและปรับตัว เพื่อให้อยู่รอดในภาวะวิกฤตที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในการดำรงชีพ ประกอบด้วยสองแนวคิดย่อย คือ แนวคิดเรื่องความสามารถ ซึ่งเป็นความสามารถหรือทักษะส่วนบุคคลหรือกลุ่มคนที่ใช้ในการรับมือ ปรับตัวและฟื้นฟู และแนวคิดเรื่องผลตอบแทนจากการกลับสู่สภาพเดิม ซึ่งเป็นการให้อำนาจของประชาชนในการตัดสินใจร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับประโยชน์ และร่วมแก้ไขปัญหาในการบริหารจัดการความเสี่ยงในภาวะวิกฤตด้วยตนเอง

แนวคิดดังกล่าวถูกนำมาสังเคราะห์เพื่อสร้างเป็นแนวคิดนำในการวิจัยนี้ ซึ่งเริ่มต้นด้วยการวิเคราะห์สภาพความเปราะบางของครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์แพร่ระบาดของโควิด 19 ที่นับภาวะวิกฤตหรือภัยคุกคามสำคัญต่อครัวเรือนยากจน โดยให้ความสำคัญกับความเปราะบางทางเศรษฐกิจเป็นอันดับแรก เนื่องจากสามารถส่งผลกระทบต่อความเปราะบางด้านอื่น ๆ ซึ่งได้แก่ความเปราะบางทางสังคม กายภาพ และสิ่งแวดล้อม จากนั้นดำเนินการวิเคราะห์ความสามารถหรือศักยภาพของครัวเรือนด้วยการวิเคราะห์ทรัพย์สินห้าด้านที่ถือครองอยู่และการเข้าถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น การหารายได้ การใช้จ่ายและการบริโภค และปิดท้ายด้วยการศึกษารูปแบบการปรับตัวและยุทธวิธีที่ใช้เพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนภายใต้ภาวะวิกฤตนี้ (ภาพที่ 3.1)

ภาพที่ 3.1 แนวคิดนำในการวิจัย (Research Core Concept)

หมายเหตุ EcV คือ ความเปราะบางทางเศรษฐกิจ (Economic Vulnerability)

SV คือ ความเปราะบางทางสังคม (Social Vulnerability)

PV คือ ความเปราะบางทางกายภาพ (Physical Vulnerability)

EnV คือ ความเปราะบางทางสิ่งแวดล้อม (Environmental Vulnerability)

3.2 การออกแบบและกระบวนการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ดำเนินการตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology) โดยมีรายละเอียดของขอบเขตแต่ละวิธีการวิจัยดังต่อไปนี้

3.2.1 การรวบรวมเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความมั่นคงในการดำรงชีพ ความเปราะบาง ความเสี่ยง และความสามารถในการรับมือกับภัยพิบัติ ภายใต้สถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด 19 โดยนำมาตัดแยก จัดหมวดหมู่ และวิเคราะห์เอกสารในเบื้องต้น (Documentary Research)

3.2.2 การดำเนินการคัดเลือกชุมชนที่ใช้เป็นพื้นที่ศึกษา จำนวน 2 ชุมชน โดยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจงตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ คือ เป็นชุมชนแออัดในพื้นที่กรุงเทพมหานครตามระเบียบ

กรุงเทพมหานครว่าด้วยชุมชนและกรรมการชุมชน พ.ศ.2555^๘ คือ ชุมชนที่มีลักษณะบ้านเรือนหนาแน่น ประชาชนอยู่อย่างแออัด กรณีศึกษาของการวิจัย คือ คริวเรือนยากจนในชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานคร จากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น ทั้งสองชุมชนมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันบางประการ ลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือ สภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เป็นการปลูกบ้านเรือนอยู่ชิดติดกัน วัสดุที่ใช้ส่วนมากไม่ค่อยมีความคงทนถาวร และถูกจำแนกให้เป็นชุมชนแออัด ลักษณะที่แตกต่างกันของสองชุมชน คือ พื้นที่ตั้ง โดยชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ชั้นในส่วนชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ชานเมือง มีขนาดเล็กกว่า และอยู่ริมคลองพระยาราชนนตรี ซึ่งถูกนับเป็นทรัพย์สินหรือทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่พบในชุมชนวัดช่องลม

3.2.3 การลงพื้นที่ศึกษาในชุมชนที่คัดเลือกไว้ ดำเนินการสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อนำกลับมาวิเคราะห์และจัดทำรายงานผลการศึกษาวิจัย (Fieldwork Research) โดยได้ดำเนินการดังต่อไปนี้

- 1) สำรวจชุมชนโดยใช้แบบสำรวจทรัพย์สินห้าด้าน เพื่อค้นหาประเภทของทรัพย์สินหรือทุนในการดำรงชีพ (Livelihood Assets Survey) ของกรณีศึกษา
- 2) สัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เพื่อให้ได้ข้อมูลระดับชุมชนเกี่ยวกับบริบทของชุมชน และลักษณะของการดำรงชีพ รวมทั้งปัญหาโดยรวม แล้วนำมาใช้พิจารณาจำแนกกลุ่มคริวเรือนในการคัดเลือกคริวเรือนที่จะใช้เป็นกรณีศึกษา (Household Case Studies)
- 3) สัมภาษณ์เชิงลึกคริวเรือนที่เป็นกรณีศึกษาและสังเกตวิถีการดำรงชีพของสมาชิกคริวเรือนด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation)
- 4) จัดการประชุมสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) เพื่อรับทราบและเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในแง่มุมต่าง ๆ ที่มีความหลากหลายในประเด็นที่ต้องการเพิ่มเติมเพื่อหาข้อสรุปร่วมกัน

^๘ ปัจจุบันมีการแก้ไขปรับปรุงใหม่เป็นระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยชุมชนและกรรมการชุมชน พ.ศ. 2564 แต่ค่านิยามของชุมชนแออัดยังคงเดิม

3.3 พื้นที่ศึกษาและผู้ให้ข้อมูล

3.3.1 การเลือกพื้นที่ศึกษา

การเลือกพื้นที่ศึกษาชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานครเป็นการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Selection) โดยพิจารณาจากทั้งลักษณะความเหมือนและความแตกต่างของพื้นที่ จำนวน 2 ชุมชน คือ ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา ตั้งอยู่ในพื้นที่กลุ่มเขตกรุงเทพใต้ ซึ่งมีลักษณะเป็นเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าสมัยใหม่ มีผู้อยู่อาศัยหนาแน่น และชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี ตั้งอยู่ในเขตบางบอน ในพื้นที่กลุ่มเขตกรุงเทพใต้ ซึ่งมีลักษณะเป็นเขตเศรษฐกิจการจ้างงานใหม่ และมีผู้อยู่อาศัยหนาแน่นน้อยถึงปานกลาง มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่ดี และเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่เป็นวิถีชีวิตชุมชนดั้งเดิม ซึ่งนับเป็นความแตกต่างกันในเชิงพื้นที่ที่ตั้งชุมชน โดยมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เป็นการปลูกบ้านเรือนอยู่ชิดติดกัน วัสดุที่ใช้ส่วนมากไม่ค่อยมีความคงทนถาวร และถูกจำแนกให้เป็นชุมชนแออัด (ตารางที่ 3.1)

ตารางที่ 3.1 ข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษา

ชุมชน	ประเภท	จำนวน ครัวเรือน	จำนวนประชากร		
			ชาย	หญิง	รวม
วัดช่องลม	แออัด	260	402	560	962
ริมคลองพระยาราชนนตรี	แออัด	87	190	219	409

แหล่งที่มา: ข้อมูลจากสำนักพัฒนาสังคม กรุงเทพมหานคร, 2563.

3.3.2 การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูล

โดยดำเนินการตามแนวทางของไมล์ส์และฮิวเบอร์แมน (Miles and Huberman, 1994) ด้วยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) ได้แก่ 1) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 2) กรณีศึกษา และ 3) ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม โดยพิจารณาคัดเลือกจากรูปแบบการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนกับหน่วยงานกรุงเทพมหานครและภาคีเครือข่าย (ตารางที่ 3.2) ซึ่งพิจารณาจากคุณลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งดังต่อไปนี้

1) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จะต้องเป็นผู้มีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคมหรือมีประสบการณ์ในกิจกรรมและโครงการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคม หรือผู้นำชุมชนตามธรรมชาติ ได้แก่ ผู้อาวุโสหรือผู้ได้รับการยอมรับนับถือในชุมชนและปราชญ์ชุมชน

2) กรณีศึกษา จะต้องเป็นสมาชิกของครัวเรือนในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานครที่ถูกคัดเลือกเป็นกรณีศึกษา โดยต้องเป็นผู้ที่สามารถให้ข้อมูลและตัดสินใจในฐานะผู้แทนครัวเรือนได้ รวมทั้งต้องเป็นผู้มีบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ⁹

3) ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม จะต้องเป็นผู้บริหารกรุงเทพมหานคร ข้าราชการการเมือง ข้าราชการประจำ หรือเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานด้านการพัฒนาสังคมทั้งในภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน และภาคการเมือง รวมถึงการคัดเลือกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญและกรณีศึกษาบางราย

3.3.3 วิธีการจัดเก็บข้อมูล

1) การสัมภาษณ์เชิงลึก พิจารณาคัดเลือกจากผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานด้านการพัฒนาชุมชน คณะกรรมการชุมชน และผู้นำชุมชนตามธรรมชาติทั้งในหน่วยงานกรุงเทพมหานครและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวน 10 คน และผู้แทนครัวเรือนที่เป็นกรณีศึกษา จำนวน 20 คน รวมทั้งสิ้น 30 คน

2) การสนทนากลุ่ม พิจารณาคัดเลือกจากผู้แทนครัวเรือนที่เป็นกรณีศึกษาทั้งสองชุมชน และเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานพัฒนาสังคมของสำนักงานเขตที่เป็นพื้นที่กรณีศึกษา รวมทั้งสิ้น 12 คน

ตารางที่ 3.2 จำนวนผู้เข้าร่วมการวิจัย

ชุมชน	กรณีศึกษา (ครัวเรือน)	ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (คน)	ผู้เข้าร่วมการ สนทนากลุ่ม (คน)
ชุมชนวัดช่องลม (เขตยานนาวา)	10	5	6
ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี (เขตบางบอน)	10	5	6
รวม	20	10	12

แหล่งที่มา: สร้างขึ้นโดยอ้างอิงข้อมูลจากสำนักพัฒนาสังคม กรุงเทพมหานคร (2563)

⁹ บัตรสวัสดิการแห่งรัฐหรือชื่อเรียกอย่างไม่เป็นทางการว่า “บัตรคนจน” เป็นหนึ่งในมาตรการช่วยเหลือจากภาครัฐให้แก่ผู้มีรายได้น้อยทั่วประเทศ ผู้มีสิทธิ์ได้รับบัตรนี้จะต้องเป็นผู้มีรายได้น้อยกว่า 100,000 บาทต่อปี มีฐานการคำนวณจากค่าแรงขั้นต่ำวันละ 300 บาท

3.3.4 เครื่องมือในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้สำหรับการรวบรวมข้อมูลในการวิจัยมี 2 แบบ คือ แบบสำรวจทรัพย์สินของครัวเรือนและแบบสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งพัฒนาขึ้นมาโดยผู้วิจัยและผ่านการนำเสนออาจารย์ที่ปรึกษาเพื่อพิจารณาตรวจสอบโครงสร้าง คำถาม การใช้ภาษาที่เหมาะสม และความครอบคลุมของเนื้อหาสาระที่ต้องการรวบรวม โดยได้ทำการแก้ไขปรับปรุงให้ถูกต้องเหมาะสม และนำเครื่องมือทั้ง 2 แบบนี้ไปให้ผู้เชี่ยวชาญ 3 ราย ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางวิชาการและผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ทำวิจัย เพื่อให้พิจารณาตรวจสอบประเด็นที่ระบุในคำถามให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย และนำเครื่องมือที่ผ่านการตรวจสอบแล้วไปใช้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามต่อไป ลักษณะของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยนี้สามารถอธิบายดังต่อไปนี้

1) แบบสำรวจเพื่อศึกษาทรัพย์สินในการดำรงชีพของครัวเรือน (Household Livelihood Assets Survey) เป็นแบบสำรวจที่ผู้วิจัยได้สร้างขึ้นภายใต้กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน มีลักษณะเป็นแบบสำรวจรายการ (Checklist) ที่เน้นสำหรับสำรวจทรัพย์สินในการดำรงชีพตามแบบ Livelihood Assets Pentagon ได้แก่ ทรัพย์สินทางกายภาพ ทรัพย์สินด้านมนุษย์ ทรัพย์สินทางสังคม ทรัพย์สินทางธรรมชาติ และทรัพย์สินทางการเงิน ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจได้ถูกนำไปใช้วิเคราะห์หาสภาพความเปราะบางของกรณีศึกษา

2) แนวคำถามสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Protocol) เป็นแนวคำถามที่ใช้สำหรับสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและกรณีศึกษาครัวเรือน เพื่อศึกษาความมุ่งหวังและความพยายามในการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ รวมถึงแนวทางสนับสนุนการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนยากจนภายใต้สถานการณ์ COVID-19

3) แนวคำถามสำหรับการจัดสนทนากลุ่ม ใช้เพื่อเปิดประเด็นและกระตุ้นการพูดคุยในการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่อให้ได้รายละเอียดในประเด็นที่สนใจ ต้องการความกระจ่าง และหาข้อสรุปร่วมกัน

3.3.5 ระยะเวลาในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้เวลาในการศึกษา ตั้งแต่การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ออกแบบเครื่องมือวิจัย ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลภาคสนาม และนำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อจัดทำรายงานผลการศึกษา ใช้เวลารวมทั้งสิ้น 21 เดือน ระหว่างเดือนมีนาคม พ.ศ. 2563 – พฤศจิกายน พ.ศ.2565

3.3.6 การพิทักษ์สิทธิของผู้เข้าร่วมการวิจัย

เมื่อเค้าโครงวิทยานิพนธ์ได้รับการอนุมัติผ่านจากคณะกรรมการสอบเค้าโครงการวิจัยของคณะพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหารให้ดำเนินการจัดเก็บข้อมูลภาคสนาม ได้แล้ว การดำเนินการวิจัยได้เริ่มต้นและดำเนินการตามกระบวนการพิทักษ์สิทธิของผู้เข้าร่วมการวิจัย ดังนี้

1) การขออนุมัติจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ของสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์และกรุงเทพมหานคร

2) จัดทำหนังสือขอความร่วมมือในการจัดเก็บข้อมูลภาคสนามถึง ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร เพื่อขออนุญาตลงพื้นที่จัดเก็บข้อมูลในชุมชนที่ถูกคัดเลือกเป็นกรณีศึกษาของการวิจัย

3) ขอความร่วมมือจากผู้เข้าร่วมการวิจัยด้วยวาจา โดยแสดงหนังสืออนุญาตจากผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร และหนังสือรับรองให้ดำเนินการวิจัยในมนุษย์ โดยอธิบายให้ผู้เข้าร่วมการวิจัยทราบถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัย ความสำคัญของข้อมูล และการเก็บรักษาข้อมูลเป็นความลับ เมื่อผู้เข้าร่วมการวิจัยยินยอมให้ความร่วมมือด้วยการลงชื่อในใบพิทักษ์สิทธิ์แล้ว จากนั้นได้แจ้งให้ผู้เข้าร่วมการวิจัยทราบว่า จะนำข้อมูลที่ได้อธิบายไปใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น และจะไม่มีเปิดเผยข้อมูลให้บุคคลที่สามทราบ อีกทั้งผู้เข้าร่วมการวิจัยมีสิทธิที่จะตอบรับ ปฏิเสธการเข้าร่วม หรือถอนตัวออกจากการเข้าร่วมการวิจัยนี้ได้ตลอดเวลา ซึ่งตลอดระยะเวลาดำเนินการวิจัยได้ปฏิบัติตามมาตรการป้องกันโควิด 19 อย่างเคร่งครัด

3.4 การรวบรวมข้อมูลและแหล่งข้อมูล

การรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยนี้ดำเนินการโดยใช้วิธีการหลายวิธี ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมเรื่องและประเด็นต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ในขอบเขตการวิจัยและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ วิธีการรวบรวมข้อมูลที่ใช้ได้แก่ การวิจัยเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ซึ่งสามารถอธิบายในรายละเอียดดังต่อไปนี้ (ตารางที่ 3.3)

3.4.1 การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Study)

เป็นการศึกษาข้อมูลที่เคยมีผู้ศึกษามาแล้ว ทั้งในรูปแบบสิ่งตีพิมพ์และข้อมูลออนไลน์ โดยพิจารณาคัดเลือกจากผลงานที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษที่มีความเชื่อมโยงกับคำสำคัญและแนวคิดในงานวิจัยนี้ จากนั้นได้ดำเนินการจัดหมวดหมู่แยกประเภทตามแนวคิดที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ง่ายต่อการวิเคราะห์คัดเลือกเอกสารที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ในแต่ละประเด็นโดยตรง

3.4.2 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

เป็นการสัมภาษณ์รายบุคคลแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญและตัวแทนของครัวเรือนที่เป็นกรณีศึกษา โดยใช้แนวคำถามสำหรับสัมภาษณ์เชิงลึกซึ่งผู้วิจัยเป็นผู้ออกแบบ ประกอบด้วยคำถามแบบปลายเปิดที่ใช้เริ่มต้นและนำทางการพูดคุยที่มีความยืดหยุ่นและเปิดกว้าง มีการนำคำสำคัญ (Key Words) มาใช้ประกอบในแบบสัมภาษณ์ โดยคำถามที่ใช้สามารถปรับเปลี่ยนถ้อยคำในคำถามให้มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับผู้ให้ข้อมูลและสถานการณ์แวดล้อม

3.4.3 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

การรวบรวมข้อมูลด้วยการสนทนาแบบกลุ่มดำเนินการกับผู้ที่มีประสบการณ์ตรงหรือเป็นผู้ที่สามารถให้ข้อมูลในเรื่องที่ศึกษา โดยเน้นในเรื่องการประเมินความเปราะบาง แนวทางและรูปแบบในการปรับตัวที่สามารถนำมาปรับใช้ให้เข้ากับบริบทของแต่ละชุมชน ผู้ร่วมสนทนากลุ่มคัดเลือกมาจากผู้ที่มีลักษณะหลายประการที่คล้ายคลึงกัน จำนวน 6 คนต่อชุมชน ซึ่งส่วนหนึ่งมาจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญและกรณีศึกษา ในการสนทนากลุ่มได้มีจัดเตรียมประเด็นที่ต้องการสนทนาและกำหนดแนวคำถามไว้ล่วงหน้า จัดเป็นหมวดหมู่และลำดับก่อนหลังเพื่อป้องกันความสับสนในการสนทนา

3.4.4 การสังเกต (Observation)

ผู้วิจัยได้เข้าไปยังชุมชนที่ถูกคัดเลือกเพื่อทำการสังเกตควบคู่กับสอบถามสภาพโดยทั่วไปของกรณีศึกษาในชุมชน นอกจากนี้ยังเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน และสังเกตวิถีการดำเนินชีวิตตลอดจนความเป็นอยู่ของผู้ให้ข้อมูล ในขณะที่ทำการสังเกตมักจะมีการสอบถามและจดบันทึกข้อมูลที่พบเห็นและได้รับคำอธิบายจากการพูดคุยอย่างละเอียด

3.5 การตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล

3.5.1 การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลใช้วิธีการแบบสามเส้า (Triangulation Method) เพื่อตรวจหาความเชื่อถือได้ของข้อมูล ด้วยการสอบทานสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากแหล่งต่าง ๆ กัน โดยพิจารณาจากข้อมูลเรื่องเดียวกัน เช่น ข้อมูลจากการสังเกตเทียบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม นอกจากนี้ยังมีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) ด้วยการเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญหลายคน และข้อมูลที่ได้จากกรณีศึกษาต่างกรณี นำมาพิจารณาความสอดคล้องและความแตกต่าง พร้อมตรวจดูรายละเอียดเพื่อหาความกระจ่าง และให้ได้เนื้อหาที่มีความชัดเจน อันจะนำไปสู่การสร้างข้อสรุปต่อไป

3.5.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้วิธีการดังต่อไปนี้

1) การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ข้อมูลที่รวบรวมมาได้ทั้งที่เป็นข้อมูลเชิงเอกสารและข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม ได้นำมาพิจารณาความสอดคล้องกันตามเรื่องและประเด็นที่พบ โดยให้ความสำคัญกับข้อค้นพบที่มีความถี่มากที่สุดในแต่ละเรื่องและประเด็น

2) การจำแนกประเภทและจัดกลุ่มข้อมูล (Typological Analysis) เป็นการนำข้อความที่ได้จากการสังเกต สัมภาษณ์ และจดบันทึกมาจัดหมวดหมู่เป็นกลุ่มตามเรื่องและประเด็นต่าง ๆ ที่พบ ทั้งที่มีการกำหนดไว้ล่วงหน้าในแนวคิดนำและที่พบขึ้นใหม่

3) การวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูล (Comparative Analysis) เป็นการนำข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์แต่ละบุคคลที่เป็นกรณีศึกษา นำมาพิจารณาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยการค้นหาความเหมือนและความต่างของชุดข้อมูล ดำเนินการโดยนำมาแยกตามชนิด และนำมาเปรียบเทียบกัน

3.5.3 การนำเสนอข้อมูล

เป็นการนำเสนอในการเขียนรายงานการวิจัยในเชิงพรรณนา (Descriptive Report) ซึ่งเป็นการอธิบายรายละเอียดในเรื่องและประเด็นย่อย ๆ ก่อน และนำมาเชื่อมโยงกันระหว่างเรื่องและประเด็นดังกล่าวผ่านกระบวนการวิเคราะห์และสังเคราะห์ เพื่อหาข้อสรุปซึ่งจะตอบปัญหาการวิจัย จากนั้นทำการตรวจสอบเพื่อยืนยันความถูกต้องของข้อมูลและสร้างข้อสรุปที่มีความน่าเชื่อถือ รวมทั้งนำเสนอรูปแบบและแนวทางใหม่ ๆ ซึ่งเป็นทั้งข้อเสนอแนะเชิงวิชาการเพื่อให้ผู้สนใจได้ใช้เป็นแนวทางการศึกษาวิจัยต่อไปในอนาคต และข้อเสนอแนะเชิงนโยบายสำหรับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้นำไปใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติจริง

ตารางที่ 3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นคำถามและวิธีรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

ประเด็นคำถาม	แหล่งข้อมูล	วิธีการรวบรวม	
		ข้อมูล	วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล
1. สภาพความ เปราะบางของ ครัวเรือนในชุมชน แออัดของ กรุงเทพมหานครใน	1. ประชาชนทั่วไปใน ชุมชนแออัดที่เป็น กรณีศึกษา	1. การสังเกตแบบมี	1. จำแนกประเภทข้อมูล
		ส่วนร่วมและแบบไม่	2. จัดกลุ่มข้อมูล
		มีส่วนร่วม	3. เปรียบเทียบข้อมูล
	2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	2. การสัมภาษณ์เชิง	4. กำหนดกรอบประเด็น
	3. ผู้แทนครัวเรือนที่	ลึกกรณีศึกษา	5. ให้รหัส/ทำดัชนี

ประเด็นคำถาม	แหล่งข้อมูล	วิธีการรวบรวมข้อมูล	วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล
วิกฤตการณ์โควิด-19 เป็นอย่างไร	เป็นกรณีศึกษา	3. การสนทนากลุ่ม	6. แปลความ/ เปรียบเทียบ/สรุป
2. คริวเรือในชุมชนแออัดมีการปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้	1. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 2. ผู้แทนคริวเรือที่เป็นกรณีศึกษา	1. การสัมภาษณ์เชิงลึกกรณีศึกษา 2. การสนทนากลุ่ม	1. กำหนดกรอบประเด็น 2. ให้รหัส/ทำดัชนี 3. แปลความ/ เปรียบเทียบ/สรุป
วิกฤตการณ์โควิด-19 อย่งไร			
3. แนวทางสนับสนุนการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของคริวเรือในชุมชนแออัดเป็นอย่างไร	1. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 2. ผู้แทนคริวเรือที่เป็นกรณีศึกษา	1. การสัมภาษณ์เชิงลึกกรณีศึกษา 2. การสนทนากลุ่ม	1. กำหนดกรอบประเด็น 2. ให้รหัส/ทำดัชนี 3. แปลความ/ เปรียบเทียบ/สรุป

บทที่ 4

การวิเคราะห์ทรัพย์สินและความเปราะบางของครัวเรือน

การวิจัยเรื่อง “การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ การรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม ผลการวิเคราะห์ส่วนแรกเป็นการวิเคราะห์บริบทของพื้นที่ศึกษา ทรัพย์สิน และความเปราะบางของครัวเรือนที่เลือกเป็นกรณีศึกษาในชุมชนเป้าหมาย ซึ่งสามารถนำเสนอโดยแบ่งเป็นหัวข้อย่อย ดังต่อไปนี้

- 4.1 บริบทของพื้นที่ศึกษา
- 4.2 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลสำคัญและกรณีศึกษา
- 4.3 ผลการวิเคราะห์ทรัพย์สินที่ใช้เป็นทุนในการดำรงชีพ
- 4.4 ผลการวิเคราะห์ความเปราะบางของครัวเรือน

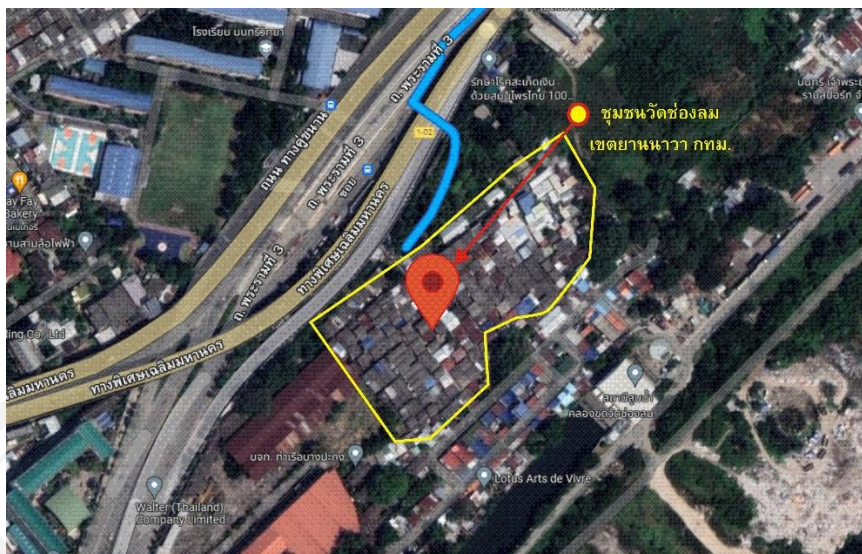
4.1 บริบทของพื้นที่ศึกษา

4.1.1 ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา

4.1.1.1 ที่ตั้งและอาณาเขตชุมชน

ชุมชนวัดช่องลม ตั้งอยู่ตรงข้ามโรงเรียนนนทรีวิทยา ถนนพระราม 3 แขวงช่องนนทรี เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร มีพื้นที่ทั้งหมด 5 ไร่ 200 ตารางวา (ภาพที่ 4.1) มีอาณาเขตติดต่อดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ชุมชนคลองขวาง เขตยานนาวา
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บริษัท วิริยะประไพกิจ จำกัด
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	โกดังเก็บของการรถไฟแห่งประเทศไทย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านพักบุคลากรโรงเรียนนนทรีวิทยา

ภาพที่ 4.1 แผนที่ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร

แหล่งที่มา: <http://bit.ly/3jyOK0p> (Google Earth)

4.1.1.2 ประวัติความเป็นมา

ชุมชนวัดช่องลมก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2512 โดยเริ่มจากประชาชนที่อพยพย้ายถิ่นฐานมาจากต่างจังหวัดและต่างพื้นที่ และได้เข้ามาเช่าที่ดินเอกชนปลูกบ้านพักอาศัยประมาณ 10 หลังคาเรือน จากนั้นได้มีผู้อพยพเข้ามาเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในระยะแรกมีการปลูกสร้างที่พักอาศัยเป็นบ้านไม้สองชั้นและชั้นเดียว อย่างไรก็ตาม เนื่องจากไม่ได้มีการจัดวางแผนผังและระบบสาธารณูปโภคที่ดี ประกอบกับเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ ไม่มีระบบการระบายน้ำที่ดี ทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมขังกลายเป็นน้ำคร่ำ เมื่อมีผู้เข้ามาอยู่อาศัยจำนวนมากขึ้น และได้มีการปลูกที่พักอาศัยหนาแน่นจนมีลักษณะเป็นชุมชนแออัด ต่อมาได้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารชุมชนอย่างเป็นทางการ ตามระเบียบการบริหารราชการของกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2528 เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2529

เหตุการณ์เพลิงไหม้เมื่อวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2530 ถือเป็นเหตุการณ์ที่สร้างจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญมากซึ่งทำให้ชาวชุมชนรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยที่พวกเขาเผชิญอยู่ โดยได้ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดทำโครงการวิจัยและพัฒนาชุมชนรวมทั้งสิ้น 9 โครงการระหว่างปี พ.ศ.2531 – 2533 ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนเป็นเงินกู้ยืมโดยไม่คิดดอกเบี้ยจากธนาคารซีทีแบงค์ จำนวน 1,345,900 บาท (ปัจจุบันได้ชำระหนี้หมดแล้ว) ชุมชนได้นำเงินดังกล่าวนี้ไปบริหารจัดการตามความจำเป็นเร่งด่วนในลักษณะ 5 ประการ ดังต่อไปนี้

1) การจัดการด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ด้วยการจัดสร้างทางเดินคอนกรีตในชุมชน และติดตั้งมิเตอร์น้ำประปาให้แก่บ้านที่ยังขาดแคลนน้ำประปา

2) การปรับปรุงที่พักอาศัย ดำเนินการซ่อมแซมบ้านที่ใช้วัสดุชั่วคราวให้เป็นวัสดุที่แข็งแรงคงทนถาวรมากยิ่งขึ้น

3) การจัดการขยะ จากเดิมที่มีการทิ้งขยะไม่เป็นที่ ทำให้เกิดเป็นแหล่งสะสมเชื้อโรค มีหนูและแมลงสาบมาอาศัยอยู่ จึงได้จัดตั้งจุดทิ้งขยะและจ้างแรงงานมาชักลากขยะออกไปทิ้งยังจุดทิ้งนอกชุมชน

4) การส่งเสริมและพัฒนาอาชีพเพื่อสร้างรายได้ กลุ่มแกนนำของชุมชนได้จัดตั้งร้านค้าชุมชน จัดซื้อสินค้าราคาขายส่ง และนำสินค้ามาขายในราคาประหยัด เพื่อช่วยแบ่งเบาภาระของคนในชุมชน

5) การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ได้มีการรวมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อเป็นกองทุนหมุนเวียนของสมาชิก สามารถช่วยเหลือและบรรเทาความเดือดร้อนเฉพาะหน้าของสมาชิก ไม่ว่าจะเป็นด้านการลงทุนค้าขาย การให้ทุนการศึกษาแก่บุตรหลานของสมาชิก ค่ารักษาพยาบาล หรือนำไปชำระหนี้เงินกู้ดอกเบี้ยสูงของแหล่งอื่น

ความพยายามในการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเองอย่างต่อเนื่องของประชาชนในชุมชนวัดช่องลมดังกล่าวจนประสบผลสำเร็จเป็นที่ประจักษ์ ส่งผลให้ชุมชนได้รับรางวัลเกียรติยศต่าง ๆ ดังนี้

- 1) ชุมชนดีเด่นกรุงเทพมหานคร พ.ศ.2533 (กรุงเทพมหานคร)
- 2) ชุมชนดีเด่นด้านการพัฒนา พ.ศ.2534 (สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย)
- 3) ชุมชนดีเด่นด้านการพัฒนาที่อยู่อาศัยพ.ศ.2535 (สภาสตรีแห่งชาติ)
- 4) ชุมชนแข่งขันและสามัคคี พ.ศ.2536 (การเคหะแห่งชาติ)
- 5) ชุมชนดีเด่นด้านการรักษาความสะอาด พ.ศ.2536 (สำนักงานเขตยานนาวา)
- 6) ชุมชนดีเด่นต่อเนื่องครบวงจร พ.ศ.2537 (กรุงเทพมหานคร)
- 7) ชุมชนต่อต้านภัยยาเสพติด พ.ศ.2539 (สำนักนายกรัฐมนตรี)
- 8) ชุมชนสะอาด พ.ศ.2540 (สำนักงานเขตยานนาวา)
- 9) ผู้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสาธารณชนดีเด่นด้านการรณรงค์ต่อต้านยาเสพติด พ.ศ.2541 (กรุงเทพมหานคร)
- 10) กองทุนแม่ของแผ่นดิน พ.ศ.2549 (สำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติดแห่งชาติ)

เมื่อพิจารณาจากสภาพแผนผังชุมชน (ภาพที่ 4.2) ภายหลังจากที่ได้มีการจัดทำโครงการพัฒนาและปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการแล้ว พบว่ามีความเป็นระเบียบเรียบร้อยมากขึ้น ภายในชุมชนมีศูนย์พัฒนาเด็กก่อนวัยเรียน 1 แห่ง และศูนย์สุขภาพชุมชน 1 แห่ง ซึ่งสามารถใช้เป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมและการประชุมสมาชิกในชุมชนได้ นอกจากนี้ ยังมีการ

ติดตั้งถังดับเพลิงกระจายทั่วชุมชนทั้งหมด 48 จุด หัวดับเพลิงหรือประปาหัวแดง 3 จุด ติดตั้งไว้เตรียมความพร้อมเพื่อป้องกันการเกิดอัคคีภัยในชุมชน

ภาพที่ 4.2 แผนผังชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร

แหล่งที่มา: แผนพัฒนาชุมชนวัดช่องลม ประจำปี พ.ศ.2563 (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

4.1.1.3 สภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ชุมชนวัดช่องลม¹⁰ มีจำนวนบ้าน 131 หลังคาเรือน จำนวนครอบครัว 210 ครัวเรือน จำนวนประชากร 963 คน แบ่งเป็นเพศชาย 403 คน และเพศหญิง 560 คน ประชากรส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา รองลงมาคือระดับประถมศึกษาและอุดมศึกษา มีกลุ่มคนที่ไม่ได้เรียนหนังสือ แต่สามารถอ่านออกและเขียนได้อยู่จำนวนเล็กน้อย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุในชุมชน สถานการณ์พักอาศัยส่วนใหญ่เป็นผู้พักอาศัยถาวร มีเพียงส่วนน้อยที่เป็นผู้เช่าและมีการเคลื่อนย้ายไปมาและมีจำนวนไม่แน่นอน¹¹

¹⁰ สรุปลงข้อมูลจากแผนพัฒนาชุมชนวัดช่องลม ประจำปี พ.ศ. 2563 (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

¹¹ จำนวนผู้เช่าไม่ถูกนับรวมเป็นจำนวนประชากรในชุมชนในงานวิจัยนี้

ด้านเศรษฐกิจ ในประเด็นเรื่องอาชีพ พบว่าส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้าง รองลงมาคือค้าขาย โดยมีรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนประมาณ 10,000 บาท ต่อเดือน คิดเป็นร้อยละ 84 และต่ำกว่า 10,000 บาท ต่อเดือน คิดเป็นร้อยละ 16 สำหรับขนาดครัวเรือนที่มีสมาชิกโดยเฉลี่ย 4-5 คน

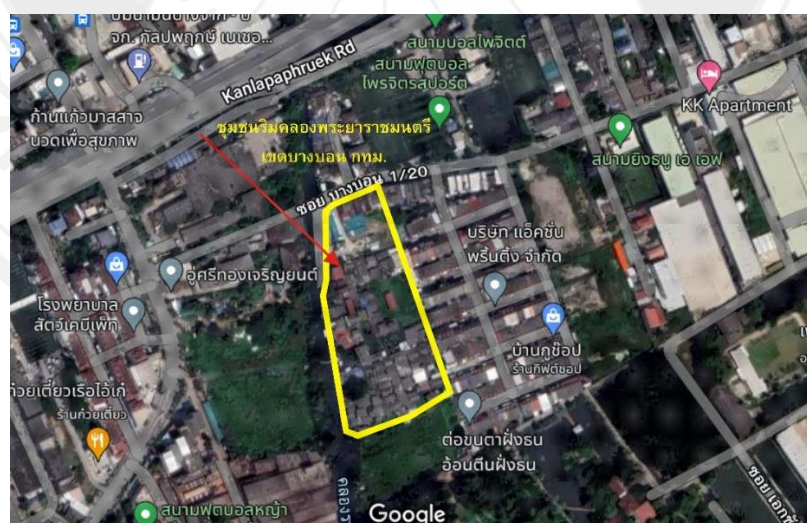
ด้านสังคมและวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนนี้ได้ถูกเชื่อมโยงด้วยลักษณะของความเป็นเครือญาติ ศาสนา และประเพณีที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีส่วนช่วยไม่ให้เกิดความแตกแยกในชุมชน และได้ช่วยกระชับความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันในเรื่องของการจัดงานประเพณีและวันสำคัญทางศาสนาในวัดช่องลมซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงกับพื้นที่ตั้งชุมชน โดยคนในชุมชนมีความรู้สึกเสมือนว่า วัดช่องลมเป็นวัดประจำชุมชน จึงได้ใช้ชื่อวัดตั้งเป็นชื่อของชุมชน วัดช่องลมจึงเปรียบเสมือนศูนย์รวมทางจิตใจและศูนย์กลางความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนนั่นเอง

4.1.2 ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน

4.1.2.1 ที่ตั้งและอาณาเขตชุมชน

ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี ตั้งอยู่ชอยก้านน้มน้ำ 13 แขวงคลองบางพรม เขตบางบอน กรุงเทพมหานคร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 35 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อดังนี้ (ภาพที่ 4.3)

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ชอยก้านน้มน้ำ 3 เขตบางบอน
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ที่ดินเอกชน
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	คลองพระยาราชนนตรี
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	หมู่บ้านดวงทอง

ภาพที่ 4.3 แผนที่ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน กรุงเทพมหานคร
แหล่งที่มา: <http://bit.ly/3JMWVAS> (Google Earth)

4.1.2.2 ประวัติความเป็นมา

ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี¹²เป็นชุมชนเก่าแก่ พื้นที่ตั้งของชุมชนเดิมเป็นที่ดินของนายผล นางผาด และนางแพ้ว สุขสาลี ซึ่งใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตรด้วยการทำกิจกรรมการเกษตรหลายอย่าง เช่น บางทำสวนปลูกดอกมะลิ กล้าย และส้ม และบางส่วนทำนาปลูกข้าว ต่อมาได้ตกเป็นของทายาทซึ่งได้ขายที่ดินบางส่วนและแบ่งพื้นที่ให้เช่าปลูกบ้านบางส่วน ส่งผลให้เริ่มมีคนจากพื้นที่อื่นเข้ามาเช่าที่ดินปลูกบ้านเพื่ออยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นชุมชนแออัดในปัจจุบัน ต่อมาทางราชการได้จัดตั้งเป็นชุมชนตามระเบียบบริหารราชการกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2538 เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2540

4.1.2.3 สภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรีมีจำนวนบ้าน 87 หลังคาเรือน เป็นบ้านมีเลขที่ 80 หลังคาเรือน และไม่มีเลขที่ 7 หลังคาเรือน มีจำนวนประชากร 409 คน แบ่งเป็นเพศชาย 190 คน และเพศหญิง 219 คน ประชากรส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับประถมศึกษา รองลงมาคือระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา มีกลุ่มคนที่ไม่ได้เรียนหนังสือแต่สามารถอ่านออกและเขียนได้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุในชุมชนอยู่บ้างเล็กน้อย สถานการณ์เกี่ยวกับการพักอาศัย แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ เป็นผู้พักอาศัยถาวร ซึ่งได้แก่ ผู้เช่าที่ดินปลูกบ้าน จำนวน 20 หลัง ผู้เป็นเจ้าของบ้านและที่ดิน จำนวน 21 หลัง และผู้เช่าบ้านพักอาศัย จำนวน 46 หลัง¹³

ด้านเศรษฐกิจ ในประเด็นเรื่องอาชีพ พบว่าส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้าง รองลงมาคือค้าขาย โดยมีรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนประมาณ 10,000 บาท ต่อเดือน คิดเป็นร้อยละ 96 และต่ำกว่า 10,000 บาท ต่อเดือน คิดเป็นร้อยละ 4 สำหรับขนาดครัวเรือนที่มีสมาชิกโดยเฉลี่ย 5 คน

ด้านสังคมและวัฒนธรรม สภาพบ้านเรือนที่อาศัยอยู่ริมคลองเป็นลักษณะพื้นฐานของสังคมไทยที่มักจะพบมาตั้งแต่สมัยอดีต คลองพระยาราชนนตรีเป็นคลองขุดโดยพระยาราชนนตรี (ภู่ ภมรมนตรี) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยถูกขุดแยกออกมาจากคลองบางเชือกหนัง เพื่อเชื่อมต่อกับคลองสนามชัย มีเส้นทางจากทิศเหนือจรดทิศใต้ ต่อมาได้มีการขุดคลองภาษีเจริญตัดกับคลองพระยาราชนนตรี ทำให้การสัญจรไปมาทางน้ำมีความสะดวกมากขึ้น และเมื่อมีความเจริญเข้ามาถึง ทำให้มีชาวบ้านเริ่มเข้ามาบุกเบิกที่ดินเพื่อทำกินและสร้างบ้านพักอาศัย โดยในยุคแรก ๆ มักจะทำการเกษตรเป็นอาชีพหลัก ชาวบ้านในสมัยอดีตได้ใช้คลองพระยาราชนนตรีเป็นเส้นทางสัญจรไปมา อีกทั้งยังใช้น้ำในคลองสำหรับอุปโภคและบริโภค แต่ปัจจุบันคุณภาพของน้ำในคลองลดลง อันเป็นผลจากความเปื้อนเมืองที่ขยายขึ้นและประชาชนเข้ามาอยู่อาศัยจำนวนมาก มีคนทั้ง

¹² สรุปลข้อมูลจากแผนพัฒนาชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี ประจำปี พ.ศ. 2563

¹³ จำนวนผู้เช่าบ้านพักอาศัยไม่ถูกนับรวมในการวิจัยเรื่องนี้

ขยะลงคลองและมีการสร้างโรงงานในบริเวณโดยรอบตลอดจนมีการปล่อยน้ำเสียทิ้งลงคลอง ดังจะเห็นได้จากที่กรรมการชุมชนซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญรายหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า

“ที่อยู่แถวนี้มาห้าสิบปี เมื่อก่อนชาวบ้านก็ตักน้ำในคลองมาใช้นะ เอามาใส่ตุ่มแล้วแกว่งสารส้มทิ้งไว้ แต่เดี๋ยวนี้ไม่กล้าใช้แล้ว เพราะมีคนชอบเอาขยะมาทิ้งลงคลอง”

(B1/01 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 1 พฤษภาคม 2564)

ปัญหาที่พบในชุมชนและเป็นสิ่งที่ชาวชุมชนรู้สึกกังวลมาก คือ ปัญหาขยะพืดในหมู่เยาวชน ซึ่งส่วนมากเป็นคนนอกชุมชนที่มักจะเข้ามาใช้พื้นที่บริเวณที่ว่างด้านหลังชุมชนซึ่งยังเป็นที่ยกร้างว่างเปล่า ไม่มีการสร้างที่พักอาศัยหรือทำกิจกรรมอื่นใด ขยะพืดได้แพร่ระบาดมาสู่เยาวชนในชุมชน จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2561 สำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ปปส.) ได้สนธิกำลังร่วมกับเจ้าหน้าที่ทหาร ตำรวจ และเจ้าหน้าที่ของสำนักงานเขตบางบอน บุคลากรตรวจค้นชุมชนและพื้นที่โดยรอบแบบปูพรม และทำการจับกุมทั้งผู้เสพและผู้ค้าในชุมชน ทำให้ชาวบ้านรู้สึกปลอดภัยขึ้นมาในระดับหนึ่ง ต่อมาได้เกิดความคิดในการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นที่จัดกิจกรรมภายในชุมชน

“กรรมการชุมชนมาคุยกันและไปปรึกษากับเขต แล้วก็เลยช่วยกันทำความสะอาดและปรับพื้นที่ให้เป็นลานโล่งเพื่อจัดกิจกรรมในชุมชน จะได้ไม่มีคนมามั่วสุมตรงนี้อีก”

(B1/05 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

การที่ส่วนใหญ่เป็นผู้อยู่อาศัยดั้งเดิมหรือเรียกว่าคนพื้นถิ่น ทำให้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติสูง และมักจะมีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมต่าง ๆ บ่อยครั้ง ทั้งที่เป็นกิจกรรมตามประเพณีและวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมการพัฒนาชุมชน และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันปัญหาเสพติดในกลุ่มเด็กและเยาวชน ฯลฯ นอกจากนี้ การประชาสัมพันธ์ในชุมชนทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ ส่งผลให้มีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันด้านศาสนา วัฒนธรรม และประเพณีด้วย ดังจะเห็นได้จากที่มีการรวมกลุ่มจัดตั้งกองทุนแม่ของแผ่นดิน เพื่อดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาเสพติดในชุมชน

4.2 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลสำคัญและกรณีศึกษา

4.2.1 ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา

4.2.1.1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เลือกมาสำหรับสัมภาษณ์เชิงลึกในชุมชนนี้มีจำนวนทั้งสิ้น 5 ราย ทั้งเพศหญิงและชาย อายุระหว่าง 30-60 ปี ระดับการศึกษาอยู่ระหว่างมัธยมศึกษาตอนต้นถึงปริญญาตรี ทุกคนมีบทบาทเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชุมชน และมีหนึ่งรายที่เป็นผู้อาศัยอยู่ในชุมชนและเป็น

เจ้าหน้าที่ของรัฐ จึงมีบทบาทเป็นผู้ประสานงานระหว่างชุมชนกับสำนักงานเขตยานนาวาด้วย(ตารางที่ 4.1)

ตารางที่ 4.1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลสำคัญชุมชนวัดช่องลม

ลำดับที่	รหัส	เพศ	อายุ	ระดับการศึกษา	อาชีพ	บทบาท/สถานะในชุมชน
1	Y1/01	หญิง	52	ม.3	ค้าขาย	กรรมการกลุ่มออมทรัพย์
2	Y1/02	หญิง	53	ม.6	รับจ้าง	เจ้าหน้าที่ร้านค้าชุมชน
3	Y1/03	หญิง	52	ปวช.	ค้าขาย	กรรมการชุมชน
4	Y1/04	ชาย	61	ม.3	รับจ้าง	กรรมการชุมชน
5	Y1/05	ชาย	40	ป.ตรี	พนักงานของรัฐ	อาสาสมัครลานกีฬา

Y1/01 เป็นเพศหญิง อายุ 52 ปี จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีอาชีพค้าขาย และมีสถานะในชุมชนเป็นกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ จึงเป็นผู้ที่สามารถให้ข้อมูลสำคัญด้านเศรษฐกิจและสังคมภายในชุมชนได้ดี โดยเฉพาะรายละเอียดเกี่ยวกับพฤติกรรมกรรมการออมทรัพย์ของสมาชิก

Y1/02 เป็นเพศหญิง อายุ 53 ปี จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย มีอาชีพรับจ้าง และมีสถานะในชุมชนเป็นเจ้าหน้าที่ร้านค้าชุมชน สามารถให้ข้อมูลด้านเศรษฐกิจและสังคมในชุมชนได้ในเรื่องพฤติกรรมค่าใช้จ่ายของสมาชิกชุมชน และเรื่องราวเกี่ยวกับสถานการณ์ต่าง ๆ ในชุมชน

Y1/03 เป็นเพศหญิง อายุ 52 ปี สำเร็จการศึกษาระดับประโยควิชาชีพ (ปวช.) มีอาชีพค้าขาย และมีสถานะในชุมชนเป็นกรรมการชุมชน จึงมีความสัมพันธ์กับคนในชุมชนในเชิงอำนาจ เพราะเป็นผู้นำชุมชนที่ต้องประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจากทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ในเชิงการเมืองนับว่าเป็นผู้มีอำนาจในการชี้นำแนวคิดทางการเมืองให้แก่คนในชุมชน โดยเฉพาะในเรื่องของการพัฒนาชุมชนที่มักจะเป็นเรื่องของผลประโยชน์ร่วมด้วย

Y1/04 เป็นเพศชาย อายุ 61 ปี สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีอาชีพรับจ้าง และมีสถานะทางสังคมเป็นกรรมการชุมชน โดยได้รับมอบหมายจากคณะกรรมการชุมชนให้เป็นผู้แทนของชุมชนในการเข้าร่วมประชุม แสดงความคิดเห็น และเข้าร่วมกิจกรรมของหน่วยงานภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ที่ทำงานร่วมกับชุมชน ดังที่เขาได้อธิบายตอนหนึ่งว่า

“ตอนที่เกิดโควิดระบาด ผมก็เข้าไปคุยกับสำนักงานเขตตลอด พอมีคนติดในชุมชน 1 คน ก็รีบประสานแจ้งเขตไป เขาก็ให้ตั้งจุดตรวจคนเข้าออกเลยและส่งเจ้าหน้าที่อนามัยเข้ามาฉีดพ่นน้ำยาฆ่าเชื้อในชุมชน”

(Y1/04 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

Y1/05 เป็นเพศชาย อายุ 40 ปี จบการศึกษาระดับปริญญาตรี มีอาชีพเป็นพนักงานของรัฐ และมีสถานะทางสังคมเป็นอาสาสมัครลานกีฬา และช่วยประสานงานในการดำเนินงานพัฒนาและจัดกิจกรรมที่สำนักงานเขตร่วมกับชุมชน โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการกีฬา

4.2.1.2 ข้อมูลพื้นฐานของกรณีศึกษา

กรณีศึกษาทั้งหมดที่เลือกในชุมชนวัดช่องลมมี 10 ราย ประกอบด้วยเพศหญิงและชายในอัตราส่วน 7:3 อายุระหว่าง 30-70 ปี ระดับการศึกษาที่สำเร็จการศึกษาอยู่ระหว่างประถมศึกษาถึงอนุปริญญา ส่วนมากประกอบอาชีพรับจ้างและค้าขาย มีจำนวน 1 รายที่ว่างงานจากสถานการณ์ โควิด 19 แต่ละครัวเรือนมีจำนวนสมาชิกโดยเฉลี่ยประมาณ 4 คน โดยครัวเรือนที่มีสมาชิกน้อยที่สุด 2 คน และมากที่สุด 8 คน (ตารางที่ 4.2)

ตารางที่ 4.2 ข้อมูลพื้นฐานของกรณีศึกษาชุมชนวัดช่องลม

ลำดับ ที่	รหัส	เพศ	อายุ	ระดับ การศึกษา	อาชีพ	สมาชิกในครัวเรือน (คน)
1	Y2/01	หญิง	37	ม.6	ค้าขาย	4
2	Y2/02	หญิง	67	ป.4	ค้าขาย	2
3	Y2/03	หญิง	42	ม.6	ค้าขาย	5
4	Y2/04	ชาย	63	ป.4	รับจ้าง	5
5	Y2/05	ชาย	63	ม.3	ว่างงาน	8
6	Y2/06	ชาย	58	ป.4	รับจ้าง	2
7	Y2/07	หญิง	70	ป.4	รับจ้าง	6
8	Y2/08	หญิง	68	ป.4	ค้าขาย	3
9	Y2/09	หญิง	69	ป.4	ค้าขาย	4
10	Y2/10	หญิง	58	ปวช.	รับจ้าง(พนง.บริษัท)	4

กรณีศึกษา 1 (Y2/01) เป็นเพศหญิง อายุ 37 ปี จบการศึกษาระดับมัธยมปลาย มีอาชีพค้าขาย และเป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัวซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 4 คน

กรณีศึกษา 2 (Y2/02) เป็นเพศหญิง อายุ 67 ปี การศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 สามารถอ่านออกเขียนได้ อาชีพค้าขาย และเป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัวซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 2 คน

กรณีศึกษา 3 (Y2/03) เป็นเพศหญิง อายุ 42 ปี จบการศึกษาระดับมัธยมปลาย มีอาชีพค้าขาย และเป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัว ซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 5 คน

กรณีศึกษา 4 (Y2/04) เป็นเพศชาย อายุ 63 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 สามารถอ่านออกเขียนได้ มีอาชีพรับจ้าง และเป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัวซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 5 คน

กรณีศึกษา 5 (Y2/05) เป็นเพศชาย อายุ 63 ปี จบการศึกษาระดับมัธยมต้น ว่างงานได้รับการเลี้ยงดูจากบุตรที่เป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัวซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 8 คน

กรณีศึกษา 6 (Y2/06) เป็นเพศชาย อายุ 58 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 สามารถอ่านออกเขียนได้ มีอาชีพรับจ้าง และเป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัวซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 2 คน

กรณีศึกษา 7 (Y2/07) เป็นเพศหญิง อายุ 70 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 พออ่านออกเขียนได้แต่ไม่คล่อง มีอาชีพค้าขาย แต่ไม่ใช่ผู้หารายได้หลักของครอบครัวซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 6 คน

กรณีศึกษา 8 (Y2/08) เป็นเพศหญิง อายุ 68 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 มีอาชีพค้าขาย แต่ไม่ใช่ผู้หารายได้หลักของครอบครัวซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 3 คน

กรณีศึกษา 9 (Y2/09) เป็นเพศหญิง อายุ 69 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 มีอาชีพค้าขาย และเป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัวซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 4 คน

กรณีศึกษา 10 (Y2/10) เป็นเพศหญิง อายุ 58 ปี จบการศึกษาระดับประโยควิชาชีพ (ปวช.) อาชีพรับจ้าง (พนักงานบริษัท) และเป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัวซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 4 คน

4.2.2 ชุมชนริมคลองพระยาราชมนตรี เขตบางบอน

4.2.2.1 ข้อมูลพื้นฐานผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เลือกมาสำหรับสัมภาษณ์เชิงลึกในชุมชนนี้มีจำนวนทั้งสิ้น 5 ราย มีทั้งเพศหญิงและชาย อายุระหว่าง 40-70 ปี ระดับการศึกษาที่จบอยู่ระหว่างประถมศึกษาถึงปริญญาโท ทุกคนมีบทบาทเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับชุมชน โดยมีหนึ่งรายที่เป็นเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานชุมชนและเจ้าหน้าที่ของรัฐ จึงมีบทบาทเป็นผู้ประสานงานชุมชนกับสำนักงานเขตบางบอน (ตารางที่ 4.3)

ตารางที่ 4.3 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลสำคัญชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี

ลำดับ ที่	รหัส	เพศ	อายุ	ระดับ การศึกษา	อาชีพ	บทบาท/สถานะใน ชุมชน
1	B1/01	หญิง	55	ป.6	รับจ้าง	ประธานชุมชน
2	B1/02	หญิง	43	ป.6	พนักงานของรัฐ	กรรมการชุมชน
3	B1/03	ชาย	71	ป.4	ค้าขาย	ผู้สูงอายุ/ผู้นำ ธรรมชาติ
4	B1/04	ชาย	61	ป.6	รับจ้าง	กรรมการชุมชน
5	B1/05	หญิง	42	ป.โท	รับราชการ	เจ้าหน้าที่ผู้ ประสานงานชุมชน

B1/01 เป็นเพศหญิง อายุ 55 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาตอนต้น มีอาชีพรับจ้าง และมีสถานะในชุมชนเป็นประธานกรรมการชุมชน จึงเป็นผู้ที่สามารถให้ข้อมูลสำคัญในเรื่องข้อมูลพื้นฐานทั่วไปและสถานการณ์ทั้งในอดีตและปัจจุบันของชุมชนได้ดี ในขณะเดียวกัน การมีสถานะเป็นประธานชุมชนทำให้มีความสัมพันธ์กับคนในชุมชนในเชิงบทบาทและอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับการพัฒนา เพราะเป็นผู้นำชุมชนที่ต้องประสานขอความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจากทั้งภาครัฐและภาคเอกชนกับชาวบ้านในชุมชน ในเชิงการเมืองนับว่ามีอำนาจในการชี้แนะแนวคิดทางการเมืองให้แก่ประชาชน โดยเฉพาะในเรื่องของการพัฒนาชุมชนที่มักจะเป็นเรื่องของผลประโยชน์ร่วมด้วย

B1/02 เป็นเพศหญิง อายุ 43 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาตอนปลาย มีอาชีพเป็นพนักงานของรัฐ (ลูกจ้างประจำ) ในหน่วยงานราชการแห่งหนึ่ง และมีสถานะในชุมชนเป็นกรรมการชุมชน เป็นผู้ที่สามารถให้ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปในชุมชนได้ดี รวมถึงข้อมูลด้านสังคมและวัฒนธรรม และความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน โดยเป็นมุมมองทั้งสองด้านในส่วนที่เป็นคนในชุมชนและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ประสานงานกับคนในชุมชน

B1/03 เป็นเพศชาย อายุ 71 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 แต่สามารถอ่านออกเขียนได้ มีอาชีพค้าขาย และมีสถานะในชุมชนเป็นผู้อาวุโส เพราะเป็นผู้อยู่อาศัยในชุมชนนี้มาแต่ดั้งเดิม จึงมีความคุ้นเคยกับคนในชุมชนเป็นอย่างดี ถูกรับถือว่าเป็นผู้อาวุโสในชุมชนที่เป็นผู้นำตามธรรมชาติ มีประสบการณ์ชีวิตที่สามารถเล่าเรื่องราวและถ่ายทอดเป็นความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาและเป็นไปของชุมชนให้แก่ผู้นำชุมชนและเยาวชนคนรุ่นใหม่ได้ดี ยกตัวอย่าง เช่น วิถีชีวิตของ

ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามริมคลองต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ฝนตกและน้ำท่วม ตลอดจนวิธีการรับมือกับภัยดังกล่าว และสามารถให้คำแนะนำแก่คนในชุมชนได้ โดยเขาได้อธิบายว่า

“ลุงอยู่แถวนี้ตั้งแต่เกิด เคยเห็นน้ำท่วมใหญ่หลายครั้ง พอถึงหน้าฝนก็จะเตือนให้ชาวบ้านรีบยกของขึ้นเหนือน้ำ”

B1/04 เป็นเพศชาย อายุ 61 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษา มีอาชีพรับจ้าง และมีสถานะในชุมชนเป็นกรรมการชุมชน โดยมักจะได้รับมอบหมายจากคณะกรรมการชุมชนให้เป็นผู้แทนชุมชนในการเข้าร่วมประชุม แสดงความคิดเห็น และเข้าร่วมกิจกรรมกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่ทำงานร่วมกับชุมชน

B1/05 เป็นเพศหญิง อายุ 42 ปี จบการศึกษาระดับปริญญาโท มีอาชีพรับราชการ และมีสถานะในชุมชนเป็นผู้ประสานงานชุมชน โดยเป็นผู้ช่วยประสานการดำเนินงานและจัดกิจกรรมที่สำนักงานเขตทำร่วมกับชุมชน

4.2.2.2 ข้อมูลพื้นฐานของกรณีศึกษา

กรณีศึกษาที่เลือกมีจำนวนทั้งสิ้น 10 ราย ประกอบด้วยเพศหญิงและชายในอัตราส่วน 7:3 อายุระหว่าง 30-70 ปี ระดับการศึกษาที่จบอยู่ระหว่างประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษาตอนต้น ส่วนมากประกอบอาชีพรับจ้างและค้าขาย มีจำนวนเพียง 1 รายที่ว่างงานอันเนื่องจากสถานการณ์โควิด 19 แต่ละครัวเรือนมีจำนวนสมาชิกเฉลี่ยประมาณ 4 คน โดยครัวเรือนที่มีสมาชิกน้อยที่สุดคือ 2 คน และมากที่สุด 8 คน (ตารางที่ 4.4)

ตารางที่ 4.4 ข้อมูลพื้นฐานของกรณีศึกษาชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี

ลำดับ ที่	รหัส	เพศ	อายุ	ระดับ การศึกษา	อาชีพ	สมาชิกในครัวเรือน (คน)
1	B2/01	ชาย	59	ป.4	รับจ้าง	10
2	B2/02	หญิง	61	ป.4	รับจ้าง	6
3	B2/03	ชาย	65	ป.4	ว่างงาน	5
4	B2/04	ชาย	56	ป.4	รับจ้าง	5
5	B2/05	หญิง	33	ม.3	ว่างงาน	5
6	B2/06	หญิง	62	ป.4	ค้าขาย	1
7	B2/07	หญิง	55	ม.3	ค้าขาย	3
8	B2/08	หญิง	58	ป.4	ค้าขาย	3
9	B2/09	หญิง	58	ป.4	ว่างงาน	5
10	B2/10	หญิง	66	ป.4	ว่างงาน	7

กรณีศึกษา 1 (B2/01) เป็นเพศชาย อายุ 59 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 สามารถอ่านออกเขียนได้ มีอาชีพรับจ้าง และเป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัว ซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 10 คน

กรณีศึกษา 2 (B2/02) เป็นเพศหญิง อายุ 61 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 สามารถอ่านออกเขียนได้ อาชีพค้าขาย มีสมาชิกในครอบครัวทั้งหมด 2 คน โดยมีลูกชายเป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัว

กรณีศึกษา 3 (B2/03) เป็นเพศชาย อายุ 65 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 ว่างาน แต่ได้รับเงินค่าใช้จ่ายจากคนในครอบครัว ซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 5 คน

กรณีศึกษา 4 (B2/04) เป็นเพศชาย อายุ 56 ปี สามารถอ่านออกเขียนได้ มีอาชีพรับจ้าง และเป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัว ซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 5 คน

กรณีศึกษา 5 (B2/05) เป็นเพศหญิง อายุ 33 ปี จบการศึกษาระดับมัธยมต้น ว่างาน (เป็นแม่บ้าน) ได้รับการเลี้ยงดูจากสามีที่เป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัว ซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 5 คน

กรณีศึกษา 6 (B2/06) เป็นเพศหญิง อายุ 62 ปี การศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 สามารถอ่านออกเขียนได้ อาชีพค้าขาย และอาศัยอยู่ตัวคนเดียว

กรณีศึกษา 7 (B2/07) เป็นเพศหญิง อายุ 55 ปี จบการศึกษาระดับมัธยมต้น อาชีพค้าขาย และเป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัว ซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 3 คน

กรณีศึกษา 8 (B2/08) เป็นเพศหญิง อายุ 58 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 สามารถอ่านออกเขียนได้ อาชีพค้าขาย และเป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัว ซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 3 คน

กรณีศึกษา 9 (B2/09) เป็นเพศหญิง อายุ 58 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 แต่สามารถอ่านออกเขียนได้ ว่างาน แต่ได้รับเงินค่าใช้จ่ายจากสมาชิกในครอบครัวซึ่งเป็นลูกชาย 2 คน ที่เป็นผู้หารายได้หลัก ซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 5 คน

กรณีศึกษา 10 (B2/10) เป็นเพศหญิง อายุ 66 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 แต่สามารถอ่านออกเขียนได้ ว่างาน ได้รับเงินค่าใช้จ่ายจากสมาชิกในครอบครัว ซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 7 คน

4.3 ทรัพย์สินที่ใช้เป็นทุนในการดำรงชีพ

ผลการวิเคราะห์ทรัพย์สินในการดำรงชีพ (Livelihood Assets) ด้วยแบบสำรวจทรัพย์สินห้าด้าน เพื่อประเมินศักยภาพของครัวเรือน ซึ่งในการวิจัยเรื่องนี้ได้ประเมินทรัพย์สินที่ครัวเรือนมีอยู่ใน

ปัจจุบันที่จะสามารถนำมาแปลงให้เป็นทุนในการดำรงชีพได้ (Livelihood Capitals) โดยสามารถอธิบายเป็นรายด้านดังต่อไปนี้

4.3.1 ทรัพยากรสินมนุษย์ (Human Asset)

ได้แก่ ทักษะ ความรู้ ความสามารถในด้านแรงงาน และสุขภาพที่ดี ในการวิจัยนี้ได้สำรวจพบว่า กรณีศึกษามีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนระหว่าง 1-10 คน โดยที่ 13 ครัวเรือนมีแรงงานมากกว่าหรือเท่ากับร้อยละ 50 ของสมาชิกในครัวเรือน และ 7 ครัวเรือนมีแรงงานน้อยกว่าร้อยละ 50 ของสมาชิกในครัวเรือน ตามรายละเอียดที่แสดงใน ตารางที่ 4.5

ตารางที่ 4.5 ทรัพยากรมนุษย์ในครัวเรือน

ลำดับ ที่	รหัส	สมาชิก (คน)	แรงงาน (คน)	ระดับ การศึกษา	ทักษะในการดำรง ชีพ	ปัญหาสุขภาพ
1	Y2/01	4	2	ม.6/ม.6	ทำอาหาร/ คอมพิวเตอร์/ขับ รถยนต์	ไม่มี
2	Y2/02	2	2	ป.4/ป.4	ขับรถยนต์	ไม่มี
3	Y2/03	5	3	ม.3/ม.6/ปวช.	คอมพิวเตอร์	ไม่มี
4	Y2/04	5	3	ป.4/ปวส./ปวส.	คอมพิวเตอร์/ธุรกิจ	ไม่มี
5	Y2/05	8	4	ม.6/ปวช./ ปวส./ป.ตรี	คอมพิวเตอร์/ธุรกิจ ออนไลน์	ผู้พิการ 1 คน
6	Y2/06	2	2	ป.4/ป.ตรี	คอมพิวเตอร์/ขับ รถยนต์	ไม่มี
7	Y2/07	6	3	ป.4/ม.3/ม.3	ขับรถจักรยานยนต์/ ธุรกิจ	ไม่มี
8	Y2/08	5	3	ป.4/ป.4/ป.ตรี	ขับรถยนต์/ ทำอาหาร/ คอมพิวเตอร์	ไม่มี
9	Y2/09	4	2	ม.3/ม.3	คอมพิวเตอร์/ธุรกิจ	ไม่มี
10	Y2/10	4	1	ปวช.	คอมพิวเตอร์	ผู้ป่วย 1 คน
11	B2/01	10	3	ป.4/ป.4/ปวช.	คอมพิวเตอร์	ไม่มี
12	B2/02	6	2	ป.4/ป.6	ไม่มี	ผู้ป่วย 1 คน
13	B2/03	5	1	ป.4/ม.3/ม.6	ช่างฝีมือแรงงาน	ผู้ป่วย 1 คน
14	B2/04	5	1	ป.4	ธุรกิจ	ไม่มี

ลำดับ ที่	รหัส	สมาชิก (คน)	แรงงาน (คน)	ระดับ การศึกษา	ทักษะในการดำรง ชีพ	ปัญหาสุขภาพ
15	B2/05	5	2	ป.4/ม.3	คอมพิวเตอร์/ขับ รถยนต์	ไม่มี
16	B2/06	1	1	ป.4	ทำอาหาร	ไม่มี
17	B2/07	3	3	ป.4/ม.3/ปวช.	คอมพิวเตอร์/ ทำอาหาร	ผู้ป่วย 1 คน
18	B2/08	3	3	ป.4/ป.4/ป.ตรี	ภาษาอังกฤษ/ ทำอาหาร	ไม่มี
19	B2/09	5	3	ป.4/ปวช./ปวช.	คอมพิวเตอร์	ไม่มี
20	B2/10	7	2	ป.4/ม.3	ขับรถยนต์	ผู้ป่วย 3 คน

ชุมชนวัดช่องลม (ลำดับที่ 1-10) ภูมิศึกษาทุกรายได้รับการศึกษาในระบบ ถึงแม้ว่าบางราย จบการศึกษาเพียงชั้นประถม 4 แต่เกือบทั้งหมดสามารถอ่านออกเขียนได้ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญต่อการรับรู้ข้อมูลข่าวสารในรูปของสื่อสิ่งตีพิมพ์และสื่อออนไลน์ ดังเช่นกรณีศึกษารายหนึ่งได้ให้ข้อมูลว่า ในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด 19 รอบแรก (ปลายปี 2562 - ต้นปี 2563) ได้รับรู้ข้อมูลผ่านทางสื่อต่าง ๆ ทั้งข่าวจากหนังสือพิมพ์และอินเทอร์เน็ต และบางรายจะมีลูกหลานติดตามข่าวและส่งข่าวผ่านแอปพลิเคชันไลน์ แสดงให้เห็นถึงทักษะในการรับรู้และเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร รวมถึงมีความสามารถในการใช้เทคโนโลยีผ่านเครื่องมือสื่อสารประเภทสมาร์ทโฟนด้วย

“ช่วงนั้นตามข่าวทุกวัน เพราะเพื่อน ๆ ในชุมชนอื่นเล่าว่าเริ่มมีคนป่วยโควิดแล้ว เราก็เฝ้าระวังติดตามข่าวตลอด”

(Y1/01 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

“ลูกส่งไลน์มาให้ทุกวัน เราก็แชร์ต่อไปให้เพื่อน ๆ และญาติที่อยู่ต่างจังหวัด”

(Y1/03 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

บางครัวเรือนที่มีสมาชิกในครัวเรือนเป็นผู้ป่วย ทำให้มีการะเพิ่มในการดูแลผู้ป่วย เนื่องจากผู้ป่วยบางรายต้องไปพบแพทย์ตามนัด นับว่าเป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีพพอสมควร แต่สามารถชดเชยได้ด้วยทักษะเสริมที่ช่วยในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่กับตนเองที่จะนำไปใช้ต่อยอดได้ ยกตัวอย่าง เช่น ทักษะในการใช้คอมพิวเตอร์ทำธุรกิจออนไลน์สร้างรายได้

“ผมป่วยเป็นโรคกล้ามเนื้ออ่อนแรง ตอนนี้มีบัตรคนพิการก็ได้รับเบี้ยความพิการทุกเดือน แต่ผมก็หารายได้เสริมขายพระเครื่องออนไลน์ ลูกทำเพจขายของใน Facebook ให้”

(Y2/05 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี (ลำดับที่ 11-20) ทัศนศึกษาทุกรายได้รับการศึกษาในระบบ ถึงแม้ว่าบางรายจะจบการศึกษาเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แต่สามารถอ่านออกเขียนได้ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการรับรู้ข้อมูลข่าวสารในรูปแบบของสื่อสิ่งตีพิมพ์และสื่อออนไลน์ ทัศนศึกษารายหนึ่งได้ให้ข้อมูลว่า ลูกหลานจะคอยส่งข่าวสารเรื่องการแพร่ระบาดของโควิด 19 พร้อมให้คำแนะนำการปฏิบัติตัวเพื่อป้องกันโรค ผ่านทางกลุ่มไลน์ครอบครัวทุกวัน และได้มีการโทรศัพท์มากำชับเรื่องวิธีการปฏิบัติตัวในช่วงเวลาดังกล่าว โดยเฉพาะการล้างมือให้สะอาดและสวมใส่หน้ากากอนามัยทุกครั้งที่ต้องออกนอกบ้าน

“หลานมันก็โทรมาบอกอยู่เรื่อยให้ป้าล้างมือบ่อย ๆ นี่ก็ล้างจนมือแทบเปื่อยแล้วนี่ (หัวเราะ) ก็เข้าใจว่าเขาเป็นห่วงเพราะเราก็คืออยู่ตัวคนเดียว”

(B2/06 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 5 พฤษภาคม 2564)

บางรายมีงานประจำคือขับรถรับส่งนักเรียน เมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด 19 ทำให้โรงเรียนต้องหยุดทำการแล้วมาจัดการเรียนการสอนออนไลน์แทน ทำให้ถูกพักงาน แต่มีทักษะทางช่างฝีมือและสามารถขับรถยนต์ได้ จึงไปรับจ้างหน่วยงานราชการทำงานปรับปรุงถนน

“ผมก็ชวนพวกเพื่อน ๆ ขับรถออกไปหางานทำ ได้งานราชการเป็นการปรับปรุงถนนและทาสีจราจร ก็พอมีรายได้ชดเชยในช่วงตกงาน โชคดีที่เรายังแข็งแรงพอทำงานพวกนี้ได้”

(B2/03 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

กล่าวโดยสรุป เมื่อเปรียบเทียบศักยภาพของทรัพยากรมนุษย์ทั้งสองชุมชน พบว่ามีความคล้ายคลึงกัน ทัศนศึกษาทั้งสองชุมชนมีการศึกษาที่หลากหลาย ตั้งแต่จบระดับประถมศึกษาปีที่ 4 ถึงปริญญาตรี ส่วนมากสำเร็จการศึกษาภาคบังคับสามารถอ่านออกเขียนได้ บางรายมีทักษะด้านคอมพิวเตอร์ สามารถใช้ทักษะนี้ในการหารายได้เพิ่มเติมด้วยการขายของออนไลน์ และบางรายมีทักษะด้านช่างฝีมือแรงงานก็ไปรับจ้างทำงานตามที่พวกตนพอมีทักษะอยู่บ้างแทนการทำงานเดิม อีกทั้งยังพบว่า คนทั้งสองชุมชนมีความสามารถทางเทคโนโลยีสารสนเทศในระดับที่ใช้งานแอปพลิเคชันที่จำเป็นผ่านโทรศัพท์มือถือถือประเภทสมาร์ตโฟนเพื่อการสื่อสารได้

ลำดับ ที่	รหัส	กรรมสิทธิ์และการใช้ประโยชน์ ที่ดิน	ทรัพย์สินธรรมชาติที่ใช้ในการบริโภค/ผลิต/ขาย	
			แหล่งน้ำ ธรรมชาติ	ต้นไม้/พืชผัก/สัตว์ เลี้ยง/สัตว์น้ำ
13	B2/03	ไม่มี/เช่าที่ปลูกบ้าน	มี	ไม่มี
14	B2/04	ไม่มี/เช่าที่ปลูกบ้าน	มี	ไม่มี
15	B2/05	มี/เจ้าของที่ดิน	มี	มี/ผักสวนครัว/ไก่ชน
16	B2/06	ไม่มี/เช่าบ้าน/เปิดร้านขายของ	มี	ไม่มี
17	B2/07	ไม่มี/เช่าบ้าน	มี	มี/ผักสวนครัว
18	B2/08	ไม่มี/เช่าที่ปลูกบ้าน	มี	ไม่มี
19	B2/09	มี/เจ้าของที่ดิน	มี	ไม่มี
20	B2/10	มี/เจ้าของที่ดิน	มี	ไม่มี

ชุมชนวัดช่องลม (ลำดับที่ 1 – 10) มีข้อจำกัดในการนำทรัพย์สินธรรมชาติมาปรับใช้เป็นทุนในการดำรงชีพได้ เนื่องจากกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นของการรถไฟแห่งประเทศไทย โดยชาวบ้านใช้วิธีเช่าที่ดินเป็นรายปีเพื่อปลูกบ้านพักอาศัย และมีการเก็บออมเงินในรูปแบบกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการเช่าที่ดิน โดยมีจุดประสงค์เพื่อใช้กลุ่มในการเจรจาต่อรองกับเจ้าของที่ดิน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรายหนึ่งได้เล่าถึงการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2531 ไว้ว่า

“เราตั้งกลุ่มขึ้นมาเพื่อให้ชาวบ้านได้ออมเงินมาใช้ในการเช่าที่ดินปลูกบ้าน ถ้ารวมกลุ่มกันก็สามารถไปเจรจาต่อรองกับเจ้าของที่ได้ง่ายขึ้น มันคูนี่น้ำหนักรมากกว่าทำตัวคนเดียว”

(Y1/04 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

อย่างไรก็ตาม การรถไฟแห่งประเทศไทยได้อนุญาตให้ชาวบ้านในชุมชนวัดช่องลมไปใช้ประโยชน์จากที่ดินว่างเปล่าที่อยู่ไม่ไกลจากชุมชนทำแปลงปลูกผักสวนครัวไว้ใช้บริโภคในครัวเรือน มีกรณีศึกษาจำนวน 3 รายที่เข้าร่วมตัวกันกับชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง ไปใช้พื้นที่ทำแปลงปลูกผัก โดยรายหนึ่งเล่าว่า

“ที่ดินว่าง ๆ เขาก็ให้เราไปปลูกผักได้ ดีกว่าปล่อยให้มันรกร้าง เดี่ยวจะมีคนมาขโมย เรา就去ปลูกผักไว้กิน ลดรายจ่ายไปได้เยอะเหมือนกัน”

(Y2/08 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 29 พฤษภาคม 2564)

ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี (ลำดับที่ 11-20) มีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ คือ คลองพระยาราชนนตรี ซึ่งนับเป็นทรัพย์สินธรรมชาติที่ชาวบ้านบางรายสามารถแปลงเป็นทุนในการดำรงชีพได้ ยกตัวอย่าง เช่น บางรายได้นำน้ำในลำคลองมาใช้เพื่ออุปโภคโดยการเพาะเลี้ยงไก่ชนขาย

“ผมเพาะไก่ชนชายก็ได้ใช้น้ำในคลองมาเลี้ยงไก่ บางวันผมก็หว่านแหในคลองได้ปลามากิน ได้มากก็ขายให้พวกชาวบ้าน”

(B2/04 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

ชาวบ้านบางรายใช้วิธีปลูกผักสวนครัวในกระถาง แล้วใช้น้ำในคลองรดผัก โดยได้รับการสนับสนุนเมล็ดพันธุ์ผักจากสำนักงานเขต (รูปที่ 4.4)

“ลุงอยู่ว่าง ๆ ไม่รู้จะทำอะไรก็ปลูกผักไว้กิน ปลูกไ้ที่เราอยากกิน อาศัยออกแรงไปตักน้ำในคลองมารดน้ำทุกวัน ทำให้เราประหยัดค่าน้ำประปาไปได้”

(B2/03 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

ภาพที่ 4.4 การปลูกผักสวนครัวในกระถางเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี

การมีหรือไม่มีทรัพย์สินธรรมชาติไม่ได้มีผลต่อการดำรงชีพในเมืองใหญ่มากนัก เนื่องจากคนในเมืองมักจะอาศัยทรัพย์สินประเภทอื่น ๆ มากกว่าในการดำรงชีพ ดังจะเห็นได้จากในชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรีที่ถึงแม้ว่าจะมีทรัพย์สินธรรมชาติอยู่ในชุมชน แต่ก็มีเพียงส่วนน้อยที่ประยุกต์ใช้ทรัพย์สินประเภทนี้มาเป็นทุนในการดำรงชีพ ในขณะที่คนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับทรัพย์สินด้านอื่น ๆ มากกว่า โดยเฉพาะทรัพย์สินทางการเงิน

“ไม่ได้ใช้น้ำในคลองนะ เพราะมีน้ำประปาใช้สะดวกอยู่แล้ว”

(B2/10 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

กล่าวโดยสรุป เมื่อเปรียบเทียบการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินทางธรรมชาติ ระหว่าง 2 ชุมชน จะเห็นได้ว่าในชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี ทุกครัวเรือนสามารถเข้าถึงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน คือ คลองพระยาราชนนตรี แต่มีเฉพาะบางครัวเรือนเท่านั้นที่นำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพจากแหล่งทรัพยากรดังกล่าว และมีบางครัวเรือนที่เป็นเจ้าของทรัพย์สินโดยตรง เช่น ที่ดินและสิ่งปลูกสร้าง ในขณะที่ในชุมชนวัดช่องลมไม่มีทรัพย์สินธรรมชาติเลย จึงไม่ได้ใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินประเภทนี้ ความแตกต่างด้านนี้ถือเป็นความได้เปรียบ-เสียเปรียบบ้างระหว่าง 2 ชุมชน เพราะชุมชนแรกสามารถนำทรัพย์สินประเภทนี้มาใช้เป็นปัจจัยส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีพได้ ถึงแม้ว่าจะไม่เกิดประโยชน์กับทุกครัวเรือนก็ตาม แต่เมื่อเกิดสถานการณ์ยากลำบากขึ้นมา ก็ยังสามารถดัดแปลงให้กลายเป็นทุนในการดำรงชีพได้ในอนาคต

4.3.3 ทรัพย์สินทางการเงิน (Financial Asset)

ได้แก่ เงินตรา ซึ่งรวมถึงทรัพย์สิน สมบัติ ทุนที่สะสมไว้ และเงินรายได้ การวิจัยนี้ทำการวิเคราะห์จากรายรับ รายจ่าย เงินออม และหนี้สินของกรณีศึกษา ผลการศึกษาพบว่า กรณีศึกษามีรายได้ต่อเดือนระหว่าง 6,000-50,000 บาท รายจ่ายต่อเดือนระหว่าง 4,500-70,000 บาท มีเงินออม 7 ครัวเรือน ไม่มีเงินออม 13 ครัวเรือน มีหนี้สิน 15 ครัวเรือน ไม่มีหนี้สิน 5 ครัวเรือน ในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของ โควิด 19 ทุกครัวเรือนได้รับความช่วยเหลือเป็นเงินให้เปล่าหรืออาหารทั้งอาหารสดและอาหารแห้ง (ตารางที่ 4.7)

ตารางที่ 4.7 ทรัพย์สินทางการเงิน

ลำดับที่	รหัส	รายรับ (ต่อเดือน)	รายจ่าย (ต่อเดือน)	เงินออม	หนี้สิน
1	Y2/01	50,000	70,000	ไม่มี	มี
2	Y2/02	10,000	15,000	ไม่มี	มี
3	Y2/03	40,000	40,000	ไม่มี	มี
4	Y2/04	30,000	30,000	มี	มี
5	Y2/05	30,000	40,000	ไม่มี	มี
6	Y2/06	25,000	10,000	มี	ไม่มี
7	Y2/07	15,000	15,000	ไม่มี	ไม่มี
8	Y2/08	10,000	10,000	ไม่มี	มี

ลำดับที่	รหัส	รายรับ (ต่อเดือน)	รายจ่าย (ต่อเดือน)	เงินออม	หนี้สิน
9	Y2/09	30,000	30,000	มี	มี
10	Y2/10	13,000	15,000	มี	มี
11	B2/01	15,000	20,000	ไม่มี	มี
12	B2/02	13,000	15,000	ไม่มี	มี
13	B2/03	11,000	11,000	ไม่มี	มี
14	B2/04	10,000	5,000	มี	ไม่มี
15	B2/05	30,000	30,000	มี	ไม่มี
16	B2/06	6,000	4,500	มี	มี
17	B2/07	30,000	25,000	มี	ไม่มี
18	B2/08	28,000	30,000	ไม่มี	มี
19	B2/09	20,000	20,000	ไม่มี	มี
20	B2/10	10,000	10,000	ไม่มี	มี

ชุมชนวัดช่องลม (ลำดับที่ 1-10) จากผลการวิเคราะห์ทรัพย์สินทางการเงินพบว่ากรณีศึกษาให้ความสำคัญกับทรัพย์สินทางการเงินมากกว่าทรัพย์สินประเภทอื่น ๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าทรัพย์สินทางการเงินเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีพของคนในเมืองใหญ่ และมีส่วนน้อยของกรณีศึกษาเท่านั้นที่มีรายรับมากกว่ารายจ่าย ผู้ที่มีรายรับเท่ากับรายจ่ายมีเกือบครึ่งหนึ่งของกรณีศึกษาทั้งหมด ในขณะที่ผู้ที่มีรายรับน้อยกว่ารายจ่ายมีสัดส่วนสูงกว่าผู้ที่มีรายรับมากกว่ารายจ่าย เมื่อพิจารณาจากเงินออมพบว่าน้อยกว่าครึ่งหนึ่งของกรณีศึกษาที่มีการเก็บออมเงิน ในขณะที่ส่วนมากมีหนี้สิน ทำให้รายได้ที่ได้รับไม่พอใช้จ่ายในแต่ละเดือน ผู้ที่มีเงินออมเกือบครึ่งหนึ่งมีหนี้สินด้วย ในช่วงวิกฤติโควิด 19 ผู้ที่มีรายได้ไม่พอกับรายจ่าย รวมผู้ที่ไม่มีเงินออมแต่ไม่มีหนี้สินต้องประสบความเดือดร้อน เนื่องจากมีค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องเพิ่มขึ้นกว่าในภาวะปกติ ดังคำอธิบายของกรณีศึกษารายหนึ่งที่ว่า

“โควิด 19 ทำให้ต้องเสียเงินไปซื้อพวกหน้ากาก แอลกอฮอล์ พวกอุปกรณ์ป้องกัน ยางดีที่มีคนมาบริจาคของบ้าง”

(Y2/07 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

ผู้นำชุมชนวัดช่องลมได้อธิบายถึงการเก็บออมเงินในรูปแบบกลุ่มออมทรัพย์ว่าเป็นเหมือนกับบังคับให้ออมเงิน เนื่องจากเป็นกฎระเบียบของการเป็นสมาชิกกลุ่ม แต่โดยส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านไม่ค่อยมีเงินออมในรูปแบบอื่น เนื่องจากส่วนมากมีอาชีพรับจ้างและค้าขาย ต้องมีการนำเงินไปหมุนตลอดเวลาเพื่อใช้เป็นทุนในการประกอบอาชีพ

“ชุมชนเราก็มีแต่ประเภทหาเข้ากินค่าก็ว่าได้นะ ชาวบ้านเขาหาเงินมา มันก็พอแค่ค่ากินค่าอยู่...พอมือโควิดมา ก็ต้องเจียดเงินไปซื้อพวกหน้ากาก พวกน้ำยาอีก จากที่เงินตั้งอยู่แล้ว คราวนี้ยิ่งแย่มากกว่าเดิม”

(Y1/04 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

เมื่อสอบถามถึงเงินออมและภาระหนี้สินของกรณีศึกษา พบว่าส่วนมากมีภาระหนี้สิน ซึ่งเป็นหนี้ในระบบสถาบันการเงินเกือบทุกราย ยกเว้นบางรายที่ไปกู้ยืมคนรู้จักหรือญาติ

“ป่ากู่เงินธนาคารไม่ได้เลย เขาให้หาบ้านมาค้ำประกัน นี่เราก้เช่าที่เขาปลูกบ้าน มันไม่มีความมั่นคงเลย”

(Y2/07 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 22 พฤษภาคม 2564)

ในขณะที่บางรายใช้วิธีกู้เงินจากกองทุนที่ตัวเองเป็นสมาชิกอยู่ ซึ่งนับว่าเป็นสวัสดิการรูปแบบหนึ่งให้แก่สมาชิก แต่เมื่อพิจารณาแล้วพบว่าผู้ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนเหมือนกับถูกกีดกันทางสังคม ดังเช่นชาวบ้านรายหนึ่งที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนใด ๆ เนื่องจากไม่เห็นความสำคัญของการรวมกลุ่ม แต่เมื่อเกิดภาวะวิกฤตโควิด 19 ขึ้นมาแล้ว ก็รู้สึกเสียใจที่ตัวเองไม่ได้เข้าร่วมกับกลุ่มออมทรัพย์ เนื่องจากทางกลุ่มมีการให้ความช่วยเหลือสมาชิก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องมาตรการเยียวยาด้วยการผ่อนปรนการจ่ายค่างวด เงินและสิ่งของช่วยเหลือสมาชิก เป็นต้น

“ช่วงโควิดเขาก็เอาของมาแจกสมาชิกพวกหน้ากากอนามัย แอลกอฮอล์ บางวันมีการตั้งโรงงานเลี้ยงพวกสมาชิก เราก้ได้แต่นั่งมองตาปริบ ๆ เขาก้ชวนไปกิน แต่เราก้อายไม่กล้าไปหรอก”

(Y2/02 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

ชุมชนริมคลองพระยาราชมนตรี (ลำดับที่ 11-20) จากการศึกษาพบว่ากลุ่มคนที่ไม่มีเงินเก็บออมแต่สามารถดำรงชีพอยู่ได้โดยไม่ลำบากมากนักเพราะไม่มีหนี้สิน แต่ก็ต้องใช้วิธีการบริหารจัดการการเงินอย่างเข้มงวดเช่นกันในสถานการณ์ที่ยากลำบากเช่นนี้ ทุกรายต้องใช้วิธีลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้โดยการทำอาชีพเสริม

“สามีของหนูเขาเป็นพนักงานบริษัท แต่พอเลิกงานเขาก็ไปวิ่งส่งแกร็บ เหนื่อยหน่อยแต่ก็ังได้เงินเพิ่มขึ้น เพราะเขาทำงานหาเงินอยู่คนเดียว หนูเป็นแม่บ้านไม่ได้ทำงาน เพราะต้องเลี้ยงลูกกับดูแลแม่ แต่ตอนนี้ก็เริ่มมองหาอาชีพเสริม เลยไปจับของมาโพสต์ขาย ก็พอมีรายได้เป็นค่าขนมลูก”

(B2/05 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

บางรายให้บริษัทตู้น้ำดื่มมาตั้งหน้าบ้าน ได้ค่าเช่าที่รายเดือน เป็นการหารายได้เสริมให้แก่ครัวเรือนอีกทางหนึ่ง

“ป่าเปิดร้านขายของอยู่แล้ว ก็ให้เขาเอาตู้น้ำมาลงเป็นรายได้เสริมอีกทาง”

(B2/02 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

จากผลการศึกษาทรัพย์สินทางการเงินเมื่อเทียบกับทรัพย์สินห้าด้าน จัดได้ว่าเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญมากที่สุดสำหรับการดำรงชีพของคนในเมือง เพราะสำหรับคนเมืองแล้ว ไม่ว่าจะเป็ปัจจัยใดในการดำรงชีพขั้นพื้นฐาน ซึ่งได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ล้วนแต่ต้อง ใช้เงินในการซื้อหามาอุปโภคและบริโภคทั้งสิ้น หากผู้ใดมีรายได้ประจำ มีเงินออม และไม่มีหนี้สินแล้ว ถือว่าบุคคลดังกล่าวเป็นผู้มีทรัพย์สินทางการเงินที่มั่นคง และสามารถแปลงให้เป็นทุนในการดำรงชีพ ที่สำคัญที่สุด กรณีศึกษาทั้งสองชุมชนมีเงินออมและหนี้สินในอัตราส่วนที่ใกล้เคียงกัน เมื่อเกิด สถานการณ์ยากลำบากอย่างช่วงวิกฤติโควิด 19 ขึ้น ทำให้ต้องแสวงหาความช่วยเหลือจากผู้อื่น เช่น เพื่อนฝูง ญาติพี่น้อง และหน่วยงานบางแห่ง เพื่อให้สามารถอยู่รอดและผ่านพ้นสภาวะยากลำบากได้

4.3.4 ทรัพย์สินทางกายภาพ (Physical Asset)

ได้แก่ การคมนาคมขนส่ง ที่อยู่อาศัยที่มั่นคง น้ำสะอาด พลังงาน และการเข้าถึงข้อมูล ข่าวสาร การวิจัยนี้ได้วิเคราะห์จากที่อยู่อาศัย สถานที่ตั้งของที่ทำงาน ความสะดวกในการเดินทาง และวิธีการเดินทาง รวมทั้งการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร

ผลการศึกษาพบว่า กรณีศึกษามีสถานที่ทำงานอยู่นอกชุมชน จำนวน 13 ราย ในชุมชน จำนวน 7 ราย ทุกรายมีความสะดวกในการเดินทาง โดยใช้วิธีการหลากหลาย เช่น เดินเท้า รถส่วนตัว และรถสาธารณะ และทุกรายมีสมาร์ตโฟน ทำให้สามารถสืบค้นข้อมูลและติดตามข่าวสารในช่วง สถานการณ์แพร่ระบาดของโควิด 19 ได้อย่างสะดวก (ตารางที่ 4.8)

ตารางที่ 4.8 ทรัพย์สินทางกายภาพ

ลำดับที่	รหัส	สถานที่ทำงานอยู่ใน ชุมชน/นอกชุมชน	ความสะดวกใน การเดินทาง	วิธีการเดินทาง	อุปกรณ์สื่อสาร
1	Y2/01	นอกชุมชน	สะดวก	รถยนต์ส่วนตัว	มือถือ
2	Y2/02	นอกชุมชน	สะดวก	เดิน	มือถือ
3	Y2/03	นอกชุมชน	สะดวก	จักรยานยนต์ส่วนตัว	มือถือ
4	Y2/04	นอกชุมชน	สะดวก	รถสาธารณะ	มือถือ
5	Y2/05	นอกชุมชน	สะดวก	รถสาธารณะ	มือถือ
6	Y2/06	นอกชุมชน	สะดวก	รถยนต์ส่วนตัว	มือถือ
7	Y2/07	ในชุมชน	สะดวก	เดิน	มือถือ
8	Y2/08	ในชุมชน	สะดวก	เดิน	มือถือ
9	Y2/09	ในชุมชน	สะดวก	เดิน	มือถือ
10	Y2/10	นอกชุมชน	สะดวก	รถจักรยานยนต์ส่วนตัว	มือถือ

ลำดับที่	รหัส	สถานที่ทำงานอยู่ใน ชุมชน/นอกชุมชน	ความสะดวกใน การเดินทาง	วิธีการเดินทาง	อุปกรณ์สื่อสาร
11	B2/01	นอกชุมชน	สะดวก	จักรยานยนต์ส่วนตัว	มือถือ
12	B2/02	ในชุมชน	สะดวก	เดิน	มือถือ
13	B2/03	นอกชุมชน	สะดวก	จักรยานยนต์ส่วนตัว	มือถือ
14	B2/04	นอกชุมชน	สะดวก	จักรยานยนต์ส่วนตัว	มือถือ
15	B2/05	นอกชุมชน	สะดวก	จักรยานยนต์ส่วนตัว	มือถือ
16	B2/06	ในชุมชน	สะดวก	เดิน	มือถือ
17	B2/07	ในชุมชน	สะดวก	เดิน	มือถือ
18	B2/08	ในชุมชน	สะดวก	เดิน	มือถือ
19	B2/09	นอกชุมชน	สะดวก	จักรยานยนต์ส่วนตัว	มือถือ
20	B2/10	นอกชุมชน	สะดวก	รถยนต์รับส่งของบริษัท	มือถือ

จากตารางข้างบน แสดงให้เห็นว่ากลุ่มตัวอย่างทุกรายมีความสะดวกในการเดินทางไปทำงาน ไม่ว่าจะด้วยพาหนะส่วนตัวหรือรถโดยสารสาธารณะก็ตาม นอกจากนี้ทุกรายยังมีสมาร์ตโฟนสำหรับใช้ในการดำเนินธุรกรรมและกิจกรรมที่ต้องใช้ข้อมูลข่าวสาร อีกทั้งยังแสดงถึงความสัมพันธ์กับทรัพย์สินด้านมนุษย์ นั่นคือการมีทักษะในการขับขี่รถ การเดินทางด้วยขนส่งมวลชนที่ต้องใช้ทักษะในการอ่านป้าย รับฟังประกาศ การใช้ลิฟท์และบันไดเลื่อน นอกจากนี้แล้วยังเป็นเรื่องของทักษะในการใช้เทคโนโลยีผ่านอุปกรณ์สมาร์ตโฟน คือการใช้แอปพลิเคชันเพื่ออำนวยความสะดวกในการใช้ชีวิตประจำวันร่วมด้วย

ชุมชนวัดช่องลม (ลำดับที่ 1-10) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรายหนึ่งได้เล่าถึงคนในชุมชนว่า ยังมีบางครัวเรือนที่ไม่มีน้ำประปาใช้ ต้องใช้วิธีการชื้อน้ำกินน้ำใช้ และมีบางครัวเรือนที่ไม่มีไฟฟ้าใช้ ซึ่งต้องขอพลังไฟจากบ้านอื่น ต่อมาทางชุมชนจึงได้ติดต่อประสานงานกับการประปานครหลวงเพื่อขอตติดตั้งมิเตอร์ให้แก่ครัวเรือนที่มีความต้องการติดตั้งมิเตอร์น้ำประปา

“เห็นว่าอยู่ในเมือง แต่ก็ไม่มีน้ำประปาใช้ทุกบ้านนะ นี่ผมเพิ่งไปทำเรื่องกับทางเขตให้ช่วยประสานขอมิเตอร์มาลงบ้านที่ยังไม่มี ก็ต้องจ่ายไปเยอะเหมือนกันพวกค่าติดตั้งนะ”

(Y1/04 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

คำบอกเล่าดังกล่าว นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างทรัพย์สินทางการเงินที่ถือเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีพของคนในเมืองดังที่กล่าวมาแล้ว ยังชี้ให้เห็นว่าการแก้ไขปัญหาบางประการยังมีความสัมพันธ์กับทรัพย์สินทางสังคมด้วย คือการให้ความร่วมมือและช่วยเหลือกันของคน

ในชุมชนและการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ดังคำอธิบายของผู้ให้ข้อมูลรายหนึ่งที่ว่า

“ช่วงปิดชุมชนก็จะมีการตรวจคนเข้าออกอย่างเข้มข้นหน่อย พวกลูกบ้านเขาก็บ่นกันนะ แต่ทุกคนก็ให้ความร่วมมือดีแหละ เขาก็กลัวกันทั้งนั้น นี่เราก็มีจัดเวรกันออกไปซื้อข้าวของมาให้ที่พวกชาวบ้านเขาฝากซื้อกันนะ”

(Y2/10 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี (ลำดับที่ 11-20) ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความสะดวกในการเดินทางไปทำงานและการใช้ชีวิตประจำวัน เพราะสถานที่ตั้งของชุมชนอยู่ในเขตพื้นที่ชานเมือง จึงมีความแออัดน้อยกว่าชุมชนวัดช่องลมที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เขตชั้นใน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรายหนึ่งได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างทรัพย์สินทางกายภาพและทรัพยากรธรรมชาติไว้อย่างน่าสนใจดังนี้

“คิดว่าชุมชนเราค่อนข้างโชคดีที่อยู่แถวนี้ เพราะเวลาที่เราต้องกักตัวในชุมชน มันก็ยังได้มีโอกาสมองเห็นน้ำ เห็นฟ้า ทำให้ไม่รู้สึกเครียดมาก”

(B1/02 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 1 พฤษภาคม 2564)

จากข้อมูลที่ได้จากแบบสำรวจทรัพย์สินห้าด้าน การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม ทำให้ได้ข้อสรุปว่าทรัพย์สินทางกายภาพถือเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตเช่นเดียวกันรองลงมาจากทรัพย์สินทางการเงิน และเป็นทรัพย์สินที่ถือเป็นสิ่งสำคัญสำหรับเมืองใหญ่ เนื่องจากโดยทั่วไปแล้วเป็นทรัพย์สินที่พบมากในเมืองมากกว่าในชนบท เพราะเมืองถูกออกแบบให้ประกอบไปด้วยระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตของคนจำนวนมาก นอกจากนี้จะมีความสัมพันธ์เชิงสนับสนุนกับทรัพยากรบุคคลแล้ว ยังมีความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นกับทรัพย์สินทางการเงิน เพราะบ่อยครั้งหากต้องการความสะดวกสบายด้านกายภาพแล้วมักจะต้องอาศัยการเงินในการได้มาซึ่งทรัพย์สินทางกายภาพด้วย

กล่าวโดยสรุป เมื่อเปรียบเทียบการเข้าถึงทรัพย์สินทางกายภาพทั้งสองชุมชน พบว่ามีความคล้ายคลึงกัน กรณีศึกษาทั้งสองชุมชนสามารถเข้าถึงและใช้งานทรัพย์สินทางกายภาพได้สะดวกทุกครัวเรือน ซึ่งนับเป็นลักษณะที่พบเห็นได้โดยทั่วไปในชุมชนของกรุงเทพมหานคร ไม่ว่าจะมีความแตกต่างของประเภทชุมชนก็ตาม เนื่องจากทรัพย์สินทางกายภาพ เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา ล้วนแต่เป็นทรัพย์สินที่ได้รับการจัดสรรโดยหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น กรุงเทพมหานคร ที่ได้จัดสรรงบประมาณเพื่อการพัฒนาด้านกายภาพเป็นสิ่งจำเป็นลำดับต้น ๆ

4.3.5 ทรัพย์สินทางสังคม (Social Asset)

ได้แก่ กลุ่ม เครือข่าย และความสัมพันธ์ซึ่งช่วยเพิ่มความไว้วางใจและความสามารถในการร่วมมือกัน นอกจากนี้ยังรวมถึงความสัมพันธ์ในรูปแบบเพื่อนและเครือข่ายอีกด้วย การวิจัยนี้ได้วิเคราะห์จากความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการและกึ่งทางการ ได้แก่ การเป็นสมาชิกกลุ่มหรือเครือข่ายความร่วมมือ และความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการ ได้แก่ ความสัมพันธ์ในรูปแบบเพื่อนฝูงและเครือข่าย ผลการศึกษาพบว่า กรณีศึกษา จำนวน 10 ราย เป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชน โดยส่วนมากมีสถานภาพเป็นสมาชิกกลุ่ม และกรณีศึกษา จำนวน 10 ราย ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มหรือเครือข่ายใด ๆ โดยมีความแตกต่างชัดเจนระหว่าง 2 ชุมชน (ตารางที่ 4.9)

ตารางที่ 4.9 ทรัพย์สินทางสังคม

ลำดับที่	รหัส	ชื่อกลุ่ม	สถานภาพในกลุ่ม	ประโยชน์ของการรวมกลุ่ม
1	Y2/01	กองทุนบ้านสินมั่นคง	สมาชิก	สร้างความสามัคคีและช่วยเหลือกัน
2	Y2/02	ไม่มี	ไม่เป็นสมาชิก	ช่วยเหลือกัน
3	Y2/03	กลุ่มออมทรัพย์	สมาชิกและกรรมการ	เป็นสวัสดิการของสมาชิก
4	Y2/04	กลุ่มออมทรัพย์	สมาชิก	ช่วยเหลือกันและแก้ไขปัญหา ร่วมกัน
5	Y2/05	- กองทุนคนพิการ - กลุ่มออมทรัพย์	สมาชิก	- ได้รับข้อมูลข่าวสาร - ได้รับความช่วยเหลือเมื่อ เดือดร้อน
6	Y2/06	กลุ่มออมทรัพย์	สมาชิก	ช่วยเหลือกันและได้แลกเปลี่ยน ข้อมูลกัน
7	Y2/07	- กลุ่มออมทรัพย์ - กองทุนหมู่บ้านฯ	สมาชิก	ช่วยเหลือกันแก้ไขปัญหา
8	Y2/08	ไม่มี	ไม่เป็นสมาชิก	ได้รับความช่วยเหลือเวลา ลำบาก
9	Y2/09	กลุ่มออมทรัพย์	สมาชิก	ช่วยเหลือกัน
10	Y2/10	- กลุ่มออมทรัพย์ - กองทุนหมู่บ้านฯ	- กรรมการ - กรรมการ	ช่วยเหลือกัน แลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสารกัน
11	B2/01	ไม่มี	ไม่เป็นสมาชิก	เกิดความสามัคคี
12	B2/02	ไม่มี	ไม่เป็นสมาชิก	สร้างความสามัคคี
13	B2/03	ไม่มี	ไม่เป็นสมาชิก	ช่วยเหลือกัน
14	B2/04	ไม่มี	ไม่เป็นสมาชิก	สร้างความสามัคคี

ลำดับที่	รหัส	ชื่อกลุ่ม	สถานภาพในกลุ่ม	ประโยชน์ของการรวมกลุ่ม
15	B2/05	ไม่มี	ไม่เป็นสมาชิก	ช่วยกันแก้ไขปัญหา
16	B2/06	ไม่มี	ไม่เป็นสมาชิก	สร้างความเข้มแข็ง
17	B2/07	กองทุนแม่ของแผ่นดิน	สมาชิก	สร้างความสามัคคี
18	B2/08	ไม่มี	ไม่เป็นสมาชิก	ช่วยเหลือกัน
19	B2/09	กองทุนแม่ของแผ่นดิน	สมาชิก	สร้างความสามัคคี
20	B2/10	ไม่มี	ไม่เป็นสมาชิก	ช่วยเหลือกัน

ทรัพย์สินทางสังคมมีทั้งรูปแบบความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ กึ่งทางการและไม่เป็นทางการ ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเป็นทางการพบได้ในกรณีของการเป็นสมาชิกกลุ่มที่จัดตั้งโดยมีระเบียบและข้อบังคับกำหนดไว้ ส่วนความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไม่เป็นทางการพบได้ในกลุ่มเพื่อนฝูงและญาติพี่น้อง ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่มีรูปแบบตายตัว ไม่มีข้อบังคับที่เป็นตัวกำหนดแบบแผนความสัมพันธ์ แต่กลับพบว่าความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการเป็นตัวช่วยที่สำคัญในการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพในภาวะวิกฤตได้มากกว่ารูปแบบอย่างเป็นทางการ เพราะจากการสอบถามพบว่ากลุ่มเพื่อนฝูงและเครือญาติมีส่วนช่วยเหลือทั้งทางด้านกายภาพและจิตใจเป็นอย่างมากในช่วงที่ประสบกับปัญหาต่าง ๆ ในช่วงวิกฤตโควิด 19

ชุมชนวัดช่องลม (ลำดับที่ 1-10) กรณีศึกษารายหนึ่งได้เล่าให้ฟังถึงความช่วยเหลือจากญาติที่อยู่ต่างจังหวัดไว้ว่า

“ป้าก็ได้พี่น้องสาวที่อยู่ต่างจังหวัดช่วยเหลือให้ไปอยู่ด้วย ช่วงที่กรุงเทพฯ ระบาดหนัก ๆ ก็ได้อาศัยกินอยู่กับเขา”

(Y2/09 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

ในขณะที่บางรายได้ขอความช่วยเหลือทางการเงินจากญาติ รวมถึงเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ เช่น ข้าวสารและอาหารแห้ง เป็นต้น

“ผมไปขอยืมเงินที่สาวมาหมุนใช้ช่วงที่ต้องหยุดงาน และก็ได้กลุ่มเพื่อน ๆ ที่ซบแท็กซ์ด้วยกันคอยส่งข่าวว่าที่ไหนเขามาบริจาคของ ก็จะขับรถไปรับกัน”

(Y2/06 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี (ลำดับที่ 11-20) กรณีศึกษาหลายครัวเรือนได้เล่าให้ฟังถึงความช่วยเหลือที่ได้รับจากญาติพี่น้องที่อาศัยอยู่ต่างจังหวัด ที่ได้ส่งเครื่องอุปโภคบริโภคมาให้เพื่อ

บรรเทาภาระในช่วงเวลาการแพร่ระบาดในพื้นที่กรุงเทพมหานคร ยกตัวอย่าง เช่น กรณีศึกษารายนี้ที่ได้รับข้าวสารและอาหารแห้งจากญาติที่อยู่ต่างจังหวัด

“พี่สาวที่บ้านนอกส่งข้าวสารมาให้ทุกเดือน เราก็ได้ทุนค่าใช้จ่ายไปบ้าง พอหมดก็โทรไปบอกเขา เขาก็ส่งมาให้อีก”

(B2/04 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

บางรายได้รับข้อมูลข่าวสารเรื่องการจ้างงาน โดยกลุ่มเพื่อนในไลน์คอยโทรมาชวนไปทำงานด้วยกัน

“เพื่อนจะชวนไปทำงานรับจ้างรายวัน มันก็เหนื่อยนะ ต้องทำงานกลางแจ้ง พวกงานทาสีถนนนะ แต่ก็ต้องเอา ไม่งั้นก็ไม่มีเงินใช้”

(B2/03 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

กล่าวโดยสรุป เมื่อเปรียบเทียบการมีและใช้ทรัพยากรทางสังคมทั้งสองชุมชน พบว่ามีความคล้ายคลึงกัน แม้ว่าจะมีรูปแบบที่แตกต่างกันในบางกรณี ในชุมชนวัดช่องลมพบมีทรัพยากรทางสังคมในรูปแบบที่เป็นทางการและกึ่งทางการเป็นส่วนมาก เช่น การเป็นสมาชิกภาพของกลุ่มออมทรัพย์ ส่วนความสัมพันธ์ในรูปแบบไม่เป็นทางการมีส่วนน้อย เช่น ความเป็นเครือญาติและกลุ่มที่ทำอาชีพเดียวกัน เช่น กลุ่มคนขับแท็กซี่ ในขณะที่ในชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรีพบทรัพยากรทางสังคมในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการมากกว่า เช่น ความเป็นเครือญาติ แม้บางส่วนจะอยู่ต่างถิ่นก็ตาม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่าทรัพยากรทางสังคมของชุมชนวัดช่องลมมีความเข้มแข็งมากกว่า โดยความเข้มแข็งของรูปแบบเป็นทางการเกิดจากศักยภาพของผู้นำกลุ่มและความชัดเจนของระเบียบข้อบังคับของกลุ่มที่มักจะดำเนินการอย่างทั่วถึงกับสมาชิกทุกคน ส่วนรูปแบบไม่เป็นทางการเกิดจากการติดต่อประสานงานกันอย่างใกล้ชิดและสม่ำเสมอไม่ขาดตอนซึ่งมักจะเกิดขึ้นเป็นรายบุคคล จึงเห็นมีความแตกต่างกันระหว่างสมาชิกในชุมชนค่อนข้างชัดเจน

ผลการวิเคราะห์การถือครองทรัพยากรในการดำรงชีพแบบสำรวจทรัพยากรสินห้าด้าน (ตารางที่ 4.10) เป็นรายกรณี เป็นดังต่อไปนี้

ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา พบว่ากลุ่มตัวอย่างมีทรัพยากร 4 ด้านทุกราย ได้แก่ ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรทางการเงิน ทรัพยากรทางกายภาพ และทรัพยากรทางสังคม ยกเว้นทรัพยากรสังคม เนื่องจากเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่กลางกรุง จากการให้กรณีศึกษาประเมินตนเองร่วมกับข้อสรุปที่ได้จากการสนทนากลุ่ม ส่วนมากมีความเห็นว่าทรัพยากรที่จำเป็นที่สุดในการดำรงชีพในสถานการณ์โควิด 19 ได้แก่ ทรัพยากรทางการเงิน ทรัพยากรทางกายภาพ ทรัพยากรมนุษย์ และทรัพยากรทางสังคม

แม้ทรัพย์สินทางสังคมที่มักจะถูกมองไม่สำคัญนัก แต่ก็ได้เข้ามามีส่วนช่วยให้เกิดความสามารถในการรับมือและเอาตัวรอดจากสถานการณ์ยากลำบากได้เพิ่มขึ้น

ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน พบว่ากลุ่มตัวอย่างมีทรัพย์สินครบทั้ง 5 ด้าน ทุกราย ได้แก่ ทรัพย์สินมนุษย์ ทรัพย์สินทางการเงิน ทรัพย์สินทางกายภาพ ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพย์สินทางสังคม จากการให้กรณีศึกษาประเมินตนเองร่วมกับข้อสรุปที่ได้จากการสนทนากลุ่มส่วนมากมีความเห็นว่าทรัพย์สินที่จำเป็นที่สุดในการดำรงชีพในสถานการณ์โควิด 19 ได้แก่ ทรัพย์สินทางการเงิน ทรัพย์สินทางกายภาพ และทรัพย์สินมนุษย์ เรียงตามลำดับความสำคัญ โดยให้ความเห็นว่าการมีทรัพย์สินเพียงสามด้านนี้นับว่ามีความพอเพียงต่อการดำรงชีพแล้ว

ตารางที่ 4.10 การมีทรัพย์สินห้าด้าน

ลำดับที่	รหัส	ประเภทของทรัพย์สิน				
		มนุษย์	ธรรมชาติ	การเงิน	กายภาพ	สังคม
1	Y2/01	มี	ไม่มี	มี	มี	มี
2	Y2/02	มี	ไม่มี	มี	มี	มี
3	Y2/03	มี	ไม่มี	มี	มี	มี
4	Y2/04	มี	ไม่มี	มี	มี	มี
5	Y2/05	มี	ไม่มี	มี	มี	มี
6	Y2/06	มี	ไม่มี	มี	มี	มี
7	Y2/07	มี	ไม่มี	มี	มี	มี
8	Y2/08	มี	ไม่มี	มี	มี	มี
9	Y2/09	มี	ไม่มี	มี	มี	มี
10	Y2/10	มี	ไม่มี	มี	มี	มี
11	B2/01	มี	มี	มี	มี	มี
12	B2/02	มี	มี	มี	มี	มี
13	B2/03	มี	มี	มี	มี	มี
14	B2/04	มี	มี	มี	มี	มี
15	B2/05	มี	มี	มี	มี	มี
16	B2/06	มี	มี	มี	มี	มี
17	B2/07	มี	มี	มี	มี	มี
18	B2/08	มี	มี	มี	มี	มี

ลำดับที่	รหัส	ประเภทของทรัพย์สิน				
		มนุษย์	ธรรมชาติ	การเงิน	กายภาพ	สังคม
19	B2/09	มี	มี	มี	มี	มี
20	B2/10	มี	มี	มี	มี	มี

แหล่งที่มา: แบบสำรวจทรัพย์สินห้าด้าน

กรณีศึกษาที่ 1-10 ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา

กรณีศึกษา 1 (Y2/01) มีทรัพย์สิน 4 ด้าน ขาดในส่วนของทรัพย์สินทางธรรมชาติ มีสมาชิกในครัวเรือน 2 คน มีรายได้จากการทำงานทั้งคู่ เป็นคนต่างจังหวัด เดิมมีที่ดินและที่อยู่อาศัยที่ต่างจังหวัด แต่เมื่อย้ายเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ จึงต้องเช่าบ้านพักในชุมชน มีเงินเก็บออมส่วนหนึ่ง และมีภาระหนี้สินที่ต้องจ่ายทุกเดือน ในครัวเรือนมีทรัพย์สินที่อำนวยความสะดวกในการดำรงชีพเพียงพอ ไม่มีปัญหาด้านสุขภาพ ช่วงการแพร่ระบาดของโควิด 19 ได้รับผลกระทบต่อทรัพย์สินทางการเงินมากที่สุด แต่สามารถแก้ไขปัญหาดูด้วยการประหยัดรายจ่ายและหารายได้เสริม

กรณีศึกษา 2 (Y2/02) มีทรัพย์สิน 4 ด้าน ขาดในส่วนของทรัพย์สินทางธรรมชาติ มีสมาชิกในครัวเรือน 2 คน มีรายได้จากการทำงานทั้งคู่ เช่าที่พักอาศัย ไม่มีเงินเก็บออมแต่มีภาระหนี้สินที่ต้องจ่ายทุกเดือน ในครัวเรือนมีทรัพย์สินในการดำรงชีพเพียงพอ ไม่มีปัญหาสุขภาพ ช่วงการแพร่ระบาดของโควิด 19 ได้รับผลกระทบต่อทรัพย์สินทางการเงินมากที่สุด แต่ก็สามารถดำรงชีวิตประจำวันได้ เพราะใช้วิธีการประหยัดเพิ่มมากขึ้น ลดการซื้ออาหารปรุงสำเร็จแต่ใช้วิธีซื้อวัตถุดิบมาปรุงอาหารกินเอง และได้รับความช่วยเหลือจากญาติที่อยู่ต่างจังหวัด

กรณีศึกษา 3 (Y2/03) มีทรัพย์สิน 4 ด้าน ขาดในส่วนของทรัพย์สินทางธรรมชาติ มีสมาชิกในครัวเรือน 5 คน สามารถหารายได้ 3 คน และมีเด็ก 1 คน ผู้สูงอายุ 1 คน ที่ต้องพึ่งพารายได้จากผู้อื่น ครัวเรือนเช่าที่รายปีปลูกบ้านพักอาศัย มีเงินเก็บออมบางส่วน ในขณะเดียวกันมีหนี้สินที่ต้องจ่ายรายเดือน สมาชิกในครัวเรือนมีสุขภาพแข็งแรงทุกคน มีทรัพย์สินในการดำรงชีพเพียงพอ ช่วงการแพร่ระบาดของโควิด 19 ได้รับผลกระทบต่อทรัพย์สินทางการเงินมากที่สุด แต่ก็ได้แก้ไขปัญหาดูด้วยการลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น

กรณีศึกษา 4 (Y2/04) มีทรัพย์สิน 4 ด้าน 5 คน สามารถหารายได้ 3 คน และมีเด็กกำลังอยู่ในวัยเรียน 2 คน ที่ต้องพึ่งพาการเลี้ยงดูจากสมาชิกที่ทำงานหารายได้ และมีผู้สูงอายุ 1 คน ที่อาศัยอยู่ด้วยเป็นโรคอ้วน แต่สามารถเคลื่อนไหวด้วยตนเองและทำงานได้บ้าง ไม่ตกอยู่ในภาวะพึ่งพิงผู้อื่น ครัวเรือนเช่าที่รายปีปลูกบ้านพักอาศัย มีเงินเก็บออมบางส่วน และมีหนี้สินที่ต้องจ่ายรายเดือน

สมาชิกทุกคนมีสุขภาพแข็งแรง ช่วงการแพร่ระบาดของโควิด 19 ได้รับผลกระทบต่อทรัพย์สินทางการเงินมากที่สุด ได้แก้ไขปัญหาด้วยการลดรายจ่ายและหารายได้เสริม อีกทั้งยังได้รับความช่วยเหลือจากญาติที่อยู่ต่างจังหวัดด้วย

กรณีศึกษา 5 (Y2/05) มีทรัพย์สิน 4 ด้าน ชาติในส่วนของทรัพย์สินทางธรรมชาติ มีสมาชิกในครัวเรือน 8 คน เป็นแรงงานที่ประกอบอาชีพหารายได้ 4 คน และเป็นเด็กในวัยเรียน 4 คน แรงงานในครัวเรือนได้รับการศึกษาอย่างน้อยในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ครัวเรือนเช่าที่รายปีปลูกบ้านพักอาศัย มีเงินเก็บออมบางส่วน แต่ยังมีหนี้สินจากการกู้ยืมที่ต้องจ่ายรายเดือนโดยมีความสามารถในการจ่ายหนี้ค่อนข้างสูง เพราะเป็นหนี้หมุนเวียนที่กู้ยืมมาประกอบอาชีพเพื่อสร้างรายได้ สมาชิกในครัวเรือนมีสุขภาพแข็งแรง ยกเว้นผู้ให้ข้อมูลที่เป็นโรคกล้ามเนื้ออ่อนแรง ต้องไปพบแพทย์ทุก 6 เดือน แต่มีบัตรผู้พิการโดยได้รับเบี้ยความพิการทุกเดือน ในขณะเดียวกันเขายังสามารถช่วยเหลือตัวเองได้ และช่วยหารายได้ให้แก่ครัวเรือนด้วยการขายของออนไลน์ ช่วงการแพร่ระบาดของโควิด 19 ได้รับผลกระทบต่อทรัพย์สินทางการเงินบ้าง แต่ใช้วิธีประหยัดคอดอม ลดรายจ่าย สร้างรายได้จากการขายของออนไลน์ และใช้พื้นที่ว่างรอบบ้านปลูกผักสวนครัวไว้บริโภคด้วย

กรณีศึกษา 6 (Y2/06) มีทรัพย์สิน 4 ด้าน ชาติในส่วนของทรัพย์สินทางธรรมชาติ มีสมาชิกในครัวเรือน 2 คน เป็นแรงงานหารายได้ทั้งคู่ เนื่องจากเป็นคนต่างจังหวัดที่อพยพมาประกอบอาชีพในกรุงเทพฯ จึงเช่าที่ปลูกบ้าน แต่ยังมีทรัพย์สินเป็นที่ดินพร้อมบ้านพักอยู่ต่างจังหวัด มีเงินเก็บออมและไม่มีภาระหนี้สิน เป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน ได้รับผลกระทบต่อทรัพย์สินทางการเงินจากสถานการณ์โควิด 19 แต่ไม่มากนัก เนื่องจากยังมีรายได้จากการให้คนเช่าที่ดินในต่างจังหวัดเพื่อทำนามาช่วยเสริม สุขภาพแข็งแรงไม่มีความเจ็บป่วย

กรณีศึกษา 7 (Y2/07) มีทรัพย์สิน 4 ด้าน ชาติในส่วนของทรัพย์สินทางธรรมชาติมีสมาชิกในครัวเรือน 6 คน เป็นแรงงานประกอบอาชีพหารายได้ 3 คน เช่าที่ปลูกบ้านในชุมชน ไม่มีเงินเก็บออม แต่ไม่มีภาระหนี้สิน เป็นสมาชิกกองทุนชุมชนและสมาชิกในกลุ่มไลน์ชุมชนที่คอยรับส่งข่าวสารประจำวัน สมาชิกครัวเรือนทุกคนมีสุขภาพแข็งแรง ไม่เจ็บป่วย ได้รับผลกระทบด้านทรัพย์สินทางการเงินในช่วงภาวะแพร่ระบาดของโควิด 19 บ้าง แต่ก็สามารถแก้ไขปัญหาด้วยการลดรายจ่ายประจำวัน ใช้ที่ว่างหน้าบ้านให้บริษัทมาตั้งตู้น้ำดื่มทำให้ได้รับรายได้ประจำเดือน นอกจากนี้ยังปลูกผักสวนครัวไว้บริโภคภายในครัวเรือนด้วย

กรณีศึกษา 8 (Y2/08) มีทรัพย์สิน 4 ด้าน ชาติในส่วนของทรัพย์สินทางธรรมชาติ เป็นคนต่างจังหวัดที่มีทรัพย์สินเป็นที่ดินพร้อมบ้านพักที่บ้านเดิมและได้ให้คนอื่นเช่าบ้านเพื่อหารายได้ เมื่ออพยพมาอยู่กรุงเทพฯ จึงต้องเช่าที่ดินรายปีปลูกบ้านพักอาศัย มีสมาชิกในครัวเรือน 5 คน เป็นแรงงานประกอบอาชีพ 3 คน ไม่มีเงินเก็บออมและมีภาระหนี้สินต้องจ่ายรายเดือน แต่ก็สามารถจ่ายได้เนื่องจากเป็นเงินกู้หมุนเวียนมาใช้ลงทุนเพื่อหารายได้ ครัวเรือนมีทรัพย์สินในการดำรงชีพเพียงพอ

สุขภาพร่างกายแข็งแรงไม่เจ็บป่วย ได้รับผลกระทบต่อทรัพย์สินทางการเงินในสถานการณ์โควิด 19 แต่ใช้วิธีลดรายจ่าย ด้วยการรวมกลุ่มเพื่อนในชุมชนไปขอใช้ที่ว่างของการรถไฟเพื่อปลูกผักสวนครัวไว้บริโภค

กรณีศึกษา 9 (Y2/09) มีทรัพย์สิน 4 ด้าน ชาติในส่วนของทรัพย์สินทางธรรมชาติ เป็นคนต่างจังหวัดที่อพยพมาอยู่กรุงเทพฯ ประมาณ 50 ปีแล้ว ยังมีญาติอาศัยอยู่ที่ต่างจังหวัดหลายคน มีสมาชิกในครัวเรือน 4 คน เป็นแรงงานหารายได้ 3 คน และ เด็กในวัยเรียน 1 คน เข้าที่ดินรายปี ปลูกบ้านพักอาศัย มีเงินเก็บออมรายเดือนจำนวนหนึ่ง และมีหนี้สินแต่ไม่มากนัก เป็นหนี้สินที่กู้ยืมมาหมุนเวียนประกอบอาชีพ สมาชิกในครัวเรือนมีสุขภาพแข็งแรง นอกจากนี้ผู้ให้ข้อมูลที่เป็นโรคลิ้นหัวใจรั่ว แต่ได้ทำการเปลี่ยนลิ้นหัวใจแล้ว แม้จะมีสุขภาพไม่ค่อยแข็งแรงนักแต่สามารถช่วยเหลือตัวเอง และหารายได้ช่วยครอบครัวด้วยการทำขนมขาย ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์โควิด 19 บ้าง แต่ไม่มากนัก เพราะยังสามารถหารายได้ตามปกติ

กรณีศึกษา 10 (Y2/10) มีทรัพย์สิน 4 ด้าน ชาติในส่วนของทรัพย์สินทางธรรมชาติ มีสมาชิกในครัวเรือน 4 คน เป็นผู้สูงอายุ 1 คน และเด็กในวัยเรียน 2 คน ผู้ให้ข้อมูลเป็นผู้หารายได้หลักในครัวเรือนเพียงคนเดียว มีความมั่นคงในการประกอบอาชีพเพราะเป็นพนักงานบริษัทที่รับเงินค่าจ้างรายเดือน ในส่วนของผู้สูงอายุได้มีส่วนช่วยหารายได้บ้างด้วยการรับจ้างดูแลเด็กในชุมชนตามที่มีคนว่าจ้าง มีเงินเก็บออมจำนวนหนึ่ง และมีหนี้สินที่กู้จากกองทุนที่ตนเองเป็นสมาชิกรับมาหมุนเวียนใช้จ่ายในครัวเรือนบ้าง โดยมีกำลังการใช้หนี้สูง ผู้ให้ข้อมูลมีโรคประจำตัวคือ เบาหวาน และเด็ก 1 คน เป็นธาลัสซีเมีย แต่ยังสามารถดำรงชีวิตได้ตามปกติ ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์โควิด 19 แต่ไม่มากนัก เนื่องจากเป็นผู้ชอบติดตามและได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารอย่างรวดเร็ว จึงมีการเตรียมความพร้อมทำให้สามารถจัดการกับสถานการณ์อันยากลำบากได้

กรณีศึกษาที่ 11-20 ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน

กรณีศึกษา 11 (B2/01) มีทรัพย์สินครบ 5 ด้าน มีสมาชิกในครัวเรือน 10 คน เป็นแรงงานหารายได้ 3 คน นอกนั้นเป็นเด็กและผู้สูงอายุ ผู้ให้ข้อมูลเป็นคนในพื้นที่ซึ่งย้ายมาเช่าที่ปลูกบ้านในชุมชนอยู่ ไม่มีเงินเก็บออมและมีภาระหนี้สินอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก สมาชิกในครัวเรือนมีสุขภาพดี ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์โควิด 19 บ้าง แต่สามารถรับมือได้ ด้วยการประหยัด ลดรายจ่าย และหารายได้เสริมด้วยการจับปลาในลำคลองมาขายให้ชาวชุมชน

กรณีศึกษา 12 (B2/02) มีทรัพย์สินครบ 5 ด้าน มีสมาชิกในครัวเรือน 6 คน เป็นแรงงานหารายได้ 3 คน เข้าที่ปลูกบ้านพักอาศัย ไม่มีเงินเก็บออมและมีหนี้สินต้องผ่อนจ่ายรายเดือน สมาชิกในครัวเรือนมีสุขภาพแข็งแรง ยกเว้นผู้ให้ข้อมูลที่มีปัญหาเรื่องตับ ต้องไปพบแพทย์ตามนัด แต่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ไม่เป็นภาระพึ่งพิงผู้อื่น ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์โควิด 19 ในด้านรายได้ แต่ก็ได้รับความช่วยเหลือจากญาติที่อยู่ต่างจังหวัดทำให้สามารถบรรเทาปัญหาได้บ้าง

กรณีศึกษา 13 (B2/03) มีทรัพย์สินครบ 5 ด้าน มีสมาชิกในครัวเรือน 5 คน เป็นแรงงานหารายได้เพียง 1 คน เช่าที่ปลูกบ้านพักอาศัย ไม่มีเงินเก็บออมและมีภาระหนี้สินต้องผ่อนจ่ายรายเดือนแต่ไม่มากนัก ในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด 19 ได้รับผลกระทบด้านรายได้บ้าง แต่ก็ได้รับความช่วยเหลือจากญาติที่อยู่ต่างจังหวัดและต่างเขต อีกทั้งยังได้รับความช่วยเหลือเกี่ยวกับเครื่องอุปโภคบริโภคที่หน่วยงานนำมาแจก รวมถึงได้เข้าร่วมมาตรการเยียวยากับสถาบันการเงินที่เป็นหนี้อยู่ จึงสามารถรับมือกับภาวะวิกฤตได้

กรณีศึกษา 14 (B2/04) มีทรัพย์สินครบ 5 ด้าน มีสมาชิกในครัวเรือน 5 คน เป็นแรงงานหารายได้ 1 คน เช่าที่ปลูกบ้านพักอาศัย มีเงินเก็บออมบางส่วนและไม่มีภาระหนี้สิน เมื่อประสบกับวิกฤตโควิด 19 ได้พยายามแก้ไขปัญหาด้วยการประหยัด ลดรายจ่าย และหารายได้เสริมด้วยการเลี้ยงไก่ชนขาย สมาชิกในครัวเรือนมีสุขภาพแข็งแรงดีทุกคน

กรณีศึกษา 15 (B2/05) มีทรัพย์สินครบ 5 ด้าน และมีจุดแข็งคือการเป็นคนพื้นถิ่นที่อยู่มาก่อนการจัดตั้งชุมชน เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์บ้านและที่ดิน มีสมาชิกในครัวเรือน 5 คน เป็นแรงงานหารายได้ 2 คน มีที่ดินว่างสามารถใช้ปลูกผักสวนครัวได้โดยอาศัยน้ำในลำคลองนำมารดผัก เมื่อสถานการณ์โควิดระบาด ไม่ได้รับผลกระทบมากนัก เพราะมีเงินเก็บออมและไม่มีภาระหนี้สิน สมาชิกในครัวเรือนมีสุขภาพแข็งแรงดีทุกคน

กรณีศึกษา 16 (B2/06) มีทรัพย์สินครบ 5 ด้าน มีสมาชิกในครัวเรือนเพียง 1 คน คือ ผู้ให้ข้อมูล เป็นคนต่างจังหวัดที่อพยพมาอยู่ในกรุงเทพฯ จึงเช่าบ้านอยู่ แต่ยังมีญาติพี่น้องจำนวนมากที่ต่างจังหวัด ไม่มีเงินเก็บออมแต่มีภาระหนี้สินที่ต้องผ่อนจ่ายรายเดือนโดยมีกำลังใช้หนี้สูง สุขภาพร่างกายแข็งแรงดี ไม่ค่อยได้รับผลกระทบจากสถานการณ์โควิดมากนัก

กรณีศึกษา 17 (B2/07) มีทรัพย์สินครบ 5 ด้าน มีสมาชิกในครัวเรือน 3 คน เป็นแรงงานหารายได้ทั้งหมด ถือเป็นคนพื้นถิ่นเพราะอพยพมาจากพื้นที่เขตใกล้เคียง มาเช่าบ้านพักอาศัย มีเงินเก็บออมจำนวนหนึ่งและไม่มีภาระหนี้สิน สมาชิกในครัวเรือนสุขภาพแข็งแรงดีทุกคน ไม่ค่อยได้รับผลกระทบจากสถานการณ์โควิด 19 มากนัก แต่ได้พยายามรับมือด้วยการประหยัดค่าใช้จ่ายเช่นเดียวกับคนอื่น ด้วยการปลูกผักสวนครัวในกระถางและใช้น้ำคลองรดผักเป็นการประหยัดค่าน้ำประปา

กรณีศึกษา 18 (B2/08) มีทรัพย์สินครบ 5 ด้าน มีสมาชิกในครัวเรือน 3 คน เป็นผู้หารายได้ทุกคน เป็นคนพื้นถิ่นที่อพยพมาจากเขตใกล้เคียงมาเช่าที่ปลูกบ้านอยู่ ไม่มีเงินเก็บออมแต่มีหนี้สินบ้างจำนวนหนึ่งไม่มากนัก จึงสามารถชำระหนี้ได้โดยไม่ลำบาก สมาชิกทุกคนมีสุขภาพแข็งแรงดี ไม่ค่อยได้รับผลกระทบจากสถานการณ์โควิดมากนัก แต่ก็สนใจติดตามข่าวสารอยู่เป็นประจำเพื่อจะได้เตรียมตัวให้พร้อมรับมือได้

กรณีศึกษา 19 (B2/09) มีทรัพย์สินครบ 5 ด้าน มีสมาชิกในครัวเรือน 5 คน เป็นแรงงานหารายได้ 3 คน มีจุดแข็งคือการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินและที่อยู่อาศัย มีเงินออมในครัวเรือนและมีภาระหนี้สินที่สามารถผ่อนจ่ายได้ เป็นสมาชิกกลุ่มกองทุนและกลุ่มไลน์ของชุมชน ทำให้ได้รับข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นในการดำรงชีวิตค่อนข้างดี สมาชิกทุกคนมีสุขภาพแข็งแรงดี ไม่ค่อยได้รับผลกระทบจากสถานการณ์โควิด 19 มากนัก

กรณีศึกษา 20 (B2/10) มีทรัพย์สินครบ 5 ด้าน มีสมาชิกในครัวเรือน 7 คน เป็นแรงงานหารายได้ 2 คน มีจุดแข็งคือการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินและบ้านพักอาศัย มีเงินเก็บออมจำนวนหนึ่ง และมีหนี้สินที่สามารถผ่อนชำระได้ สมาชิกของครัวเรือน 3 คนมีปัญหาด้านสุขภาพ ต้องรักษาอาการต่อเนื่อง แต่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ ไม่อยู่ในภาวะพึ่งพิง ไม่ค่อยได้รับผลกระทบจากสถานการณ์โควิด 19 มากนัก

กล่าวโดยสรุป แม้ว่าการมีทรัพย์สินของกรณีศึกษาจะไม่ครบทั้งห้าด้าน แต่พวกเขาสามารถประยุกต์และดัดแปลงประเภทของทรัพย์สินที่มีอยู่ไปใช้เป็นทุนในการดำรงชีพได้ ทรัพย์สินทางธรรมชาติถือเป็นทรัพย์สินที่มีความจำเป็นน้อยที่สุดสำหรับการดำรงชีวิตของคนจนเมือง และนับเป็นเพียงปัจจัยเสริมเท่านั้น ส่วนทรัพย์สินที่มีความจำเป็นมากที่สุด คือทรัพย์สินทางการเงิน ทรัพย์สินด้านมนุษย และทรัพย์สินทางกายภาพ ในขณะที่ทรัพย์สินทางสังคมและทรัพย์สินทางธรรมชาติถือเป็นปัจจัยเสริมที่ช่วยลดความเปราะบางในการดำรงชีพของคนจนเมืองได้ด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะทรัพย์สินทางสังคมซึ่งเป็นปัจจัยเสริมที่มีความสำคัญ เนื่องจากสามารถช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งและความมั่นคงในการดำรงชีพในยามที่ประสบภาวะวิกฤตได้ด้วยการส่งปัจจัยที่จำเป็นบางอย่างมาให้ในบางกรณีศึกษาที่มีทรัพย์สินในการดำรงชีพด้านอื่น ๆ น้อย แต่ถ้ามีทรัพย์สินทางสังคมที่เข้มแข็งก็จะสามารถช่วยให้กรณีศึกษานั้นสามารถรับมือกับความเสี่ยงที่เกิดจากภาวะวิกฤตโควิด 19 ได้ โดยลดความรู้สึกไม่มั่นคงจากการช่วยเหลือของคนและกลุ่มเหล่านี้

4.4 ความเปราะบางของครัวเรือน

ความเปราะบางเป็นสถานการณ์หนึ่งที่บุคคลไม่สามารถรับมือและเอาตัวรอดจากภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นได้ เนื่องจากไม่ได้เตรียมพร้อมในการรับมือกับความเสี่ยงที่เกิดขึ้นจากภาวะวิกฤต ในการวิจัยนี้ถือการแพร่ระบาดของโควิด 19 เป็นภาวะวิกฤตรูปแบบหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีพของคนจนเมืองซึ่งถูกจัดให้เป็นกลุ่มเปราะบางหรือกลุ่มเสี่ยง ผลกระทบจากวิกฤตโควิด 19 ได้เร่งรัดและผลักดันให้คนจนเมืองเกิดความเปราะบางในครัวเรือนเพิ่มมากขึ้นจนไม่สามารถสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพได้

ความเปราะบางที่มีผลต่อการดำรงชีพของครัวเรือน สามารถพิจารณาแบ่งเป็น 4 ประเภท ได้แก่ ความเปราะบางทางกายภาพ ทางเศรษฐกิจ ทางสังคม และทางสิ่งแวดล้อม ในการวิจัยนี้ได้พิจารณาให้ความสำคัญแก่ความเปราะบางทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นหลัก ซึ่งเป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีพของครัวเรือนยากจนในเมืองมากที่สุดในพื้นที่ศึกษา

สถานการณ์แพร่ระบาดของโควิด 19 ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่เดือนธันวาคม พ.ศ.2562 ซึ่งการวิจัยนี้ได้ศึกษาสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด 19 ช่วงแรก คือ ระหว่างเดือนมีนาคม - ธันวาคม 2563 ผลการศึกษาพบว่า ทั้งสองชุมชนที่เป็นพื้นที่วิจัยมีสถานการณ์ที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือการแพร่ระบาดของโควิด 19 เป็นสถานการณ์ที่กระตุ้นและผลักดันให้ประชาชนต้องพยายามปรับตัวให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสถานการณ์ที่ยากลำบากกว่าปกติ เพราะต้องใช้ทรัพย์สินที่มีอยู่หรือเข้าถึงได้อย่างจำกัดเพื่อช่วยให้สามารถรับมือและเอาตัวรอดจากสถานการณ์ที่ยากลำบากนี้ได้

4.4.1 สภาพความเปราะบางของครัวเรือนภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19

สถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด 19 นับเป็นสภาวะหนึ่งที่ครัวเรือนในชุมชนที่เลือกศึกษาต้องเผชิญกับภัยพิบัติที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วโดยไม่ทันตั้งตัว (Shocks) นอกเหนือจากสภาวะอื่น ๆ ซึ่งได้แก่ การเจ็บป่วย และการตกงาน ที่เป็นผลกระทบด้านลบจากภาวะเศรษฐกิจในปัจจุบันที่อาจประสบโดยบางคนบางครอบครัวแล้ว การที่ต้องเผชิญกับภาวะดังกล่าวยิ่งทำให้ครัวเรือนต้องตกอยู่ในสถานการณ์ยากลำบากขึ้นไปอีก และมีแนวโน้มที่จะต้องเผชิญต่อไปในระยะยาว (Trends) ถ้ายังมีการแพร่ระบาดของโควิด 19 อยู่อย่างต่อเนื่อง การพิจารณาสภาพความเปราะบางของครัวเรือนยากจนในพื้นที่เขตเมืองจะให้ความสำคัญแก่ความเปราะบางทางเศรษฐกิจและความเปราะบางทางสังคมเป็นหลัก เนื่องจากเป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีพของคนจนเมืองมากที่สุด

4.4.1.1 ความเปราะบางทางเศรษฐกิจ

ความเปราะบางทางเศรษฐกิจเป็นสภาวะที่พบเห็นได้ง่ายในสังคมเมือง โดยเฉพาะคนจนเมืองที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดและถูกจัดเป็นกลุ่มเปราะบาง เนื่องจากทรัพย์สินทางการเงินถือเป็นปัจจัยสำคัญอันดับแรกๆที่ส่งผลกระทบต่อรูปแบบการดำรงชีวิตของคนจนเมือง เมื่อได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ยากลำบาก เช่น วิกฤตโควิด 19 ที่ผลักดันและเร่งรัดให้คนจนเมืองเกิดความเปราะบางจนขาดความมั่นคงในการดำรงชีพ

ความเปราะบางทางเศรษฐกิจสามารถพิจารณาได้จากทรัพย์สิน (Livelihood Assets) ที่มีอยู่ซึ่งถูกแปลงไปใช้เงินทุนในการดำรงชีพ (Livelihood Capitals) และถูกนำไปใช้สร้างความเข้มแข็งให้แก่ตนเองเพื่อให้สามารถบริหารจัดการกับภาวะวิกฤตได้ จากการศึกษาพบว่า การมีทรัพย์สินหลายด้านจะสามารถใช้ในการช่วยลดความเสี่ยงที่เกิดจากภัยพิบัติซึ่งผลทำให้ครัวเรือนตกอยู่ในสภาวะยากลำบาก ยังมีทุนหลายประเภทจะทำให้กลุ่มตัวอย่างมีความเปราะบางทางเศรษฐกิจต่ำ

ทุนในการดำรงชีพประกอบไปด้วยทุนมนุษย์ ทุนธรรมชาติ ทุนทางการเงิน และทุนทางกายภาพ ยกตัวอย่างให้เห็นดังนี้

1) ทุนมนุษย์ เป็นทุนที่ถูกแปลงมาจากทรัพย์สินด้านมนุษย์ที่ครัวเรือนมีอยู่ การมีทุนมนุษย์อยู่ในระดับสูง จะต้องประกอบไปด้วยปัจจัยดังต่อไปนี้ คือ ทักษะ ความรู้ และความสามารถของแรงงานในครัวเรือนที่สามารถปรับใช้ในการยกระดับการดำรงชีพ ซึ่งเกี่ยวข้องกับสุขภาวะที่ดีทั้งด้านร่างกายและจิตใจด้วย กรณีศึกษาหลายรายได้เล่าให้ฟังเกี่ยวกับสุขภาวะของคนในครัวเรือน ที่มีทั้งสุขภาพร่างกายและสุขภาพจิตที่แข็งแรง อีกทั้งยังมีปัจจัยเสริม ได้แก่ สวัสดิการที่คนในครัวเรือนได้รับ เช่น การมีบุตรที่รับราชการ ทำให้สามารถเบิกจ่ายค่ารักษาพยาบาลได้โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย ทำให้ไม่ต้องวิตกกังวลมาก การมีสมาชิกในครัวเรือนที่มีทักษะในการหารายได้จากช่องทางใหม่ ๆ เช่น ขายของออนไลน์ก็มีส่วนลดความกดดันทางเศรษฐกิจได้เช่นกัน ฯลฯ ครัวเรือนที่มีทุนมนุษย์สูง ต่อให้ต้องถูกกดดันจากภาวะวิกฤตโควิด 19 ก็ยังสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสถานการณ์นี้ ดังนั้น ทุนมนุษย์จึงถือว่ามีความสำคัญมาก เนื่องจากเป็นทุนที่หากครัวเรือนมีอยู่ในระดับสูงแล้ว จะสามารถเชื่อมโยงกับทุนด้านอื่น ๆ โดยจะส่งเสริมให้มีความสามารถในการประยุกต์ใช้ทุนด้านอื่น ๆ มาช่วยลดความเปราะบางทางเศรษฐกิจได้

“คนในบ้านสุขภาพดีทุกคน ไม่มีใครเจ็บป่วยหรือมีโรคประจำตัวเรื้อรัง”

(B2/05 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

“ฉันเป็นคนสบาย ๆ คือไม่เครียด จะไม่ยึดติดอะไรเลย ไปเรื่อย ๆ เดี่ยวมันก็ผ่านไปเอง”

(B2/10 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 6 พฤษภาคม 2564)

“ลูกเป็นข้าราชการเลยได้ใช้สิทธิ์รักษาพยาบาลดูแลแม่ป่วยเป็นโรคอ้วนและความดันสูง”

(Y2/04 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

ในขณะที่บางกรณีศึกษาพบว่ามีความวิตกกังวลและความเครียดเพิ่มมากขึ้นจากสถานการณ์โควิด 19 ทำให้เกิดการรับรู้ที่ไม่ถูกต้องและเข้าใจผิดกับภาวะการณ์บางอย่าง บางรายถึงกับหันไปพึ่งพาสิ่งเสพติด เช่น สูบบุหรี่และดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์เพิ่ม เพราะคิดว่าจะสามารถต่อต้านเชื้อโควิด 19 ได้

“เราเกิดความเครียด หาเข้ากินค่า เลยกินเหล้าสูบบุหรี่ เห็นเขาว่ากินเหล้าจะหายโควิด”

(B2/06 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

“ป่าเหมือนประสาทจะกิน เครียดมากเลยไม่รู้จะทำยังไง”

(Y2/02 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

2) ทุนทางการเงิน เป็นทุนที่ถูกแปลงมาจากทรัพย์สินทางการเงิน สามารถพิจารณาได้จากรายรับ รายจ่าย เงินออม และหนี้สิน นับเป็นทุนที่มีความสำคัญอยู่ในลำดับต้นซึ่งมีผลกระทบต่อรูปแบบการดำรงชีพของคนจนเมือง และมีส่วนช่วยในการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ เพราะ

เกี่ยวข้องกับการจัดหาปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญ 4 ประการ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และ ยารักษาโรค เมื่อต้องตกอยู่ภายใต้สถานการณ์ยากลำบากดังเช่นวิกฤตโควิด 19 แล้ว ยังต้องเพิ่มทุนทางการเงินเพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้ เมื่อเกิดผลกระทบจากการขึ้นราคาสินค้าอุปโภคและบริโภค ครัวศึกษาบางรายได้รับผลกระทบจากการต้องหยุดงาน ทำให้ขาดรายได้ที่เคยได้รับประจำ แต่บางรายโชคดีที่ยังได้รับเงินเดือนประจำ บางรายไม่มีหนี้สิน และบางรายยังมีเงินเก็บสะสมที่สามารถนำออกมาใช้จ่ายบรรเทาความเดือดร้อนไปได้ ดังคำบอกเล่าต่อไปนี้

“ทำงานบริษัทมีเงินเดือนประจำ ได้หยุด work from home แต่ยังได้รับเงินเดือนปกติ”

(Y2/10 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 30 พฤษภาคม 2564)

“เศรษฐกิจไม่ดีทำให้ไม่มีลูกค้ามาสั่งซอมนะ แต่เราก็ต้องอยู่ให้ได้ด้วยเงินที่มีอยู่ในปัจจุบัน ตอนนี้ก็พยายามเก็บเงินให้ได้เดือนละ 1,000 บาท เพื่อเอาไว้ใช้เวลาจำเป็น”

(B2/04 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

“มีเงินเก็บออมจากประกันสังคมได้เดือนละ 1,700 บาท เราไม่มีหนี้สินอะไรก็เลยไม่เดือดร้อนกับเขา”

(B2/07 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

ในขณะที่บางรายต้องหารายได้เสริมด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้พอเพียงแก่การดำรงชีวิตประจำวัน ได้แก่ การเลี้ยงไก่ชน การรับจ้างทำงานตามบ้าน และการตัดแปลงพื้นที่ว่างบริเวณหน้าบ้านตั้งตู้จำหน่ายเครื่องดื่ม เป็นต้น

“ใครมาจ้างให้ทำอะไรก็เอาหมด ตอนนี้ก็หารายได้เสริมด้วยการเลี้ยงไก่ชนขาย”

(B1/01 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

“ไปรับจ้างเขาซักเสื้อผ้าหรือบางทีก็ดูแลคนแก่ให้เขา”

(B2/08 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 5 พฤษภาคม 2564)

3) ทุนทางกายภาพ เป็นทุนที่ถูกแปลงมาจากทรัพย์สินทางกายภาพ สามารถพิจารณาจาก ที่อยู่อาศัย สถานที่ตั้งของที่ทำงาน ความสะดวกในการเดินทางและวิธีการเดินทาง รวมทั้งการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร เป็นต้น นับเป็นทุนที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพได้ ครัวศึกษาที่มีทุนทางกายภาพหลายรูปแบบ จะช่วยให้ไม่ต้องใช้ทุนทางการเงินเพิ่มมากขึ้นในการอยู่รอดภายใต้สถานการณ์ยากลำบาก เพราะช่วยลดการต้องใช้ทุนทางการเงินในการซื้อหาปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตประจำวัน ดังที่ครัวศึกษารายหนึ่งได้เล่าให้ฟังถึงการถือครองทรัพย์สินและมีกรรมสิทธิ์ที่ดินและสิ่งปลูกสร้าง ไม่ต้องซื้อหาหรือเช่าซื้อ ทำให้สามารถใช้ทุนทางการเงินไปใช้ประโยชน์ในสิ่งอื่นได้

อีกทั้งบางรายยังสามารถดัดแปลงทุนทางกายภาพมาใช้ประโยชน์ในการสร้างทุนทางการเงินเพิ่มขึ้นได้ และบางรายสามารถลดรายจ่ายและสร้างรายได้เพิ่มขึ้นจากการประยุกต์ดังกล่าวข้างต้น

“บ้านที่อยู่อาศัยทุกวันนี้เป็นของเราเอง ที่ดินก็เป็นทรัพย์สินมรดกของเรา ถามว่า โควิดกระทบอะไรไหม ก็มีบ้าง แต่เราทำงานประจำมีเงินเดือนกินใช้ทุกเดือน ถึงจะต้อง work from home แต่ก็ยังได้รับเงินเดือน เราเลยไม่ลำบากมากเท่าไร”

(B2/05 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

“เปิดหน้าบ้านเป็นร้านขายของ ทำให้สะดวกมาก เพราะไม่ต้องเดินทางไปไหน”

(B2/02 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

“ที่ทำงานอยู่ใกล้ชุมชน เดินไปทำงานทุกวันสะดวกมาก”

(B2/07 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

4) ทุนธรรมชาติ เป็นทุนที่ถูกแปลงมาจากทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบด้วยกรรมสิทธิ์และการใช้ประโยชน์ที่ดิน รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติประเภทอื่น ๆ ที่สามารถนำไปในการบริโภค/ผลิต/ขาย กรณีศึกษาบางรายสามารถใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งเป็นสมบัติสาธารณะ เช่น นำน้ำจากลำคลองสาธารณะมาช่วยในการปลูกพืชผักสร้างรายได้และลดรายจ่าย หรือจับสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาตินำมาบริโภค ฯลฯ นับเป็นการช่วยสร้างให้เกิดทุนทางการเงินหรือลดค่าใช้จ่ายที่จำเป็นอีกรูปแบบหนึ่งด้วย

“เวลาน้ำประปาไม่ไหลก็ไปตักน้ำในคลองหน้าชุมชนมาใช้รดผักสวนครัวที่ปลูกไว้”

(B2/07 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

“ได้อาศัยหวานแห่จับปลาในคลองมากิน วันไหนได้มากก็แบ่งขายชาวบ้านในชุมชน”

(B2/01 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

“มีที่ดินของการรถไฟที่เขาอนุญาตให้ไปปลูกผักสวนครัว ก็ชวนเพื่อน ๆ ไปปลูกผักไว้กิน”

(Y2/08 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 29 พฤษภาคม 2564)

4.4.1.2 ความเปราะบางทางสังคม

ความเปราะบางทางสังคมส่งผลกระทบต่อการดำรงชีพของครัวเรือนยากจนทั้งด้านร่างกายและจิตใจ จึงมีความเชื่อมโยงกับทรัพยากรมนุษย์มากที่สุด ในการวิเคราะห์ความเปราะบางทางสังคมสามารถพิจารณาได้จากลักษณะครัวเรือน สภาวะการณ์การพึ่งพิง ขนาดที่อยู่อาศัย ลักษณะที่อยู่อาศัย และการมีส่วนร่วมในกลุ่มหรือเครือข่าย เป็นต้น

ความเปราะบางทางสังคม (Social vulnerability) เกี่ยวข้องอย่างมากกับทุนมนุษย์และทุนทางสังคม โดยสามารถวิเคราะห์ได้จากความสามารถของบุคคล ชุมชน และสังคมในการรับมือกับภัยพิบัติ เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคม สถาบัน และคุณค่าทางวัฒนธรรม ซึ่งมีความ

เชื่อมโยงกับระดับความเป็นอยู่ที่ดี ระดับของการศึกษา สถานการณ์ความมั่นคง การเข้าถึงความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ระบอบธรรมาภิบาล ความเท่าเทียมกันในสังคม ความเชื่อในประเพณีและวัฒนธรรม เป็นต้น ถ้าประชาชนมีความเปราะบางทางสังคมมาก ก็จะส่งผลให้เกิดความเปราะบางทางเศรษฐกิจได้ หรือในทางกลับกัน ยกตัวอย่างเช่น บุคคลที่มีความเปราะบางทางเศรษฐกิจมาก แต่มีความเปราะบางทางสังคมน้อย อาจจะสามารถเอาตัวรอดจากภัยพิบัติได้ เช่น คนที่ถูกเลิกจ้างงานในสถานการณ์โควิด 19 แต่มีญาติพี่น้องที่สามารถขอความช่วยเหลือได้ หรือถ้าเป็นสมาชิกกองทุนก็จะได้รับสิทธิกู้เงินกองทุนที่คิดดอกเบี้ยต่ำ ก็ยังสามารถเอาตัวรอดหรือบรรเทาปัญหาจากภัยพิบัติได้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกันระหว่างความเปราะบางทางเศรษฐกิจและสังคมซึ่งไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ฯลฯ ดังนั้น เมื่อจำเป็นต้องวิเคราะห์ความเปราะบางในการดำรงชีพแล้ว จึงต้องวิเคราะห์ความเปราะบางทางเศรษฐกิจและสังคมร่วมกัน โดยพิจารณาจากทุนทางสังคมเป็นหลัก ยกตัวอย่างให้เห็นดังนี้

“ช่วงโควิด 19 ก็ได้รับความช่วยเหลือจากลูกหลาน ทางรัฐก็มาให้ความช่วยเหลือบ้าง เรายังพอประหยัดเรื่องการกิน ไม่ค่อยออกไปข้างนอกก็เลยทุนค่ารถค่าอะไรไปบ้าง ตัวผมเองเป็นจิตอาสา สามารถลงไปช่วยเหลือคนอื่นได้ ช่วยด้วยใจ คนก็เลยรู้จักเยอะ”

(Y2/04 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

“ผมขับรถแท็กซี่ ก็จะมีไลน์กลุ่มแท็กซี่ จะพูดคุยกันส่งข้อมูลให้กันตลอด ทำให้ได้รับรู้ข่าวสาร บางครั้งก็จะได้งานรับจ้างมาจากพวกแท็กซี่ด้วยกัน”

(Y2/06 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

“มันจะมีที่ดินว่างของการรถไฟ เขาให้ไปปลูกผักไว้เก็บกินได้ พวกเราก็รวมตัวกันไปปลูกพวกชะอม มะเขือ ผักสวนครัวบางอย่าง เราก็ไปเก็บกินเก็บขายได้”

(Y2/08 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 29 พฤษภาคม 2564)

“เราเป็นคนในพื้นที่ อยู่ที่นี่มาก่อนจัดตั้งชุมชน มีญาติพี่น้องอยู่ในละแวกนี้ พอมีโควิด มาก็ได้ญาติพี่น้องคอยช่วยเหลือหลายอย่าง ถามว่าเดือดร้อนไหม ก็เดือดร้อนเหมือนกันเพราะจากเคยมีรายได้จากการรับจ้างเลี้ยงเด็กก็ไม่มีแล้ว ก็ได้ญาติ ๆ กันนี้แหละคอยช่วยเหลือ”

(B2/09 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 5 พฤษภาคม 2564)

“ผมอพยพมาจากสมุทรสาครมาเช่าที่ปลูกบ้านอยู่ในชุมชนนี้ ยังมีพี่น้องอยู่ต่างจังหวัด เยอะ ถ้าอยู่กรุงเทพฯ ไม่ได้ ก็อาจจะต้องย้ายกลับไปอยู่กับญาติพี่น้องที่ต่างจังหวัด”

(B2/04 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

กล่าวโดยสรุป การมีทรัพยากรหรือทุนในการดำรงชีพครบทุกด้าน จะทำให้ครัวเรือนมี ศักยภาพและขีดความสามารถในการรับมือกับภาวะวิกฤตได้ดี จึงสามารถปรับตัวได้สูง ต่างจาก ครัวเรือนที่มีทุนในการดำรงชีพไม่ครบทุกด้านลดหลั่นกันลงไปตามลำดับ ทุนในการดำรงชีพที่สำคัญ ที่สุดสำหรับคนจนเมือง คือ ทุนมนุษย์ ทุนการเงินและทุนกายภาพ หากครัวเรือนใดมีครบทั้งสามด้าน แล้วจะทำให้ครัวเรือนนั้นมีความเปราะบางต่ำ สามารถรับมือและปรับตัวให้อยู่รอดจากภาวะวิกฤต โควิด 19 ได้ไม่ยาก หรือแม้กระทั่งมีเพียงทุนด้านใดด้านหนึ่งก็ตามก็ยังช่วยลดความเปราะบางได้บ้าง โดยที่ทุนสังคมและทุนธรรมชาติมักจะเป็นองค์ประกอบเสริมที่ช่วยเพิ่มศักยภาพในการดำรงชีพและ รับมือกับภาวะวิกฤตโควิด 19 ได้เช่นเดียวกัน

4.4.2 ผลกระทบจากภาวะวิกฤตโควิด 19

กรณีศึกษาส่วนมากได้รับผลกระทบด้านรายได้ ที่เกี่ยวเนื่องกับอาหารและสุขภาพ เพราะต้อง ใช้เงินเพิ่มมากขึ้นในการจัดหาอุปกรณ์ที่ใช้ป้องกันโควิด 19 โดยทุกรายได้รับผลกระทบด้านการ ดำรงชีวิตประจำวันตามแนววิถีใหม่ ในส่วนของประเด็นการเป็นเจ้าของทรัพย์สิน กรณีศึกษาส่วนมาก มีเพียงพอแต่ยังมีปัญหาในประเด็นสุขภาพอนามัย (ตารางที่ 4.11)

ตารางที่ 4.11 ผลกระทบที่ได้รับจากภาวะวิกฤตโควิด 19

ลำดับ ที่	รหัส	ผลกระทบที่ได้รับจากภาวะวิกฤตโค วิด 19				การเป็นเจ้าของ ทรัพย์สิน		สุขภาพอนามัย	
		รายได้	อาหาร	สุขภาพ	การ ดำรงชีวิต ประจำวัน ตามแนว วิถีใหม่	เพียงพ อ	ไม่ เพียงพ อ	เจ็บป่วย	ไม่ เจ็บป่วย
1	Y2/01	/	/	/	/	/	-	/	-
2	Y2/02	/	/	/	/	/	-	/	-
3	Y2/03	/	/	/	/	-	/	/	-
4	Y2/04	/	/	/	/	/	-	/	-
5	Y2/05	/	/	/	/	/	-	/	-
6	Y2/06	/	/	-	/	/	-	-	/
7	Y2/07	/	-	-	/	/	-	-	/
8	Y2/08	/	-	-	/	/	-	-	/
9	Y2/09	/	/	/	/	-	/	/	-
10	Y2/10	/	/	/	/	/	-	/	-
11	B2/01	/	-	-	/	/	-	/	-
12	B2/02	/	-	-	/	/	-	/	-
13	B2/03	/	-	-	/	-	/	/	-
14	B2/04	/	-	-	/	/	-	/	-
15	B2/05	-	-	-	/	/	-	-	/
16	B2/06	/	-	-	/	/	-	-	/
17	B2/07	/	-	-	/	/	-	/	-
18	B2/08	/	-	-	/	/	-	-	/
19	B2/09	/	-	-	/	/	-	-	/
20	B2/10	/	-	-	/	/	-	/	-

ชุมชนวัดช่องลม (ลำดับที่ 1-10) มีกรณีศึกษาจำนวน 7 ราย ที่ได้รับผลกระทบทุกด้าน และมีจำนวน 3 ราย ที่ได้รับผลกระทบบางด้าน โดยด้านที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด คือ รายได้และการดำรงชีวิตตามแนววิถีใหม่ รองลงมาคือ อาหารและสุขภาพ ตามลำดับ นอกจากนี้ในขณะที่การเป็นเจ้าของทรัพย์สินที่จำเป็นในการดำรงชีวิตประจำวัน กรณีศึกษาจำนวน 8 ราย มีเพียงพอ และจำนวน 2 ราย มีไม่เพียงพอ ประเด็นด้านสุขภาพที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตประจำวัน จำนวน 7 ราย มีคนในครัวเรือนเจ็บป่วย ในขณะที่อีก 3 ราย ไม่มีคนในครัวเรือนเจ็บป่วย

ชุมชนริมคลองพระยาราชมนตรี (ลำดับที่ 11-20) กรณีศึกษาทุกรายได้รับผลกระทบเพียง 2 ด้าน คือ รายได้และการดำรงชีวิตตามแนววิถีใหม่ โดยทุกรายไม่ได้รับผลกระทบทางด้านอาหารและสุขภาพแต่อย่างใด ในประเด็นของการเป็นเจ้าของทรัพย์สินที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวัน กรณีศึกษาจำนวน 9 ราย มีเพียงพอ และจำนวน 1 รายเท่านั้นที่มีไม่เพียงพอ ประเด็นด้านสุขภาพที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตประจำวัน จำนวน 6 ราย มีคนในครัวเรือนเจ็บป่วย และ 4 ราย ไม่มีคนในครัวเรือนเจ็บป่วย

4.4.3 ผลลัพธ์การดำรงชีพ

เมื่อวิเคราะห์ผลลัพธ์การดำรงชีพอันได้แก่ การประเมินรายได้และผลกระทบที่ได้รับจากภาวะวิกฤตโควิด 19 และการเป็นเจ้าของทรัพย์สิน

1) ผลการประเมินรายได้ พบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนมากมีรายได้ไม่เพียงพอเมื่อเปรียบเทียบระหว่างช่วงเวลาก่อนและหลังการแพร่ระบาดของโควิด 19 โดยเกือบทั้งหมดมีรายได้ต่ำกว่าเดิม (ตารางที่ 4.12)

ตารางที่ 4.12 การประเมินรายได้

ลำดับที่	รหัส	รายได้ในรอบเดือนที่ผ่านมา		รายได้ปัจจุบันเมื่อเทียบกับก่อนเกิดโควิด 19		
		เพียงพอ	ไม่เพียงพอ	สูงกว่าเดิม	เท่าเดิม	ต่ำกว่าเดิม
1	Y2/01	/	/	/	/	/
2	Y2/02	/	/	/	/	/
3	Y2/03	/	/	/	/	/
4	Y2/04	/	/	/	/	/
5	Y2/05	/	/	/	/	/
6	Y2/06	/	/	/	/	/
7	Y2/07	/	/	/	/	/

ลำดับที่	รหัส	รายได้ในรอบเดือนที่ผ่านมา		รายได้ปัจจุบันเมื่อเทียบกับก่อนเกิดโควิด 19		
		เพียงพอ	ไม่เพียงพอ	สูงกว่าเดิม	เท่าเดิม	ต่ำกว่าเดิม
8	Y2/08		/			/
9	Y2/09		/			/
10	Y2/10		/			/
11	B2/01		/			/
12	B2/02		/			/
13	B2/03		/			/
14	B2/04		/			/
15	B2/05	/				/
16	B2/06		/			/
17	B2/07		/			/
18	B2/08		/			/
19	B2/09		/			/
20	B2/10		/			/

ชุมชนวัดช่องลม (ลำดับที่ 1-10) กรณีศึกษาทุกรายมีรายได้ไม่เพียงพอในรอบเดือนที่ผ่านมา ซึ่งเป็นผลกระทบจากภาวะการแพร่ระบาดของโควิด 19 และเมื่อเปรียบเทียบกับรายได้ก่อนการระบาดของโควิด 19 พบว่ามีจำนวน 1 รายมีรายได้เท่าเดิม ในขณะที่ 9 ราย มีรายได้ต่ำกว่าเดิม

ชุมชนริมคลองพระยาราชมนตรี (ลำดับที่ 11-20) กรณีศึกษาจำนวน 1 ราย มีรายได้เพียงพอ และ 9 ราย มีรายได้ไม่เพียงพอในรอบเดือนที่ผ่านมา ซึ่งเป็นผลกระทบจากภาวะการแพร่ระบาดของโควิด 19 เมื่อวิเคราะห์ในรายละเอียดพบว่า กรณีศึกษาที่มีรายได้เพียงพอนั้น เป็นผู้มีส่วนในการดำรงชีพครบทั้งห้าด้าน โดยทุนทางกายภาพที่เห็นเด่นชัด คือ การมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงและเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง อีกทั้งยังมีความมั่นคงทางการเงิน เนื่องจากยังมีรายได้จากงานประจำ และยังหารายได้เสริมเพิ่มเติมอีกด้วย เมื่อเปรียบเทียบกับรายได้ก่อนการระบาดของโควิด 19 พบว่า มีจำนวน 1 รายที่มีรายได้เท่าเดิม ในขณะที่ 9 ราย มีรายได้ต่ำกว่าเดิม

การที่กรณีศึกษาส่วนมากมีรายได้ลดลง เพราะต้องใช้จ่ายเงินเพิ่มขึ้นในการจัดหาวัสดุและอุปกรณ์ที่ใช้ในการป้องกันโควิด 19 ซึ่งในสถานการณ์แพร่ระบาดรอบแรก วัสดุเหล่านี้มีราคาสูงเนื่องจากมีความต้องการหรืออุปสงค์มากพร้อมกันทั่วโลก ผู้ผลิตไม่สามารถดำเนินการผลิตสินค้าได้เพียงพอต่อความต้องการที่มากกว่า ทำให้ราคาสินค้าในตลาดโลกสูง ต่อมาจึงมีความพยายามในการแก้ไขปัญหาด้วยการใช้วัสดุทดแทน โดยเฉพาะหน้ากากผ้า แต่ก็ไม่สามารถป้องกันได้ดีเท่าวัสดุเฉพาะ

ทาง เช่นหน้ากากทางการแพทย์ ซึ่งมีราคาสูงมาก จึงเกิดเป็นค่าใช้จ่ายที่เพิ่มมากขึ้นกว่าปกติในการดำรงชีวิตประจำวัน

กล่าวโดยสรุป การวิเคราะห์ความเปราะบางของครัวเรือนมักจะดำเนินการควบคู่กับการวิเคราะห์ทรัพย์สินหรือทุนในการดำรงชีพและผลลัพธ์ในการดำรงชีพ หลังจากที่มีความพยายามดำเนินการต่าง ๆ เพื่อลดความเปราะบาง และแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่ครัวเรือนประสบ จากผลการศึกษาพบว่ากรณีศึกษาในทั้งสองชุมชนส่วนมากมีทุนในการดำรงชีพเกือบครบทุกด้าน ยกเว้นทุนทางธรรมชาติที่พบเฉพาะในชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรีซึ่งเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ชานเมือง นับเป็นทุนที่กรณีศึกษาในชุมชนวัดช่องลมไม่มีทุกครัวเรือน ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของการดำรงชีพในเมือง เมื่อผนวกกับผลลัพธ์การดำรงชีพที่เป็นองค์ประกอบเสริมแต่ส่งผลกระทบต่อระดับความเปราะบางของครัวเรือน พบว่ากรณีศึกษาเกือบทุกรายมีผลลัพธ์ในการดำรงชีพที่ส่งผลกระทบต่อด้านลบในด้านรายได้ จึงทำให้ครัวเรือนมีความเปราะบางสูง ส่งผลให้ศักยภาพหรือความสามารถของครัวเรือนอยู่ในระดับต่ำ ต้องมีการปรับตัวอย่างมากจึงจะสามารถรับมือกับภาวะวิกฤตโควิด 19 ได้

บทที่ 5

การปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ

ผลการศึกษาในประเด็นการปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพในบทนี้ มีความเชื่อมโยงกับผลการศึกษาทรัพย์สิน 5 ด้าน ซึ่งถูกแปลงให้เป็นทุนในการดำรงชีพ และนำไปสู่การปรับตัวเพื่อการดำรงชีพของครัวเรือน ซึ่งจะต้องทำความเข้าใจกับสถานการณ์ของพื้นที่ถึงวิธีการหรือแนวทางที่ครัวเรือนยากจนใช้ในการปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพด้วย ผลการศึกษาที่นำเสนอในบทนี้ครอบคลุมการวิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบันที่กรณีศึกษากำลังเผชิญอยู่ วิธีการหรือแนวทางที่ครัวเรือนยากจนใช้เพื่อความอยู่รอด รวมถึงสิ่งที่ช่วยส่งเสริมการสร้าง ความมั่นคงในการดำรงชีพด้วย โดยสามารถแบ่งผลการศึกษาดังกล่าวออกเป็น 3 หัวข้อย่อย ดังต่อไปนี้

- 5.1 สถานการณ์ในปัจจุบัน
- 5.2 การปรับตัวในการดำรงชีพ
- 5.3 การสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ

5.1 สถานการณ์ในปัจจุบัน

5.1.1 ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน

5.1.1.1 ลักษณะทั่วไป ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรีมีลักษณะเป็นชุมชนแออัด บ้านเรือนปลูกอาศัยอย่างหนาแน่น ส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้ มีทั้งที่ปลูกในที่ดินส่วนตัวและเช่าที่คนอื่น เพื่อปลูกบ้าน พื้นที่ของชุมชนด้านหนึ่งอยู่ติดลำคลองพระยาราชนนตรี เส้นทางสัญจรหลักเป็นทางเดินคอนกรีตเสริมเหล็กเลียบบคลอง และมีทางเดินคอนกรีตและสะพานไม้แยกไปตามซอยเล็ก ๆ ใช้สำหรับการเดินทางด้วยการเดินเท้า ใช้รถจักรยานและรถจักรยานยนต์ มีไฟส่องสว่างตามทางเดินตลอดเส้นทาง ด้วยสภาพภูมิทัศน์ที่แวดล้อมด้วยลำคลองและที่ลุ่มน้ำท่วมขัง ทำให้ไม่มีพื้นที่เหมาะสมกับการจัดกิจกรรมที่ต้องรวมคนเป็นจำนวนมาก ปัญหาสำคัญที่พบในชุมชนคือปัญหาสาธารณสุขที่แพร่ระบาดในหมู่เยาวชนอายุตั้งแต่ 17 ปีขึ้นไป มีการจับกลุ่มมั่วสุมทั้งในรูปแบบของการเสพและค้ายา คณะกรรมการชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สำนักงานเขตบางบอน สำนักงานป้องกันและ

ปราบปรามยาเสพติดแห่งชาติ (ป.ป.ส.) กองบัญชาการตำรวจปราบปรามยาเสพติด และหน่วยงานทหาร คือ ร.29 พัน 1 และ ร้อย รส.ร.19 พัน 1 ได้สนธิกำลังบูรณาการตรวจค้นชุมชนอย่างเข้มข้น เมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2559 ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาได้ผลสำเร็จในระดับหนึ่ง ด้วยการส่งตัวผู้เสพไปเข้าสู่ระบบการบำบัดรักษา โดยต้องมีการประเมินอาการจากผู้เชี่ยวชาญซึ่งเป็นหมอหรือพยาบาลก่อน ถ้ามีอาการเสพยาไม่รุนแรงจะถูกนำตัวส่งเข้ารับการรักษาที่คลินิกยาเสพติดในสังกัดสำนักอนามัย กรุงเทพมหานคร ถ้ามีอาการเสพยารุนแรง จะถูกนำตัวส่งเข้ารับการรักษาที่สถาบันบำบัดรักษาและฟื้นฟูผู้ติดยาเสพติดแห่งชาติบรมราชชนนี สังกัดกรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข ปฏิบัติการร่วมตรวจค้นชุมชนแบบบูรณาการ ทำให้ในปัจจุบันผู้ค้าหนีออกไปจากชุมชนเกือบหมด และมีผู้ค้ารายย่อยถูกจับกุมไป 2 ราย ยังเหลือเฉพาะผู้เสพเท่านั้น คณะกรรมการรายหนึ่งได้เล่าให้ฟังถึงรายละเอียดของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

“วันนั้นมากันเยอะเลย ทั้งทหารตำรวจ แต่เหมือนมีสายรู้ว่าเจ้าหน้าที่จะมา พวกคนขายมันก็หนีไปเกือบหมด จับคนขายได้แค่ 2 คน เหลือคนเสพอยู่ 4-5 คน เจ้าหน้าที่เขาก็พาไปบำบัด หลังจากนั้นก็ไม่มีคนขายยาในชุมชนอีกเลย มันคงพากันย้ายไปอยู่ที่อื่นหมดแล้ว เจ้าหน้าที่เขาก็เวียนเข้ามาตรวจในชุมชนอยู่เรื่อย ๆ”

(B1/01 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

นอกจากนี้ ยังมีปัญหาความกังวลใจของผู้อยู่อาศัยในชุมชนเรื่องอัคคีภัย เนื่องจากบ้านส่วนใหญ่ยังใช้วัสดุไม้ในการก่อสร้าง และไม่มีท่อส่งน้ำดับเพลิงหรือหัวดับเพลิง ซึ่งในภาษาพูดอย่างไม่เป็นทางการที่เป็นที่รับรู้โดยทั่วไป คือ ประปาหัวแดง รวมถึงการขาดแคลนถังดับเพลิงในชุมชน ทำให้ความปลอดภัยของชุมชนอยู่ในระดับที่ไม่ดีนัก อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการชุมชนได้ร่วมกับอาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน (อปพร.) สำนักงานเขตบางบอน และเจ้าหน้าที่จากสำนักป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย กรุงเทพมหานคร (สปก.กทม.) ได้จัดกิจกรรมการฝึกซ้อมอพยพหนีไฟให้แก่ประชาชนในชุมชน และได้รับสมัครผู้ที่สนใจเข้าร่วมเป็น อปพร.ของสำนักงานเขตบางบอนด้วย

การแพร่ระบาดของโควิด 19 ทำให้สถานการณ์ในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียงยังพบว่ามีคนติดโควิดอยู่หลายราย จึงเกรงว่าจะมีการแพร่ระบาดมาสู่ชุมชนอีก เพราะยังมีการเดินทางเข้าออกไปทำงานทุกวันและมีการไปมาหาสู่ระหว่างคนในชุมชนนี้กับคนในชุมชนข้างเคียงอยู่ตลอดเวลา กอปรกับมีข่าวสารที่คนในชุมชนนี้ได้รับรู้จากสื่อต่าง ๆ ว่ามีการแพร่ระบาดของโรคนี้อัตราการตายเพิ่มมากขึ้น อีกทั้งยังไม่มีมาตรการป้องกันโควิด 19 อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ของสมาชิกชุมชน ทำให้ประชาชนเกิดความกังวลใจ จึงได้มาปรึกษากับคณะกรรมการชุมชนถึงแนวทางป้องกันและเฝ้าระวังโควิด 19 ซึ่งทางคณะกรรมการชุมชนได้ไปประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อหามาตรการป้องกัน และได้ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนใน

ชุมชนทราบผ่านเสียงตามสายหรือหอกระจายข่าวในชุมชน ทำให้ประชาชนได้รับทราบข้อมูลข่าวสารที่จำเป็น นอกจากนี้ ยังตั้งจุดกวดขันตรวจตราการผ่านเข้าออกในชุมชน มีการวัดอุณหภูมิ และให้สวมใส่หน้ากากอนามัยอยู่ตลอดเวลาในพื้นที่สาธารณะ โดยสมาชิกชุมชนส่วนมากให้ความร่วมมือกับมาตรการที่คณะกรรมการชุมชนได้กำหนดไว้ ด้วยการยึดแนวคิดวิถีใหม่ ทำให้สามารถดำรงชีวิตอย่างปลอดภัย จากรายงานสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด 19 ของสำนักงานเขตบางบอนระบุว่า ไม่มีผู้ติดเชื้อและไม่พบการแพร่ระบาดของโควิด 19 ในชุมชน (สรุปข้อมูลจากห้อง war room ของสำนักงานเขตบางบอน)

5.1.1.2 ลักษณะทางกายภาพ

ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรีตั้งอยู่ในซอยก้านมัน 13 ที่แยกมาจากถนนบางบอน 1 มีรถสาธารณะวิ่งผ่านถนนกาญจนาภิเษกที่เป็นถนนใหญ่และมีรถสองแถววิ่งผ่านถนนบางบอน 1 สามารถเข้าออกชุมชนได้หลายเส้นทาง คลองพระยาราชนนตรีอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของชุมชน แม่น้ำเรือ่นส่วนมากมีการปลูกอยู่ติดกันเป็นเหมือนเรือ่นแถว แต่ก็ยังมีพื้นที่ว่างในชุมชนอยู่บ้าง ทำให้ไม่แออัดจนเกินไป ทางเดินสัญจรภายในชุมชนเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กและสะพานไม้เป็นบางช่วง ปัญหาที่พบคือไม่มีถังดับเพลิงครบทุกหลังคาเรือนและไม่มีหัวดับเพลิงหรือประปา หัวแดง หากเกิดอัคคีภัยอาจทำให้เกิดความเสียหายหนักได้

ช่วงเวลาที่มีการแพร่ระบาดของโควิด 19 ซึ่งประชาชนต้องรักษาความสะอาดและปฏิบัติตามแนวคิดวิถีใหม่ ด้วยการเว้นระยะห่างทางสังคม การมีพื้นที่คับแคบ เนื่องจากบ้านหนึ่งหลังอาศัยอยู่หลายคน ทำให้ไม่มีพื้นที่ให้เว้นระยะห่าง เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความเสี่ยงของการแพร่เชื้อได้ อย่างไรก็ตาม ประชาชนส่วนใหญ่ได้พยายามแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยความสะอาดที่พักอาศัย เสื้อผ้า และข้าวของเครื่องใช้ ด้วยการใช้น้ำยาฆ่าเชื้อทำความสะอาดเท่าที่จะสามารถหาซื้อได้หรือได้รับแจกมา จึงได้รับผลกระทบไม่มากนัก ดังคำอธิบายของผู้ให้ข้อมูลบางรายต่อไปนี้

“ช่วงโควิดระบาดระลอกแรก ยังไม่ค่อยมีปัญหาเท่าไร เพราะคนก็ยังออกไปทำงานได้”

(B2/07 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

“พอมันมาก็ไปไม่เป็น ออกไปไหนก็ลำบาก อยู่ในบ้านแคบ ๆ กัน ก็ใช้วิธีทำความสะอาดบ้านบ่อย ๆ”

(B2/03 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

“ที่กังวลคือบ้านในชุมชนเป็นบ้านไม้ทั้งนั้น ถ้าไฟไหม้จะลำบาก เพราะเราไม่มีถังดับเพลิงกับประปาหัวแดง”

(B1/01 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 1 พฤษภาคม 2564)

“โชคดีที่เราเป็นชุมชนชานเมือง ถึงบ้านจะปลูกติดกัน แต่ก็ยังมีที่ว่างให้หายใจ หายคอได้ มองออกไปข้างนอกเห็นฟ้า เห็นน้ำในคลอง เห็นต้นไม้เขียวก็พอจะคลายความอัดอตันได้บ้าง”

(B2/01 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

5.1.1.3 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

ประชาชนในชุมชนส่วนมากประกอบอาชีพรับจ้างและค้าขาย เมื่อมีสถานการณ์โควิด 19 เกิดขึ้น ทำให้หลายคนถูกเลิกจ้างและต้องตกงาน ในขณะที่คนทำอาชีพค้าขายก็ขายของได้น้อยลง เพราะไม่มีลูกค้ามาซื้อของ ทำให้รายได้ลดลง หลายคนต้องหาอาชีพใหม่หรือทำอาชีพเสริมเพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ ในส่วนของคณะกรรมการชุมชนได้ช่วยประสานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและนำถุงยังชีพซึ่งเป็นข้าวสาร อาหารแห้ง และเครื่องอุปโภคและบริโภคที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวันมาแจกประชาชน

“มีคนตกงานจากโควิด โรงงานถูกปิด ทำให้ต้องไปทำอาชีพอื่น เขาต้องดิ้นรนเพื่อให้อยู่ได้ บางคนไปค้ายาเสพติด แต่เราก็พูดมากไม่ได้เพราะมันจะอันตราย แต่เราก็ขอให้หน่วยงานมาช่วยกันไม่ให้มันระบาดไปมากกว่านี้”

(B1/01 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 1 พฤษภาคม 2564)

“เราจะบอกชาวบ้านให้ประหยัดเพราะตอนนี้รายได้ไม่ค่อยดี ทางรัฐบาลสั่งไม่ให้ออกนอกบ้านถ้าไม่จำเป็นก็ให้เชื่อรัฐบาล เขาให้ทำ New normal ก็ต้องทำ ตัวเราเองนั่งวินไปทำงานไปกลับวันละ 40 บาท ก็ไม่มีปัญหาอะไร แต่พอมีโควิดก็ต้องประหยัดกว่าเดิม บางวันก็ต้องนั่งรถสองแถวไปทำงาน”

(B1/02 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 1 พฤษภาคม 2564)

“มีชาวบ้านมาบ่นเรื่องเงินก็แนะนำให้ประหยัดกว่าเดิม ซื่อแต่ของที่จำเป็น ป้องกันตัวเองทุกวิถีทาง ถ้าเดือดร้อนมากจริง ๆ ก็ให้มาบอกกรรมการชุมชน จะไปประสานขอความช่วยเหลือจากเขตให้”

(B1/03 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 1 พฤษภาคม 2564)

5.1.1.4 ลักษณะทางสังคม

ประชาชนในชุมชนส่วนมากจะเป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ดั้งเดิม มีบ้างที่อพยพมาจากเขตใกล้เคียงหรือต่างจังหวัดแต่เป็นส่วนน้อย ดังนั้น จึงมีความสัมพันธ์ในรูปแบบเครือญาติสูง มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยเฉพาะเมื่อตกอยู่ในภาวะวิกฤตจากสถานการณ์โควิด 19 ก็ยิ่งทำให้เกิดความสามัคคีกันมากขึ้น มีการประสานความร่วมมือกันในเรื่องของการให้ความช่วยเหลือ การรับรู้ข้อมูล

ข่าวสาร และช่วยประชาสัมพันธ์ไปสู่ประชาชนในชุมชนอย่างทั่วถึง คนส่วนใหญ่เห็นความสำคัญของการรวมกลุ่ม คิดว่าการรวมกลุ่มดีกว่าอยู่ตัวคนเดียวอย่างโดดเดี่ยว เพราะสามารถปรึกษาหารือและให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้

“เรามีโทรโข่งที่ใช้กระจายเสียงในชุมชน ถ้าบ้านไหนไม่ได้ยิน พวกกรรมการก็จะเดินไปบอกตามซอย”

(B1/01 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 1 พฤษภาคม 2564)

“ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มอะไร ไม่มีใครชวน แต่ถ้าเขามาชวนก็ไปนะเพราะดีกว่าอยู่คนเดียว”

(B2/02 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

“ที่นี้อยู่กันแบบพี่แบบน้องไม่มายุ่งกันให้เดือดร้อน”

(B2/04 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

“อยากมีกลุ่มช่วยเหลือกันอยู่ เพราะว่าตัวคนเดียวบางครั้งก็ลำบาก”

(B2/06 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

“คิดว่าการรวมกลุ่มมีประโยชน์ เพราะช่วยกันทำหลายคนก็น่าจะสำเร็จมากกว่า ทำคนเดียวมันจะช้า ไม่สำเร็จหรอก ต้องช่วย ๆ กัน...ช่วงโควิดเราก็เครียดนะ บางที่เราเหนื่อย ก็โมโห บ้างก็ไปด่าแฟน บ่นแฟน”

(B2/07 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

5.1.1.5 ลักษณะทางสิ่งแวดล้อม

สภาพของสิ่งแวดล้อมในชุมชนไม่พบว่ามีปัญหาแต่อย่างใด ถึงแม้จะเป็นชุมชนแออัดก็ตาม แต่เนื่องจากอยู่ในพื้นที่เขตชานเมือง มีที่ตั้งของชุมชนติดคลองพระยาราชมนตรีซึ่งสามารถใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพได้ ดังจะเห็นได้จากที่ประชาชนบางคนได้ปลูกผักบุงและผักกระเฉดในกระชังริมคลอง เลี้ยงไก่ชน บางคนได้อาศัยการจับปลาในลำคลองไว้เป็นวัตถุดิบในการประกอบอาหาร หากเหลือก็นำไปจำหน่ายหารายได้เสริม ฯลฯ ในส่วนของคลองยังไม่มีปัญหามลพิษ น้ำในคลองใสสะอาด เพราะชุมชนช่วยกันดูแลโดยไม่ทิ้งขยะและสิ่งปฏิกูลลงในคลอง และช่วยกันตักเก็บขยะอยู่เป็นประจำ นอกจากนี้ ยังมีการจัดการขยะในครัวเรือนภายใต้แนวคิด Zero Waste คือ ขยะเป็นศูนย์ จากการแนะนำของสำนักงานเขตบางบอน ทำให้ไม่มีปัญหาขยะตกค้างหรือมีน้อยมาก โดยได้ตั้งกองทุนกำจัด

ขยะ มีการรวบรวมออกเงินกันจ้างเจ้าหน้าที่มาชักลากขยะในชุมชนออกไปทิ้งยังสถานที่ที่กำหนดไว้ เพื่อรื้อให้สำนักงานเขตบางบอนจัดเก็บต่อไป

“เลี้ยงไก่ชนไว้ขายพ่อพันธุ์ นี่ก็ใช้น้ำในคลองตลอดนะ น้ำสะอาดไม่เน่าเพราะเราจะบอกให้ลูกบ้านช่วยกันดูแลไม่ทิ้งขยะลงคลอง”

(B2/04 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

“มีการเก็บเงินจากชาวบ้านทุกเดือนเพื่อจ้างคนมาเก็บขยะชักลากออกไปทิ้ง ชาวบ้านก็ให้ความร่วมมือดี มีบางบ้านที่ไม่ยอมจ่าย แต่ก็ไม่กี่คน”

(B1/01 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 1 พฤษภาคม 2564)

“น้ำมันใส่ตลอดไม่เคยเน่าเลย ชาวบ้านไม่ทิ้งขยะลงคลอง เราก็ดำน้ำในคลองรดผักสวนครัวที่ปลูกไว้ ทำให้ไม่เปลืองน้ำประปา เราโชคดีที่มีน้ำในคลองให้ใช้นะ”

(B2/05 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

ภาพที่ 5.1 ลักษณะบ้านเรือนและพืชผักที่ปลูกในชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน

5.1.2 ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา

5.1.2.1 ลักษณะทั่วไป

ชุมชนวัดช่องลมมีลักษณะเป็นชุมชนแออัด บ้านเรือนปลูกอาศัยอย่างหนาแน่น รูปแบบครึ่งตึกครึ่งไม้ ปลูกติดกันแบบหลังคาชนกัน ทางเดินเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ทั้งที่เป็นทางเดินหลักและซอยแยกในชุมชน บ้านทุกหลังปลูกอยู่บนที่ดินราชพัสดุ โดยจ่ายค่าเช่าที่ดินเป็นรายปี ปัญหาในชุมชนส่วนมากเป็นปัญหาทางด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ เมื่อเกิดฝนตกน้ำมักจะท่วมขัง ทำให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมา เช่น ปัญหาการสัญจรไปมาในชุมชนและปัญหาด้านสุขภาพ เช่น ไข้เลือดออก เป็นต้น

การแพร่ระบาดของโควิด 19 ส่งผลกระทบต่อชุมชนนี้มาก เนื่องจากเป็นชุมชนแออัดที่อยู่ใจกลางเมือง มีผู้คนเดินทางเข้าออกชุมชนอยู่ตลอดเวลา ทำให้ไม่สามารถควบคุมการแพร่กระจายได้ง่าย โดยที่ผ่านมามีผู้ติดเชื้อโควิดในชุมชนหลายราย แต่คณะกรรมการชุมชนได้ประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องช่วยแก้ไขปัญหามาตรการควบคุมโรคในชุมชนให้เข้มงวดมากขึ้น ประชาชนในชุมชนส่วนมากมีความเข้าใจและปฏิบัติตามแนวทางที่คณะกรรมการชุมชนได้กำหนดไว้ มีส่วนน้อยที่ต่อต้านซึ่งคณะกรรมการชุมชนก็ได้พยายามสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้น ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ เมื่อมีผู้ป่วยจะรีบส่งผู้ติดเชื้อเข้ารับการรักษาในสถานพยาบาล อันจะลดการระบาดในชุมชนอีก หลังจากปฏิบัติตามมาตรการควบคุมดังกล่าวอย่างเคร่งครัด

5.1.2.2 ลักษณะทางกายภาพ

ชุมชนวัดช่องลมมีทางเข้าออกชุมชน 2 ทาง คือ 1) ด้านหน้าชุมชนที่ติดกับถนนพระรามสาม และ 2) ด้านหลังชุมชนที่ติดถนนพระรามสาม ซอย 68 สถานที่ตั้งชุมชนวัดช่องลมมีลักษณะเป็นที่ลุ่มต่ำ ไม่มีระบบระบายน้ำเสียในชุมชนที่เหมาะสม เมื่อเกิดฝนตกหนักจนน้ำท่วมขังจะทำให้ระบายไม่ทัน อันมีสาเหตุมาจากขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูลที่อุดตัน รวมถึงการที่ชาวบ้านทิ้งขยะลงในลำรางสาธารณะ นอกจากนี้แล้วยังพบปัญหาเรื่องทางสัญจรภายในชุมชนที่มีลักษณะเป็นทางแคบประมาณ 1.5 เมตร ใช้การได้สำหรับคนเดินเท้า รถจักรยาน และจักรยานยนต์เท่านั้น เมื่อเกิดเหตุฉุกเฉินเร่งด่วน โดยเฉพาะอัคคีภัย ทำให้การช่วยเหลือเพื่อเคลื่อนย้ายผู้คนเป็นไปอย่างล่าช้า และรถดับเพลิงที่จะเข้าไปช่วยไม่สามารถวิ่งเข้าไปปฏิบัติงานในชุมชนได้ ต้องจอดรถด้านหน้าชุมชนและลากสายดับเพลิงเข้าไปยังพื้นที่ปฏิบัติงาน แต่อาจจะสะดวกในการตรวจตราและควบคุมคนเข้าออกชุมชนในช่วงโรคโควิด 19 ระบาด ดังคำอธิบายของผู้ให้ข้อมูลสำคัญบางรายต่อไปนี้

“ที่กลัวที่สุดคือเวลาเกิดเหตุฉุกเฉินที่ต้องอพยพคนออกไป มันจะทำได้ยากเพราะทางเดินแคบมาก มีแค่รถมอเตอร์ไซด์ที่เข้าได้ ตอนที่คนในชุมชนติดโควิด ผมต้องให้เจ้าหน้าที่เซ็นเปลเดินเท้าเข้าไปบ้านผู้ป่วย เพื่อเอาเขาออกมาขึ้นรถพยาบาลที่จอดอยู่นอกชุมชน”

(Y1/04 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 28 พฤษภาคม 2564)

“กลายเป็นว่าตอนพวกเราตั้งด่านตรวจคนเข้าออกในชุมชนช่วงโควิดมันง่าย เพราะมีทางเข้าออกชุมชนแค่สองทางปิดหัวปิดท้าย ใครไปใครมาเราก็เห็นหมด”

(Y1/05 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 มกราคม 2565)

5.1.2.3 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

สถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด 19 ทำให้ประชาชนในชุมชนประสบปัญหาเรื่องรายได้ โดยมีรายได้ลดลงและรายได้น้อยกว่ารายจ่าย ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากการที่ประชาชนบางรายถูกเลิกจ้างงาน ผู้ที่ประกอบอาชีพค้าขายและรับจ้างทั่วไปจะได้รับผลกระทบมาก โดยเฉพาะผู้ที่มีอาชีพขับรถรับจ้างและรับจ้างทั่วไปรายวันซึ่งถูกให้ออกหรือถูกลดเวลาการทำงานจำนวนมาก ผู้ใช้บริการน้อยลง ทำให้รายได้ลดลง ประชาชนที่ประกอบอาชีพค้าขายรายวันพบว่าลูกค้าลดลง ทำให้ต้องประหยัดมากขึ้นเพื่อเก็บเงินไว้ใช้จ่ายในเรื่องที่จำเป็น คิดไตร่ตรองมากขึ้นก่อนจะจ่ายเงิน และซื้อหาแต่ข้าวของที่จำเป็นเท่านั้น ด้วยข้อจำกัดทางการศึกษาทำให้ไม่สามารถไปหางานอื่นที่มีลักษณะเป็นงานประจำที่ได้รับค่าตอบแทนการจ้างงานเป็นรายเดือน และมีรายได้ที่มั่นคงเพิ่มมากขึ้นได้ อย่างไรก็ตาม บางรายสามารถปรับตัวหาช่องเพิ่มรายได้โดยใช้ทักษะที่ทันสมัยในการหารายได้เสริมเพื่อการดำรงชีพ ทำให้ไม่เดือดร้อนจากวิกฤตนี้ ดังจะเห็นได้จากคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลบางรายต่อไปนี้

“โควิดมาทำให้ครอบครัวหนูเดือดร้อนมาก แฟนหนูถูกสั่งให้ work from home จากที่มีรายได้ส่วนแบ่งจากการให้เช่ารถส่งน้ำ ก็ไม่ได้ตรงนี้ หนูเลยต้องมาช่วยแม่ขายของ ลำบากมากเหมือนกัน เพราะลูกยังเล็กอยู่ ต้องพาออกมาด้วย”

(Y2/01 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

“คิดดูดีพี่ จากไม่เคยมีหนี้สิน หนูต้องไปกู้เงินมาเป็นทุนหมุนขายของ ช่วงนี้ลูกค้าก็ลดลง เพราะเขาพากันประหยัด รายได้ลดลงแต่เราต้องกินต้องใช้เท่าเดิม”

(Y2/03 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

“โควิดไม่กระทบกับผมนะ เพราะผมเป็นคนกินใช้ประหยัดอยู่แล้ว ได้เงินคนพิการกับเงินคนแก่ แล้วผมขายพระออนไลน์ พอมีรายได้มาช่วยตรงนี้”

(Y2/05 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

5.1.2.4 ลักษณะทางสังคม

สถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด 19 ทำให้ประชาชนในชุมชนเกิดความหวาดระแวง รู้สึกไม่ปลอดภัยและมีจิตใจไม่มั่นคง เนื่องจากมีประชาชนในชุมชนวัดช่องลมติดโควิดหลายราย ส่งผลให้สถานการณ์ตึงเครียด และชาวบ้านในชุมชนเกิดความหวาดระแวงกัน จากที่เคย

พูดคุยปรึกษาหารือกันตลอด โดยในช่วงตอนเย็นหลังจากเลิกงานก็มักจะมานั่งคุยกันตามประสาเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียง กลับกลายเป็นความเห็นต่าง ต่างคนต่างเก็บตัวเงียบอยู่ในบ้านของตัวเอง เพื่อให้คนในชุมชนได้รับรู้ ตระหนักและมีแนวทางที่จะระมัดระวังและป้องกันปัญหาบ้าง คณะกรรมการชุมชนได้เร่งประชาสัมพันธ์ทำความเข้าใจกับลูกบ้าน ด้วยการประกาศเสียงตามสายเพิ่มมากขึ้นและการเดินไปเคาะประตูบ้านเพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับการป้องกันและดูแลตัวเองจากโควิด 19 ดังคำอธิบายของผู้ให้ข้อมูลบางรายต่อไปนี้

“เหมือนเกิดความห่างเหินขึ้นในชุมชน เพราะทุกคนกลัวและหวาดระแวง ไม่กล้าพูดคุยกันเหมือนเมื่อก่อน”

(Y1/02 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 27 พฤษภาคม 2564)

“คนในชุมชนเกิดความหวาดระแวงกันมากขึ้น แต่กรรมการชุมชนก็พยายามสร้างความเชื่อมั่นให้ทุกคน โดยการประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารประจำวัน และบอกให้ชาวบ้านช่วยจับตาดูคนแปลกหน้าที่เข้าออกในชุมชน”

(Y1/03 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 28 พฤษภาคม 2564)

“ผมจะประสานกับเขตตลอดเวลาถึงสถานการณ์ในชุมชน ยิ่งช่วงที่มีคนติดโควิดจะเครียดมาก แต่เราก็พูดคุยกันในกลุ่มแกนนำชุมชนอยู่ตลอดเวลา นาที่นี้เราต้องสามัคคีกัน ไม่งั้นจะไม่รอด”

(Y1/04 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 28 พฤษภาคม 2564)

5.1.2.5 ลักษณะทางสิ่งแวดล้อม

ปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่สำคัญมากที่สุดคือปัญหาการทิ้งขยะลงลำรางสาธารณะ ซึ่งเมื่อเข้าสู่ฤดูฝน ฝนตกหนักมีน้ำท่วมขัง ทำให้ไม่สามารถระบายออกไปจากชุมชนได้ เมื่อเกิดน้ำท่วมขังเป็นเวลานานก็ทำให้เกิดปัญหาไข้เลื้อยออกมาจากลูกน้ำยุงลายที่เพาะพันธุ์ตามแหล่งน้ำขังในชุมชน เมื่อผนวกกับปัญหาโควิด 19 ที่ต้องรักษาความสะอาดของแหล่งที่พักอาศัย ทำให้ประชาชนต้องมีมาตรการป้องกันเพิ่มขึ้นอีกเท่าตัว ทำให้ต้องมีการใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้นในการซื้ออุปกรณ์ทำความสะอาดและน้ำยาฆ่าเชื้อต่าง ๆ และเกิดผลกระทบคือเกิดความเปราะบางทางเศรษฐกิจและสังคมเพิ่มมากขึ้น ดังคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลสำคัญบางรายต่อไปนี้

“ตอนฝนตก น้ำท่วมขังชุมชน มีปัญหาเรื่องลูกน้ำยุงลายกับไข้เลื้อยออกกระบาด กรรมการชุมชนเลยไปขอทางเขตให้มาช่วยพ่นหมอกควัน”

(Y2/01 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 27 พฤษภาคม 2564)

“ผมกลัวหน้าฝน มันจะมีเรื่องไข้เลื้อยออกมาซ้ำโควิด ไหนจะพวกขยะติดเชื้อพวกแมสอะไรต่าง ๆ อีก ตอนนี้ก็พยายามบอกชาวบ้านให้ทิ้งอย่างถูกวิธีตามที่เจ้าหน้าที่เขตแนะนำมา”

(Y1/05 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 มกราคม 2565)

“เขตเอาถังขยะสีแดงมาตั้งไว้ในชุมชน สำหรับทิ้งพวกขยะติดเชื้อ พอถึงเวลาก็มาเก็บกลับไป”

(Y1/01 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 27 พฤษภาคม 2564)

ภาพที่ 5.2 ลักษณะบ้านเรือนและทางเข้าออกในชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา

เมื่อเปรียบเทียบสถานการณ์ในปัจจุบันระหว่างสองชุมชนแล้ว พบว่ามีลักษณะที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันบางประการ โดยมีความคล้ายคลึงกันด้านกายภาพ คือ การเป็นชุมชนแออัดที่มีการปลูกบ้านเรือนหนาแน่น ส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้ มีบางส่วนเป็นครึ่งตึกครึ่งไม้ ส่วนที่มีความแตกต่างกัน คือ ในชุมชนริมคลองพระยาราชมนตรี สมาชิกชุมชนปลูกบ้านบนพื้นที่ตนเองและเช่าที่

เอกชนปลูกบ้าน ในขณะที่ชุมชนวัดช่องลม บ้านทั้งหมดปลูกบนที่ดินราชพัสดุเสียค่าเช่าเป็นรายปี โดยมีการจัดตั้งเป็นกองทุนออมทรัพย์เพื่อที่อยู่อาศัยไว้บริหารจัดการเรื่องนี้โดยตรง ในส่วนของลักษณะด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ส่วนมากทั้งสองชุมชนมีความคล้ายคลึงกัน ยกเว้นลักษณะด้านสิ่งแวดล้อมที่ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรีตั้งอยู่ติดคลองพระยาราชนนตรีซึ่งเป็นทรัพย์สินสาธารณะที่ประชาชนบางส่วนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพได้

5.2 การปรับตัวในการดำรงชีพ

การปรับตัวในการดำรงชีพ ในที่นี้หมายถึงศักยภาพหรือความสามารถในการรับมือและปรับตัวเพื่อให้อยู่รอดภายใต้ภาวะวิกฤตที่เผชิญ เช่น โควิด 19 ซึ่งเป็นกรณีที่เลือกศึกษาในครั้งนี้ โดยจะแยกพิจารณาเป็นสองรูปแบบ คือ 1) ความสามารถในการรับมือ และ 2) ความสามารถในการปรับตัว

ผลการศึกษาศักยภาพหรือความสามารถในการปรับตัวเพื่อการดำรงชีพของครัวเรือนยากจนในชุมชนแออัดกรุงเทพมหานคร พบว่าครัวเรือนมีความสามารถในการปรับตัวสูง โดยเป็นผลมาจากการที่ครัวเรือนส่วนมากมีทรัพย์สินหรือทุนในการดำรงชีพที่จำเป็นอย่างเพียงพอ สามารถดำรงชีพอยู่รอดภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19 ได้ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.2.1 ความสามารถในการรับมือ

ความสามารถในการรับมือเกิดขึ้นได้ด้วยการมีโครงสร้างพื้นฐานที่คนจนเมืองสามารถเข้าถึงได้ง่าย มีสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ มีระบบบริหารจัดการภาครัฐที่มีธรรมาภิบาลในลักษณะที่สาธารณชนมีความเข้มแข็ง และสามารถติดตามการใช้งบประมาณในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดจนตรวจสอบการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมของรัฐได้อย่างอิสระ เมื่อพิจารณาตามกรอบที่เสนอโดย Farrington, Ramasut and Walker (2002) และ วรากรณ์ สามโกเศศ (2558) ซึ่งครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ ที่สำคัญ 3 ประเด็น คือ 1) การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า 2) การสร้างแบบแผนการดำรงชีพที่เหมาะสม และ 3) การสร้างปัจจัยการผลิตจากทรัพย์สิน/ทุนที่มีอยู่ ผลการสัมภาษณ์กรณีศึกษาและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่าความสามารถในการรับมือในประเด็นดังกล่าวเป็นดังต่อไปนี้

1) การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า

การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วเมื่อได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติ และคงอยู่ในช่วงระยะเวลาค่อนข้างสั้น เมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโรคโควิด 19 ได้เกิดการรวมตัวของคนในชุมชนที่ศึกษาขึ้นมาทันที เพื่อปรึกษาหารือเรื่องการรับมือกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น โดยมี

วัตถุประสงค์เพื่อให้สามารถเอาชีวิตรอดจากสถานการณ์นี้ โดยไม่เป็นผู้ติดเชื้อ สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในแต่ละวัน ถึงแม้จะประสบปัญหาเรื่องความขาดแคลนในปัจจุบันอย่างที่ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน อีกทั้งยังมีความหวาดกลัวและความตื่นตระหนก แต่ก็พยายามหาข้อมูลข่าวสารมาเผยแพร่ แลกเปลี่ยนกัน โดยได้รับความร่วมมือช่วยเหลืออย่างดีจากกลุ่ม ซึ่งสามารถนำเสนอรายละเอียดของแต่ละชุมชนดังต่อไปนี้

(1) ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี

ผู้นำชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรีได้ตอบสนองต่อสถานการณ์ด้วยการประสานงานไปยังสำนักงานเขตและหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อขอรับความช่วยเหลือในรูปแบบของเครื่องอุปโภคและบริโภค อีกทั้งยังรับข้อมูลข่าวสารมาเผยแพร่ในชุมชนด้วยวิธีการต่าง ๆ เท่าที่สามารถทำได้ ไม่ว่าจะเป็นด้วยการประกาศเสียงตามสายในชุมชน หรือแม้กระทั่งการแบ่งสายกันเดินเคาะประตูบ้านในชุมชนเพื่อแจ้งข่าวแก่สมาชิก จากการบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลสำคัญบางรายดังนี้

“พี่กับกรรมการชุมชนคนอื่น ๆ รีบไปประสานเขต เพื่อหาถุงยังชีพมาแจกชาวบ้าน...ช่วงนั้นก็มีคนเขามาบริจาคข้าวกล่องให้เกือบทุกวัน”

(B1/01 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 1 พฤษภาคม 2564)

“ผมคอยฟังเสียงตามสายทุกวัน เพราะกรรมการชุมชนเขาไปประชุมกับเขตมา ก็มีข้อมูลมาแจ้งชาวบ้าน ส่วนลูกกับหลานเขาจะใช้อินเทอร์เน็ต จะมีข่าวมาเล่าให้ฟัง เราก็เตรียมความพร้อมอยู่ทุกวัน”

(B2/03 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

กรณีศึกษาบางรายได้เล่าให้ฟังถึงวิธีการรับมือกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ด้วยการดูแลรักษาความสะอาดและพยายามประหยัด ด้วยการลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น เพื่อให้สามารถเผชิญกับเหตุการณ์ที่อาจจะเกิดขึ้นต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนาน

“จะคอยบอกคนในบ้านให้ระวังเรื่องความสะอาด เขาก็เชื่อฟังเรานะ ทุกคนก็กลัว แต่ก็ต้องช่วยกันระวัง”

(B2/04 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

“เราต้องป้องกันตัวเองก่อนถึงจะรอด เพราะไม่รู้ว่ามันจะจบเมื่อไหร่ เพื่อมันลากยาวไปเป็นปี ๆ ละ”

(B2/07 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 5 พฤษภาคม 2564)

“ช่วงนั้นคือต้องประหยัดอย่างเดียวเลย ซื่อเฉพาะของจำเป็นที่ต้องกินต้องใช้”

(B2/10 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 7 พฤษภาคม 2564)

(2) ชุมชนวัดช่องลม

กรณีศึกษาบางรายได้เล่าให้ฟังถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในระยะแรกของช่วงเวลาที่มีการแพร่ระบาด ผู้นำชุมชนได้ตอบสนองต่อสถานการณ์อย่างรีบด่วนด้วยการไปเข้าร่วมประชุมกับสำนักงานเขตยานนาวา และกลับมาดำเนินการตั้งด่านเพื่อตรวจตราการผ่านเข้าออกในชุมชน จุดที่เป็นด่านตรวจอยู่บริเวณที่เป็นทางเข้าออกด้านหน้าชุมชนและท้ายซอย โดยได้จัดเวรยามที่เป็นอาสาสมัครประจำที่จุดตรวจตลอด 24 ชั่วโมง บริเวณจุดตรวจมีการตรวจวัดอุณหภูมิและเจลล้างมือไว้คอยบริการ ในส่วนของสมาชิกในชุมชนก็พยายามดูแลป้องกันตัวเอง ไม่พยายามเดินทางเข้าออกชุมชนโดยไม่จำเป็น หลายครัวเรือนกักตัวเองอยู่ภายในบ้าน ยกเว้นบางรายที่ยังต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ส่วนมากเน้นการรักษาความสะอาดภายในครัวเรือน บางรายมีการประหยัดและลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นลง แต่ก็ยังมีความยากลำบากอยู่บ้างเมื่อต้องใช้จ่ายเงินไปซื้ออุปกรณ์ในการป้องกันโควิด 19

“เรื่องกินก็ประหยัดกันมากขึ้นนะ แต่ไปเสียเงินซื้อพวกเจลแอลกอฮอล์ พวกแมสก์แทน”

(Y1/01 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 27 พฤษภาคม 2564)

“พอมันระบาดมากขึ้น มีคนในชุมชนติดโควิด 2 คน ก็รีบสั่งทุกคนในบ้านให้ระวังตัว ไม่ออกไปที่คนเยอะ กลับเข้าบ้านมาก็ให้รีบอาบน้ำ เปลี่ยนเสื้อผ้าทันที”

(Y2/03 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

“พวกกรรมการเขาไปประชุมกันที่เขต พอกลับมาเขาก็ตั้งด่านตรวจหัวซอยท้ายซอยเลย”

(Y2/09 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 30 พฤษภาคม 2564)

2) การสร้างแบบแผนการดำรงชีพที่เหมาะสม

แนวคิดในการป้องกันการแพร่ระบาดของโรคติดต่อถูกนำมาใช้ทันทีที่มีการประกาศขอความร่วมมือจากภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติตนตามแนวทาง “กินร้อน ช้อนกลาง ล้างมือ” ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติในการป้องกันโรคติดต่อที่มีมาก่อนการแพร่ระบาดของโรคโควิด 19 แล้ว อีกทั้งยังมีการผสมผสานเข้ากับแนวคิดวิถีใหม่ที่สำคัญกับการเว้นระยะห่างทางสังคม (Social Distancing) เพื่อลดการติดต่อสัมผัสใกล้ชิด “อยู่บ้าน หยุดเชื้อ เพื่อชาติ” โดยกระทรวงสาธารณสุขขอความร่วมมือจากประชาชนให้เว้นระยะห่างทางสังคม เช่น การไม่ไปในสถานที่แออัด งดการเดินทางท่องเที่ยวโดยไม่จำเป็น งดกิจกรรมสังสรรค์ต่าง ๆ ให้เน้นอยู่ที่บ้านเป็นหลัก หากมีความจำเป็นต้องออกจากบ้าน ควรใช้วิธีการเว้นระยะห่างระหว่างบุคคลไม่น้อยกว่า 2 เมตร หลีกเลี่ยงการสัมผัสโดยไม่จำเป็น สวมหน้ากากป้องกันและล้างมือบ่อย ๆ เป็นต้น ประชาชนส่วนมากได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี แต่เมื่อปฏิบัติไปได้สักระยะหนึ่งก็พบกับความลำบาก

ไม่ว่าจะเป็นการต้องใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้นในเรื่องของอุปกรณ์การทำความสะอาดและอุปกรณ์ในการป้องกันโควิด 19 ทั้งสบู่ น้ำยาล้างมือ น้ำยาฆ่าเชื้อ เจลแอลกอฮอล์ และหน้ากากอนามัย ซึ่งมีราคาสูงขึ้นมากเป็นเท่าตัวจากความขาดแคลนสินค้าในท้องตลาดที่ขึ้นกับอุปสงค์อุปทาน ทำให้ประชาชนต้องใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดความเปราะบางทางเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น ประชาชนจึงแก้ไขปัญหาด้วยการตัดแปลงอุปกรณ์ที่มีอยู่มาใช้เฉพาะหน้า และพยายามปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

(1) ชุมชนริมคลองพระยาธาตุนคร

ประชาชนในชุมชนนี้ได้ใช้วิธีการตัดแปลงวัสดุเพื่อใช้ทดแทนอุปกรณ์ในการป้องกันโควิดซึ่งในเวลานั้นมีราคาสูงและหาได้ยากตามท้องตลาดทั่วไป และเมื่อพยายามจะหาซื้อตามตลาดออนไลน์ก็พบว่ามีราคาสูงมากขึ้นไปอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน้ากากอนามัยที่เป็นที่ต้องการของผู้บริโภคมาก กรณีศึกษารายหนึ่งจึงต้องตัดแปลงมาใช้วัสดุอื่นแทน ซึ่งสามารถทดแทนกันได้แต่มีประสิทธิภาพไม่ดีเท่าวัสดุทางการแพทย์ นอกจากนี้ยังต้องปฏิบัติตัวใหม่ที่แตกต่างจากเดิม เช่น จากที่เคยออกจากบ้านเพื่อไปซื้อหาข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ก็ต้องมีการวางแผนให้รัดกุมมากยิ่งขึ้น โดยในการออกจากบ้านไปแต่ละครั้งจะต้องจัดการซื้อของให้ได้มากที่สุดเท่าที่จำเป็น และหาวิธีจัดเก็บให้ใช้งานได้นานมากยิ่งขึ้นด้วย ดังคำบอกเล่าต่อไปนี้

“แมสก์กล่องตั้ง 800 บาท ฉันทนเลยใช้หน้ากากผ้าแทน เขตเขาสอนให้เย็บใช้ ก็ใช้และซักเอา”

(B2/08 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 5 พฤษภาคม 2564)

“จากที่เคยออกไปซื้อของที่ตลาดทุกวัน เดี่ยวนี้ต้องวางแผนออกไปซื้อ...ซื้อเยอะหน่อยมาแช่ตู้เย็นไว้”

(B2/05 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

(2) ชุมชนวัดช่องลม

ประชาชนในชุมชนวัดช่องลมได้ปรับเปลี่ยนการดำรงชีวิตตามแนวคิดวิถีใหม่ในเรื่องของการรักษาความสะอาดในครัวเรือน กรณีศึกษาบางรายที่มีความวิตกกังวลว่าสถานการณ์การแพร่ระบาดในกรุงเทพฯ ทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกวันที่วางแผนที่จะส่งคนในครอบครัวที่มีความเสี่ยงสูง เช่น ผู้ป่วยและผู้สูงอายุ ให้ไปอยู่ในพื้นที่ที่มีความเสี่ยงน้อยกว่า

“คิดว่ากรุงเทพฯ มันระบาดเยอะ เลยส่งแม่ไปอยู่กับน้องสาวที่ชลบุรี บอกแม่ว่าอยู่ห่างกันสักพัก เพราะเราจะต้องออกไปทำงานทุกวัน กลัวเอาโรคมาติดเขา”

(Y2/01 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

“บอกทุกคนในบ้านว่าล้างมือบ่อย ๆ ล้างให้มันเปียกไปเลย (หัวเราะ) กลับเข้าบ้านมาให้ไปล้างมือล้างไม้ก่อนค่อยทำอย่างอื่น”

(Y2/03 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

“บ้านเราแคบ มันแออัด (หยุดคิดชั่วคราว) จะให้วันระยะห่างก็ไม่ได้ เลยใช้วิธีล้างมือบ่อย ๆ ภูบ้านบ่อย ๆ มันก็สิ้นเปลืองพวกน้ำยาฆ่าเชื้อนะ ของไม่ใช้ถูก ๆ”

(Y2/10 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 30 พฤษภาคม 2564)

3) การพยายามผลิตจากทรัพย์สิน/ทุนที่มีอยู่

ในยามวิกฤตนี้ ทรัพย์สินทั้งห้าด้านมีความสำคัญต่อการดำรงชีพของครัวเรือนยากจนในชุมชนแออัด เนื่องจากจะถูกใช้ในการผลิตที่ทำให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีพ ช่วยลดความเปราะบางและความเสี่ยงที่ต้องเผชิญเมื่อเกิดภัยพิบัติขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกันระหว่างครัวเรือนยากจนในชุมชนแออัดทั้งสองแห่ง พบว่าชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน มีข้อได้เปรียบชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา ในแง่ของการมีทรัพย์สินทางธรรมชาติร่วมด้วย เมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด 19 ทรัพย์สินประเภทนี้ถูกแปลงไปเป็นทุนนำไปใช้ในการผลิตที่ช่วยสนับสนุนให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีพของบางครัวเรือนได้ ยกตัวอย่างเช่น การปลูกผักสวนครัว การเลี้ยงไก่ชน และการจับปลาในลำคลอง ฯลฯ โดยมีรายละเอียดการปรับตัวตามแนวทางนี้ในแต่ละชุมชนดังต่อไปนี้

(1) ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี

กรณีศึกษาหลายรายในชุมชนนี้ได้ใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินทางธรรมชาติที่สามารถเข้าถึงได้ อันได้แก่ น้ำในคลองพระยาราชนนตรี นำมาประยุกต์ใช้ในกิจกรรมการดำรงชีพที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรหลายกิจกรรม ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวนี้ได้ช่วยให้สามารถลดรายจ่ายและสร้างรายได้เพิ่มขึ้น ซึ่งได้รับการยืนยันจากการบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลสำคัญบางรายที่มีประสบการณ์ในเรื่องนี้ดังต่อไปนี้

“ปลูกผักสวนครัวในกะละมังไว้กิน เมื่อก่อนก็ขี่เกียจเดินไปตักน้ำในคลองมารด แต่พอมีโควิดก็อยากจะประหยัด เลยใช้น้ำในคลองรดไม่ต้องเปลืองน้ำประปา ได้เดินออกกำลังด้วย”

(B2/07 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

“เลี้ยงไก่ชนขาย ไม่ห่วงเรื่องน้ำเพราะมีเหลือเพื่อ เอาน้ำในคลองอาบให้มัน บางทีก็ปล่อยให้มันไปเล่นน้ำบ้าง ขายได้ตัวละพันห้าถึงสองพัน”

(B2/04 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

“ผมจับปลาในคลองนี้แหละ ครั้งหนึ่งก็ได้หลายกิโล กินบ้าง ขายบ้าง มีชาวบ้านเขามาซื้ออยู่นะ”

(B2/01 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

(2) ชุมชนวัดช่องลม

ถึงแม้ว่าจะไม่มีทรัพย์สินธรรมชาติในชุมชนนี้ แต่ครัวเรือนยากจนในชุมชน ยังสามารถใช้ทรัพย์สินด้านอื่น ๆ ที่มีอยู่นำมาแปลงเป็นทุนใช้ในการผลิตได้ ยกตัวอย่าง เช่น การเปิดหน้าบ้านเพื่อตั้งตู้น้ำดื่มแบบหยอดเหรียญ การใช้ความรู้ที่มีอยู่และศึกษาเพิ่มเติมในการจำหน่ายสินค้าออนไลน์ และการรวมกลุ่มกันไปเจรจาขอยืมพื้นที่ว่างเปล่าของการรถไฟเพื่อปลูกผักสวนครัว เป็นต้น

“หน้าบ้านพอมือที่ว่างเลยให้เขามาตั้งตู้น้ำดื่มหยอดเหรียญพอได้ค่ากับข้าวบ้าง”

(Y2/04 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

“ผมชอบส่องพระ ชอบอ่านหนังสือพระ ลูกเขาเห็นก็เลยเปิดเพจซื้อขายพระเครื่องให้ ก็พอมีรายได้เสริมบ้าง ปกติก็ได้เงินเบี้ยคนพิการกับเงินผู้สูงอายุทุกเดือน”

(Y2/05 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

“ป่าชุมชนในชุมชนไปขอหัวหน้าเขา ขอปลูกผักในที่ดินว่าง ๆ ข้างชุมชน ก็พอได้กินบ้าง”

(Y2/08 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 29 พฤษภาคม 2564)

5.2.2 ความสามารถในการปรับตัว

ความสามารถในการปรับตัวในที่นี้เน้นความสามารถและทักษะส่วนบุคคลหรือกลุ่มคนในการตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและสังคมเพื่อให้คงไว้ซึ่งความมั่นคงในการดำรงชีพ โดยเกิดขึ้นในช่วงเวลาต่อเนื่องยาวนาน สามารถทำนายแนวโน้มในอนาคตได้ ทำให้มีเวลาในการคิดค้นหารูปแบบหรือยุทธวิธีในการบริหารจัดการผลกระทบจากสถานการณ์วิกฤตแต่ละช่วงเพื่อให้เกิดความยั่งยืนได้ โดยพิจารณาตามกรอบของ IPCC (2014) โดยมีประเด็นในการพิจารณาอยู่ 2 ประเด็น ได้แก่ 1) ความสามารถและทักษะส่วนบุคคลและกลุ่มคน และ 2) การวางแผนแก้ไขปัญหาระยะยาว โดยพิจารณาจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนในรูปแบบของกลุ่มและเครือข่ายที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน รวมถึงความสามารถเฉพาะตัวและความเป็นผู้นำที่โดดเด่น ทั้งระดับปัจเจกบุคคลและระดับชุมชน ผลที่ได้จากการสัมภาษณ์ทั้งในส่วนของกรณีศึกษาและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่าความสามารถในการปรับตัวประกอบด้วยปัจจัยสำคัญดังต่อไปนี้

1) ความสามารถและทักษะส่วนบุคคลหรือกลุ่มคน

ในสถานการณ์ภัยพิบัติจากการแพร่ระบาดของโควิด 19 จากการลงพื้นที่สังเกตกิจกรรมและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน พบว่าการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม (Collective Action) และความเป็นผู้นำที่โดดเด่น ทั้งในระดับชุมชนและระดับครัวเรือน ล้วนแต่มีส่วนสำคัญในการช่วยให้

คนจนและกลุ่มเปราะบางอื่น ๆ ได้แก่ เด็ก ผู้พิการ และผู้สูงอายุ สามารถเอาตัวรอดจากสถานการณ์ลำบากเหล่านี้ได้ โดยสามารถอธิบายแยกเป็นแต่ละชุมชนได้ดังต่อไปนี้

(1) ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี

แกนนำชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี โดยเฉพาะคณะกรรมการชุมชนมีความเข้มแข็งและติดตามสถานการณ์อย่างใกล้ชิด โดยได้ประสานขอความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อนำความช่วยเหลือมาสู่ประชาชนในชุมชน อย่างไรก็ตาม ลักษณะของการดำเนินการอาจเป็นผลดีในระยะสั้นเท่านั้น ข้อเสียในระยะยาวคือ การที่กรรมการชุมชนเป็นผู้แสวงหาความร่วมมือกลับทำให้ประชาชนอยู่ในภาวะพึ่งพิงผู้อื่นมากกว่าที่จะคิดหาวิธีการแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง

“กรรมการชุมชนเขาเข้มแข็งนะ คอยประสานเขตให้มาช่วยเหลือชุมชน บางทีก็มีหน่วยงานมาแจกถุงยังชีพ ก็พอประทังไปได้”

(B2/02 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

“เขาประกาศเสียงตามสายทุกวัน บางทีก็เดินเคาะตามบ้าน”

(B2/05 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

นอกจากนี้ คริวเรือนบางรายมีผู้นำคริวเรือนที่เข้มแข็ง สามารถชี้แนะและรวมจิตใจของคนในคริวเรือนไว้ได้ ในขณะที่บางคริวเรือนไม่มีผู้นำที่เด่นชัด แต่ใช้หลักการประชาธิปไตยในการตัดสินใจร่วมกัน แต่สิ่งที่สังเกตเห็นได้อย่างเด่นชัดจากคริวเรือนทั้งสองประเภทนี้ คือ ความสามัคคี ความไว้วางใจ และความเชื่อมั่นซึ่งกันและกัน

“บ้านเราไม่มีใครเป็นผู้นำโดดเด่นหรอก ทุกคนเท่ากันหมด ก็จะมานั่งคุยกันว่าเอาแบบนี้แบบนี้ไหม”

(B2/05 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤษภาคม 2564)

(2) ชุมชนวัดช่องลม

ผู้นำชุมชนวัดช่องลมมีการตอบสนองต่อสถานการณ์ภัยพิบัติที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว มีการตัดสินใจที่ฉับไวและเด็ดขาด เมื่อเกิดการแพร่ระบาดขึ้นในพื้นที่กรุงเทพมหานคร ก็ได้ประสานงานกับสำนักงานเขตและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จัดตั้งคณะกรรมการแพร่ระบาดของโควิด 19 ด้วยการตั้งด่านตรวจตราการเข้าออกในชุมชน มีการตรวจวัดอุณหภูมิและใช้สเปรย์แอลกอฮอล์ที่ได้รับการสนับสนุนจากกรุงเทพมหานครและหน่วยงานเอกชนเดินแจกไปตามบ้านแต่ละหลังในชุมชน แนะนำการดูแลรักษาความสะอาดทั้งภายในบ้านและพื้นที่รอบนอก รวมทั้งการรักษาความสะอาดของร่างกาย หากเดินทางไปในที่สาธารณะจะต้องสวมใส่หน้ากากอนามัยทุกครั้ง ก่อนเข้าชุมชนก็ต้องล้างมือ ณ จุดตรวจด้านหน้าของชุมชนหรือจุดตรวจท้ายชุมชนก่อนเข้าไปในพื้นที่ชุมชน ในส่วนของผู้นำคริวเรือนจะคอยเตือนสมาชิกในคริวเรือนให้คอยดูแลและป้องกันตัวเองอยู่ตลอดเวลา

“พอมันเริ่มระบาด แก (ประธานชุมชน) ก็รีบไปแจ้งเขต แล้วตั้งจุดตรวจหน้าชุมชนกับท้ายซอยเลย”

(Y1/05 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 มกราคม 2565)

“เวลาเราพูด เขาก็เชื่อฟังเรานะ ก็บอกว่าให้ช่วย ๆ กัน ไม่งั้นครอบครัวเราจะไม่รอด”

(Y2/02 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

“จะว่าเราบังคับก็ได้ ขอให้ช่วยกันประหยัดเรื่องของกินของใช้ และให้ล้างมือบ่อย ๆ เขาก็ทำตามนะ แต่ก็มีบ่นบ้าง (หัวเราะ)”

(Y2/03 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

2) การวางแผนแก้ไขปัญหในระยะยาว

การวางแผนแก้ไขปัญหในระยะยาวเกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ร่วมกันหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น และดำเนินการต่อเนื่องกันไปในระยะยาว จากการศึกษาพบว่าประชาชนทั้งสองชุมชนมีการรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น ในการวางแผนระยะยาวยังต้องอาศัยความช่วยเหลือจากภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากประชาชนรู้สึกว่าจะต้องแก้ไขปัญหเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นเพื่อความอยู่รอดเสียก่อน ยังไม่มีการคิดไปถึงผลที่จะได้รับในระยะยาว

(1) ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี

ผลการศึกษาพบว่าประชาชนในชุมชนให้ความไว้วางใจแก่คณะกรรมการชุมชนเป็นอย่างสูง และมีความยินดีที่จะปฏิบัติตามคำแนะนำจากทั้งกรรมการชุมชนและสำนักงานเขต ทั้งนี้สามารถเห็นได้จากคำบอกเล่าของกรณีศึกษาบางรายที่สะท้อนให้เป็นถึงภาวะการพึ่งพิงกลุ่มแกนนำชุมชนและหน่วยงานภาครัฐเป็นอย่างสูง โดยมีความคาดหวังว่าพวกเขาจะได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอยู่ตลอดเวลา

“เราไม่รู้หรอกว่าอะไรจะเกิดขึ้น ตอนนี่เราต้องรอดให้ได้ก่อน ทำยังไงให้มันไม่ติดโควิดนะ”

(B2/07 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 5 พฤษภาคม 2564)

“ก็แล้วแต่ว่าพวกกรรมการเขาจะเอาใจ เราก็ให้ความร่วมมือกับเขา”

(B2/09 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 6 พฤษภาคม 2564)

“ไม่เห็นมีใครมาถามอะไรนะ มีแต่เอาของมาแจกแล้วก็ไป แต่ก็อยากให้แจกบ่อย ๆ นะ”

(B2/10 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 7 พฤษภาคม 2564)

(2) ชุมชนวัดช่องลม

การวางแผนระยะยาวมีปัญหาในการทำงานเดียวกันกับประชาชนในชุมชนวัดช่องลม คือการคาดหวังความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเช่นเดียวกัน ทำให้ไม่คิดที่จะวางแผนแก้ไขปัญหาและเตรียมพร้อมรับมือกับความเปลี่ยนแปลงในระยะยาว

“ผมไม่ได้คิดอะไรเลย รู้แต่ว่าต้องรอดให้ได้ ถ้าไม่ไหวก็คงจะกลับบ้านที่ต่างจังหวัด”

(Y2/06 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

“ไม่ได้วางแผนอะไรไว้เลย อะไรมันจะเกิดก็ต้องเกิด จะไปคิดมากให้มันเครียดทำไม”

(Y2/07 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 22 พฤษภาคม 2564)

“บอกกับลูกไว้ว่า ถ้าไม่ไหวก็กลับไปตั้งหลักที่บ้านนอกก่อน ค่อยว่ากัน”

(Y2/09 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 30 พฤษภาคม 2564)

เมื่อเปรียบเทียบความสามารถในการรับมือระหว่างสองชุมชน (ตารางที่ 5.1) พบว่าทั้งสองชุมชนมีความสามารถในการรับมือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เมื่อเกิดสถานการณ์แพร่ระบาดของโควิด 19 ขึ้นในพื้นที่กรุงเทพมหานคร ผู้แทนชุมชนได้ประสานงานไปยังสำนักงานเขตและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อขอรับความช่วยเหลือในเรื่องเครื่องอุปโภคบริโภคและข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์เพื่อนำมาเผยแพร่ต่อในชุมชน ในส่วนของประชาชนเองก็มีความตื่นตัวในการรับรู้ปัญหาและรับมือด้วยการดูแลสุขภาพของตนเองและดูแลความสะอาดของที่พักอาศัย รวมถึงการประหยัดค่าใช้จ่ายด้วยการลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ ปฏิบัติตนตามแนวคิด “วิถีใหม่” ให้ความร่วมมือด้วยการเว้นระยะห่างทางสังคม อย่างไรก็ตาม ผลกระทบเชิงลบที่เกิดขึ้นคือเกิดความห่างเหินขึ้นระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน อันเนื่องมาจากการลดปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนลง และเมื่อเปรียบเทียบในประเด็นของความสามารถในการปรับตัวระหว่างสองชุมชน พบว่าชุมชนวัดช่องลมมีความสามารถในการปรับตัวสูงกว่า อันเนื่องมาจากการมีทรัพย์สินในการดำรงชีพไม่ครบทุกด้าน ซึ่งน้อยกว่าชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี ทำให้ต้องใช้ยุทธวิธีในการดำรงชีพที่หลากหลายกว่า ยกตัวอย่างเช่น ชุมชนวัดช่องลมมีลักษณะทางกายภาพที่เสียเปรียบกว่า เนื่องจากพื้นที่ชุมชนมีความแออัดมากกว่า ทำให้เกิดความยากลำบากในการใช้ชีวิตตามแนวคิด “วิถีใหม่” อีกทั้งยังมีประชาชนในชุมชนติดเชื้อโควิด 19 ในขณะที่ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรีไม่มีผู้ติดเชื้อโควิด 19 เลย หากแต่ผู้นำชุมชนวัดช่องลมได้มีการตัดสินใจที่ฉับไวและมีความเด็ดขาดในการดำเนินมาตรการเฝ้าระวังที่

ชัดเจนเป็นรูปธรรม ด้วยการจัดตั้งคณะทำงานเฝ้าระวังสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด 19 และดำเนินการแก้ไขปัญหาในเชิงรุก ทำให้สามารถจำกัดการแพร่ระบาดในวงกว้างได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ตารางที่ 5.1 เปรียบเทียบลักษณะของการปรับตัวในการดำรงชีพ

ที่	ชุมชน	การปรับตัวในการดำรงชีพ	
		ความสามารถในการรับมือ	ความสามารถในการปรับตัว
1	วัดช่องลม	มีความสามารถในการรับมือกับสถานการณ์แพร่ระบาดของโควิด 19 สูง สามารถรับรู้และเข้าใจสถานการณ์ได้เป็นอย่างดี	มีความสามารถในการปรับตัวสูง โดยการประยุกต์ใช้ทรัพย์สินที่มีอยู่อย่างจำกัดให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างสูงสุด
2	ริมคลองพระยาราชนนตรี	มีความสามารถในการรับมือกับสถานการณ์แพร่ระบาดของโควิด 19 สูง สามารถรับรู้และเข้าใจสถานการณ์ได้เป็นอย่างดี	มีความสามารถในการปรับตัวในระดับปานกลาง เพราะมีทรัพย์สินในการดำรงชีพครบทุกด้าน แต่ยังพบกับภาวะการพึ่งพิงผู้นำชุมชนอยู่ในบางราย

5.3 การสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ

การสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ เป็นแนวทางที่ครัวเรือนยากจนในชุมชนที่ศึกษานำมาปรับใช้เพื่อความอยู่รอดภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19 โดยสามารถวิเคราะห์ตามแนวคิดเรื่องความยืดหยุ่น (Resilience) ซึ่งเริ่มต้นด้วยการพัฒนาศักยภาพของคนจนเมืองให้มีความสามารถในการรับมือกับภัยพิบัติ และปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้ เพื่อให้ฟื้นคืนสู่สภาพเดิมหรือดีกว่าเดิมภายหลังการเกิดภัยพิบัติ กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย กระทรวงมหาดไทย ได้นำแนวคิดนี้มาปรับใช้ในเรื่องของการลดความเสี่ยงจากสาธารณภัย “การรู้รับ-ปรับตัว-ฟื้นเร็วทั่ว-อย่างยั่งยืน” หรือ Disaster Resilience และถูกบรรจุอยู่ในแผนการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยแห่งชาติ พ.ศ.2564-2570 และเมื่อพิจารณาตามแนวคิดเรื่องผลตอบแทนจากการกลับสู่สภาวะเดิม (Resilience Dividend)

ของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ (Rodin, 2015) มีประเด็นในการพิจารณา 5 ประเด็น ได้แก่ 1) การรับรู้ ศักยภาพและขีดความสามารถของตนเอง 2) การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร 3) การแบ่งปันข้อมูลข่าวสาร เพื่อสร้างความร่วมมือแบบบูรณาการ 4) ความสามารถในการควบคุมตัวเองอย่างมีสติและตั้งใจ และ 5) ความยืดหยุ่นในการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ ผลการสัมภาษณ์กรณีศึกษาและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ รวมถึงการสนทนากลุ่มด้วย พบว่าการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ ดังต่อไปนี้

5.3.1 การรับรู้ศักยภาพและขีดความสามารถของตนเอง

ครัวเรือนยากจนในชุมชนทั้งสองแห่งได้ประเมินศักยภาพและขีดความสามารถของตัวเอง ผ่านแบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ ผลการศึกษาพบว่าทุกรายรับรู้ว่าคุณภาพและขีดความสามารถอยู่ในระดับต่ำถึงปานกลาง จากการประเมินทรัพย์สินห้าด้านที่ทุกครัวเรือนรู้ว่าตนเองยังขาดด้านใด ซึ่งทำให้เกิดจุดอ่อนและความเปราะบางในการดำรงชีพ แต่ได้แก้ไขปัญหาโดยใช้วิธีการปรับตัวเพื่อให้สามารถใช้ทรัพย์สินที่ตนเองมีหรือเข้าถึงได้อย่างเต็มที่ แล้วยนำมาช่วยในการรับมือกับภัยพิบัติในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด 19 ได้เป็นอย่างดี รายละเอียดของแต่ละชุมชนเป็นดังต่อไปนี้

1) ชุมชนริมคลองพระยาราชมนตรี

ประชาชนในชุมชนสามารถประเมินสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้ และรับรู้ว่าคุณภาพ ทั้งหลายกำลังเผชิญกับสภาพปัญหาเรื่องใดอยู่ และพยายามประหยัลดออม ลดรายจ่ายในชีวิตประจำวันลงโดยใช้จ่ายแต่เฉพาะสิ่งจำเป็น และพยายามแสวงหารายได้เพิ่มเติมเพื่อให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ในสถานการณ์ปัจจุบันที่เผชิญอยู่ ดังคำบอกเล่าต่อไปนี้

“เรามีสติทำอะไรก็ต้องระวัง คิดว่าเราไม่มีจุดอ่อนนะ”

(B1/02 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 1 พฤษภาคม 2564)

“เรามีน้อยก็กินน้อย ต้องหาเก็บออมของเราไว้กิน ไม่งั้นก็ไม่รอด”

(B2/02 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

“ชาวบ้านมีปัญหาเรื่องรายได้มากที่สุด ช่วงต้นปียังไม่ค่อยเท่าไร เพราะยังมาไม่ถึงชุมชน แต่ปลายปี 63 เดือดร้อนมาก”

(B1/03 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 2 พฤษภาคม 2564)

“โควิดทำให้ชีวิตลำบากขึ้น โดยเฉพาะช่วงกลางปีถึงปลายปี จากเคยมีงานทำมีรายได้ทุกวัน แต่พอโควิดมาทำให้รายได้ลดลง ต้องไปหางานทำไกลบ้านมากขึ้น”

(B1/04 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 2 พฤษภาคม 2564)

“พยายามหารายได้เพิ่มนะ ผมออกไปทำงานที่อื่นทำก็ยังพอช่วยได้ ที่บ้านก็พยายามประหยัดค่าใช้จ่ายเรื่องอาหารการกิน ทำกับข้าวกินเองทุกมื้อ”

(B2/03 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

2) ชุมชนวัดช่องลม

ประชาชนในชุมชนวัดช่องลมมีการรับรู้ถึงสถานการณ์ยากลำบากที่ต้องเผชิญซึ่งเกิดจากผลกระทบของโควิด 19 และส่วนใหญ่ประเมินความสามารถของตัวเองได้ว่าจะต้องดำเนินการอย่างไรจึงจะสามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยทรัพย์สินที่ตนเองมีอยู่ แม้ว่าบางรายประเมินแล้วว่าไม่พอก็จำเป็นต้องแสวงหารายได้เพิ่มเติมก็ตาม ดังคำบอกเล่าต่อไปนี้

“จากคนที่เคยทำงานมีรายได้ พอไม่มีรายได้ก็เกิดความกังวล อย่างผมขับแท็กซี่ ถ้าจอดรถทิ้งไว้มันก็หมดอายุไปเรื่อย ๆ ผมเลยแก้ไข ขับรถไปหาทุเรียนมาขาย”

(Y2/06 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

“ต้องใช้ให้พอ เราต้องรับสภาพตัวเอง อันไหนประหยัดได้ก็ต้องประหยัด ไม่งั้นก็ไม่พอกิน นี่พี่ก็เลิกออกไปกินข้าวนอกบ้านเป็นเดือนแล้วนะ”

(Y2/09 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

5.3.2 การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร

ครัวเรือนยากจนในชุมชนที่ศึกษาสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้ง่าย ไม่ยุ่งยากซับซ้อน และสามารถเข้าถึงได้ทุกช่องทาง ไม่ว่าจะเป็นการรับรู้ผ่านผู้นำชุมชน การรับฟังเสียงตามสาย การอ่านข่าวจากหนังสือพิมพ์ ฟังวิทยุ ชมโทรทัศน์ หรือแม้กระทั่งข่าวสารจากสื่อออนไลน์ จึงไม่พบปัญหาเรื่องการไม่รับรู้ข้อมูลข่าวสารแต่อย่างใด

ช่องทางหลักในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของทั้งสองชุมชน ได้แก่ เสียงตามสายที่มีลักษณะเป็นหอกระจายข่าวในชุมชน ตั้งอยู่บริเวณที่เป็นจุดศูนย์กลางในชุมชนเพื่อให้การกระจายเสียงได้ครอบคลุมทั่วชุมชน เมื่อคณะกรรมการชุมชนที่เป็นผู้ประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานต่าง ๆ ได้รับทราบข้อมูลข่าวสารมา ก็จะนำมาถ่ายทอดด้วยการกระจายเสียงผ่านหอกระจายข่าว โดยใช้เวลาในช่วงหลังเลิกงานที่คาดว่าประชาชนจะกลับมาถึงที่พักอาศัยแล้ว ส่วนมากจะเป็นช่วงเวลา 17.00 – 18.00 น. แต่ในช่วงสถานการณ์แพร่ระบาดของโรคโควิด 19 รุนแรงขึ้น คณะกรรมการชุมชนได้เพิ่มเวลาในการถ่ายทอดข่าวสารเป็นสองช่วง ได้แก่ ช่วงเช้า เวลาประมาณ 06.00–07.00 น. และช่วงเย็น เวลา 17.00 – 18.00 น. บางวันที่มีข่าวสารเร่งด่วนก็จะเพิ่มเวลาถ่ายทอดในช่วงพักกลางวันด้วย เวลาประมาณ 12.00 – 13.00 น.

1) ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี

ประชาชนในชุมชนสามารถรับรู้ข้อมูลข่าวสารกันได้อย่างทั่วถึง ทั้งจากประกาศเสียงตามสายในชุมชน การบอกเล่าปากต่อปาก และจากการรับรู้ข่าวสารทางสื่อต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ และอินเทอร์เน็ต

“มีการประชุมก็ได้เข้าร่วมกับเขาทุกครั้ง คอยฟังเขาประกาศเสียงตามสาย”

(B2/03 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

“ลูกจะคอยส่งข่าวมาให้ทางไลน์ตลอด อยู่บ้านเดียวกันนั้นแหละ แต่พอมีข่าวโควิดก็จะแชร์ส่งมาให้ดู”

(B2/04 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

“เราได้รับข่าวสารจากทางโทรทัศน์เป็นประจำ ทุกวันนี้ก็เปิดดูข่าวโควิดนั้นแหละ ไม่ได้ดูละครดูอะไรแล้ว”

(B2/09 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 6 พฤษภาคม 2564)

คณะกรรมการชุมชนได้สรุปให้ฟังถึงการทำงานร่วมกับเขตในการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของโควิด 19 และใช้เลือดออกที่ระบดมากในหน้าฝน โดยการประกาศเสียงตามสายในช่วงเย็นเวลาประมาณ 18.00 น. ให้ชาวชุมชนดูแลสุขภาพสะอาดในที่พักอาศัยของตน อย่าให้มีน้ำขังในภาชนะเพื่อไม่ให้ยุงลายมาไข่ หากมีน้ำขังในบริเวณโดยรอบที่พักก็ให้มาเบิกทรายอะเบทที่คณะกรรมการชุมชนไปเติม และได้มีการฉีดพ่นหมอกควันเดือนละ 1 ครั้ง ในส่วนของการป้องกันโควิด 19 ได้ขอความร่วมมือจากชาวชุมชนในการช่วยกันเฝ้าระวัง หากมีการติดเชื้อในบ้านของตน ให้รีบแจ้งคณะกรรมการทันทีเพื่อดำเนินการแก้ไขต่อไป

“ที่ประกาศเสียงตามสายทุกวัน ตอนเย็น ๆ เพราะต้องรอให้ชาวบ้านเลิกงานก่อนบอกให้ช่วยกันเฝ้าระวัง อย่าปกปิดถ้ามีคนในบ้านติดโควิด”

(B1/01 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 1 พฤษภาคม 2564)

2) ชุมชนวัดช่องลม

ประชาชนในชุมชนรับรู้ข่าวสารและเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้หลายช่องทางผ่านการประกาศเสียงตามสายทุกวัน วันละ 2 รอบ คือ รอบเช้าและรอบเย็น สำหรับคนที่ต้องออกไปทำงานนอกบ้านจะได้รับฟังในช่วงเย็น แต่ถ้ากลับมาไม่ทัน ก็จะมีกรรมการเดินไปบอกตามบ้าน โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่มีการเฝ้าระวังตลอด 24 ชั่วโมง เนื่องจากภายในชุมชนเริ่มพบผู้ติดเชื้อแล้ว กรณีศึกษาบางรายจะได้รับข่าวสารสม่ำเสมอจากกลุ่มเพื่อนฝูง หรือกลุ่มเพื่อนร่วมอาชีพ เช่น กลุ่มผู้ขับรถแท็กซี่ เป็นต้น

“ปากก็พูดคุยกับเพื่อนฝูงเรื่องข่าวคราวที่เกิดขึ้น”

(Y2/02 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

“ในไลน์กลุ่มแท็กที่เราจะคุยกันเรื่องนี้ตลอด ได้รู้สถานการณ์ว่ามีใครติดโควิดชุมชนไหน เพราะทุกคนก็กระจายกันอยู่ตามเขตต่าง ๆ เราก็จะส่งข่าวกันทางไลน์”

(Y2/06 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

“พี่ไปทำงานทุกวัน กลับบ้านค่ำมาก เพราะช่วงนั้นหารถเมล์ขึ้นยาก แต่เวลามีข่าวอะไร กรรมการเขาก็จะคอยเดินบอกตามบ้านนะ”

(Y2/10 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

“กรรมการเขาจะประกาศเสียงตามสาย 2 รอบ ช่วงเช้ากับเย็น เพราะชุมชนเรามีคนติดโควิด เขาขอให้ช่วยกันสอดส่องคนเข้าออกชุมชน แล้วพอเขาได้ข่าวอะไรมาจากเขต เขาจะประกาศในคนในชุมชนรู้ตลอด อย่างเวลาคนมาแจกของ ก็จะบอกเราทุกครั้ง”

(Y2/06 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

5.3.3 การแบ่งปันข้อมูลข่าวสารเพื่อสร้างความร่วมมือแบบบูรณาการ

การรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากหลากหลายช่องทางส่งผลให้เกิดผลดีต่อครัวเรือนยากจน ที่ทำให้พวกเขาสามารถนำข้อมูลข่าวสารที่ได้รับมาถ่ายทอดต่อ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ได้ร่วมกันออกความคิดเห็น และหาแนวทางร่วมมือกันในการรับมือและปรับตัวในการดำรงชีวิตเพื่อให้อยู่รอดได้ในสถานการณ์แพร่ระบาดของโควิด 19 โดยมีการรวมกลุ่มด้านการข่าวเกี่ยวกับโควิด 19 โดยเฉพาะ ในช่วงการแพร่ระบาดอย่างรุนแรง สมาชิกประกอบด้วย คณะกรรมการชุมชน ผู้นำชุมชน กลุ่มเยาวชน และกลุ่มแม่บ้าน ฯลฯ เมื่อมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันแล้ว ก็จะมีการมอบหมายให้ผู้ในกลุ่มย่อยต่าง ๆ ได้นำข้อมูลข่าวสารไปถ่ายทอดในกลุ่มของตนต่อไปอีก

1) ชุมชนริมคลองพระยาราชมนตรี

ประชาชนในชุมชนมีความร่วมมือกันในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ทั้งข่าวเรื่องสถานการณ์โควิด 19 และข่าวสารเรื่องความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ มาแบ่งปันกัน ทำให้ทุกคนได้รับผลประโยชน์และความช่วยเหลือทันต่อเหตุการณ์ ดังคำบอกเล่าต่อไปนี้

“มีไลน์กลุ่มชุมชนคอยแจ้งข่าวเรื่องโควิด บางทีก็จะส่งข่าวเรื่องว่ามีคนจะมาแจกถุงยังชีพที่ไหน ก็จะบอกชาวบ้านให้เตรียมตัวไว้”

(B2/01 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 1 พฤษภาคม 2564)

“ช่วงโควิดเราไม่ได้ไปมาหาสู่ใครเลย แต่เราก็อ่านข่าวสารตลอดนะ กรรมการเขาก็คอยเดินบอก”

(B2/06 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 5 พฤษภาคม 2564)

“ลูกหลานจะคอยเอาข่าวมาบอกตลอด พวกข่าวจากอินเทอร์เน็ต ฉันทัดข่าวหรอก”

(B2/10 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 7 พฤษภาคม 2564)

2) ชุมชนวัดช่องลม

ประชาชนในชุมชนวัดช่องลมให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและเรียนรู้ร่วมกัน มีทั้งการสื่อสารข้อมูลกันในกลุ่มเพื่อน และบางรายเป็นการสื่อสารผ่านแอปพลิเคชันและสื่อสังคมออนไลน์ ทำให้ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารที่มีความคืบหน้าทันต่อเหตุการณ์ อีกทั้งยังเป็นการฝึกฝนทักษะให้มีความรู้ความสามารถในการใช้เทคโนโลยีได้อย่างเหมาะสมด้วย ดังคำบอกเล่าต่อไปนี้

“มีการปรึกษาหารือกับเพื่อนบ้าน ใครมีข่าวอะไรก็เอามาบอกกัน”

(Y2/01 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

“ช่วงโควิดจะได้รับข้อมูลข่าวสารเยอะมาก ก็ได้รับทุกทางนะ พวกผมก็จะมานั่งพูดคุยปรึกษาหารือกันตลอด”

(Y2/05 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

“ผมขับแท็กซี่ก็จะมีกลุ่มไลน์แท็กซี่ เราจะคุยกันตลอดถึงเรื่องโควิด มีการปรึกษารื้อกัน ใครมีวิธีป้องกันอะไรก็จะมาเล่าให้กันฟัง”

(Y2/06 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

“พวกสมาชิกในกลุ่มก็ช่วยกันคิดช่วยกันทำ ดีกว่าทำอยู่คนเดียว ไม่งั้นชุมชนเราจะไม่รอด”

(Y2/07 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 22 พฤษภาคม 2564)

5.3.4 ความสามารถในการควบคุมตัวเองอย่างมีสติและตั้งใจ

เมื่อรับรู้ถึงการแพร่ระบาดของโรคโควิด 19 ประชาชนในพื้นที่ศึกษามีความสับสนกับสิ่งที่เกิดขึ้น แต่ก็สามารถควบคุมสติตัวเองได้ สิ่งที่ทำเป็นอันดับแรกคือการหาข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้อง ทั้งสิ่งที่ควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติ ทำให้รู้ว่าเมื่อปฏิบัติตามแนวทางที่ได้รับคำแนะนำจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องแล้ว จะทำให้พวกเขาสามารถรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้ และเมื่อมีความเข้าใจกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเพิ่มมากขึ้นแล้ว ทำให้สามารถวางแผนรับมือกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังรายละเอียดที่พบในแต่ละชุมชนต่อไปนี้

1) ชุมชนริมคลองพระยาธาตุนคร

ประชาชนในชุมชนสามารถควบคุมตัวเองได้อย่างมีสติ ยอมรับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นและพยายามหาทางแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ถึงแม้ว่าบางรายจะเกิดความเครียดขึ้นมาบ้าง แต่ก็ได้พยายามแสวงหาแนวทางที่จะช่วยให้สามารถผ่านพ้นสถานการณ์ยากลำบากนี้ไปได้ ดังคำบอกเล่าต่อไปนี้

“ที่บ้านก็จะพูดคุยกัน มีอะไรก็คุยกันไม่เคยทะเลาะเบาะแว้ง ถ้าไม่พอใจก็ให้เดินออกไปเลย พออารมณ์เย็นค่อยมาคุยกันอีก”

(B2/02 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

“ทุกคนช่วยกันประหยัด แล้วก็ทำตามที่รัฐบาลบอกเรื่อง New Normal”

(B2/03 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 3 พฤษภาคม 2564)

“เราคิดว่าต้องเก็บออมเงินไว้ใช้จ่ายยามลำบาก”

(B2/07 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 5 พฤษภาคม 2564)

“ป้ารู้สึกท้อแท้แน่ ไปขายของก็เหลือกลับมาทุกวัน แต่ก็ต้องสู้ ทำทุกอย่างให้เรารอด”

(B2/08 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 6 พฤษภาคม 2564)

2) ชุมชนวัดช่องลม

ประชาชนสามารถควบคุมสติได้อย่างตั้งใจ และพยายามแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นตามกำลังความสามารถ แม้ว่าจะรู้สึกเครียดและกดดันไปบ้าง โดยให้เหตุผลถึงความอยู่รอดเป็นสำคัญ

“หนูก็กลัวตายนะพี่ ลูกก็ยังเล็กอยู่ ถ้าเราเป็นอะไรไปใครจะเลี้ยง เพราะแม่ก็แก่แล้ว หนูเลยป้องกันทุกอย่างที่ทำได้ ทางเขตเขาให้กรรมการมาสำรวจ เราก็ให้ความร่วมมือเขาทุกอย่าง ยอมทำทุกอย่างให้เรารอด”

(Y2/01 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

“ตอนแรกก็เฉย ๆ เพราะในชุมชนเรายังไม่มีใครติดโควิด แต่พอเริ่มมีคนติด เราก็ระวังตัวมากขึ้น ทางเขตเขาก็แจ้งมาให้ระวังตัวและทำตามที่เขาประกาศแนวทางมา เราทำตามทุกอย่าง บอกตรง ๆ ว่ากลัวตายนั่นแหละ”

(Y2/10 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

5.3.5 ความยืดหยุ่นในการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์

จากการวิเคราะห์และประเมินศักยภาพของตนเองตามแบบสอบถามทรัพย์สินห้าด้าน พบว่าครัวเรือนยากจนในพื้นที่ศึกษาสามารถประยุกต์ดัดแปลงทรัพย์สินที่ตนเองมีอยู่หรือเข้าถึงทั้งหมดมาใช้เป็นปัจจัยการผลิตในการดำรงชีพได้ ภายใต้สถานการณ์แพร่ระบาดของโควิด 19 ถึงแม้ว่าจะไม่มีการวางแผนรับมือในระยะยาวอย่างเด่นชัด แต่การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเพื่อให้อยู่รอดภายใต้สถานการณ์ยากลำบากนี้ ครัวเรือนยากจนสามารถดำเนินการได้เป็นอย่างดี จากการสำรวจทั้งสองชุมชนพบว่าครัวเรือนยากจนในชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา มีทรัพย์สินที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพไม่ครบทั้งห้าด้าน โดยขาดทรัพย์สินทางธรรมชาติที่เป็นปัจจัยเสริมในการดำรงชีพของคนจนเมืองที่

ถึงแม้จะใช้ทรัพย์สินทางการเงินเป็นปัจจัยการผลิตหลักในการดำรงชีพก็ตาม ยังมีทรัพย์สินด้านต่าง ๆ มากเท่าไรก็ยิ่งจะช่วยลดความเปราะบางของครัวเรือนยากจนและเพิ่มความมั่นคงในการดำรงชีพมากขึ้นเท่านั้น รายละเอียดของแต่ละชุมชนเป็นดังต่อไปนี้

1) ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี

ประชาชนในชุมชนนี้ตระหนักถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอย่างดี และได้พยายามแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการรับมือและดัดแปลงประยุกต์ใช้ทรัพย์สินบางอย่างเพื่อช่วยให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ในสถานการณ์ยากลำบาก ดังคำอธิบายต่อไปนี้

“เรามีน้อยก็ใช้น้อย เศรษฐกิจมันก็ไม่ค่อยดีอยู่แล้ว มีโควิดมาซ้ำเติมอีก ก็ต้องดิ้นรนสู้ต่อไป”

(B2/04 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 6 พฤษภาคม 2564)

“พยายามทำใจนะ โรคนี้มันระบาดไปทั่วโลก เราก็พยายามป้องกันตัวเองให้ดีที่สุดตอนนี้ก็ได้แต่ประหยัด กินอยู่เท่าที่จำเป็นจริง ๆ”

(B2/10 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 7 พฤษภาคม 2564)

“ปลูกผักที่ใช้ทำกับข้าวได้ ก็ช่วยประหยัดไปเยอะนะ นี่ก็มีกระเพรา ตะไคร้ มีพริกกับเขาด้วย ปลูกในกระถางในกะละมังนี่แหละ”

(B1/01 เขตบางบอน, สัมภาษณ์วันที่ 6 พฤษภาคม 2564)

2) ชุมชนวัดช่องลม

จากผลการศึกษาพบว่า ประชาชนรับรู้ถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอย่างดี ถึงแม้ว่าจะไม่ได้มีการวางแผนแก้ไขปัญหาในระยะยาวก็ตาม แต่ในระยะสั้นก็สามารถรับมือกับสถานการณ์ยากลำบากได้อย่างเข้มแข็ง กรณีศึกษาบางรายนอกจากจะแก้ไขปัญหาด้วยตนเองแล้ว ยังสามารถประสานขอความร่วมมือจากผู้อื่นได้ด้วย โดยไม่ต้องรอรับความช่วยเหลือจากภาครัฐเพียงอย่างเดียว

“เวลามีปัญหา เราก็แก้ปัญหาด้วยตัวเองก่อน แต่ก็มีไปปรึกษาคนอื่นบ้าง เขาก็ช่วยให้คำปรึกษา ช่วยประสานเรื่องต่าง ๆ ให้บ้าง”

(Y1/01 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 27 พฤษภาคม 2564)

“ช่วงปลายปี 63 กระทบมากที่สุด แต่ผมก็พยายามดิ้นรนหลายทาง ทั้งประหยัดเรื่องกินอยู่และหารายได้เสริม ลูกหลานก็มาช่วยบ้าง แต่ถ้าไม่ไหวจริง ๆ ก็คงจะไปอาศัยอยู่กับพี่สาวที่ต่างจังหวัด”

(Y2/04 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2564)

“เด็กในบ้านแบ่งหน้าที่กันทำงาน โควิดทำให้ทุกคนได้เรียนรู้มากขึ้น”

(Y2/05 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

“พวกเรา (กรรมการชุมชน) ก็ได้ช่วยกันวางแผนในการอพยพคนออกจากชุมชนไปอยู่ที่วัดถ้ำมันเกิดระบอบรุนแรงมากขึ้น”

(Y1/04 เขตยานนาวา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2564)

เมื่อเปรียบเทียบในประเด็นของการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพระหว่างสองชุมชน (ตารางที่ 5.2) พบว่าทั้งสองชุมชนได้ประเมินศักยภาพและขีดความสามารถของตนเองอยู่ในระดับต่ำถึงปานกลาง ซึ่งวิเคราะห์ได้จากแบบสำรวจทรัพย์สินห้าด้าน การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม ทำให้รู้ว่าชุมชนมีจุดแข็ง จุดอ่อน อุปสรรค และโอกาสในลักษณะใดบ้าง ซึ่งเป็นข้อมูลสำคัญสำหรับการประเมินศักยภาพของชุมชน โดยพบว่าทั้งสองชุมชนได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารจากหลายแหล่ง มีการแบ่งปันข้อมูลให้แก่ผู้อื่น และเกิดการรวมกลุ่มกันอย่างไม่เป็นทางการในการแลกเปลี่ยนและส่งต่อข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพ สมาชิกของชุมชนทั้งสองแห่งยังมีความสามารถในการควบคุมตนเอง แม้จะเกิดความตื่นตระหนกบ้างในช่วงแรก แต่ก็สามารถรับมือและปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ได้ มีการแก้ไขปัญหาได้อย่างรวดเร็ว และมีความยืดหยุ่นในการปรับตัวด้วยการใช้ยุทธวิธีที่หลากหลาย โดยชุมชนวัดช่องลมได้แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวในลักษณะที่เป็นรูปธรรมมากกว่าชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี ทั้งนี้สามารถสังเกตได้จากแผนการอพยพเคลื่อนย้ายประชาชนออกจากชุมชน หากเกิดสถานการณ์ที่ร้ายแรงกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ในขณะที่ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรียังไม่มีการจัดทำแผนในลักษณะดังกล่าว

ตารางที่ 5.2 เปรียบเทียบลักษณะของการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพระหว่างชุมชน

ที่	ชุมชน	การสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ
1	วัดช่องลม	การมีทรัพย์สินในการดำรงชีพที่จำกัด ทำให้เกิดการปรับตัวสูง ซึ่งทำให้เกิดประสบการณ์และการเรียนรู้ สามารถค้นพบแนวทางในการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพได้ มีการจัดทำแผนเผชิญเหตุหรือแผนรองรับในกรณีเกิดสถานการณ์ที่ร้ายแรงกว่าปัจจุบัน แต่ยังคงขาดการวางแผนในระยะยาว
2	ริมคลองพระยาราชนนตรี	การมีทรัพย์สินในการดำรงชีพครบทุกด้าน ทำให้ไม่ค่อยกระตือรือร้นในการปรับตัว ทำให้เกิดประสบการณ์และการเรียนรู้จำกัด ยังพบภาวะการณ์พึงพิงผู้อื่นในบางราย ชุมชนก็ยังสามารถ

ที่	ชุมชน	การสร้างควมมั่นคงในการดำรงชีพ
		ค้นพบแนวทางในการสร้างควมมั่นคงในการดำรงชีพได้ ไม่มีการจัดทำแผนเผชิญเหตุหรือแผนรองรับในกรณีเกิดสถานการณ์ที่ร้ายแรงกว่าปัจจุบัน แต่ยังขาดการวางแผนในระยะยาว

5.4 ข้อสรุปท้ายบท

เมื่อเปรียบเทียบผลการศึกษาระหว่างสองชุมชนแล้ว พบว่าทั้งสองแห่งมีความคล้ายคลึงกัน ในแง่ของการรู้จักประยุกต์และดัดแปลงทรัพย์สินที่ตนเองมีอยู่หรือสามารถเข้าถึง เพื่อนำมาใช้เป็นทุนหรือปัจจัยในการดำรงชีพด้วยวิธีการคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ นอกจากการรับมือด้วยการตั้งรับสถานการณ์วิกฤตแล้ว ยังมีเรื่องของการดำเนินการเชิงรุกด้วย ยกตัวอย่าง เช่น มีการพัฒนาทรัพย์สินด้านมนุษยให้สามารถดำเนินการเชิงรุกได้มากขึ้น คิดหาทางออกจากความเปราะบางทางเศรษฐกิจ ด้วยการลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ ดัดแปลงทรัพย์สินที่มีอยู่และปรับเปลี่ยนหรือพัฒนาให้เกิดเป็นทุนในการดำรงชีพ ในส่วนของความแตกต่างที่เห็นได้ชัดในระดับชุมชน คือ ชุมชนริมคลองพระยาราชมงคล มีทรัพย์สินในการดำรงชีพครบทั้ง 5 ด้าน ซึ่งมีส่วนช่วยเสริมให้เกิดความมั่นคงมากยิ่งขึ้น แต่กลับพบว่าครัวเรือนยากจนมีความตระหนักรู้และเกิดการปรับตัวน้อยกว่าในชุมชนวัดช่องลมที่มีทรัพย์สินไม่ครบทุกด้าน ทำให้ต้องดิ้นรนและปรับตัวมากกว่าปกติ และเมื่อพิจารณาถึงความมั่นคงในการดำรงชีพแล้ว ชุมชนวัดช่องลมมีแนวโน้มของการพัฒนาในระดับที่สูงกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกิดขึ้นของทุนทางสังคมในชุมชนวัดช่องลมในภาวะวิกฤติโควิด 19 โดยพบว่ามีความเข้มแข็งในการรวมตัวทำกิจกรรมของกลุ่มและเครือข่ายมากกว่าในชุมชนริมคลองพระยาราชมงคล

กล่าวโดยสรุป กรณีศึกษาครัวเรือนยากจนทั้งสองชุมชนยังไม่มีแผนวางแผนสร้างควมมั่นคงในการดำรงชีพในระยะยาว มีเพียงแผนการดำรงชีพในระยะสั้นเพื่อรับมือและปรับตัวในการดำรงชีวิตให้อยู่รอดในสถานการณ์ยากลำบากเท่านั้น ข้อจำกัดนี้มีส่วนลดทอนศักยภาพในการสร้างควมมั่นคงในการดำรงชีพ ผลการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญและการสนทนากลุ่มสะท้อนให้เห็นว่าประชาชนส่วนมากในชุมชนจัดอยู่ในกลุ่มแรงงานนอกระบบ โดยประกอบอาชีพรับจ้างและค้าขาย ทำให้ไม่ได้รับความช่วยเหลือในระบบจากเครือข่ายความปลอดภัยทางสังคม เช่น เงินช่วยเหลือจากสถานประกอบการ เงินเยียวยา และมาตรการลดหย่อนภาษีจากภาครัฐสำหรับผู้ทำงานในระบบที่ต้องมีการจ่ายภาษีรายได้ รวมถึงมาตรการเยียวยาจากสถาบันการเงิน ฯลฯ ดังนั้น นโยบายและสถาบันที่ถูกกำกับโดยหน่วยงานภาครัฐจึงมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนให้กลุ่มเปราะบางและคนจนเมืองที่

อยู่ในกลุ่มแรงงานนอกระบบเหล่านี้สามารถรับมือและปรับตัวในการดำรงชีพได้ ด้วยการช่วยเหลือด้านเครื่องอุปโภคและบริโภคที่จำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวันในรูปแบบการให้เปล่า แต่ก็ยังไม่เพียงพอกับความต้องการที่แท้จริง ดังนั้นจึงควรกระตุ้นให้บุคคลเหล่านี้ได้ใช้ศักยภาพและทรัพย์สินต่าง ๆ ที่ตนเองมีอยู่หรือเข้าถึงให้เกิดประโยชน์สูงสุด อีกทั้งช่วยสร้างทุนทางสังคมเพื่อนำมาเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่จะช่วยลดความเปราะบางและความไม่มั่นคง ซึ่งจะสามารถช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กลุ่มเปราะบางได้มีความมั่นคงในการดำรงชีพเพิ่มมากขึ้น

ข้อค้นพบที่เกิดขึ้นระหว่างการศึกษาในประเด็นของการสร้างทุนทางสังคม พบว่าทั้งสองชุมชนเกิดการจัดตั้งกลุ่มและเครือข่ายความร่วมมือในลักษณะพหุภาคี ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน และภาคการเมือง เพื่อการทำงานร่วมกันแบบบูรณาการ ดังรายละเอียดในตารางที่ 5.3 โดยเกิดโครงการและกิจกรรมที่เห็นผลเป็นรูปธรรม ได้แก่ 1) โครงการตู้ปันสุข เป็นการนำสิ่งของประเภทเครื่องอุปโภคและเครื่องบริโภคมารวบรวมไว้ในตู้เก็บของที่ถูกนำมาตั้งวางไว้ในที่สาธารณะหรือในบริเวณชุมชน เพื่อให้ผู้ประสบความเดือดร้อนจากสถานการณ์โควิดมาหยิบไปใช้ เพื่อบรรเทาความเดือดร้อนเฉพาะหน้า 2) โครงการครัวสนาม เพื่อจัดทำอาหารปรุงสุกแจกจ่ายให้แก่ผู้ได้รับผลกระทบในชุมชนแออัดและประชาชนทั่วไป โดยสัญจรไปตามชุมชน ศาสนสถาน และสถานศึกษากระจายทั่วพื้นที่กรุงเทพมหานคร และ 3) ศูนย์พักคอยในชุมชน เป็นสถานที่ในชุมชนกรุงเทพมหานครที่เครือข่ายความร่วมมือภาคประชาชนได้จัดหาและควบคุมไว้ เพื่อการกักแยก สังเกตอาการ และลดความเสี่ยงต่อการแพร่เชื้อ

ตารางที่ 5.3 ลักษณะของความร่วมมือแบบพหุภาคี

รายละเอียด			
ภาครัฐ	ภาคเอกชน	ภาคประชาชน	ภาคการเมือง
- นโยบายการอยู่บ้าน ลดเชื้อ เพื่อชาติ	- ลดราคาสินค้าเพื่อ อุปโภคและบริโภค	- จัดตั้งกลุ่มและ เครือข่ายความร่วมมือ	- กำหนดนโยบาย บรรเทาทุกข์ให้แก่
- แนวคิด “วิถีใหม่”		ด้านข้อมูลข่าวสาร	หน่วยงานนำไปปฏิบัติ เช่น มาตรการการ ลดหย่อนภาษี

หมายเหตุ: มาตรการดำเนินงานเพื่อสนับสนุนการสร้างทุนทางสังคมในพื้นที่ศึกษา ในช่วงสถานการณ์แพร่ระบาดของโควิด 19

บทที่ 6

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

6.1 บทนำ

การวิจัยเรื่อง การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพ ภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19 เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพตามแนวทางกรณีศึกษา ที่มุ่งศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับสภาพการณ์ดำรงชีพ ปัญหาที่ประสบ และการปรับตัวของคนจนเมืองเพื่อแก้ไขหรือบรรเทาปัญหาที่เกี่ยวข้องในช่วงที่มีการระบาดของโรคโควิด 19 โดยดำเนินการศึกษาใน 2 ชุมชนเมืองที่มีบริบทต่างกัน คือ 1) ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน และ 2) ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา ซึ่งทั้งสองชุมชนนี้เป็นชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานคร ตามที่นิยามไว้ในระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยชุมชนและกรรมการชุมชน พ.ศ.2555 และ พ.ศ.2564 แต่มีบริบทที่แตกต่างกันชัดเจนในบางด้าน เนื่องจากชุมชนแรกตั้งอยู่ในพื้นที่ชานเมืองที่มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติซึ่งสามารถใช้เป็นฐานในการดำรงชีพได้พอสมควร ในขณะที่ชุมชนที่สองตั้งอยู่ในพื้นที่ใจกลางเมืองของกรุงเทพมหานคร ที่รายล้อมด้วยตึกรามบ้านช่อง โดยแทบจะไม่มีสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่สามารถใช้เป็นฐานในการดำรงชีพได้เลย การรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเป็นหลัก เสริมด้วยการสังเกตและการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา การจัดหมวดหมู่ การสังเคราะห์และการตีความ ผลการศึกษาสามารถสรุป อภิปรายและให้ข้อเสนอแนะตามรายละเอียดดังต่อไปนี้

6.2 สรุปผลการศึกษา

ครัวเรือนยากจนในทั้งสองชุมชนที่เลือกศึกษามีความพยายามที่จะสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19 ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการรับมือกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นและการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดในระยะสั้น ต่อจากนั้นได้มีการแสวงหาแนวทางในการดำรงชีพเพื่อสร้างความมั่นคงและยั่งยืนในระยะยาว โดยยึดเงื่อนไขของการรับรู้และประเมินศักยภาพของตนเอง การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ความสามารถในการควบคุมตนเองใน

การจัดการทรัพย์สินด้านต่าง ๆ อย่างมีสติและตั้งใจ และความยืดหยุ่นในการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์

การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครนั้น สามารถพิจารณาได้จากศักยภาพหรือความสามารถในการรับมือและปรับตัวกับสถานการณ์แพร่ระบาดของโควิด 19 ในระยะสั้น ซึ่งถือเป็นสภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน (Shock) และสามารถเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องยาวนานได้จนกลายเป็นแนวโน้ม (Trend) ในอนาคต เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสถานการณ์ดังกล่าว จึงต้องมีการประเมินศักยภาพของครัวเรือน ซึ่งเริ่มด้วยการวิเคราะห์ความเปราะบางของครัวเรือนจากฐานของการมีทรัพย์สินในการดำรงชีพ 5 ด้าน (Livelihood Assets) ได้แก่ ทรัพย์สินด้านมนุษย์¹⁴ ทรัพย์สินทางธรรมชาติ¹⁵ ทรัพย์สินทางการเงิน ทรัพย์สินทางกายภาพ และทรัพย์สินทางสังคม ทรัพย์สินทั้งห้าด้านนี้ถูกนับเป็นปัจจัยสำคัญและสามารถแปลงไปเป็นทุนในการดำรงชีพ (Livelihood Capitals) ได้ในปัจจุบัน

จากแบบสำรวจทรัพย์สินห้าด้านและข้อมูลทีวิเคราะห์จากผลการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม พบว่าครัวเรือนยากจนในพื้นที่ศึกษาทั้งสองแห่งมีทรัพย์สินที่เป็นปัจจัยการผลิตครบทุกครัวเรือนอย่างน้อย 3 ด้าน คือ ทรัพย์สินด้านมนุษย์ ทรัพย์สินทางการเงิน และทรัพย์สินทางกายภาพ ส่วนทรัพย์สินทางสังคมและทรัพย์สินทางธรรมชาติ พบว่ามีการเข้าถึงและใช้ประโยชน์เฉพาะในบางครัวเรือนเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพย์สินทางธรรมชาติที่พบเฉพาะในชุมชนริมคลองพระยาธาตุนคร เขตบางบอน เท่านั้น อย่างไรก็ตาม สำหรับคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครแล้ว การมีทรัพย์สินครบทั้งสามด้านนับว่าเพียงพอต่อการดำรงชีพ เนื่องจากทรัพย์สินทั้งสามด้านนี้เมื่ออยู่ภายใต้การบริหารจัดการที่เหมาะสมแล้ว จะสามารถช่วยในการเพิ่มศักยภาพของครัวเรือนในการรับมือและปรับตัวในการดำรงชีพภายใต้สถานการณ์ยากลำบากที่เกิดจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด 19 ได้

ความเปราะบางในการดำรงชีพสามารถแบ่งเป็น 4 ประเภท ได้แก่ ความเปราะบางทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ได้พิจารณาให้ความสำคัญแก่ความเปราะบางทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นหลัก เพราะจากการสังเกตและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ รวมถึงการสนทนากลุ่ม ต่างให้ข้อมูลที่ชี้ให้เห็นอย่างสอดคล้องกันว่าเป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีพของครัวเรือนยากจนในพื้นที่ศึกษามากที่สุด ความเปราะบางทางเศรษฐกิจมีความเชื่อมโยงกับทรัพย์สินมนุษย์ ทรัพย์สินทางการเงิน ทรัพย์สินทางกายภาพ และทรัพย์สินทางธรรมชาติ ส่วนความเปราะบางทางสังคมขึ้นอยู่กับทรัพย์สินทางสังคมเป็นหลัก หากครัวเรือนยากจนมีทรัพย์สินครบทุก

¹⁴ การวิจัยเรื่องนี้ มีการใช้คำสลับไปมาระหว่างทรัพย์สินมนุษย์และทรัพย์สินมนุษย์ แต่โดยรวมแล้วมีความหมายเดียวกันกับคำว่า Human Asset

¹⁵ เช่นเดียวกัน คือความหมายเดียวกับคำว่า Natural Asset

ด้าน ก็จะช่วยลดความเปราะบางในการดำรงชีพให้น้อยลงไปได้มาก จากการประเมินข้อมูลที่ได้จากการศึกษาสามารถสรุปได้ว่า ครัวเรือนยากจนทั้ง 2 ชุมชนส่วนมากมีความเปราะบางในการดำรงชีพในระดับปานกลางถึงต่ำ ถึงแม้ว่าจะมีทรัพย์สินไม่ครบทั้งห้าด้านก็ตาม แต่พวกเขาก็สามารถปรับตัวในการดำรงชีพในสถานการณ์วิกฤตโควิด 19 ได้พอสมควร ด้วยการประยุกต์ใช้ทรัพย์สินที่มีอยู่หรือเข้าถึงให้เกิดประโยชน์สูงสุด จึงทำให้ความเปราะบางทางเศรษฐกิจและสังคมลดลง โดยที่ครัวเรือนยากจนสามารถรับมือกับสถานการณ์ภัยพิบัติที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี โดยสามารถอธิบายโดยสรุปให้เชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาดังต่อไปนี้

6.2.1 สภาพความเปราะบางที่เชื่อมโยงกับความยากจน

การอพยพโยกย้ายถิ่นฐานจากต่างจังหวัดหรือจากพื้นที่เขตอื่นเข้ามาอาศัยอยู่ในอีกพื้นที่หนึ่ง และเมื่อมีการขยายตัวของสิ่งปลูกสร้างและจำนวนครัวเรือนเพิ่มมากขึ้นในขณะที่ยังมีพื้นที่จำกัดขนาดเท่าเดิมตั้งแต่แรกก่อตั้งชุมชน ทำให้เกิดลักษณะที่เรียกว่า “ชุมชนแออัด” ขึ้นมา การตั้งถิ่นฐานของคนในชุมชนทั้ง 2 ชุมชนที่เลือกศึกษาในการวิจัยนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับชุมชนแออัดอื่น ๆ ที่พบได้ทั่วไปในพื้นที่กรุงเทพมหานคร คือ การขาดการวางผังชุมชนและระบบสาธารณูปโภคที่เหมาะสมทำให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมาอีกหลายประการ

ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน และชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา ถูกจัดให้เป็นชุมชนแออัดตามระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยชุมชนและกรรมการชุมชน พ.ศ.2534 พ.ศ.2555 และ พ.ศ.2564 เมื่อพิจารณาในเชิงพื้นที่แล้ว ถึงแม้ว่าชุมชนทั้งสองแห่งจะเป็นชุมชนประเภทเดียวกัน แต่ยังมี ความแตกต่างของสภาพที่ตั้ง เนื่องด้วยชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรี เขตบางบอน เป็นชุมชนแออัดที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เขตชานเมือง ในขณะที่ชุมชนวัดช่องลม เขตยานนาวา เป็นชุมชนแออัดที่ตั้งอยู่พื้นที่เขตชั้นในของกรุงเทพมหานคร ทั้งสองชุมชนมีความแตกต่างทางด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อมอย่างสังเกตเห็นได้ชัดเจน เมื่อวิเคราะห์ทรัพย์สินในการดำรงชีพทั้ง 5 ด้านแล้ว พบว่าครัวเรือนยากจนในสองชุมชนมีทรัพย์สินในการดำรงชีพที่เหมือนกัน 4 ด้าน ได้แก่ ทรัพย์สินด้านมนุษย์ ทรัพย์สินทางกายภาพ ทรัพย์สินทางการเงิน และทรัพย์สินทางสังคม ส่วนความแตกต่างที่พบคือ ทรัพย์สินทางธรรมชาติ ที่พบมีเพียงในชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรีเท่านั้น

ความเปราะบางในการดำรงชีพถูกยกขึ้นมาพิจารณาในการศึกษานี้เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพหรือความสามารถในการรับมือกับภัยพิบัติที่เกิดขึ้นจากวิกฤตโควิด 19 โดยพิจารณาจาก 1) ความเปราะบางทางเศรษฐกิจ ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากทรัพย์สินที่มีอยู่ ได้แก่ ทรัพย์สินด้านมนุษย์ ทรัพย์สินทางธรรมชาติ ทรัพย์สินทางการเงิน และทรัพย์สินทางกายภาพ การมีทรัพย์สินครบทุกด้านจะทำให้ครัวเรือนยากจนมีความเปราะบางทางเศรษฐกิจต่ำ เมื่อดอกอยู่ในภาวะวิกฤตก็จะสามารถนำทรัพย์สินที่มีอยู่เหล่านี้มาใช้ประโยชน์เพื่อการบริโภคโดยตรง หรือแปลงเป็นทุนในการผลิตเพื่อยังชีพ

และแลกเปลี่ยนกับผู้อื่น ภาวะการณ์เช่นนี้จะช่วยให้สามารถเอาตัวรอดจากภาวะวิกฤตได้ จาก การศึกษาในกลุ่มตัวอย่างกรณีศึกษาในมุมมองของความเปราะบางทางเศรษฐกิจ พบว่าครัวเรือน ส่วนมากมีและใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินในการดำรงชีพอย่างน้อยสามด้าน ซึ่งนับว่าเพียงพอในการ ดำรงชีพในสถานการณ์ปกติ แต่เมื่อเกิดภาวะวิกฤตขึ้น ทำให้ต้องหาวิธีการใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินที่ มีอยู่ให้มากที่สุด 2) ความเปราะบางทางสังคม เป็นภาวะการณ์ที่ครัวเรือนต้องเผชิญกับปัญหาที่ เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์กับคนอื่นและสถาบันทางสังคม โดยสามารถพิจารณาได้จากทรัพย์สินทาง สังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การมีกลุ่มหรือญาติพี่น้องที่พร้อมจะช่วยส่งเสริมและสนับสนุนให้สมาชิก ของครัวเรือนสามารถดำรงชีพได้ จากการศึกษาพบว่าเมื่อตกอยู่ในภาวะวิกฤต คนที่มีทรัพย์สินทาง สังคมสูงจะสามารถแสวงหาความช่วยเหลือได้จากกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กันในเชิงบวกและสามารถ ให้ความช่วยเหลือปัจจัยด้านต่าง ๆ ได้ อันจะช่วยให้สามารถลดความเปราะบางในการดำรงชีพได้ เมื่อ ความเปราะบางลดลงแล้ว ความมั่นคงในการดำรงชีพจะเพิ่มขึ้น จากผลการศึกษาเปรียบเทียบทั้งสอง ชุมชนพบว่ามีความแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เนื่องจากทั้งสองชุมชนมีทรัพย์สินที่จำเป็นต่อการ ดำรงชีพในเมือง อันได้แก่ ทรัพย์สินกรรมมนุษย์ ทรัพย์สินทางการเงิน และทรัพย์สินทางกายภาพครบทุก ครัวเรือน หากแต่มีความแตกต่างกันบ้างในส่วนของทรัพย์สินที่เป็นเพียงปัจจัยสนับสนุนเท่านั้น

ในส่วนของการรับมือนั้น ครัวเรือนยากจนมีการดำเนินการดังต่อไปนี้ 1) ด้านกายภาพ ได้ใช้ วิธีการรักษาความสะอาดที่พื้ที่อาศัย เสื้อผ้า และข้าวของเครื่องใช้ 2) ด้านเศรษฐกิจ ใช้การลดรายจ่าย และเพิ่มรายได้ ด้วยการหาอาชีพเสริม 3) ด้านสังคม ใช้วิธีการรวมกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งติดต่อญาติพี่น้องให้ช่วยเหลือ และ 4) ด้านสิ่งแวดล้อม มีความ พยายามในการจัดการขยะในชุมชนให้ดีขึ้นจากที่เป็นอยู่ ในขณะที่บางส่วนพยายามใช้ทรัพย์สิน ธรรมชาติที่เป็นของสาธารณะที่สามารถเข้าถึง นำมาใช้ประโยชน์เพื่อช่วยเพิ่มรายได้หรือลดรายจ่าย

6.2.2 การปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ

การแพร่ระบาดของโรคโควิด 19 ถือเป็นภัยพิบัติรูปแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและส่ง ผลกระทบเป็นวงกว้าง ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม สำหรับผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดแล้ว การที่พวกเขาส่วนใหญ่ต้องประสบกับความยากลำบากอยู่แล้ว สถานการณ์ที่ไม่คาดคิดนี้ยิ่งเพิ่มความเดือดร้อน ให้รุนแรงมากขึ้น ครัวเรือนยากจนที่มีระดับความเปราะบางต่ำได้ใช้วิธีการรับมือเพื่อสร้างความมั่นคง ในการดำรงชีพวิธีหนึ่ง ในขณะที่ครัวเรือนยากจนที่มีระดับความเปราะบางปานกลางถึงสูง ได้ใช้การ ปรับตัวในรูปแบบที่เหมาะสมเพื่อความอยู่รอดเช่นกันอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งมีความแตกต่างกับกลุ่มแรก โดย สามารถสรุปลักษณะของการปรับตัวที่พบในชุมชนที่ศึกษาได้ดังต่อไปนี้

1) ความสามารถในการรับมือ จะเกิดขึ้นได้ด้วยการมีโครงสร้างพื้นฐานที่คนจนเมือง สามารถเข้าถึงได้อย่างสะดวก มีเสรีภาพในการแสดงออกและมีส่วนร่วมในกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์

ประกอบกับการมีธรรมาภิบาลภาครัฐที่โปร่งใสและสามารถตรวจสอบได้ ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ (ตารางที่ 6.1) ดังนี้

(1) การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า โดยทั้งสองชุมชนได้รับความช่วยเหลือเป็นสิ่งของยังชีพในเบื้องต้น ได้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างคนในชุมชนและหน่วยงานภายนอก การรณรงค์ให้รักษาความสะอาดของร่างกายและที่พักอาศัย

(2) การสร้างแบบแผนการดำรงชีพที่เหมาะสม ทั้งสองชุมชนมีการดำเนินการที่คล้ายคลึงกันคือการจัดหาสิ่งอื่นทดแทนปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีพที่เคยหาได้ในภาวะปกติ รวมทั้งมีการวางแผนการใช้จ่ายและบริหารจัดการตนเองให้ดำเนินชีวิตตามแนวปฏิบัติวิถีใหม่ ยกตัวอย่าง เช่น การเย็บหน้ากากผ้าใช้แทนหน้ากากอนามัยทางการแพทย์ที่มีราคาสูงขึ้น และการวางแผนในการซื้อเครื่องอุปโภคและบริโภคใช้ในปริมาณที่เหมาะสม เป็นต้น

(3) การส่งเสริมให้เกิดการผลิตจากทรัพย์สิน/ทุนที่มีอยู่ ทั้งสองชุมชนมีความคล้ายคลึงกันคือการใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินที่มีอยู่ โดยมีความแตกต่างกันในด้านของทรัพย์สิน กล่าวคือ ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรีจะพึ่งพิงทรัพย์สินทางธรรมชาติมากกว่า ในขณะที่ชุมชนวัดช่องลมพึ่งพิงทรัพย์สินทางกายภาพและทรัพย์สินด้านมนุษย์เป็นหลัก

ตารางที่ 6.1 แสดงความสามารถในการรับมือของครัวเรือนยากจน

ความสามารถในการรับมือ		
การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า	การสร้างแบบแผนการดำรงชีพที่เหมาะสม	การสร้างปัจจัยการผลิตจากทรัพย์สินที่มีอยู่
- ได้รับแจกถุงยังชีพ	- จัดหาสิ่งของทดแทน	- ปลูกผักสวนครัวเพื่อบริโภค
- แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร	- วางแผนการใช้จ่าย	- เลี้ยงไก่ชนขาย
- รักษาความสะอาด	- วางแผนการใช้จ่ายตามแนวคิด “วิถีใหม่”	- จับปลาในคลองเพื่อบริโภคและขาย
- ประหยัดเรื่องการอุปโภคบริโภค		- ให้เช่าหน้าบ้านตั้งตู้จำหน่ายเครื่องดื่ม
		- ขายของออนไลน์

ที่มา : แบบสัมภาษณ์เชิงลึก

2) ความสามารถในการปรับตัว เป็นความสามารถและทักษะส่วนบุคคลหรือกลุ่มคน ในการตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อคงไว้ซึ่งความมั่นคงในการดำรงชีพ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นต่อเนื่องยาวนานและสามารถทำนายแนวโน้มในอนาคตได้ ซึ่งประกอบด้วยปัจจัย สำคัญ ได้แก่

(1) ความสามารถและทักษะส่วนบุคคลหรือกลุ่มคน โดยทั้งสองชุมชนมีความ คล้ายคลึงกันในการมีผู้นำที่เข้มแข็ง เป็นที่เชื่อถือของประชาชน นอกจากนี้ผู้นำครัวเรือนยังมีความ เข้มแข็งด้วยเช่นกัน

(2) การวางแผนแก้ไขปัญหาในระยะยาว เป็นสิ่งที่ทั้งสองชุมชนยังมีความ คล้ายคลึงกันอยู่ คือยังไม่มีกรวางแผนในระยะยาว แต่จากการศึกษาได้พบสิ่งที่แตกต่างกันชัดเจน คือ ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรียังมีภาวการณ์พึ่งพิงผู้นำชุมชนมากกว่าชุมชนวัดช่องลม ซึ่งน่าจะ มาจากระดับความเป็นเมืองที่แตกต่างกันทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนกับผู้นำชุมชนมี ความใกล้ชิดต่างกัน

นอกจากนี้ ผลการศึกษายังชี้ให้เห็นถึงการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มและความเป็นผู้นำที่ โดดเด่นทั้งในระดับชุมชนและระดับครัวเรือน ล้วนแล้วแต่มีส่วนสำคัญในการช่วยให้คนจนเมืองและ กลุ่มเปราะบางอื่น ๆ ซึ่งได้แก่ เด็ก ผู้พิการ และผู้สูงอายุ สามารถเอาตัวรอดจากสถานการณ์ ยากลำบากได้ บางครัวเรือนมีผู้นำที่เข้มแข็งและโดดเด่น สามารถเป็นผู้มีบทบาทนำและเป็นศูนย์รวม จิตใจของคนในครอบครัวได้ บางครัวเรือนไม่มีผู้นำที่มีลักษณะโดดเด่น แต่ได้ใช้หลักการประชาธิปไตย ในการตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกครัวเรือนแทน

มีข้อสังเกตที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ เมื่อเกิดกระบวนการกลุ่มและเครือข่ายขึ้นมา และได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ร่วมกันคิดหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่ทำให้เกิด กระบวนการเรียนรู้และสร้างนวัตกรรมใหม่ขึ้นมา การวางแผนระยะยาวจะยังเกิดได้ยาก จึงยังคงต้อง อาศัยหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องมาร่วมกระตุ้น ส่งเสริมและช่วยเหลือในการ ดำเนินการด้วย

3) แนวทางการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ เป็นแนวทางที่ครัวเรือนยากจน พยายามนำมาปรับใช้เพื่อความอยู่รอดในสถานการณ์ภัยพิบัติจากโควิด 19 เพื่อให้สามารถปรับตัวให้ เข้ากับสถานการณ์ และสามารถฟื้นคืนกลับสู่สภาพเดิมได้หรือดีกว่าสภาพเดิมก่อนเกิดวิกฤตการณ์ ประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 5 ประการ ได้แก่

(1) การรับรู้ศักยภาพและขีดความสามารถของตนเอง จากผลการประเมิน ศักยภาพของครัวเรือนพบว่าทั้งสองชุมชนไม่มีความแตกต่างกันที่เห็นได้ชัดเจน โดยกรณีศึกษาส่วนใหญ่รับรู้ถึงศักยภาพของตนเองว่ามีอยู่ในระดับต่ำถึงปานกลาง อันเนื่องมาจากการขาดทรัพยากรหรือ ปัจจัยการผลิตบางประเภท ทำให้แต่ละครัวเรือนยังมีจุดอ่อนและความเปราะบางในการดำรงชีพอยู่

(2) การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ครั้วเรือนยากจนในทั้งสองชุมชนสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้ง่ายทุกช่องทาง โดยมีลักษณะการรับรู้ข้อมูลข่าวสารของครั้วเรือนยากจนเป็นแบบสองทาง ทำให้ไม่พบปัญหาเรื่องการรับรู้ข้อมูลข่าวสารแต่อย่างใด

(3) การแบ่งปันข้อมูลข่าวสารเพื่อสร้างความร่วมมือแบบบูรณาการ ในทั้งสองชุมชนได้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน มีการระดมความคิดเห็นเพื่อหาแนวทางที่เหมาะสมในการดำรงชีพในสถานการณ์ภัยพิบัติจากโรคโควิด 19 นอกจากนี้ ในชุมชนริมคลองพระยาธาราชนตริยังมีความโดดเด่นในแง่ของการบริหารจัดการข้อมูล โดยได้มอบหมายให้ผู้นำกลุ่มย่อยต่าง ๆ นำข้อมูลข่าวสารไปถ่ายทอดยังกลุ่มอื่น ๆ ต่อไป

(4) ความสามารถในการควบคุมตัวเองอย่างมีสติและตั้งใจ เป็นสิ่งที่ครั้วเรือนยากจนทั้งสองชุมชนพยายามดำเนินการต่อ หลังจากที่ได้ประสบกับภัยพิบัติในช่วงแรกซึ่งล้วนมีแต่ความสับสนและตื่นตระหนก แต่เมื่อได้รับข้อมูลข่าวสารเพิ่มขึ้นจึงตั้งสติได้ และพยายามทำตามคำแนะนำของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิตต่อไปอย่างระมัดระวังในสถานการณ์ภัยพิบัตินี้

(5) ความยืดหยุ่นในการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ พบว่าครั้วเรือนยากจนส่วนใหญ่ที่เลือกศึกษาได้พยายามประยุกต์ใช้ทรัพย์สินที่ตนเองมีอยู่ทั้งหมดเพื่อแปรเป็นปัจจัยการผลิตในการดำรงชีพ ถึงแม้ว่าจะไม่มีการวางแผนในระยะยาว แต่ก็สามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสถานการณ์ยากลำบากได้ดีพอสมควร ภายใต้สถานการณ์ที่เป็นอยู่ซึ่งมีข้อจำกัดเรื่องการใช้ทรัพย์สินในการดำรงชีพครบทั้งห้าด้านอยู่บ้างก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นสิ่งที่หาได้ยากในครั้วเรือนยากจนในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานครที่อยู่ใจกลางเมือง

6.3 อภิปรายผล

จากข้อค้นพบในการวิจัยเรื่องนี้ สามารถนำมาอภิปรายผลการวิจัยโดยแบ่งประเด็นย่อยตามวัตถุประสงค์ของการศึกษานี้ได้ดังต่อไปนี้

6.3.1 สภาพความเปราะบาง

สภาพความเปราะบางที่เชื่อมโยงกับความยากจนและความเสี่ยงในการดำรงชีพในวิกฤตการณ์โควิด 19 ของครั้วเรือนในชุมชนที่ศึกษา มีระดับที่แตกต่างกันเล็กน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับสถานการณ์ก่อนเกิดการแพร่ระบาดของโควิด 19 โดยก่อนการระบาดของโรค ครั้วเรือนยากจนเกือบทั้งหมดมีความเปราะบางในการดำรงชีพต่ำ เนื่องจากมีความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สินหรือมีทุนในการดำรงชีพที่ยังไม่ได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติ ดังจะเห็นได้จากที่ครั้วเรือนที่เลือกศึกษาในทั้งสอง

ชุมชนมีทรัพย์สินด้านต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีพพอสมควร แต่ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรีมีข้อได้เปรียบในเรื่องของการมีทรัพย์สินทางธรรมชาติมาช่วยสนับสนุนด้วย ซึ่งสามารถช่วยเพิ่มศักยภาพในการรับมือและปรับตัวได้ โดยที่ก่อนมีวิกฤต คริวเรือนยากจนส่วนใหญ่ยังมีทุนทางการเงินที่ใช้หมุนเวียนในการดำรงชีพ สภาพเศรษฐกิจยังอยู่ในระดับที่เรียกว่า “ทำมาหากินได้เป็นปกติ” ผู้ที่มีอาชีพรับจ้างยังมีการจ้างงานอย่างต่อเนื่อง ผู้ที่มีอาชีพค้าขายก็ยังคงขายของได้ตามปกติทั่วไป แต่เมื่อเกิดสถานการณ์ภัยพิบัติขึ้นอย่างฉับพลัน หรือเรียกว่าอุบัติภัย (Outbreak) ทำให้คริวเรือนยากจนล้วนได้รับผลกระทบแบบไม่ทันตั้งตัวอย่างทั่วถึง จำเป็นต้องดิ้นรนเพื่อให้มีชีวิตรอดด้วยการรับมือกับสถานการณ์ที่ยากลำบากนี้ คริวเรือนทั้งสองชุมชนที่มีทรัพย์สินไม่ครบทุกด้านต้องปรับตัวเป็นอย่างมาก ด้วยการประยุกต์ใช้ทรัพย์สินที่มีอยู่จำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ เต็ง กุ้ย เฉิน และคณะ Deng, Shi, Li, and Liao (2021) ที่ศึกษาผลกระทบอย่างฉับพลันของโควิด 19 ที่มีต่อทุนมนุษย์และระบบเศรษฐกิจในประเทศจีน ซึ่งพบว่าโควิด 19 ส่งผลกระทบต่อการลดจำนวนประชากรวัยแรงงานลงจากการเจ็บป่วยและเสียชีวิต อันทำให้ผลผลิตและรายได้ลดลงในระดับคริวเรือน ในขณะที่การบริโภคและการลงทุนลดลงในระดับชาติอย่างมีนัยสำคัญ จากการใช้นโยบายปิดเมือง (Lockdown) ของรัฐบาลที่ออกมาตรการบังคับหรือจำกัดการเดินทาง การมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และการจำกัดการเข้าถึงพื้นที่สาธารณะ ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ รายได้ของคริวเรือนจึงลดลง เนื่องจากบางคนต้องถูกเลิกจ้างงาน ในขณะที่มีค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพเพิ่มขึ้นจากการต้องซื้อหาวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับการป้องกันโรคโควิด 19 ไม่ว่าจะเป็นอุปกรณ์ทางการแพทย์โดยตรง เช่น หน้ากากอนามัย น้ำยาฆ่าเชื้อ และแอลกอฮอล์ทำความสะอาด รวมถึงสิ่งอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวัน เช่น เครื่องใช้ส่วนตัวและอาหาร

6.3.2 การรับมือกับภัยพิบัติโควิด 19

การรับมือกับภัยพิบัตินี้กระทำได้ด้วยการปรับลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นและหาทางเพิ่มรายได้ ซึ่งเป็นการประยุกต์ใช้ทรัพย์สินที่มีอยู่อย่างจำกัด ได้แก่ ทรัพย์สินด้านมนุษย์และทรัพย์สินทางการเงิน ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน และถูกนับว่าเป็นทรัพย์สินในการดำรงชีพที่สำคัญของคริวเรือนยากจนในชุมชนแออัดในเขตเมือง ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการต่อสู้กับภัยพิบัติเพื่อดำรงชีวิตให้อยู่รอด โดยที่ทรัพย์สินด้านมนุษย์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับทักษะความสามารถเฉพาะตัวของแต่ละบุคคล เป็นสิ่งที่อยู่ติดตัว ไม่สามารถถอดถอนได้ トラบเท่าที่บุคคลนั้นยังมีสุขภาพกายที่แข็งแรงและสุขภาพจิตที่มั่นคง จากผลการศึกษาพบว่าคริวเรือนที่มีทรัพย์สินด้านมนุษย์ในระดับสูง ได้แก่ การมีสมาชิกที่มีการศึกษาในระดับสูงกว่าการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีความรู้ความสามารถที่สอดคล้องกับงานที่มีให้ทำ และมีสุขภาพแข็งแรง ถึงแม้ว่าจะมีทรัพย์สินทางการเงินต่ำ ก็ยังสามารถรับมือกับผลกระทบที่เกิดจากโควิด 19 ได้ดีกว่าคริวเรือนที่มีทรัพย์สินทางการเงินสูงกว่าแต่มีทรัพย์สินด้านมนุษย์ต่ำกว่า ยกตัวอย่างเช่น คริวเรือนที่มีทรัพย์สินด้านมนุษย์สูงจะสามารถค้นหาข้อมูล

ข่าวสารในเชิงลึกมากกว่า ทำให้สามารถรับมือกับภัยพิบัติ ทั้งในการป้องกันโรคและการทำกิจกรรมเพื่อสร้างรายได้ ได้ดีกว่าในระยะสั้น อีกทั้งยังมีการวางแผนในระยะยาวว่าจะใช้ทางเลือกใดในการรับมือกับภัยพิบัติ และแสวงหาทางฟื้นตัวได้เร็วที่สุด

อย่างไรก็ตาม ยังพบว่านอกจากทรัพย์สินด้านมนุษยและทรัพย์สินทางการเงินที่เป็นปัจจัยที่สำคัญมากต่อการดำรงชีพของครัวเรือนยากจนในชุมชนแออัดในเมืองแล้ว ยังมีทรัพย์สินที่สำคัญอีกประเภท คือ ทรัพย์สินทางสังคม ซึ่งปกติจะถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญในการดำรงชีพของครัวเรือนในชนบท และถูกจัดลำดับให้เป็นเพียงปัจจัยสนับสนุนการดำรงชีพของครัวเรือนในเมืองเท่านั้น ซึ่งจากผลการศึกษาพบว่า ครัวเรือนยากจนในชุมชนแออัดกรุงเทพมหานครที่มีทรัพย์สินทางสังคม จะสามารถรับมือและฟื้นตัวจากสถานการณ์โควิด 19 ได้เร็วขึ้น ยิ่งครัวเรือนยากจนที่มีทรัพย์สินทางสังคมและถูกพัฒนาให้กลายเป็นทุนทางสังคมในระดับสูงและมีความหลากหลาย ยกตัวอย่างเช่น ความสัมพันธ์ในรูปแบบเครือข่าย กลุ่ม และเครือข่าย ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นปัจจัยที่ช่วยลดความเปราะบางในการดำรงชีพของครัวเรือนยากจนในภาวะวิกฤตได้ จากการศึกษาทั้งสองชุมชนได้ค้นพบความแตกต่างบางประการ คือ ครัวเรือนในชุมชนวัดช่องลมให้ความสำคัญกับทุนทางสังคมที่เป็นทางการมากกว่า ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อที่อยู่อาศัย เนื่องจากการเช่าที่ปลูกบ้านพักอาศัยโดยไม่ได้ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินอันนับเป็นความไม่มั่นคงด้านที่อยู่อาศัย ดังนั้น ความช่วยเหลือที่กลุ่มมอบให้แก่สมาชิก บางครั้งจึงถูกมองเป็นการกีดกันทางสังคมแก่บุคคลที่ไม่ใช่สมาชิก ซึ่งอาจทำให้เกิดปัญหาตามมาได้ ในขณะที่ชุมชนริมคลองพระยาราชนนตรีให้ความสำคัญกับทุนทางสังคมในรูปแบบไม่เป็นที่ทางการ เช่น ความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติมากกว่า อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะทุนทางสังคมจะมีรูปแบบที่แตกต่างกัน ก็ยังถือเป็นสิ่งที่ช่วยสนับสนุนการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพได้ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของเฟรเซอร์ และคณะ T. Fraser, Page-Tan, and Aldrich (2022) ที่ได้ศึกษาบทบาทของทุนทางสังคมภายใต้สถานการณ์พิเศษของรัฐแมสซาชูเซต วิสคอนซิน อิลลินอยส์ และนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา และพบว่าทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังในการช่วยต่อสู้กับสถานการณ์โควิด 19 ถึงแม้ว่าจะไม่เป็นรูปแบบเดียวกันและมีความแตกต่างกันไปตามบริบทพื้นที่และสถานการณ์แวดล้อมก็ตาม โดยที่ส่วนใหญ่ทุนทางสังคมถูกใช้ในอัตราร้อยละ 41 – 49 และสูงถึงร้อยละ 90 ในบางกรณี โดยผ่านการควบคุมของกลุ่มที่พวกเขาสังกัดอยู่

6.3.3 การปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนในชุมชนแออัด

ครัวเรือนยากจนในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานครได้พยายามปรับตัว ด้วยการประยุกต์ใช้ทรัพย์สินในการดำรงชีพที่มีอยู่หรือเข้าถึงได้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ดังจะเห็นได้จากครัวเรือนยากจนในทั้ง 2 ชุมชนที่ศึกษา ซึ่งพบความคล้ายคลึงกันคือมีการใช้ทรัพย์สินด้านมนุษยให้เกิดประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ ดังจะเห็นได้จากความพยายามทำกิจกรรมเพิ่มรายได้ซึ่งต้องใช้ทักษะและความสามารถ

ส่วนบุคคลในการบริหารจัดการทรัพย์สินที่มีอยู่จำกัดให้เกิดประโยชน์มากที่สุด มีการวางแผนการบริหารการเงินในครัวเรือนด้วยการปรับลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น วางแผนการเดินทางและการใช้ชีวิตประจำวัน สร้างสภาพแวดล้อมที่อยู่รอบตัวให้เป็นพื้นที่เฝ้าระวังและปลอดภัยต่อโควิด 19 อีกทั้งบางครัวเรือนยังใช้ความรู้ความสามารถและทักษะที่มีอยู่เฉพาะตัวในการค้าขายสินค้าผ่านระบบออนไลน์เพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือนอีกด้วย

การระบาดของโรคโควิด 19 ส่งผลกระทบต่ออย่างรวดเร็ว รุนแรง และเป็นวงกว้าง การแพร่ระบาดของโรคโควิด 19 นับได้ว่าเป็นภัยพิบัติรูปแบบหนึ่งซึ่งส่งผลกระทบต่อการค้าทางเศรษฐกิจ ทำให้ต้องลดอัตราการเดินทาง การติดต่อสื่อสาร การขยายความเป็นเมือง และเศรษฐกิจ แต่กลับส่งผลต่อทรัพยากรธรรมชาติในแง่ของการทำลายและใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ลดน้อยลง ในขณะที่เกิดการพัฒนาความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการแพทย์และการสาธารณสุขเพิ่มมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของมากริดิสและวู (Makridis & Wu, 2021) ในขณะที่ สุลิตดา พงษ์อุทธา และคณะ Pongutta, Kantamaturapoj, Phakdeesettakun, and Phonsuk (2021) ได้ข้อสรุปจากการศึกษาผลกระทบทางสังคมของโควิด 19 และการตอบสนองของเครือข่ายประชาสังคมที่มีต่อประชาชนในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ.2563 พบว่ากลุ่มตัวอย่างมีรายได้ลดลงอย่างเห็นได้ชัด อันส่งผลให้อัตราความยากจนเพิ่มขึ้นร้อยละ 51.6 ถึง ร้อยละ 91.7 จึงต้องจำกัดการเดินทางและลดค่าใช้จ่ายทั้งเครื่องอุปโภคและบริโภค กลุ่มตัวอย่างหนึ่งในสิบมีความจำเป็นต้องพึ่งพาอาหารที่ได้รับจากการบริจาคในบางช่วง ในขณะที่กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 61.1 ไม่สามารถเข้าถึงความช่วยเหลือทางการเงินและการได้รับการปกป้องทางสังคมได้เลย ส่งผลให้เครือข่ายประชาสังคมเข้ามามีบทบาทที่โดดเด่นขึ้น จากการจัดหาความช่วยเหลือด้านอาหาร อุปกรณ์ในการยังชีพ ตำแหน่งงาน และการใช้อุปกรณ์ตรวจเชื้อโควิด 19 เป็นต้น ในขณะที่หน่วยงานภาครัฐได้กำหนดแนวทางปฏิบัติตนตามแนวคิดวิถีใหม่ (New Normal) ผ่านมาตรการเว้นระยะห่างทางสังคม (Social Distancing) และการอยู่ทำงานที่บ้านเพื่อจำกัดการแพร่ระบาดของโรค (Work from Home)

จากการศึกษานี้ทำให้เกิดข้อสังเกตเรื่องการดำรงชีพตามแนวคิด “วิถีใหม่” ที่ให้ความสำคัญกับการเว้นระยะห่างทางสังคม อาจมีส่วนลดบทบาทของทุนทางสังคมนรูปแบบหนึ่ง แม้ว่าแนวคิดนี้จะช่วยลดอัตราการติดเชื้อและการแพร่ระบาดของไวรัสโควิด 19 ลงได้ก็ตาม ทั้งนี้ จากผลการศึกษาพบว่า การสนับสนุนให้เกิดการสร้างเสริมความเข้มแข็งของทุนทางสังคม ซึ่งให้ความสำคัญแก่ความไว้วางใจและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน จะช่วยลดความเสี่ยงและความเปราะบางในการดำรงชีพได้ เพราะทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยสนับสนุนให้คนในชุมชนเกิดความสามัคคีและความร่วมมือกันในการต่อสู้กับภัยพิบัติที่เกิดขึ้นได้ ประกอบกับศักยภาพและขีดความสามารถ รวมถึงทักษะที่แต่ละบุคคลมีไม่เท่าเทียมกัน แต่เมื่อนำมาประกอบกับความร่วมแรงร่วมใจกันในรูปแบบกลุ่มและเครือข่าย ทำให้ชุมชนสามารถรับมือกับภัยพิบัติที่เกิดขึ้นได้ การรวมกลุ่มกันทำให้สมาชิกทุกคนในกลุ่มได้รับความช่วยเหลือ ทั้งด้านชีวิตความเป็นอยู่ และด้านข้อมูลข่าวสาร อันเป็นการช่วยลดความเปราะบาง

เสริมสร้างความเข้มแข็งและความมั่นคงในการดำรงชีพให้แก่ครัวเรือนยากจนด้วย ข้อค้นพบในประเด็นบทบาทของทุนทางสังคมนี้สอดคล้องกับข้อค้นพบจากงานวิจัยของบาดเซอร์ และคณะ Bartscher, Seitz, Siegloch, Slotwinski, and Wehrhöfer (2021) ที่ได้สรุปไว้ว่า การเพิ่มความเข้มแข็งให้แก่ทุนทางสังคมจะช่วยลดอัตราการเจ็บป่วยล้มตายและฟื้นฟูสุขภาพของประชาชน ซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพได้อีกทางหนึ่ง

6.3.4 แนวทางสนับสนุนการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนในชุมชนแออัด

การระบาดของโควิด 19 ที่ผ่านมาได้ส่งผลกระทบเป็นวงกว้างทั่วโลก ในประเด็นด้านสาธารณสุข ความมั่นคงทางอาหาร และการดำรงชีพของมนุษย์ จากรายงานของ United Nations Human Settlements Programme (2022) และ World Food Programme (2022) ระบุว่าผลกระทบของโควิด 19 ส่งผลกระทบด้านลบอย่างรุนแรงต่อกลุ่มเปราะบางที่ดำรงชีพอยู่ในเมืองและต่อความมั่นคงทางอาหาร โดยคนจนเมืองเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด จึงจำเป็นต้องรับมือกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ภายใต้ภาวะของความยากลำบากที่พวกเขาประสบ ในการศึกษาพบว่าคนจนเมืองในชุมชนแออัดที่เลือกศึกษาในกรุงเทพมหานครต้องการความช่วยเหลือด้านอาหารและเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นต่อการใช้ชีวิตประจำวันมากที่สุด ซึ่งภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ดำเนินการแจกจ่ายอาหาร เครื่องดื่มและเครื่องใช้ที่จำเป็นในการดำรงชีพ แต่ก็ไม่เพียงพอกับความต้องการ จึงได้มีความพยายามในการร่วมมือช่วยเหลือกันในสังคมโดยอาศัยทุนทางสังคมขึ้น ในรูปแบบของการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน เพื่อจัดทำโครงการหรือกิจกรรมการช่วยเหลือที่มุ่งบรรเทาความเดือดร้อนเป็นหลัก

6.4 ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19 มีข้อเสนอแนะโดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้และข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อ ๆ ไป โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

6.4.1 ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

1) การลงทุนในทรัพยากรมนุษย์เพื่อสร้างทุนมนุษย์ในระดับครัวเรือน (Investment on Human Capital at the Household Level) หน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานวิชาการหรือหน่วยงานด้านนโยบายและแผน ควรให้ความสำคัญอย่างมาก โดยเฉพาะในครัวเรือนคนยากจนและกลุ่มเปราะบาง ให้มีศักยภาพเพียงพอต่อการรับมือและปรับตัว

ในภาวะวิกฤต เพื่อพวกเขาจะได้ช่วยส่งเสริมให้สามารถปรับตัวในการอยู่รอดและฟื้นฟูได้ด้วยตนเอง และครัวเรือนได้ง่ายและเร็วขึ้น อันจะเป็นการช่วยเสริมสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนอย่างยั่งยืน

2) การสร้างความร่วมมือกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและผู้เกี่ยวข้องระดับชุมชนในลักษณะของกระบวนการสร้างพลังชุมชนในการรับมือกับภัยพิบัติ (Community Engagement for Disaster Management) เป็นการสร้างรูปแบบในการรับมือและฟื้นฟูจากภัยพิบัติให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละชุมชน ซึ่งประกอบด้วยแนวคิด 4 ประการที่สามารถเลือกและประยุกต์ใช้ให้เข้ากับบริบทของการดำเนินงานในแต่ละพื้นที่ได้ ดังนี้ 1) การมีส่วนร่วม (Participation) 2) ข้อมูลข่าวสาร (Information) 3) การทำงานร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง (Collaboration) และ 4) การเสริมพลัง (Empowerment) ซึ่งมีความเชื่อมโยงกัน

3) การส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งของทุนทางสังคมในรูปแบบเครือข่าย (Strengthening Social Capital in the form of Networking) เป็นการพัฒนาทุนทางสังคมในรูปแบบของเครือข่ายทางสังคมที่มุ่งช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ในยามวิกฤต และทำงานต่อเนื่องเพื่อยกระดับการดำรงชีพหลังวิกฤต ซึ่งเป็นการส่งเสริมความสัมพันธ์เชิงบวกบนฐานของความปรารถนาดีระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความสนใจร่วมกันและตระหนักถึงความสำคัญของการแก้ปัญหาสังคม การส่งเสริมการสร้างเสริมความเข้มแข็งของทุนทางสังคมนี้จะก่อให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนสังคมให้พัฒนาไปข้างหน้า ช่วยสร้างหรือขยายโอกาสในการบรรลุเป้าหมายของการดำรงชีพตามความต้องการพื้นฐานหรือความปรารถนาที่จะมีความก้าวหน้าในชีวิต

6.4.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งนี้เน้นประเด็นการรับมือและปรับตัวของคนจนเมืองภายใต้สถานการณ์โควิด 19 ซึ่งยังมีข้อจำกัดในเรื่องความครอบคลุมของเนื้อหาในประเด็นของรูปแบบการฟื้นฟูที่ยืดหยุ่นและเหมาะสมสำหรับคนจนเมือง อันจะช่วยให้เกิดความมั่นคงและยั่งยืนในการดำรงชีพ จึงมีข้อเสนอแนะให้มีการวิจัยเพิ่มเติมใน 2 เรื่อง ดังต่อไปนี้

1) ควรมีการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ในเรื่องการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนเพื่อแก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพของคนจนเมืองยามวิกฤตในรูปแบบของเครือข่ายทางสังคม เพราะจะทำให้กลุ่มเปราะบางที่เป็นคนจนเมืองประชาชนในชุมชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และผู้สนใจในการแก้ปัญหาทั้งหมด ได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติในการขับเคลื่อนกระบวนการทำงานอย่างเป็นระบบควบคู่กับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสรุปบทเรียนผ่านการวิจัย อันจะช่วยให้ได้ตัวแบบที่เหมาะสมในการดำเนินงานรับมือกับภัยพิบัติ โดยเน้นกระบวนการสร้างพลังในการรับมือ ที่ครอบคลุมการสร้างคามตระหนักรู้ถึงความเสี่ยง

ที่ชุมชนต้องเผชิญ การส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพและขีดความสามารถของชุมชนในการป้องกัน การเตรียมความพร้อม การสนองตอบ และการฟื้นฟูจากผลกระทบด้านลบได้อย่างรวดเร็ว

2) ควรศึกษาและวิจัยเจาะลึกในประเด็นความยืดหยุ่นในการดำรงชีพ (Livelihood Resilience) เพื่อให้กลุ่มเปราะบางในชุมชนแออัด โดยเฉพาะคนจนเมือง ได้ตระหนักถึงความ ปลอดภัย และเรียนรู้วิธีการลดความเสี่ยงที่มีต่อการดำรงชีพ อีกทั้งยังกระตุ้นให้มีการเพิ่มศักยภาพใน การประเมิน ติดตาม และจัดการความเสี่ยง รวมถึงสามารถเรียนรู้ทักษะใหม่ ๆ ที่เกิดจาก ประสบการณ์ที่ผ่านมาได้ เพื่อเตรียมความพร้อมในการรับมือและจัดการกับผลกระทบจากภัย พิบัติที่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคต

บรรณานุกรม

- กระทรวงสาธารณสุข. (2558). แนวทางการประเมินความเปราะบางและการปรับตัวด้านสุขภาพจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ. กรุงเทพมหานคร: สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี (ไทย-ญี่ปุ่น).
กัลย์ ปิ่นเกษร, เฉลิมชัย กิตติศักดิ์นาวิน, & จีราวรรณ คงคล้าย. (2560). ทุนมนุษย์: ตัวชี้วัดทุนมนุษย์ระดับองค์กร. วารสารบัณฑิตศึกษา, 11(2), 193-202.
- จารุวรรณ ขำเพชร. (2554). พหุนิยมทางจริยธรรมของสาวอโกโก้ในซอยคาวบอย: การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากสายตาของคนใน. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ชาย โพธิสิตา. (2556). ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- ชูจิต ชายทวีป. (2561). ปัจจัยสำเร็จของการลดปัญหาความยากจน. วารสารสังคมศาสตร์บูรณาการ, 3(2), 188-214.
- เชษฐา พวงหัตถ์. (2556). การพัฒนาที่เหลื่อมล้ำ-ใครตกเป็นเหยื่อ?: ข้อพิจารณาจากมุมมองสังคมวิทยา ระดับโลก. วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา, 1(1), 99-147.
- ณัฐภูมิ อัสวโกวิทวงศ์, ขวัญพร บุณาค, & นภัส วัฒนภาส. (2561). ความเหลื่อมล้ำในเมือง มหานคร: บทปริทรรศน์ความรู้ในบริบทประเทศไทย. วารสารสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวิจัยคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 17(2), 157-178.
- ธนพลกษ์ ชามะรัตน์, & ทวีศักดิ์ เฟื่องทวี. (2563). ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนแม่หญิงพิการลาว หลังจากการฝึกอบรมวิชาชีพในนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. วารสารวิทยาลัยราชสุตา, 15(2), 62-75.
- ธีระ นุชเปี่ยม. (2561). แนวคิดทฤษฎีการพัฒนามนุษย์ ใน การพัฒนามนุษย์ในระบบโลก. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- เนตรชนก สุนาสวน, อำนวย บุญรัตน์ไมตรี, ชัยยงค์ พรหมวงศ์, & อนันต์ เทียวต้อย. (2565). การบริการสาธารณะและการมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของผู้ประกอบการ. วารสารนวัตกรรมการศึกษาและการวิจัย, 6(2), 296-306.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2560). ความเปราะบางของครัวเรือนในเมืองอุดรธานีภายใต้บริบทการขยายตัวของเมือง. วารสารพัฒนาสังคม, 19(2), 69-92.
- ยงยุทธ บุราสิทธิ์. (2556). ชุมชนคนอีสานกับปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมในกรุงเทพมหานคร: กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร. วารสารภาษาและวัฒนธรรม, 32(1), 68-92.

- รินบุญ นุชน้อมบุญ. (2554). ประตูน้ำ (ชุมชนตลาดเฉลิมลาภ): มิติการพัฒนาชุมชนเครื่องแต่งกายเพื่อ
การแสดง. วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ, 13(1), 46-55.
- วารกรณ์ สามโกเศศ. (2558). แนวคิด Resilience Dividend เพื่อเมือง. Retrieved from
<https://thaipublica.org/2015/10/varakorn-132/>
- วสวัสดิ์ สุตัญญาภรณ์. (2558). จากชนบทสู่เมือง: ปัจจัย ผลกระทบ จากการย้ายถิ่น. วารสารเกษม
บัณฑิต, 16(1), 102-112.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2561). "คนจน" กับ "วัฒนธรรมความจนในสังคมไทย". Retrieved from
<https://lek-prapai.org/home/view.php?id=5369>
- สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2561). รายงานประจำปี 2561. กรุงเทพมหานคร:
สำนักงานสภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สมชัย จิตสุชน. (2548). การปฏิรูปกระบวนการกำหนดนโยบายและการจัดการนโยบายเศรษฐกิจมห
ภาค. Paper presented at the บทความนำเสนอในงาน สัมมนาประจำปีคณะเศรษฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมประวิณ มันประเสริฐ. (2553). การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรกับผลกระทบต่อเศรษฐกิจมห
ภาค. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสนับสนุนกองทุนการวิจัย.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2558). ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสาร
พัฒนาสังคม, 17(1), 1-27.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2557). รายงานการวิเคราะห์
สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2555. กรุงเทพมหานคร:
สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สำนักงานปกครองและทะเบียน. (2563). ข้อมูลงานทะเบียนราษฎร์กรุงเทพมหานคร. กรุงเทพมหานคร:
เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2562). รายงานประจำปี 2561. กรุงเทพมหานคร: ธนาเพรส
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2563). รายงานประจำปี 2562. กรุงเทพมหานคร: ธนาเพรส.
- สำนักพัฒนาสังคม. (2563). ข้อมูลชุมชนกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพมหานคร: เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่
- สุปราณี ธรรมพิทักษ์. (2561). มุมมองเชิงทฤษฎีของการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ. รมยสาร, 16(2),
501-517.

- สุปรียา หวังพัชรพล, สักกรินทร์ แซ่ภู, ณัฐวุฒิ อัครวโวิทวงศ์, ปนายุ ไชยรัตนานนท์, เทียมสุรย์ สิริศรีศักดิ์, & กฤษณะ แพทย์จะเกร็ง. (2560). รายงานโครงการวิจัยชุดความเหลื่อมล้ำและคนจนเมือง. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อรรถจักร สัตยานุรักษ์, & คณ. (2563). คนจนเมืองที่เปลี่ยนไปในสังคมเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.
- อาแว มะแส. (2558). การส่งเสริมการดำรงชีพอย่างยั่งยืนในชนบทด้วยการพัฒนาบนฐานชุมชน. วารสารพัฒนาสังคม, 17(1), 89-110.
- Allen, T., & Thomas, A. (2000). *Poverty and Development*: Oxford University Press.
- Amis, P., & Lloyd, P. C. (1990). *Housing Africa's Urban Poor*: Manchester University Press.
- Archer, D. (2010). *Social Capital and Participatory Slum Upgrading in Bangkok, Thailand*. University of Cambridge,
- Ariyapruchya, K., Nair, A., Yang, J., & Moroz, H. E. (2020). The Thai Economy: COVID-19, Poverty, and Social Protection. *East Asia Pacific on the Rise*, 28.
- Ashley, C., & Carney, D. (1999). *Sustainable Livelihoods: Lessons from Early Experience* (Vol. 7): Department for International Development London.
- Asian Development Bank. (2004). *Annual Report 2004*. Retrieved from Singapore:
- Asian Development Bank. (2022). *Building Resilience of the Urban Poor in Indonesia*. Retrieved from Philippines: Manila:
- Baker, J. L., & McClain, K. (2008). Private Sector Involvement in Slum Upgrading. *Global Urban Development Magazine*, 4(2), 1-19.
- Banks, N. (2016). Livelihoods Limitations: The Political Economy of Urban Poverty in Dhaka, Bangladesh. *Development Change*, 47(2), 266-292.
- Bartscher, A. K., Seitz, S., Sieglöcher, S., Slotwinski, M., & Wehrhöfer, N. (2021). Social Capital and the Spread of Covid-19: Insights from European Countries. *Journal of health economics*, 80, 102531.
- Baumann, P. (2000). *Sustainable Livelihoods and Political Capital: Arguments and Evidence from Decentralisation and Natural Resource Management in India*: Overseas Development Institute London.

- Beringer, A. L., & Kaewsuk, J. (2018). Emerging Livelihood Vulnerabilities in an Urbanizing and Climate Uncertain Environment for the Case of a Secondary City in Thailand. *Sustainability*, 10(5), 1452.
- Birkmann, J. (2007). Risk and Vulnerability Indicators at Different Scales: Applicability, Usefulness and Policy Implications. *Environmental hazards*, 7(1), 20-31.
- Bohle, H.-G. (2001). Vulnerability and Criticality: Perspectives from Social Geography. *IHDP update Newsletter of the International Human Dimensions Programme on Global Environmental Change*, 2(01), 3-5.
- Bohle, H.-G. (2009). Sustainable Livelihood Security. Evolution and Application. In *Facing Global Environmental Change: Environmental, Human, Energy, Food, Health and Water Security Concepts* (pp. 521-528). Berlin: Springer.
- Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., & Vella, S. (2009). Economic Vulnerability and Resilience: Concepts and Measurements. *Oxford development studies*, 37(3), 229-247.
- Brooks, N. (2003). Vulnerability, Risk and Adaptation: A Conceptual Framework. *Tyndall Centre for climate change research working paper*, 38(38), 1-16.
- Cala, C., & Simpson, B. (2001). *Measuring Results in Community Development: An Exploration of Participation and Network Capacity Domains*. Paper presented at the Network Discussion Paper.
- CARE. (2002). Household Livelihood Security assessments: A Toolkit for Practitioners. Retrieved from https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnadd652.pdf
- Carney, D. (2003). *Sustainable Livelihoods Approaches: Progress and Possibilities for Change*: Department for International Development London.
- Carney, D., Drinkwater, M., Rusinow, T., Wanmali, S., Singh, N., & Neefjes, K. (1999). *Livelihoods Approaches Compared: A brief comparison of the livelihoods approaches of the UK Department for International Development (DFID), CARE, Oxfam and the United Nations Development Programme (UNDP)*. London: Department of International Development.
- Castells, M. (1983). *The City and Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements* (London: E. Arnold).

- Chambers, R. (1989). Editorial Introduction: Vulnerability, Coping and Policy. *IDS Bulletin*, 20(2), 1-7.
- Chambers, R. (1995). Poverty and Livelihoods: Whose Reality Counts? *Environment urbanization*, 7(1), 173-204.
- Chambers, R. (2005). *Ideas for Development*. London: Earthscan.
- Chambers, R. (2014). *Rural Development: Putting the Last First*: Routledge.
- Chambers, R., & Conway, G. (1992). *Sustainable Rural Livelihoods: Practical Concepts for The 21st Century*: Institute of Development Studies (UK).
- Chazdon, S. A., & Lott, S. (2010). Ready for Engagement: Using key Informant Interviews to Measure Community Social Capacity. *Community Development*, 41(2), 156-175.
- Chen, S., Ravallion, M., & Sangraula, P. (2008). Dollar a Day Revisited. The World Bank: Policy Research Working *Development Research Group*, 23(2), 163-184.
- Chiron, P. (2016). Households' Livelihood and Adaptive Capacity in Peri-urban Interfaces: A Case Study on the City of Khon Kaen, Thailand. *Architecture, space management*. Dumas-01414785.
- Closset, M., Feindouno, S., Guillaumont, P., & Simonet, C. (2017). A Physical Vulnerability to Climate Change Index: Which are the most vulnerable developing countries?
- Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1977). *Rural Development Participation: Concepts and Measures for Project Design, Implementation and Evaluation*. Cornell University.
- Cutter, S. L. (1996). Vulnerability to Environmental Hazards. *Progress in human geography*, 20(4), 529-539.
- De La O Campos, A. P., Villani, C., Davis, B., & Takagi, M. (2018). *Ending Extreme Poverty in Rural Areas: Sustaining Livelihoods to Leave no One Behind*. Rome: FAO.
- Deng, G., Shi, J., Li, Y., & Liao, Y. (2021). The COVID-19 Pandemic: Shocks to Human Capital and Policy Responses. *Accounting Finance*, 61(4), 5613-5630.
- Department of International Development. (1999). Sustainable Livelihoods Guidance Sheets. Retrieved from <https://www.enonline.net/attachments/871/dfid-sustainable-livelihoods-guidance-sheet-section1.pdf>

- Devereux, S. (2001). Sen's Entitlement Approach: Critiques and Counter-critiques. *Oxford development studies*, 29(3), 245-263.
- Du, J., King, R., & Chanchani, R. (2020). Tackling Inequality in Cities is Essential for Fighting COVID-19.
- Ekblom, A. (2012). Livelihood Security, Vulnerability and Resilience: A Historical Analysis of Chibuenene, Southern Mozambique. *AMBIO*, 41, 479-489.
- European Commission. (2008). *Convergence Report 2008*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Farrington, J., Ramasut, T., & Walker, J. (2002). *Sustainable Livelihoods Approaches in Urban Areas: General Lessons, with Illustrations from Indian Cases*. London: Overseas Development Institute.
- Francis, P. A. (1991). *Poverty in Bangladesh: Profile and Policy Implications*. Overseas Development Administration.
- Frankenberger, T. (1996). *Measuring Household Livelihood Security: An Approach for Reducing Absolute Poverty*. Washington DC.
- Frankenberger, T. R., Drinkwater, M., & Maxwell, D. (2000). *Operationalizing Household Livelihood Security: A Holistic Approach for Addressing Poverty and Vulnerability*. Atlanta: CARE USA.
- Fraser, A. (2014). *Rethinking Urban Risk and Adaptation: The Politics of Vulnerability in Informal Urban Settlements*. (PhD thesis), London School of Economics and Political Science,
- Fraser, T., Page-Tan, C., & Aldrich, D. P. (2022). Social Capital's Impact on COVID-19 Outcomes at Local Levels. *Scientific Reports*, 12(1), 6566.
- Frota, L. (2008). Securing Decent Work and Living Conditions in Low-income Urban Settlements by Linking Social Protection and Local Development: A Review of Case Studies. *Habitat International*, 32, 203-222.
doi:10.1016/j.habitatint.2007.08.016
- IFRC. (2014). *World Disasters Report Focus on Culture and Risk*. Lyon: Imprimerie Chirat.
- IPCC. (2007). *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

- IPCC. (2014). *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Switzerland: Geneva.
- ISDR. (2004). *Living with Risk: A Global Review of Disaster Reduction Initiatives*: United Nations Inter-Agency Secretariat of the ISDR (UN/ISDR), Geneva.
- Jannikm. (2014). Urban Livelihoods. Retrieved from <https://urbancamps.wordpress.com/2014/11/07/urban-livelihoods/>
- Jeans, H., E, G., Castillo, & Thomas, S. (2017). *The Future is a Choice*. Oxford, UK: Oxfam GB for Oxfam International, Oxfam House.
- Kittiprapas, S. (2023). Characteristics of the Urban Poor under COVID 19 Control Measures: A Case Study in Bangkok. *Thailand and The World Economy*, 41(1), 148-170.
- Kittiprapas, S., Sawangfa, O., Fisher, C., Powdthavee, N., & Nitnitiphрут, K. (2007). Happiness as a New Paradigm for Development and Public Policies. *SOUTHEAST ASIAN JOURNAL OF ECONOMICS*, 0(0), 242-281.
- Krantz, L. (2001). *The Sustainable Livelihood Approach to Poverty Reduction: An Introduction*. Stockholm: Sida.
- Lewis, O. (1961). *The Children of Sanchez: Autobiography of a Mexican Family*. New York: Harmondsworth and Vintage Books.
- Lipton, M. (1976). *Why Poor People Stay Poor-Urban Bias in World Development*. London: Temple Smith.
- Lloyd-Jones, T., & Rakodi, C. (2002). *Urban Livelihoods: A People-centred Approach to Reducing Poverty*. London: Earthscan Publications Ltd.
- Lyons, M., & Snoxell, S. (2005). Sustainable Urban Livelihoods and Marketplace Social Capital: Crisis and Strategy in Petty Trade. *Urban Studies*, 42, 1301-1320. doi:10.1080/00420980500150631
- Mahler, D. G., Lakner, C., Aguilar, R. A. C., & Wu, H. (2020). The Impact of COVID-19 (Coronavirus) on Global Poverty: Why Sub-Saharan Africa might be the region hardest hit. Retrieved from <https://blogs.worldbank.org/opendata/impact-covid-19-coronavirus-global-poverty-why-sub-saharan-africa-might-be-region-hardest>

- Makridis, C. A., & Wu, C. (2021). How Social Capital Helps Communities Weather the COVID-19 Pandemic. *PLoS One*, 16(1), e0245135.
doi:10.1371/journal.pone.0245135
- Mangen, S. (1993). Marginalization and inner-city Europe. *Cross National Research Paper, 2nd series No 7. Dualistic Europe*.
- Massmann, F., & Wehrhahn, R. (2014). Qualitative Social Vulnerability Assessments to Natural Hazards: Examples from Coastal Thailand. *Revista de Gestão Costeira Integrada*, 14, 3-13. doi:10.5894/rgci418
- Mathieson, J., Popay, J., Enoch, E., Escorel, S., Hernandez, M., Johnston, H., & Rispel, L. (2008). Social Exclusion Meaning, Measurement and Experience and Links to Health Inequalities. *A review of literature. WHO social exclusion knowledge network background paper*, 1, 91.
- Meikle, S., Ramasut, T., & Walker, J. (2001). *Sustainable Urban Livelihoods: Concepts and Implications for Policy*. London: University College London.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (2nd ed.). CA: Sage Publications.
- Moore, M. (2001). Empowerment at Last? *Journal of International Development*, 13(3), 321-329.
- Moser, C. (1993). *Gender Planning and Development: Theory, Practice and Training*. London: Routledge.
- Moser, C. O. (1998). The Asset Vulnerability Framework: Reassessing Urban Poverty Reduction Strategies. *World Development*, 26(1), 1-19.
- Moser, C. O. N., & Satterthwaite, D. (1985). *Characteristics and Sociology of poor urban communities*. London: Mimeo.
- Neil Adger, W. (1999). Social Vulnerability to Climate Change and Extremes in Coastal Vietnam. *World Development*, 27(2), 249-269. doi:https://doi.org/10.1016/S0305-750X(98)00136-3
- Nussbaum, M. C. (2002). Transcendence and Human Values. *Philosophy and Phenomenological Research*, 64(2), 445-452.
- Nyamwanza, A. M. (2012). Livelihood Resilience and Adaptive Capacity: A Critical Conceptual Review. *Jàmbá: Journal of Disaster Risk Studies*, 4(1), 1-6.

- Oakley, P., & Marsden, D. (1984). *Approaches to Participation in Rural Development*. Geneva: International labour office.
- Oakley, P., & Organization, W. H. (1989). *Community Involvement in Health Development: An Examination of The Critical Issues*. Geneva: World Health Organization.
- Oberdabernig, D. A. (2013). Revisiting the Effects of IMF Programs on Poverty and Inequality. *World Development*, 46(C), 113-142.
- Oduro, C., Adamtey, R., & Kafui, O. (2015). Urban Growth and Livelihood Transformations on the Fringes of African Cities: A Case Study of Changing Livelihoods in Peri-Urban Accra. *Environment and Natural Resources Research*, 5(2), 81-98. doi:10.5539/enrr.v5n2p81
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). Supporting Livelihoods during the COVID-19 Crisis: Closing the Gaps in Safety Nets. Retrieved from <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/supporting-livelihoods-during-the-covid-19-crisis-closing-the-gaps-in-safety-nets-17cbb92d/>
- OXFAM. (2013). The Future is a Choice: Absorb, Adapt, Transform Resilience Capacities. Retrieved from <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620178/gd-resilience-capacities-absorb-adapt-transform-250117-en.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
- Panthi, J., Aryal, S., Dahal, P., Bhandari, P., Krakauer, N., & Pandey, V. (2015). Livelihood Vulnerability Approach to Assessing Climate Change Impacts on Mixed Agro-livestock Smallholders around the Gandaki River Basin in Nepal. *Regional Environmental Change*, 16(4), 1121-1132. doi:10.1007/s10113-015-0833-y
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods* (2nd Ed.). CA: SAGE Publications, inc.
- Peter, Z. (2020). Poverty, Inequality in Thailand on the Rise, World Bank Says. Retrieved from <https://www.voanews.com/east-asia-pacific/poverty-inequality-thailand-rise-world-bank-says>

- Piachaud, D. (1993). *The Definition and Measurement of Poverty and Inequality In Barr, N. and David Whynes (eds.). Current Issues in the Economics of Welfare.* London: Macmillan.
- Pongutta, S., Kantamaturapoj, K., Phakdeesettakun, K., & Phonsuk, P. (2021). The Social Impact of the COVID-19 Outbreak on Urban Slums and the Response of Civil Society Organisations: A Case Study in Bangkok, Thailand. *Heliyon*, 7(5), e07161. doi:<https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e07161>
- Putnam, R. (2001). Social Capital: Measurement and Consequences. *Canadian journal of policy research*, 2(1), 41-51.
- Putnam, R. D. (1993). The Prosperous Community: Social Capital and Economic Growth. *American Prospect*, 4(13), 35-42.
- Putthasri, W., Mathurapote, N., Sae-iew, K., Mongkolsomlit, S., Ivanovitch, K., & Homkham, N. (2021). Bangkok Response to COVID-19 with Communities & Innovative Solutions. Retrieved from https://sasuk.fph.tu.ac.th/public/images/2021news/th-img/07/07291/2021_Bangkok-response-toCovid19-with-community-innovative-solution.pdf63
- Rahman, M., Islam, M., Shimanto, M., Ferdous, J., Rahman, A. A.-N. S., Sagor, P., & Chowdhury, T. (2021). A Global Analysis on the Effect of Temperature, Socio-economic and Environmental Factors on the Spread and Mortality Rate of the COVID-19 Pandemic. *Environment Development and Sustainability*, 23(6), 9352-9366. doi:10.1007/s10668-020-01028-x
- Ramos, G., & Hynes, W. (2020). A Systemic Resilience Approach to Dealing with Covid-19 and Future Shocks. Retrieved from <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/a-systemic-resilience-approach-to-dealing-with-covid-19-and-future-shocks-36a5bdfb/>
- Ravallion, M. (1992). *Poverty Comparisons-a Guide to Concepts and Methods Living Standard Measurement Study Working Paper No 88.* . Washington DC World Bank.
- Ritchie, H., & Roser, M. (2019). Fossil Fuels. Our World in Data 2019. Retrieved from <https://ourworldindata.org/fossil-fuels>
- Rodin, J. (2015). Cities in the Age of Crisis: Realising the Resilience Dividend. *Urban Solutions*, 7 (June 2015), 54-61.

- Roser, M., & Ortiz-Ospina, E. (2013). Global Extreme Poverty. Retrieved from <https://ourworldindata.org/extreme-poverty>
- Rosida, L. (2018). Rural and Urban Poverty in Developing Countries. *MEDIA BINA ILMIAH*, 13(1), 835. doi:10.33758/mbi.v13i1.144
- Samah, A. A., & Aref, F. (2011). The Theoretical and Conceptual Framework and Application of Community Empowerment and Participation in Processes of Community Development in Malaysia. *The Journal of American Science*, 7(2), 186-195.
- Sarker, M. N. I., Qian, C., Wu, M., Hossin, M., Alam, G. M., & Shouse, R. (2019). Vulnerability and Livelihood Resilience In The Face of Natural Disaster: A Critical Conceptual Review. *Applied Ecology and Environmental Research*, 17, 12769-12785. doi:10.15666/aeer/1706_1276912785
- Sarkozy-Banoczy, B. S., & Bohrer-Kaplan, N. (2019). Community Development Fits Well within the Growing Resilience Movement and Connecting the Two more Explicitly Could Make Their Work Even more Powerful. Retrieved from <https://shelterforce.org/2019/05/13/resilience-101/>
- Schultz, T. W. (1962). Reflections on Investment in Man. *Journal of Political Economy*, 70(1), 1 - 8.
- Scoones, I. (1998). *Sustainable Rural Livelihoods: A Framework for Analysis*. Institute of Development Studies.
- Scoones, I. (2009). Livelihoods Perspectives and Rural Development. *The Journal of Peasant Studies*, 36(1), 171-196. doi:10.1080/03066150902820503
- Sen, A. (1981). *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press.
- Sen, A. (1985). *Commodities and Capabilities*. Amsterdam: North-Holland.
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Serrat, O. (2017). The Sustainable Livelihoods Approach. In (pp. 21-26). Singapore: Springer.
- Shaffer, P. (2000). *New Thinking on Poverty Dynamics: Implications for Policy*. Paper presented at the Paper presented to the Poverty Reduction Working Group, University of Toronto.

- Shahzad, Tahir, A., Sharif, F., Khan, W. u. D., Farooq, M. A., Abbas, A., & Saqib, Z. (2019). Vulnerability, Wellbeing and Livelihood Adaptation Under Changing Environmental Conditions: A Case from Mountainous Region of Pakistan. *Environmental Science and Pollution Research*. doi:10.1007/s11356-019-05880-x
- Singh, N., & Rennie, J. (1996). Participatory Research for Sustainable Livelihoods. *International Institute for Sustainable Development*, 87.
- Solesbury, W. (2003). Sustainable Livelihoods: A Case Study of the Evolution of DFID Policy. *Working Paper 217*. doi:10.3362/9781780444598.006
- Soria, F. (2007). The Monetary Approach to Poverty: Strengths and Weaknesses. Retrieved from <https://inesad.edu.bo/developmentoast/2007/02/the-monetary-approach-to-poverty-strengths-and-weaknesses/>
- Stenning, N., & Koichi, M. (2008). Knowledge and Networking Strategies for Community Capacity Development in Oyama-machi: An Archetype of the OVOP Movement. *Journal of OVOP Policy*, 1(6), 5-20.
- Stewart, D., Shamdasani, P., & Rook, D. (2007). *Focus Groups* (2nd ed.). California: Thousand Oaks.
- Sumner, A., Hoy, C., & Ortiz-Juarez, E. (2020). *Estimates of the Impact of COVID-19 on Global Poverty*: WIDER Working Paper 2020/43. United Nations University World Institute for Development Economics Research.
- Thompson, G. (2020). COVID-19: Number of Children Living in Household Poverty to Soar by Up to 86 million by End of Year. UNICEF New York. Retrieved from <https://www.unicef.org/press-releases/covid-19-number-children-living-household-poverty-soar-86-million-end-year>
- Török, I. (2018). Qualitative Assessment of Social Vulnerability to Flood Hazards in Romania. *Sustainability*, 10(10), 1-20. doi:10.3390/su10103780
- Toth, R. (2020). Sustaining Myanmar's Microfinance Sector during the COVID-19 Economic Crisis to Support Food Security, Resilience, and Economic Recovery. Retrieved from <http://ebrary.ifpri.org/utils/getfile/collection/p15738coll2/id/133695/filename/133909.pdf>
- Townsend, P. (1993). *The International Analysis of Poverty*. Hemel Hempstead: Wheatsheaf

- United Nations. (2011). *Sustainable Livelihoods: A Broader Vision. Discussion Paper*. New York.
- United Nations. (2020). World Population Prospects 2019. Retrieved from <https://population.un.org/wpp/>
- United Nations Environmental Programme. (2011). Livelihood Security: Climate Change, Migration and Conflict in the Sahel. Retrieved from https://postconflict.unep.ch/publications/UNEP_Sahel_EN.pdf
- United Nations Human Settlements Programme. (2013). State of the World's Cities 2012/2013: Prosperity of Cities.
- United Nations Human Settlements Programme. (2019). Urban Challenges. Retrieved from <http://urbanresiliencehub.org/facts-and-figures/>
- United Nations Human Settlements Programme. (2022). COVID-19 Urban Data. Retrieved from <https://data.unhabitat.org/pages/covid-19>
- Usman, A., Wirawan, H., & Zulkifli. (2021). The Effect of Human Capital and Physical Capital on Regional Financial Condition: The Moderating Effect of Management Control System. *Heliyon*, 7(5), e06945.
doi:<https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e06945>
- Valentine, C. A. (1968). *Culture of Poverty: Critique and Counter proposals*. Chicago: University of Chicago Press.
- Vaughan, P., Lusty, T., & Harpham, T. (1988). *In The Shadow of The City : Community Health and The Urban Poor*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Villagrán de León. (2006). Vulnerability: A Conceptual and Methodological Review. United Nations University. *Institute for Environment Human Security, United Nations University*, 4, 2006.
- Wandersman, A. (1981). A Framework of Participation in Community Organizations. *The Journal of Applied Behavioural Science*, 17(1), 27-58.
doi:10.1177/002188638101700103
- Watts, M., & Bohle, H.-G. (1993). The Space of Vulnerability: The Causal Structure of Hunger and Famine. *Progress in Human Geography - PROG HUM GEOGR*, 17, 43-67. doi:10.1177/030913259301700103

Wautelet, T. (2018). The Concept of Circular Economy: its Origins and its Evolution.

Retrieved from

file:///C:/Users/HP/Downloads/ResearchPaper_Theconceptofcirculareconomy-itsoriginsanditsevolution_WAUTELET%20(1).pdf

White, S. (2008). *But What is Wellbeing? A Framework for Analysis in Social and Development Policy and Practice*. Paper presented at the Paper for Regeneration and Wellbeing: Research into Practices, University of Bradford.

World Bank. (2015). Annual Report 2015. Retrieved from

<https://www.worldbank.org/en/about/annual-report-2015>

World Bank. (2017). Towards Urban Resilience: An Evaluation of the World Bank Group's Evolving Approach (2007-2017). Retrieved from

<http://documents.worldbank.org/curated/en/609841516898374978/pdf/122900-WP-PUBLIC.pdf>

World Bank. (2018). Rural Population. Retrieved from

<https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL>

World Food Programme. (2022). Global Report on Food Crises – 2022. Retrieved from

<https://www.wfp.org/publications/global-report-food-crises-2022>

Wratten, E. (1995). Conceptualizing Urban Poverty. *Environment & Urbanization*, 7(1), 11-38. doi:10.1177/095624789500700118

Wright, G. (2018). The Political Implications of American Concerns About Economic Inequality. *Political Behavior*, 40(2018), 321-343. doi:10.1007/s11109-017-9399-3

ภาคผนวก ก

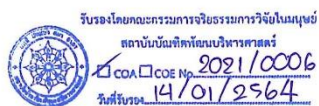
เครื่องมือที่ใช้ในการสำรวจ

แนวทางการสังเกต

เรื่อง “การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพ
ภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19”

ประเภทของการสังเกต	สิ่งที่ต้องสังเกต
1. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) 2. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant observation)	1. ลักษณะโดยทั่วไปของชุมชน ที่พักอาศัย ที่ทำการ ชุมชน ประชาชนในชุมชน ฯลฯ 2. กิจกรรมการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในชุมชน 3. ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน 4. การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน 5. เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งเหตุการณ์ปกติและ ผิดปกติ 6. กิจกรรม/โครงการที่ชุมชนมีส่วนร่วม

หมายเหตุ รายละเอียดตามแบบฟอร์มที่แนบ

แบบฟอร์มการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

เรื่อง “การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19”

ชุมชน.....

กิจกรรม.....

วันที่.....

สถานที่.....

จำนวนสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรมในครั้งนี้.....คน เวลาในการจัดกิจกรรม.....

ประเด็น.....

ความรู้/หลักการที่นำมาใช้

.....

.....

.....

กิจกรรมที่ทำ

.....

.....

.....

.....

ผลที่ได้จากกิจกรรม

.....

.....

.....

.....

รับรองโดยคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

 COA COE No. 2021/006

วันที่รับรอง 14/01/2564

การนำผลที่ได้ไปใช้

.....
.....
.....
.....

อื่นๆ

.....
.....

ลงชื่อ.....นักศึกษา/ผู้บันทึก

(.....)

วัน/เดือน/ปี.....

รับรองโดยคณะกรรมการวิจัยในชุมชน
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
 COA COE No. 2021/0006
วันที่ออก 14/01/2564

แบบฟอร์มการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

เรื่อง "การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19"

1. ลักษณะโดยทั่วไปของชุมชน ที่พักอาศัย ที่ทำการชุมชน ประชาชนในชุมชน ฯลฯ

.....
 .....

2. กิจกรรมการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในชุมชน

.....
 .....

3. ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

.....
 .....

4. การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

.....
 .....

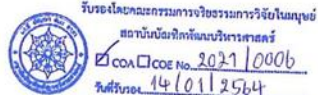
5. เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งเหตุการณ์ปกติและผิดปกติ

.....
 .....

ลงชื่อ.....นักศึกษา/ผู้บันทึก

(.....)

วัน/เดือน/ปี.....

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19

ส่วนที่ 1 ข้อมูลเบื้องต้น

1. ข้อมูลเบื้องต้นของผู้แทนครัวเรือน/ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
2. ประวัติความเป็นมาของการอาศัยอยู่ในชุมชน/การย้ายถิ่นฐานมาอยู่ในชุมชน
3. พฤติกรรมการใช้ชีวิตประจำวันก่อน/ระหว่าง/หลัง การแพร่ระบาดของโควิด 19
  - 3.1 การหารายได้
  - 3.2 การใช้จ่ายประจำวัน
  - 3.3 สุขอนามัยในครัวเรือน
  - 3.4 การปฏิบัติตามแนวคิดวิถีใหม่ (New normal)
  - 3.5 การใช้เวลารว่าง (ตนเอง/ครัวเรือน/เพื่อนบ้าน) ทั้งด้านบวกและด้านลบ
  - 3.6 ผลตอบแทนจากกิจกรรมที่ทำประจำวัน ทั้งผลตอบแทนที่เป็นตัวเงินและไม่เป็นตัวเงิน
4. ความคิดเห็นเกี่ยวกับภาวะวิกฤตโควิด 19 ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม
  - 4.1 การแพร่ระบาดของโควิด 19 ส่งผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจครัวเรือนและชุมชนอย่างไร
  - 4.2 การแพร่ระบาดของโควิด 19 ส่งผลกระทบต่อสภาพสังคมครัวเรือนและชุมชนอย่างไร
5. ปัญหาที่เกิดขึ้นกับครัวเรือน
6. ครัวเรือนมีการรับมือและปรับตัวกับสถานการณ์อย่างไร
7. ข้อเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขปัญหา

ส่วนที่ 2 สภาพความเปราะบาง

1. ท่านได้รับผลกระทบจากโควิด 19 อย่างไร
  - 1.1 ผลกระทบทางเศรษฐกิจ
  - 1.2 ผลกระทบทางสังคม
2. ท่านสามารถช่วยเหลือตัวเองในภาวะวิกฤตโควิด 19 ได้หรือไม่ อย่างไร
3. ท่านเป็นสมาชิกของกลุ่มในชุมชนหรือไม่

ส่วนที่ 3 การปรับตัว

1. ท่านสามารถรับมือกับผลกระทบที่เกิดขึ้นได้หรือไม่ อย่างไร

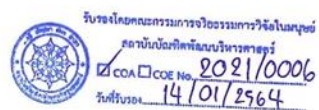

รับรองโดยคณะกรรมการการวิจัยธรรมการวิจัยไม่牟ษย์
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
 COA COE No. 2021/00016
วันที่รับขอ 14/01/2564

2. ท่านสามารถขอรับความช่วยเหลือจากบุคคลหรือหน่วยงานอื่นได้หรือไม่ อย่างไร

ส่วนที่ 4 แนวทางสนับสนุนการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ

1. ท่านทราบหรือไม่ว่าท่านมีจุดแข็งและจุดอ่อนในเรื่องใด
2. ท่านรับรู้ข่าวสารและสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้หรือไม่
3. ท่านมีการแบ่งปันข้อมูลกับผู้อื่น เช่น คนในครอบครัว คนในชุมชน คนนอกชุมชน หรือไม่ อย่างไร

แบบสอบถาม

เรื่อง "การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19"

ชื่อผู้สอบถาม.....วันที่สอบถาม.....

ชื่อ-นามสกุล ผู้ตอบแบบสอบถาม.....

ที่อยู่.....

โทรศัพท์.....อีเมล.....

ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐาน

1.1 เพศ.....

1.2 อายุ.....ปี

1.3 ระดับการศึกษา.....

1.4 อาชีพหลัก.....อาชีพเสริม.....

1.5 จำนวนสมาชิกในครัวเรือน.....คน

ส่วนที่ 2 ทรัพย์สิน (ทุน) ในการดำรงชีพ

2.1 ทุนมนุษย์

2.1.1 จำนวนแรงงานในครัวเรือนที่ประกอบอาชีพ.....คน

ชาย.....คน หญิง.....คน

2.1.2 ความรู้/ทักษะในการประกอบอาชีพ

ระดับการศึกษาของคนในครัวเรือน (โปรดระบุ)

.....

.....

.....

.....

2.2 ทุนธรรมชาติ

2.2.1 ท่านเป็นเจ้าของที่ดินหรือไม่

 เป็น ไม่เป็น (ระบุ).....

1

รับรองโดยคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์
สถาบันวิจัยและพัฒนาบริหารศาสตร์
 COA COE No. 2021/0006
วันที่รับรอง 14/01/2564

2.2.2 ท่านใช้ประโยชน์จากที่ดินอย่างไร.....

2.2.3 ทรัพยากรธรรมชาติที่ครัวเรือนใช้ในการบริโภค/ผลิต/ขาย

- แหล่งน้ำธรรมชาติ มี ไม่มี

- ดินไม้/พืชผัก มี ไม่มี

2.3 ทุนทางการเงิน

2.3.1 รายได้ของครัวเรือน.....บาท/ปี

- รายได้ประจำ.....บาท/ปี

- รายได้เสริม.....บาท/ปี

2.3.2 ท่านคิดว่ารายได้ในปัจจุบันเพียงพอหรือไม่

เพียงพอ ไม่เพียงพอ

2.3.3 รายจ่ายของครัวเรือน.....บาท/ปี

- รายจ่ายที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน.....บาท/ปี

- รายจ่ายอื่น.....บาท/ปี

2.3.4 ท่านคิดว่ารายจ่ายในครัวเรือนเป็นรายจ่ายที่มากน้อยเพียงใด

มาก ปานกลาง น้อย

2.3.5 สถานภาพทางเศรษฐกิจของครัวเรือน

รายได้มากกว่ารายจ่าย รายได้เท่ากับรายจ่าย รายได้น้อยกว่ารายจ่าย

2.3.6 เงินออมของครัวเรือนในปัจจุบัน.....บาท/ปี

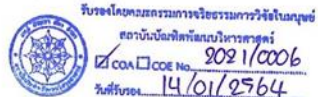
2.3.7 ท่านคิดว่าเงินออมที่มีอยู่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตในอีก 6 เดือนข้างหน้าหรือไม่

เพียงพอ ไม่เพียงพอ

2.3.8 ท่านมีหนี้สินจากการกู้ยืม.....บาท

2.3.9 ท่านมีความสามารถในการชำระหนี้ตามระยะเวลาในสัญญากู้ยืมเพียงใด

มีความสามารถมาก มีความสามารถน้อย

2.3.10 ปัจจุบันท่านได้รับความช่วยเหลือ/การสนับสนุนจากแหล่งใด

- ได้รับ (ระบุแหล่งที่มา).....
- เงิน.....บาท
- สิ่งของ (ระบุ).....
- ไม่ได้รับ

2.4 ทูทางกายภาพ

2.4.1 ที่ทำงานของท่านอยู่ในชุมชนหรือบริเวณใกล้เคียง

- ใช่ ไม่ใช่ (ระบุ).....

2.4.2 การเดินทางไปทำงานของท่านสะดวกหรือไม่

- สะดวก เพราะ.....
- ไม่สะดวก เพราะ.....

2.4.3 วิธีที่ใช้เดินทางไปทำงาน (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- เดิน
- รถจักรยาน/รถจักรยานยนต์
- รถยนต์ส่วนตัว
- รถบริการสาธารณะ (ระบุ).....

2.5 ทูทางสังคม

2.5.1 กลุ่ม (การเป็นสมาชิกกลุ่มและบทบาทหน้าที่ภายในกลุ่ม)

ชื่อกลุ่ม	สถานภาพในกลุ่ม	
	สมาชิก	กรรมการ

2.5.2 ประโยชน์ในการรวมกลุ่ม.....

ส่วนที่ 3 ผลลัพธ์การดำรงชีพ

3.1 การประเมินรายได้

3.1.1 รายได้รวมในรอบเดือนที่ผ่านมาของครัวเรือนเป็นอย่างไร

- เพียงพอ   ไม่เพียงพอ

3.1.2 รายได้รวมในปัจจุบันเมื่อเปรียบเทียบกับก่อนเกิดการแพร่ระบาดของโควิด 19

- สูงกว่าเดิม   เท่าเดิม   ต่ำกว่าเดิม

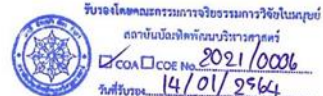
3.2 ผลกระทบที่ได้รับจากภาวะวิกฤตโควิด 19

3.2.1 ในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด 19 ท่านได้รับความเดือดร้อนในประเด็นใด (โปรดอธิบาย)

- รายได้.....
- อาหาร.....
- สุขภาพ.....
- การดำรงชีวิตประจำวันตามแนวคิดวิถีใหม่.....

3.2.2 ท่านได้รับผลกระทบจากโควิด 19 มากที่สุดในด้านไหน (กาเครื่องหมาย ✓)

เดือน	รายได้	อาหาร	สุขภาพ	การดำรงชีวิตประจำวันตามแนวคิดวิถีใหม่
มีนาคม 2563				
เมษายน 2563				
พฤษภาคม 2563				
มิถุนายน 2563				
กรกฎาคม 2563				
สิงหาคม 2563				
กันยายน 2563				
ตุลาคม 2563				
พฤศจิกายน 2563				

ธันวาคม 2563				
--------------	--	--	--	--

3.3 การเป็นเจ้าของทรัพย์สิน

3.3.1 ครั้วเรือนของท่านมีทรัพย์สินที่สามารถอำนวยความสะดวกในการดำรงชีพ เช่น อุปกรณ์ในการดำรงชีวิตประจำวันและอุปกรณ์ในการป้องกันโควิด 19 (ให้กาเครื่องหมาย ✓ ในช่องที่มี)

อุปกรณ์ในการดำรงชีวิตประจำวัน	มี	อุปกรณ์ในการป้องกันโควิด 19	มี
- วิทยุ/เครื่องเล่นเทป/เครื่องเล่นซีดี (CD) - คอมพิวเตอร์ (ตั้งโต๊ะ/โน้ตบุ๊ก/แท็บเล็ต) - โทรศัพท์บ้าน - โทรศัพท์		- หน้ากาก (หน้ากากผ้า/หน้ากากอนามัย) - สบู่ (สบู่ก้อน/สบู่เหลว) - น้ำยาล้างมือ - แอลกอฮอล์ทำความสะอาด - น้ำยาฆ่าเชื้อ	
อุปกรณ์ในการดำรงชีวิตประจำวัน	มี	อุปกรณ์ในการป้องกันโควิด 19	มี
- ตู้เย็น - หม้อหุงข้าว - เตาไรต์ - ไมโครเวฟ - กระทะไฟฟ้า - กาต้มน้ำ - เตาแก๊ส - เครื่องซักผ้า - รถจักรยาน - รถจักรยานยนต์ - รถยนต์			

3.3.2 อุปกรณ์ที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น ท่านคิดว่าครั้วเรือนของท่านมีเพียงพอหรือไม่

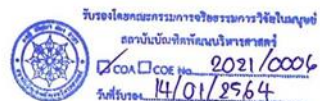
เพียงพอ

ไม่เพียงพอ (ระบุสาเหตุ).....

3.4 ด้านสุขภาพอนามัย

3.4.1 ในช่วงเวลาการแพร่ระบาดของโควิด 19 ท่านมีอาการเจ็บป่วยหรือไม่

ไม่เจ็บป่วย

เจ็บป่วย (ระบุโรค/อาการป่วย)

ผู้ป่วยคนที่ 1 อาการป่วย.....

ผู้ป่วยคนที่ 2 อาการป่วย.....

ผู้ป่วยคนที่ 3 อาการป่วย.....

3.4.2 ผู้ป่วยได้รับการรักษาพยาบาลหรือไม่

ได้รับการรักษา   ไม่ได้ได้รับการรักษา (ระบุเหตุผล).....

3.4.3 สถานที่รักษาพยาบาลคือที่ใด

โรงพยาบาลรัฐ   โรงพยาบาลเอกชน

ศูนย์บริการสาธารณสุข   คลินิกเอกชน

อื่น ๆ (ระบุ).....

3.4.4 การได้รับบริการด้านสาธารณสุขของครัวเรือนท่านในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด 19

ข้อใดต่อไปนี้ตรงตามความเป็นจริง

เพียงพอ   ไม่เพียงพอ (ระบุสาเหตุ).....

ส่วนที่ 4 ปัญหาและข้อเสนอแนะแนวทางการปรับตัวของครัวเรือนภายใต้วิกฤตโควิด 19

4.1 ปัญหาในการดำรงชีวิตประจำวัน

.....

.....

.....

.....

4.2 ข้อเสนอแนะการปรับตัวในการดำรงชีวิต

.....

.....

.....

รับของโดยคณะกรรมการวิจัยการวิจัยในมนุษย์
สถาบันวิจัยและพัฒนาบริหารศาสตร์
 COA COE No. 2021/0006
วันที่รับของ 14/01/2564

แนวคำถามในกิจกรรมการสนทนากลุ่ม

เรื่อง “การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19”

ประเด็น	วิธีการ/กิจกรรม	คำถาม
แนวทางการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือน	<ol style="list-style-type: none"> ผู้ดำเนินการสนทนาแนะนำตนเองและผู้ช่วยดำเนินการ อ่านเอกสารชี้แจงรายละเอียดกิจกรรม และให้ผู้เข้าร่วมวิจัยลงลายมือชื่อในใบลงทะเบียนการเข้าร่วมกิจกรรม เขียนประเด็นคำถามลงในกระดาษฟลิปชาร์ต ให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้เล่าเรื่องตามลำดับคำถาม ผู้ช่วยดำเนินการสนทนาจดบันทึกข้อมูลลงในกระดาษฟลิปชาร์ตในลักษณะแผนที่ความคิด (Mind Map) รวมทั้งบันทึกเทปและบันทึกภาพกิจกรรม ผู้ดำเนินการสนทนาสรุปผลการสนทนากลุ่มในภาพรวม 	<ol style="list-style-type: none"> ข้อมูลทั่วไป <ul style="list-style-type: none"> ชื่อ-สกุล ตำแหน่ง ระดับการศึกษา/วุฒิการศึกษา ประสบการณ์อาศัยอยู่ในชุมชน/ทำงานร่วมกับชุมชน สถานการณ์โควิด 19 ในชุมชน ผลกระทบต่อประชาชนในชุมชน วิธีการแก้ไขปัญหา จุดแข็ง จุดอ่อน ปัญหาอุปสรรค แนวทางที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน

รับรองโดยคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
 COA COE No. 2021/0006
วันที่รับรอง: 14/01/2564

ภาคผนวก ข

เอกสารเกี่ยวกับความยินยอมเข้าร่วมการวิจัย

เอกสารชี้แจงผู้เข้าร่วมการวิจัย (อายุ 18 ปีขึ้นไป)
(Participant Information Sheet - 18 years old or older)

เรียน.....

เนื่องด้วยข้าพเจ้า นางสาววัลย์ธิดา ลิ้มสุวรรณ นักศึกษาปริญญาเอก คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ กำลังดำเนินการวิจัย เรื่อง “การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19” โดยมีที่มาของโครงการวิจัย คือ ผลกระทบที่ประชาชนในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานครได้รับจากการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (โควิด 19) ซึ่งการศึกษาวิจัยนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับการค้นหาแนวทางที่ประชาชนในชุมชนแออัดใช้ในการปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ

เอกสารนี้จะให้ข้อมูลพื้นฐานของโครงการวิจัยที่ท่านควรศึกษาทำความเข้าใจ เพื่อช่วยในการตัดสินใจในการเข้าร่วมการวิจัย หากท่านอ่านเอกสารนี้และมีข้อสงสัยใด ๆ เกี่ยวกับโครงการวิจัย ท่านสามารถสอบถามหัวหน้าโครงการวิจัยหรือผู้แทนท่านสามารถนำเอกสารนี้กลับไปอ่านที่บ้านและสามารถหารือกับผู้ที่ท่านต้องการปรึกษาได้

ท่านมีอิสระเต็มที่ในการตัดสินใจว่าจะให้ความร่วมมือหรือไม่ หากท่านไม่เข้าร่วมในการวิจัยนี้ จะไม่มีผลต่อการดำรงชีวิตประจำวันหรือหน้าที่การงานของท่าน และเมื่อท่านตัดสินใจเข้าร่วมในโครงการวิจัย หากเกิดผลข้างเคียงที่ไม่พึงประสงค์จากการวิจัยหรือมีข้อคิดเห็น ข้อข้องใจ หรือคำถามเกี่ยวกับการวิจัยนี้ ท่านสามารถติดต่อนักวิจัยที่ มือถือ 08 1513 3035 โทรศัพท์ 0 2247 9454 ในช่วงเวลาราชการ จันทร์-ศุกร์ เวลา 08.00-16.00 น. (ยกเว้นกรณีฉุกเฉิน)

รายละเอียดเกี่ยวกับโครงการวิจัย

1. ชื่อโครงการวิจัย

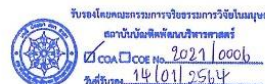
(ภาษาไทย) การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19
(ภาษาอังกฤษ) Adaptation for Livelihood Security in COVID-19 Crisis among the Urban Poor in Bangkok

2. ผู้วิจัยหลัก/นักศึกษา/ผู้เก็บข้อมูล

ชื่อ นางสาววัลย์ธิดา ลิ้มสุวรรณ
ตำแหน่ง นักพัฒนาสังคมชำนาญการพิเศษ
สถานที่ทำงาน สำนักงานการพัฒนาชุมชน สำนักพัฒนาสังคม
ที่อยู่ 4095/25-26 ถนนมิตรไมตรี 3 แขวงดินแดง เขตดินแดง กรุงเทพฯ 10400
หมายเลขโทรศัพท์ 0 2247 9454, 08 1513 3035 อีเมล willy_nim@hotmail.com

3. ผู้วิจัยร่วม/อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ชื่อ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อาว มะแส
ตำแหน่ง คณบดีคณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม
สถานที่ทำงาน คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
ที่อยู่ 118 ถนนเสรีไทย แขวงคลองจั่น เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ 10240
หมายเลขโทรศัพท์ 0 2727 3112 อีเมล awae.m@nida.ac.th

4. แหล่งทุน (ถ้ามี) .....

5. วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพความเปราะบางที่ส่งผลต่อความยากจนและความเสี่ยงต่อการดำรงชีพในวิกฤตการณ์โควิด19 ของครัวเรือนในชุมชนแออัด
2. เพื่อศึกษาการปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนในชุมชนแออัด
3. เพื่อหาแนวทางสนับสนุนการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนในชุมชนแออัด

6. ประโยชน์ที่ท่านจะได้รับจากการวิจัยนี้ คือ ได้รับรู้ความเสี่ยงที่ท่านต้องเผชิญเมื่อตกอยู่ในภาวะวิกฤตจากภัยคุกคามต่อชีวิตประจำวันของท่านและสามารถวิเคราะห์จุดแข็งและจุดอ่อนของท่านได้ นอกจากนี้แล้ว ข้อมูลที่ได้จะมีประโยชน์ต่อชุมชนและสังคมที่จะได้รับทราบแนวทางที่เหมาะสมในการรับมือกับภัยพิบัติที่อาจเกิดขึ้นต่อไปในอนาคต

7. ท่านได้รับเชิญให้เข้าร่วมการวิจัยนี้เพราะ ท่านเป็นประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานครหรือทำงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนของกรุงเทพมหานคร เป็นหัวหน้าครอบครัวหรือผู้แทนครัวเรือนหรือผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่สามารถให้ข้อมูลและรายละเอียดในการวิจัยได้

8. วิธีการเก็บข้อมูล

1. กรณีการสัมภาษณ์

หากท่านตัดสินใจเข้าร่วมการวิจัยแล้ว ผู้วิจัยจะขอสัมภาษณ์ในประเด็นดังต่อไปนี้

1. สภาพความเปราะบางของครัวเรือนในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานครในภาวะวิกฤตโควิด 19 เป็นอย่างไร
2. ครัวเรือนในชุมชนแออัดมีการปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19 อย่างไร
3. แนวทางสนับสนุนการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนในชุมชนแออัดเป็นอย่างไร

ซึ่งประกอบด้วยคำถาม 4 ส่วน จำนวน 15 ข้อ ซึ่งจะใช้เวลาในการสัมภาษณ์ประมาณ 1 ชั่วโมง โดยจะขอสัมภาษณ์ ณ บ้านของท่านหรือที่ทำการชุมชน (ตามที่ท่านสะดวก)

2. กรณีการสนทนากลุ่ม

หากท่านตัดสินใจเข้าร่วมการวิจัยแล้ว ผู้วิจัยจะขอให้ท่านร่วมแสดงความคิดเห็นในประเด็นเกี่ยวกับ “แนวทางสนับสนุนการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนในชุมชนแออัดกรุงเทพมหานคร” โดยใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง โดยจะจัดกิจกรรมการสนทนากลุ่มหลังจากเสร็จสิ้นกิจกรรมการสัมภาษณ์เชิงลึกแล้ว กำหนดสถานที่จัดกิจกรรม ณ ที่ทำการชุมชน ซึ่งจะนัดหมายล่วงหน้าไม่น้อยกว่า 1 สัปดาห์ก่อนเริ่มกิจกรรม

3. กรณีการตอบแบบสอบถาม

หากท่านตัดสินใจเข้าร่วมการวิจัยแล้ว ผู้วิจัยจะขอให้ท่านตอบแบบสอบถามในประเด็น ทรรศนะ (ทุน) ในการดำรงชีพ ซึ่งประกอบด้วยคำถาม 4 ส่วน จำนวน 30 ข้อ ใช้เวลาในการตอบแบบสอบถามประมาณ 45 นาที และจะขอรับแบบสอบถามคืนโดยผู้วิจัยจะไปเก็บแบบสอบถามด้วยตนเอง

ในระหว่างทำการ สัมภาษณ์/สนทนากลุ่ม/ตอบแบบสอบถาม ผู้วิจัยจะขออนุญาตบันทึกเสียงและถ่ายภาพ และจะดำเนินการทำลายข้อมูลภายหลังเสร็จสิ้นการวิจัย

9. ความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นเมื่อเข้าร่วมการวิจัย คือ

คำถามบางข้อต้องการคำตอบที่เป็นข้อมูลส่วนบุคคล ซึ่งท่านอาจมีความรู้สึกไม่สบายใจหรือไม่มั่นใจที่จะตอบคำถามตามความเป็นจริง และไม่ต้องการเปิดเผยข้อมูลสู่สาธารณชน

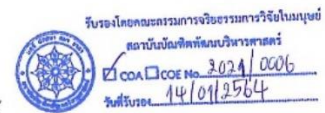
10. แนวทางการป้องกันความเสี่ยงของโครงการวิจัย (ถ้ามี)

ผู้วิจัยจะดำเนินการเกี่ยวกับข้อมูลส่วนบุคคลโดยไม่เปิดเผยชื่อผู้ให้ข้อมูล เมื่อดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลเสร็จสิ้นแล้ว จะทำลายข้อมูลทั้งในส่วนที่เป็นการบันทึกไว้ในรูปแบบเอกสารและรูปแบบอิเล็กทรอนิกส์

เอกสารชี้แจงผู้เข้าร่วมการวิจัย (อายุ 18 ปีขึ้นไป)

EC-F-08-00

หน้า 2 ของ 3

11. สิ่งตอบแทนที่จะได้รับ

- มี (โปรดระบุ) 1) กิจกรรมการสัมมนาเชิงลึก จำนวน 300 บาท 2) กิจกรรมการสนทนากลุ่ม จำนวน 200 บาท
 ไม่มี

12. ค่าใช้จ่ายที่ผู้เข้าร่วมการวิจัยจะต้องรับผิดชอบเอง

- มี (โปรดระบุ).....
 ไม่มี

ข้อมูลส่วนตัวของผู้เข้าร่วมการวิจัยจะถูกเก็บรักษาไว้ ไม่เปิดเผยต่อสาธารณะเป็นรายบุคคล โดยการรายงานผลการวิจัยจะเป็นข้อมูลโดยภาพรวม แต่อาจจะมีคณะบุคคลบางกลุ่มเข้ามาตรวจสอบข้อมูลของผู้เข้าร่วมการวิจัยเป็นรายบุคคล เช่น ผู้ให้ทุนวิจัย สถาบันหรือองค์กรของรัฐที่มีหน้าที่ตรวจสอบ และคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ หากมีข้อมูลเพิ่มเติมทั้งด้านประโยชน์และโทษที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะแจ้งให้ผู้เข้าร่วมการวิจัยทราบโดยเร็วและไม่ปิดบัง

ผู้เข้าร่วมการวิจัยมีสิทธิถอนตัวออกจากโครงการวิจัยเมื่อใดก็ได้ โดยไม่ต้องแจ้งให้ทราบล่วงหน้า และการไม่เข้าร่วมการวิจัยหรือถอนตัวออกจากโครงการวิจัยจะไม่กระทบต่อการเรียนและ/หรือหน้าที่การงานของท่านแต่ประการใด

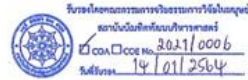
โครงการวิจัยนี้ได้รับการพิจารณารับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ โดยตั้งอยู่ที่ ศูนย์ประสานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ ชั้น 5 อาคารนิค้ำสัมพันธ์ เลขที่ 118 หมู่ที่ 3 ถนนเสรีไทย แขวงคลองจั่น เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ 10240 โทรศัพท์ 02-727-3313 ในเวลาราชการ หรืออีเมล ecnicida@gmail.com หากได้รับการปฏิบัติไม่ตรงตามที่ระบุไว้ สามารถติดต่อประสานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ หรือเจ้าหน้าที่ศูนย์ประสานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ ตามสถานที่ หมายเลขโทรศัพท์ หรืออีเมลข้างต้น

ลงชื่อ .....

(นางสาววัลลิกา ลิ้มสุวรรณ)

ผู้วิจัยหลัก/นักศึกษา

วันที่.....

ใบเชิญชวนให้เข้าร่วมการวิจัย

ดิฉัน นางสาววัลย์ลิกา ลีสุวรรณ นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวิชาปรัชญาคณะศึกษาศาสตร์ (การบริหารการพัฒนาสังคม) คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ กำลังทำการวิจัยเรื่อง “การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาในหลักสูตรปริญญาเอก ดิฉันขอรบกวนเวลาของคุณประมาณ 5 นาที เพื่อชี้แจงรายละเอียดของการวิจัยให้คุณฟัง เผื่อว่าคุณสนใจจะเข้าร่วมโครงการวิจัยนี้ด้วย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพความเปราะบางที่ส่งผลต่อความยากจนและความเสี่ยงต่อการดำรงชีพในวิกฤตการณ์โควิด-19 ของครัวเรือนในชุมชนแออัด ซึ่งดิฉันสนใจที่จะเรียนรู้และต้องการทราบว่า คุณได้รับผลกระทบจากโควิด 19 อย่างไร และสามารถรับมือและปรับตัวให้อยู่รอดจากโควิด 19 อย่างไร ซึ่งการทำวิจัยเรื่องนี้จะมีประโยชน์ต่อท่านซึ่งจะช่วยให้คุณวิเคราะห์ความสามารถในการรับมือกับภาวะวิกฤต และมีประโยชน์ต่อชุมชนในการค้นหาแนวทางสนับสนุนการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนในชุมชนแออัด

เมื่อคุณเข้าร่วมโครงการ คุณจะได้รับแบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ ซึ่งคุณสามารถตอบคำถามได้อย่างอิสระตามความเป็นจริง ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยนี้จะถูกเก็บรักษาไว้เป็นความลับ โดยดิฉันจะเป็นผู้เดียวที่รับรู้ข้อมูลนี้ ดิฉันจะวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูลในภาพรวมเพื่อประโยชน์ทางวิชาการเท่านั้น จะไม่มีการระบุชื่อผู้เข้าร่วมการวิจัยและไม่ก่อให้เกิดความเสียหายใด ๆ ต่อผู้เข้าร่วมการวิจัยรวมทั้งบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย

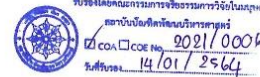
การเข้าร่วมโครงการวิจัยครั้งนี้เป็นไปด้วยความสมัครใจของคุณ คุณมีสิทธิที่จะตอบรับหรือปฏิเสธในการเข้าร่วมโครงการวิจัยได้ตามที่คุณต้องการ และคุณมีสิทธิที่จะขอออกจากโครงการวิจัยเมื่อใดก็ได้ ด้วยการแจ้งทางวาจาหรือเอกสารโดยไม่ต้องบอกเหตุผลใด ๆ เมื่อเห็นว่าโครงการวิจัยอาจสร้างความเสียหายต่อตัวคุณ โดยที่คุณจะได้รับการพิทักษ์สิทธิของผู้เข้าร่วมการวิจัย และผู้วิจัยจะไม่กระทำใด ๆ ที่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้ที่ขอลงตัวออกจากโครงการวิจัย ในระหว่างการเข้าร่วมโครงการวิจัยนี้ หากคุณมีข้อสงสัย คุณสามารถสอบถามโดยตรงจากผู้วิจัย ขอขอบคุณในความร่วมมือนของคุณในครั้งนี้

(นางสาววัลย์ลิกา ลีสุวรรณ)

นักศึกษาระดับปริญญาเอก

คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

หนังสือแสดงความสมัครใจในการเข้าร่วมการวิจัย (อายุ 18 ปีขึ้นไป)
(Informed Consent Form to Participate in a Research Study - 18 years old or older)

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

ข้าพเจ้า.....อายุ.....ปี อาศัยอยู่ บ้านเลขที่.....
 ถนน.....แขวง.....เขต.....กรุงเทพมหานคร
 รหัสไปรษณีย์.....โทรศัพท์.....อีเมล.....

ขอแสดงความสมัครใจเข้าร่วมโครงการวิจัย เรื่อง "การปรับตัวของคนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤตโควิด 19" โดยข้าพเจ้าได้รับทราบรายละเอียดเกี่ยวกับที่มาและจุดมุ่งหมายในการทำวิจัย ประเด็นคำถามในแบบสอบถามแบบสัมภาษณ์แบบสนทนากลุ่ม (โปรดเลือกกิจกรรมที่ดำเนินการ) ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย และความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นจากการเข้าร่วมการวิจัย รวมทั้งแนวทางป้องกันและแก้ไข และสิ่งตอบแทนที่จะได้รับ โดยได้อ่านหรือรับทราบข้อความในเอกสารชี้แจงผู้เข้าร่วมการวิจัยโดยตลอด อีกทั้งยังได้รับคำอธิบายและตอบข้อสงสัยจาก นางสาววัลลิกา ลิ้มสุวรรณ ผู้วิจัยหลักเป็นที่เรียบร้อยแล้ว

ข้าพเจ้าได้รับทราบถึงสิทธิ ข้อมูล ทั้งประโยชน์และความเสี่ยงจากการเข้าร่วมการวิจัย และสามารถถอนตัวหรืองดเข้าร่วมการวิจัยได้ทุกเมื่อ โดยจะไม่มีผลกระทบใด ๆ ต่อข้าพเจ้าในอนาคต

ข้าพเจ้านุญาตให้ผู้วิจัยใช้ข้อมูลที่ได้จากการตอบแบบสอบถาม/การสัมภาษณ์/การสนทนากลุ่ม (โปรดเลือกกิจกรรมที่ดำเนินการ) ของข้าพเจ้า โดยได้การรับรองจากผู้วิจัยว่าจะเก็บรักษาข้อมูลของข้าพเจ้าไว้เป็นความลับ และจะไม่เผยแพร่ต่อสาธารณะเป็นรายบุคคล โดยจะนำเสนอผลการวิจัยเป็นข้อมูลโดยภาพรวมเพื่อประโยชน์ทางวิชาการเท่านั้น

ข้าพเจ้านุญาตให้ผู้วิจัยดำเนินการ บันทึกภาพ บันทึกเสียง บันทึกวิดีโอ

ข้าพเจ้าเข้าใจข้อความในเอกสารชี้แจงผู้เข้าร่วมการวิจัย และหนังสือแสดงความสมัครใจในการเข้าร่วมการวิจัยนี้ โดยตลอดแล้ว และข้าพเจ้ามีสิทธิขอสำเนาเอกสารนี้จากผู้วิจัยหลักได้ จึงลงลายมือชื่อไว้

ลงชื่อ.....

(.....)

ผู้เข้าร่วมการวิจัย/ผู้ให้ข้อมูล/ผู้แทน

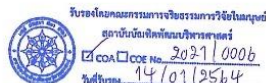
วันที่.....

ลงชื่อ.....

(นางสาววัลลิกา ลิ้มสุวรรณ)

ผู้วิจัยหลัก/ผู้ความยินยอม

วันที่.....

ภาคผนวก ค

เอกสารรับรองโครงการวิจัย

COA No. 2021/0006

Protocol ID No. ECNIDA 2021/0006

เอกสารรับรองโครงการวิจัย
Certificate of Approval

คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ขอรับรองว่าโครงการวิจัยตามที่ระบุ
ด้านล่างได้ผ่านการพิจารณาจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ และได้รับการรับรองตามแนวทางหลักจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ที่เป็น
มาตรฐานสากล ได้แก่ ประกาศเฮลซิงกิ แนวทางการปฏิบัติกรวิจัยทางคลินิกที่ดี และรายงานเบลมอนต์

This is to certify that the research project identified below has received an approval on human research
protection by the Ethics Committee in Human Research, National Institute of Development Administration, which
is in full compliance with international guidelines of human research protection such as Declaration of Helsinki,
CIOMS Guidelines, and the Belmont Report.

ชื่อโครงการ: การปรับตัวของคนจนเมืองในกรุงเทพมหานครเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพภายใต้ภาวะวิกฤต
โควิด 19

Project title: Adaptation for Livelihood Security in COVID-19 Crisis among the Urban Poor in
Bangkok

ผู้วิจัยหลัก: นางสาววัลย์ลิกา ลิมสุวรรณ

Principal Investigator: Miss Wanlika Limsuwn

อาจารย์ที่ปรึกษา: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อาแว มะแส

Advisor: Assistant Professor Dr. Awae Masae

สังกัด: คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

Affiliation: School of Social and Environmental Development,
National Institute of Development Administration

ประเภทการพิจารณา: การพิจารณาแบบเต็มคณะ

Type of Protocol Review: Full Board Review

(ศาสตราจารย์ ดร.กัญญาณี เสนาคู)

ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
Chairperson of the Ethics Committee in Human Research,
National Institute of Development Administration

วันที่รับรอง: 14 มกราคม 2564
Approval Date: January 14th, 2021

วันหมดอายุการรับรอง: 13 มกราคม 2565
Expiration Date: January 13th, 2022

**โครงการวิจัยที่ได้รับการรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์จากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์แล้ว**

ระเบียบปฏิบัติหลังจากได้รับการรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์มีดังนี้

- 1) ขอให้ผู้วิจัยนำเอกสารชี้แจงผู้เข้าร่วมการวิจัยและหนังสือแสดงความสมัครใจในการเข้าร่วมการวิจัยที่มีตราประทับรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ไปส่งให้กับผู้เข้าร่วมการวิจัยของโครงการวิจัยที่ได้รับการรับรองเท่านั้น
- 2) หากผู้วิจัยต้องการปรับเปลี่ยนรายละเอียดบางส่วนของโครงการวิจัย ขอให้ผู้วิจัยแจ้งมายังศูนย์ประสานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ โดยกรอกแบบฟอร์ม "แบบขอปรับเปลี่ยนรายละเอียดโครงการวิจัยที่ได้รับการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ แล้ว (Approved Protocol Amendment Request Form)" เพื่อขอรับการพิจารณารับรองก่อนเริ่มดำเนินการวิจัย เมื่อคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์พิจารณารับรองแล้ว จะมีหนังสือตอบรับแจ้งไปยังผู้วิจัย โดยระบุวันที่รับรอง ผู้วิจัยจึงสามารถเริ่มดำเนินการวิจัยต่อไปได้
- 3) หากมีเหตุการณ์ไม่พึงประสงค์เกิดขึ้นกับผู้เข้าร่วมการวิจัย ขอให้ผู้วิจัยส่งรายงานต่อคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์โดยกรอกแบบฟอร์ม "แบบรายงานเหตุการณ์ไม่พึงประสงค์จากโครงการวิจัยที่ได้รับการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ แล้ว (Adverse Event Report Form)" และนำส่งศูนย์ประสานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ พร้อมทั้งแนบเอกสารและหลักฐานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เมื่อคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์พิจารณารายงานเหตุการณ์ไม่พึงประสงค์แล้ว จะมีหนังสือแจ้งผลการพิจารณาไปยังผู้วิจัย
- 4) หากผู้วิจัยดำเนินการวิจัยเสร็จสิ้นภายใน 1 ปี ขอให้ผู้วิจัยดำเนินการสรุปผลโครงการวิจัยและรายงานการสิ้นสุดโครงการวิจัยตามแบบฟอร์ม "แบบสรุปผลโครงการวิจัยและรายงานการสิ้นสุดโครงการวิจัย (Protocol Summary and Closure Form)" และนำส่งศูนย์ประสานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ หลังจากศูนย์ประสานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ได้รับรายงานแล้ว จะมีหนังสือตอบรับการสิ้นสุดโครงการวิจัยส่งไปยังผู้วิจัย
- 5) ในกรณีที่โครงการวิจัยของผู้วิจัยมีระยะเวลานานกว่า 1 ปี ผู้วิจัยจะต้องส่งรายงานความก้าวหน้าของโครงการวิจัยตามแบบฟอร์ม "แบบติดตามผลการดำเนินการวิจัยประจำปีและขอต่ออายุเอกสารรับรอง (Annual Progress Report and Certificate of Approval Renewal Form)" และนำส่งศูนย์ประสานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ ภายใน 30 วันทำการก่อนถึงกำหนดครบอายุการรับรอง เพื่อขอต่ออายุเอกสารรับรองโครงการวิจัย หลังจากศูนย์ประสานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ได้รับรายงานแล้ว จะมีหนังสือตอบรับการรายงานโครงการวิจัยและต่ออายุเอกสารรับรองโครงการส่งไปยังผู้วิจัย

This research project has been certified by the Ethics Committee in Human Research,
National Institute of Development Administration.

Regulations for research conduct after research ethics approval are as follows:

- 1) The research team can distribute copies of the Participant Information Sheet and the Informed Consent Form certified by the Ethics Committee in Human Research, National Institute of Development Administration (ECNIDA) to participants of the research project identified above only.
- 2) If the principal investigator needs to amend some details of the research project, he/she has to inform the Center of the Ethics Committee in Human Research, National Institute of Development Administration (CECNIDA) by completing the Approved Protocol Amendment Request Form for ECNIDA consideration before carrying out the research project. After the amendment is reviewed and approved by ECNIDA, the acceptance letter with the date of approval will be sent to the principal investigator. Then the research project can be continued.
- 3) If there is an adverse event occurring in one or more participants of the research project, the principal researcher has to report the issue to ECNIDA by completing the Adverse Event Report Form and submit to CECNIDA, together with relevant documents. After the adverse event is considered by ECNIDA, the letter indicating the result will be sent to the principal investigator.
- 4) If the research project is completed within a year, the principal investigator has to complete the Protocol Summary and Closure Form and submit to CECNIDA. After receiving the form, the project closure acknowledgment letter will be sent to the principal investigator.
- 5) If the research project is not completed within a year, the principal investigator has to complete the Progress Report and Certificate of Approval Renewal Form and submit to CECNIDA no less than 30 days prior to the expiration date of the original approval for approval renewal. After receiving the form, the progress report acknowledgment letter with approval renewal will be sent to the principal investigator.

ศูนย์ประสานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
เลขที่ 118 หมู่ 3 ถนนศรีไทย แขวงคลองจั่น เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร 10240

Center of the Ethics Committee in Human Research, National Institute of Development Administration
118 Moo 3, Serithai Road, Klong-Chan, Bangkok, THAILAND 10240

Website: <http://ecnida.nida.ac.th/>
E-mail: nidaec@nida.ac.th, ecnida@gmail.com

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-นามสกุล นางสาววัลย์ลิกา ลีสุวรรณ

ประวัติการศึกษา Master of Science (International Development (Poverty, Inequality, and Development))
University of Birmingham, United Kingdom
Class 2010-2011
รัฐศาสตรมหาบัณฑิต (ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ)
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
ปีที่สำเร็จการศึกษา พ.ศ.2551
วิทยาศาสตรบัณฑิต (เทคโนโลยีธรณี)
มหาวิทยาลัยขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
ปีที่สำเร็จการศึกษา พ.ศ.2537

ประสบการณ์การทำงาน พ.ศ.2543 - ปัจจุบัน
นักพัฒนาสังคมชำนาญการพิเศษ
สำนักพัฒนาสังคม กรุงเทพมหานคร
ดินแดง กรุงเทพมหานคร 10400